

9-10

PROBLEMI

REVIJA ZA KULTURO IN DRUŽBENA VPRAŠANJA

BARBARA BRECELJ: MINLJIVOST; MARIJA CIGALE: PRVI ZIMSKI DAN; KORNEL FILIPOWICZ: DOXA; GÜNTER GRASS: NEKOČ JE ZIVEL FÜHRER IN REICHSKANZLER; JANEZ JUVAN: PESMI; HENRIK ZBIL: PESMI KAR TAKO; SREČANJE S PABLOM NERUDO — VLADO BEZNIK: SEZNANJENOST IN MNENJE OBČANOV O PREDOSNUTKU NOVE ZVEZNE USTAVE; TILKA BLAHA: RTV LJUBLJANA V USTAVNI RAZPRAVI; JANEZ DOKLER: DIMENZIJE BOROVIH DALJAV; JOŽE GOSNAR, BORIS MUŽIČ: JAVNO MNENJE OB OSNUTKU USTAVE SFRJ; BOGDAN KAVČIČ: ŽIVLJENJSKI POGOJI MLADINE; MARIJAN KROFLIČ: VLOGA FILMA V ŽIVLJENJU MLADINE; WŁODZIMIERZ MACIĄG: SODOBNA POLJSKA PROZA; STANE MOŽINA: INFORMIRANOST PROIZVAJALCEV; ZOFKA STOJANOVIČ: MNENJE OBČANOV O POMEMBNOСТИ VPRAŠANJ S PODROČJA DRUŽBENOEKONOMSKE IN POLITIČNE CREDITVE; VID ŠTAMPIHAR: OSTALA MNENJA OB USTAVI; F. ŠETINEC, L. KEBE: NAŠ DNEVNIK DELO O USTAVI; JOŽE ŠTEH: MNENJA OBČANOV O VPRAŠANJU ROTACIJE IN ODGOVORNOSTI PO NOVI ZVEZNI USTAVI; VERA VOŠNJAK: LJUBLJANSKI DNEVNIK O USTAVNI RAZPRAVI; FRANCE ZUPAN: K PROBLEMATIKI VOTIVNIH PODOB NA GORENJSKEM; BESEDA O PABLU NERUDI — OCENE IN POROČILA — LIKOVNA PRILOGA: VOTIVNE PODOBE —

Vsebina

Włodzimierz Maciąg: Sodobna poljska proza	781
Henrik Zbil: Pesmi kar tako	788
Marija Cigale: Prvi zimski dan	791
Janez Juvan: Pesmi	799
Barbara Breclj: Minljivost	802
France Zupan: K problematiki votivnih podob na Gorenjskem	810
Janez Dokler: Dimenzije Borovih Daljav	820
Srečanje s Pablom Nerudo	830
Beseda o Pablu Nerudi	839
Günter Grass: Nekoč je živel Führer in Reichskanzler	841
Kornel Filipowicz: Doxa	848
Kristjan Ukmar: Vurnikove misli o glasbeni umetnosti	857
Bogdan Kavčič: Življenjski pogoji mladine	861
Marjan Kroflič: Vloga filma v življenju mladine (konec)	877
Stane Možina: Informiranost proizvajalcev	885
F. Šetinec, L. Kebe: Naš dnevnik Delo o ustavi	893
Tilka Blaha: RTV Ljubljana v ustavnih razpravi	901
Vera Vošnjak: Ljubljanski dnevnik v ustavnih razpravi	907
Jože Gosnar, Boris Mužič: Javno mnenje ob osnutku ustave SFRJ	910
Vlado Beznik: Seznanjenost in mnenje občanov o predosnutku nove zvezne ustave	914
Jože Steh: Mnenje občanov o vprašanju rotacije in odgovornosti po novi ustavi	913
Zofka Stojanovič: Mnenje občanov o pomembnosti vprašanj s področja družbenoekonomske in politične ureditve	923
Vid Štepihar: Ostala mnenja ob ustavi	923
OCENE IN POROČILA	933
LIKOVNA PRILOGA: Votivne podobne na Gorenjskem	

problemi

PROBLEMI — revija za kulturo in družbena vprašanja. Ureja uredniški odbor: Adolf Biblič, Božidar Debenjak, Bogdan Kavčič, Vladimir Kavčič, Matjaž Kmecl, Viktor Konjar, dr. Boris Paternu, Janez Pirnat (odgovorni urednik), Andrej Rijavec, Ivan Rudolf, France Zupan. — Tehnični urednik: Ivan Planinšec. — Lektor in korektor: Janez Juvan.

Uredništvo: Ljubljana, Tomšičeva 12, telefon 20-487. Nenaročenih rokopisov ne vračamo. Cena posameznega izvoda za naročnike 30 din, v kioskih in knjigarnah 100 din. Naročila pošiljajte na CK ZMS Ljubljana, Dalmatinova 4, telefon 32-033, tekoči račun: 600-14-608-28 z oznako: za Probleme.

Izdajata CK ZMS in UO ZŠJ v Ljubljani. Tisk, izdelava klíšejev in vezava: Tiskarna »Jože Moškrič« v Ljubljani. — Naslovno stran je opremil Janez Pirnat

Sodobna poljska proza

Za Probleme napisal

Włodzimierz Maciąg, Kraków

Že dolgo tega se je izkazalo, da doživlja proza — zvrst literarnega ustvarjanja, znotraj katere se pravzaprav odloča usoda književnosti kot kulturnega pojava — v dvajsetem stoletju proces globoke spremembe in jo je mogoče glede na prizadevanja, ki jo usmerjajo, kot celoto ločiti od tradicije preteklega stoletja, če ne celo postaviti tej tradiciji nasproti. Na to témo imamo, kot je znano, bogato kritično literaturo, ki opredeljuje to posebnost skupaj z družbeno funkcijo umetniškega pisanja, kakor tudi s strukturalno kvaliteto proze, s spremembo vloge glavnega junaka, svejovnega nazora, gradnje fabule, oblike stavka, itd. Tako na Vzhodu kakor na Zahodu so dovolj resno opisovali ta proces in se lotevali bolj ali manj hipotetičnih poskusov, da bi v okviru historiozofičnih teoremov in filozofskih tradicij izluščili njegove glavne formule.

Sodobne poljske prozaike bi mogli po njihovih rojstnih datumih razdeliti na tri ločene skupine, kajti na dobo mladostnih izkušenj, ki najmočneje oblikuje pisateljevo zavest, so zelo izrazito vezani glede na tematiko in vplivno območje; vendar tudi ta razdelitev ni samo kronološka.

Najstarejši rod, ki danes sestavlja častno plast sodobnih klasikov, zajema pisatelje, rojene pred letom 1900, torej ljudi, katerih najintenzivnejše mladostno obdobje sega v leta pred družbenimi kataklizmi, ki jih je na ta ali oni način sprožila prva svetovna vojna. Tu moramo navesti predvsem tri imena: Marijo Dąbrowsko, Jarosława Iwazskiewicza in Jana Parandowskega. Če zasledimo v ustvarjanju kateregakoli poljskega pisatelja tisto ustaljenost interesne sfere, ki je ne razodevajo le od pisatelja neodvisni pojavi — kot npr. občutljivost za določen tip doživetij — pač pa zavestno sprejeta idejna hierarhija, tedaj moramo ugotoviti, da je ustvarjalni delež te trojice s tega vidika izjemno dosleden.

Marija Dąbrowska je oprla svojo ustvarjalno vizijo na osnove idej, ki izhajajo iz pozitivizma: na neomajno vero v moralno in civilizacijsko vrednost dela, kakor tudi na ustvarjalni pomen družbenega sporazumevanja in solidarnosti. Iz teh najznačilnejših gesel pozitivističnega programa si je Dąbrowska ustvarila nadrejene, vedno aktualne, vedno resnične kriterije za opredeljevanje družbe in človeka. Njeno neizgovorjeno načelo je očitno prepričanje o absolutni vrednosti civilizacijskega prispevka ljudi, o trajnem, rekli bi nadzgodovinskem rezonu nenehne napredka, o pravilnosti vsakega, čeprav najmanj-

šega deleža v mogočnem pohodu civilizacije. Človekova naloga ni toliko v tem, da nekaj doseže, kakor da nepretrgoma in vztrajno koraka naprej; rezultate, ki niso zmeraj blizu in dosegljivi, je treba vrednotiti v širši in bolj odmaknjeni perspektivi. Za življenjsko usodo najpomembnejšega pisateljčinega junaka, Bogumila Niechcica iz knjige NOCI IN DNEVI, so značilni prav ti kriteriji: Bogumil izgublja v malem, v velikem pa dobiva, ko preko svoje življenjske realnosti s svojo marljivostjo in poštenostjo dosega nekaj, kar prej ali slej mora obogatiti splošni človekov zaklad in postati splošno koristno. Splošno civilizacijska korist je absolutno odločilna, vpliva celo — kar je že pisateljčina osebna koncepcija — na zavest sodelovanja v splošno družbenem prizadevanju in na ta način ustvarja premiso za opredelitev vrednosti lastne eksistence. Ta shema se redno ponavlja v vseh pisateljčinih delih: njen junak sproti sicer izgublja, dobiva pa na civilizacijski ravni. In ta zavest, deloma premišljena, deloma le nagonska, daje likom Dąbrowske moralno oporo, ki je ne more omajati nobena zgodovinska katastrofa; njeni junaki so lahko nesrečni, omahljivci pa nikoli. Na osnovi tako pojmovanega načela za opredeljevanja sveta more Dąbrowska sodelovati v vsakem konstruktivnem poskusu reformiranja družbene ureditve in — kar je za nas najvažnejše — lahko nenehno pretresa tekoča vprašanja dneva, ustvarja nove like in nove značaje. Ker Dąbrowska v svoji tvornosti ne pozna problemov o smislu in vrednosti civilizacije, saj ostajajo njeni kriteriji, oprti na trajanje in razvoj človekovega prispevka civilizaciji, neomajno trdi, se da resničnost vedno ujeti vanje. Zato je zmogla pisateljica določene sodobne pojave literarno predstaviti kar se da posrečeno in za bralca prepričljiveje kot ves dotedanji prispevek. Družbena avtoriteta Dąbrowske je zgrajena prav na trajnosti, stanovitosti življenjskih meril, ki jih je bila sprejela pisateljica; s temi merili se da vse izmeriti, vse se zmeraj ujema — to je mogočen argument, ki si naposled vsakogar ukloni.

Literarna dejavnost Jaroslava Iwaszkiewicza je manj primerna za shematiziran opis, vendar se analogija, za katero nam gre, nedvomno da pokazati. Idejne osnove njegovih literarnih vizij izhajajo iz poznejšega obdobja, namreč iz modernizma. Temeljijo pa na avtorjevem prepričanju o vrednosti življenja kot psihološkega fenomena, katerega zunanjo obliko in predvsem lepoto more umetnik izraziti in razviti v svojem ustvarjanju. Umetnost je najpolnejši izraz življenja, estetska formula resnice je najvernejši odsev človek in njegove eksistence. Zato naletimo pri tem pisatelju na nenehne preskoke od razuzdanosti in brutalnosti k rafiniranim estetskim subtilnostim. Življenje je fenomen, ki ga samo umetnost zmore ujeti v humanistično formulo, hkrati pa postane umetnost najvišji in najdragocenejši dokaz vrednosti. Jasno razodet ali prikrit junak Iwaszkiewicza je vselej umetnik, je človek, ki v svoji eksistenci uresniči najtežavnejše poslanstvo svoje zvrsti. Najintenzivnejša človeku dosegljiva doživetja so natanko teh dimenzij: biološka občutja spajajo z estetskimi, obenem pa človeku naklanjajo najpopolnejšo zadovoljitev in najgloblje spoznanje.

Po vsem tem bi prišli do zaključka, da sta si Iwaszkiewicz in Dąbrowska, če ne upoštevamo pisateljevega drugačnega historičnega in filozofskega porekla niti ne njegovega drugačnega umetniškega načela, enaka v vsem tistem, kar je za nas odločilno. Iwaszkiewiczova merila so pod njegovim peresom namreč tolikanj univerzalna, da je z njimi mogoče izmeriti naš svet v teku vseh let in vsega zgodovinskega dogajanja, kar ga je izkusil avtor. Razen v temeljih precéj spremenjenega sveta je Iwaszkiewicz ohranil sfero umetniških spoznanj, ki ne le da niso zahtevala korekture, temveč so dovoljevala celo izpovedovanje

teh sprememb — dovoljevala so absolutno estetsko, torej pozitivno oznako novega svetovnega nazora. Življenje kot spremenljiv pojav, življenje kot drama, ki spošča ali celo prišepetava večno nove, večno sveže estetske vrednote, more biti predmet neomajno živega zanimanja, tudi če ga odobravamo. Najvažnejše pa je, da se našemu avtorju niti za trenutek ni treba preusmerjati, ko opredeljuje in tehta sodobne probleme, za katere na splošno prevladuje mnenje, da jih prejšnji rodovi niso poznali. Iwaszkiewicz podobno kot Dąbrowska očitno zaznava najhrajlejša nasprotja reakcije (seveda mislim s tem bistvena notranja nasprotja), kadar se mora spoprijeti s sodobno temo, vendar nima za potrebno, da bi spremenil stilistično metodo; njegova vizija v sebi ni nakrhana, čista je, stanovitna, dosledna.

Posebno mesto v tej trojici zavzema Jan Parandowski, ki ga sodobna tema v glavnem ne zanima. Njegove knjige so razen ene same, »NEBA V PLAMENIH«, zakoreninjene v tkivu zgodovine; posebno stara Grčija daje pisatelju neznansko živo inspiracijo. Toda tudi v tem primeru razberemo iz avtorjeve doslednosti v pojmovanju zgodovine, iz njegovega nekritičnega priznavanja, ki ne čuti potrebe po verifikaciji zgodovinskih dogajanj, njenih katastrof in tragedij, iz njegovega pomanjkanja občutljivosti za dramatičnost človeških usod — popolno ustaljenost občutij Parandowskega. Parandowski prav tako razpolaga z merili, ki mu jih ni bilo nikoli treba ne spreminjati ne opuščati; ta merila očitno izhajajo iz klasičnih tradicij, in v resnici si jih je ustvaril za čim svobodnejše oblikovanje arkadijsko stiliziranega zgodovinskega dogajanja. Zgodovina je pestra in nenavadna, njena kulturna funkcija je v tem, da umetnike navdihuje s čarom tém, ki jih hrani. Čim bolj nemočen je pisatelj do sodobnih življenjskih dram, tem bolj se bo ogibal prikazovati grozote zgodovine. Vsekakor je Parandowski dosledno vzvišen in dosledno sentimentalni; njegov svetovni nazor lahko ostane nespremenjen, ker je vizija, ki jo je bil pač sprejel, ob sodobnih pojavih absolutno nepremakljiva. Trajna opora Parandowskega je njegovo načelo: zgodovina je lepota sama, pred vsemi drugimi rezultati njenega dogajanja pa zaprimo oči.

Vsakomur izmed teh treh avtorjev dovoljuje njegov svetovni nazor, da ohrani svoje prepričanje o trajnosti in resničnosti svojih meril. Omogoča mu, da obvlada katastrofe današnjih dni, ki zna te katastrofe imenovati in oceniti, toliko da ne prevideti. Njegov umetniški prijem more ostati nespremenjen: vsi trije omenjeni avtorji pišejo danes še enako kakor pred dvajsetimi ali štiridesetimi leti in nimajo za potrebno, da bi ga na novo pretehtali, ker njihova merila niso izgubila vrednosti. Z njihovo pomočjo se pisatelj zlahka znajde v življenjskem kaosu, razkriva dobro in zlo, lepote in vrednote, čar in veličino. Vsi trije so kratko malo zakopani v svet kriterijev, ki je botroval njihovi mladosti, torej obdobju, ki še ni poznalo duhovnih nemirov našega časa. Njihova dela čuvajo tradicije, ki jih je naše stoletje omajalo: tradicije, po katerih se pisatelj zaveda svoje vloge in svojega mesta v svetu in razpolaga s kriteriji, ki jim lahko zaupa. Vzemimo si za primer prozo Dąbrowske in Iwaszkiewicz, te modre stavke, ki se tako zavedajo svoje resnice in razumnosti, ki tako zapupajo v svojo moč prikazovanja in poznavanja življenja, ki se tako zanesejo na svoj prav: to je proza, ki niti za trenutek ne podvomi vase, proza, ki je zavestna, ki ve, kaj hoče in ki pozna svoje meje. Njeno trdnost pa bomo šele tedaj do kraja občutili, ko bomo to prozo primerjali s prozo mlajših rodov.

Toda pisateljem, ki so stopili v literarno areno deset in dvajset let pozneje, ni bilo dano, da bi si rešili kaj te tolikanj plemenite in modre ustaljenosti. Njihovemu otroštvu je drugovala svetovna vojna ali revolucija, njihovi mladosti pa nemiri majskega nasilja, mračni odmevi požiga rajstaga, procesov, spopadov in zločinov, ki so plamteli v führerjevemu imenu. Nova svetovna vojna ne prizanesa nobeni ideji; vsa merila se v temeljih zamajejo, vse človeške resnice postanejo dvomljive. Književnost tega rodu je književnost kriz, notranjih dram, revizij, odstopov in deklaracij. Vzemimo si za primer pisatelje Jerzyja Andrzejewskega, Adolfa Rudnickega, Kazimierza Brandysa, Tadeusza Borowskega. To je rod, ki je ustvaril pričevanje o zadnjih letih odpora, o vojni in okupaciji in nato o težkem obdobju povojne obnove. Kakšno je to pričevanje?

Najbolj živo nam ga je posređoval prvi izmed naštetih avtorjev. Andrzejewskega moremo imeti za kar zgleden primer izraza dramatičnosti idejnih procesov tega obdobja. Resnico je iskal v najbolj nasprotujočih si programih; neznanško občutljiv za moralno sfero doživetij si je venomer prizadeval najti trdna in zanesljiva merila, s pomočjo katerih bi mogel ta doživetja označiti in oceniti. Andrzejewski je začel kot katoliški pisec; v svoji drugi knjigi »HARMONIJA SRCA« postavi za glavnega junaka katoliškega duhovnika, ki ga tlačijo demoni nespokorjenih grehov, nepopravljenih krivic, neurejenih zadev, demoni vesti. Življenjsko dramo premaguje pisatelj s pojmi greha, pokore in ljubezni. Nato izbruhne vojna in svet se znajde sredi nasilja in moralne katastrofe, ki presega sleherno mejo vajenih pojmov. Nesmiselnost dogodkov onemogoči uporabo moralnih kriterijev katolicizma; ti kriteriji ne zadoščajo več, za pisatelja nehajo biti resnični. Že novele »NOĆ« nakazujejo potrebo po drugačnih merilih, po mérilih, ki bodo drugače zajela vprašanje individualne odgovornosti, ki bodo pisateljeve junake opravičila v situacijah, kjer navadni moralni razločki ne veljajo več. Človeku ni mogoče npriti odgovornosti za zločinstva mehanizma, v katerega ga je potegnilo (novele »PRED SODIŠCEM«, »APEL«). V naslednjih knjigah začne Andrzejewski čedalje jasneje izpovedovati zgodovinsko koncepcijo morale; za kriterije išče družbena moralna načela, hkrati poudarjajoč tragični pomen izbiranja med zvestobo in nujnostjo. Toda po nekaj letih odvrže zgodovinsko nujnost kot moralni kriterij in opravi nov notranji obračun, v katerem se pokaže njegova nemoč v tem, da bi se dokopal do trajnih življenjskih meril, ki jih je že tako dolgo iskal.

Na podobno dramatičen način poteka pisateljska pot Adolfa Rudnickega, čeprav je ne označuje političen, temveč prej umetniški svetovni nazor. Rudnickega smo pred vojno spoznali kot pisatelja psihološke analize, ki je ustvaril subtilne in pronicljive študije odnosov med ljudmi, drame medsebojnega odtujevanja. Vendar je moral z izbruhom vojne doživeti tragedijo svojega kroga, tragedijo, katere potek in razplet ga je prisilil, da se je oprl na ekstenzialne kategorije. V svojem delu »LIST IZPOD ZIDU ZA STRELJANJE« Rudnicki grenko in bridko obračuna s svojo prejšnjo ustvarjalnostjo. »Vojna je vse, kar sem napisal, postarala za tisoč let... Iz mojih knjig veje zatohlost starega papirja, ki se valja na podstrešju...« in tako naprej. Nova pisateljeva ustvarjalnost si najde vir inspiracije v situacijah junaštva, nič krivega in včasih celo fatalističnega trpljenja, v situacijah, ki jih ne ustvarjajo več psihični kontakti, temveč nadrejene formule usode posameznika, generacije, naroda. Š koncem vojne in ko je bil priča sprememb družbenega ustroja, v Rudnickem zaživijo po opti-

mističnih razpletih, vendar se v njem obenem porodi splošna tendenca po premagovanju eksistencialnega fatalizma, po vrnitvi k psihologiji, po tem, da bi skušal notranje situacije speljati iz zgodovinskega toka («NEBESKI LISTIČI»). Rudnicki je izčrpal zalogo dosegljivih likov; zdaj se že nekaj let vrtil med njimi in znova skuša najti v sodobnem dogajanju najbolj živega.

Pisateljska biografija Kazimierza Brandysa se je začela šele po vojni, vendar tudi pri njem zelo izrazito zasledimo splošno nagnjenje k iskanju, k zanikanju, h krizam. To je dovolj značilno nakazal že njegov začetek: pisatelj se je predstavil z dvema skoraj istočasno napisanima knjigama, katerih sleherna se opira na drugo literarno in tudi ideološko tradicijo; »LESENI KONJ« je »moderno« na psihološki mitologiji temelječe delo, ki nadaljuje formalna iskanja dvajsetih let, »NEPREMAGANO MESTO« je tradicionalno, herojsko, patriotično, sentimentalno in po notranji vsebini nedvomno starinsko idilično. Vsaka poznejša Bradysova knjiga je nekakšen nov poskus oblikovanja in metode, namenjen drugačnemu bralcu in v nasprotju s svojim prednikom, čeprav morda manj kakor pri zgoraj omenjenih pisateljih; njegova pot se vijuga kakor dramatični cikcak, vsako novo leto današnjosti sili pisatelja v globoko segajoča načelna razmišljanja, v nove koncepte glavnega junaka, v nov stilistični prijem.

Pa bo kdo rekel, da so bile nujnosti teh revizij izvenliterarne, izvenosebne; da iz cikla različnih zunanjih vplivov ni mogoče dokazovati sprememb avtorjeve osebnosti. Toda, prvič, pri vsakem izmed teh pisateljev ima vsakokratna sprememba absolutno osebno, osebno doživet pečat in postane ustvarjalna nuja, gibalo naslednjih del. Kdor ne odobrava »DRŽAVLJANOV«, tudi »MATERE KRALJEV« ne more odobravati; kdor ima pomisleke zoper »RESNIČNO VOJNO«, mora te pomisleke prenesti tudi na »TEMINE POKRIVAJO ZEMLJO«. Krog sprememb sproži pri slehernem od teh avtorjev logične posledice, zato nimamo razloga, da bi priznavali enega izmed delčkov celote in zametavali drugega.

Drugič pa — in to je dosti važnejši argument — se etapa iskanj in notranjih revizij znatno razširi v letih od 1949 do 1955; postavljena na širša tla se kratko malo izkaže za varianto splošne poti skozi ideološke viharje dvajsetega stoletja, ki ga večkrat imenujemo »stoletje ideologij«. Zelo izrazito se v tem obdobju uveljavlja tudi emigrantska literatura, čeprav je očitno, da jo označujejo drugačni viri inspiracij in drugačni pristopi. Generacija, iz katere smo navedli tri avtorje, je v svoji ustvarjalnosti, v svojih tekstih, preživela dramo sodobne kulture, dramo obdobja, ki je tesno povezano z univerzalističnimi težnjami. Prejšnja generacija se te drame ni udeležila, in čeprav jo je morda na kakršenkoli način izrazila, jo je vselej izrazila v obliki prejšnjih trendov, znanih iz minulega stoletja; merila jo je s starimi, čeprav solidnimi merili. Generacija Andrzejewskega pa je bila neposredno zapletena v proces, ki ga zahodna kritika pojmuje kot vdor eksistencialne problematike, kot pojav splošnega nemira — proces, ki ga je ta generacija tudi registrirala. Registrirala v taki obliki, kakršno je naša literatura morala zavzeti, v sklopu problemov, ki jih je ta literatura pripravljala že prej. Drugo pa je, da je bilo oblikovanje poljskega pričevanja ob vseh svojih objektivnih in subjektivnih omejitvah neznansko dramatično. Nagnjeno v razmeroma kratkem časovnem izseku se je zarisalo tembolj silovito. Vojska in okupacija sta mu pridala junaško mučeniške poteze, kar se včasih šteje tudi za literarni odklon k tradicionalnim problemom iz obdobja ljudskih vstaj. V najboljših primerih pa se je okupacija v našo književnost vendarle

prebila kot moderna téma, téma obsežne svetovnonazorske diskusije, téma kulturne drame dvajsetega stoletja. Tu se moramo sklicevati predvsem na Tadeusza Borowskega, za katerega je postalo življenje v hitlerjevskem koncentracijskem taborišču argument splošne krize priznane meščanske kulture. Borowski je doživetja svojega junaka povezal z nadrejenim procesom sodobnega dogajanja in prav s tem so njegove novele iz taborišča dosegle tako izjemno moč.

III

Za konec pa bi v obrisih nakazali, kako se v okviru zgoraj uporabljene sheme kaže današnja proza. Ni naključje, da ima nekaj kritikov (Błoński, Kijowski) leto 1956 za prelomnico v poljski književnosti in mu pripisuje dosti širši pomen, kakor pa bi se dalo sklepati iz zgolj političnih rezultatov. Pripravljen sem potrdati pravilnost teh tez; kajti zdi se, da se je zgoraj omenjena drama podela, in leto 1956 bi mogli vzeti za mejo njene literarne privlačnosti. Po letu 1956 opažamo kot značilen pojav vračanje prozaikov k trdnjšim umetniškim konvencijam, ki torej niso bile samo sprejete, temveč tudi izdelane veliko prej, praviloma v dvajsetih letih. Pisatelji, ki so se udeležili dramatičnega cikla sprememb, kažejo nekakšno dezorientacijo; zelo pogosto so njihove inspiracije oslabiljene, avtorji se ogibajo zahtevnejših oblik ustvarjanja in se spopadajo z občutkom nemoči literature spričo sodobnih komplikacij. V sferi umetniških vprašanj se to izraža v resignaciji, da bi bilo mogoče ustvariti sodobnega junaka, v vračanju k zavrženim zgledom in (kakor pri Rudńickem) celo s ponavljanjem samega sebe. Jasno je, da vsakdo, ki je šel skozi ta mlin, nove notranje opore, novih meril in kriterijev, s pomočjo katerih bi mogel ujeti današnje dni, ne najde tako lahko in ne kmalu.

Dosti sugestivnejša postavka v tem smislu je literatura najmlajših, ki se je začela šele po letu 1956, kajti te knjige zelo radi jemljemo kot nekaj novega, ko sveže, drugačne, nečesa osvobodjene; in ta opredelitev korenini v tekstih. Po mojem je glavna značilnost tega razločka poseben odnos do preteklosti, odnos, ki ga poljska literatura sicer ne pozna, vsaj ne v obdobju, ki nas zanima. Preteklost je za prozo vedno nujna premisa, nujno izhodišče; preteklost ustvarja ljudi, ki jih junak srečuje na svoji poti, polna je »stvari, ki jih je treba spraviti v red«. Vzdušje poljske literature obeh stoletij je neznansko značilno, če ga pretehtamo s tega vidika. Če kje, potem se je preteklost prav tu spremenila v kompleks, v obolelo mesto, v zapleten sistem popravkov in obveznosti, bremen in pobud. Romantika se je začela s programskimi manifestacijami, ki so se že v okviru pozitivizma sprevrgle v sistem prikritih sporazumov; literarno poslanstvo je ukrepalo kot izročilo preteklosti. V nenavadni obliki se je to manifestiralo pri Bolesławu Prusu, katerega junaki živijo praviloma v nekakšnem sporazumu s preteklostjo; katerikrat se v njenem imenu lotevajo celo najvažnejših ukrepov. Čeprav morda ne govorijo o tem, pa je preteklost vendarle nedotakljivo svetišče njihove duše. Junaki Štefana Żeromskiego in po njegovem zgledu tudi junaki drugih pisateljev dvajsetih let (Leona Kruczkowskega, Zofije Nałkowske, Marije Dąbrowske) si vedno iščejo rodovnik. Vsa literatura rodu ideološke drame je zapletena v nenehen obračun s preteklostjo. In po tem nepretrganem krožnem teku prividov preteklosti nastopi cela generacija mladih pisateljev, za katere se svet začinja od danes dalje. Sodobna satira mladih gledališnikov se norčuje iz preteklosti in norčuje se tako, da nihče ne čuti kakršnekoli notranje vpletenosti avtorjev v predmete njihovega posmeha. To je nor-

čevanje iz slabih in premaganih. Posebej poudarjam ta pojav, ki v prozi skoraj nima para. Za junake Hlaska, Stanucha, Nowakowskega, Terleckega in Kabatca se vse začenja s trenutkom, ko so oni doživeli prvo srečnje z življenjem in s svetom; pred tem je praznina, kakor da bi se ljudje rodili šele hkrati z njimi. Ne zanimajo jih zadeve starejših, ničesar nočejo prevzemati od njih, družinskih mitov in mitov neposrednega življenjskega okolja zanje ni nikakršnih več, ničesar se jim ni treba notranje osvobajati. Upoštevajmo, da je prav osvobajanje od družinskega kroga, od njegovega dejanja in nehanja in od njegovih načel v literarni tradiciji globoko zasidrano; da je to prvo važno doživetje mladega junaka, njegov prvi korak v prizadevanju, da se prikoplje do lastnega mesta v družbi. Pri mladih prozaikih pa nič takega. Začenjajo v trenutku, ko imajo ta korak že za seboj — kakor da jim ga sploh ne bi bilo treba napraviti. Vsa spoznanja so nova in nikomur znana. Zato se tako lahko ponavljajo, zato oznanjajo najbanalneje resnice, ki jih doživljajo kot utvare. Morda bo kdo pripomnil, da mladi zmeraj na novo odkrivajo svet. Brez dvoma. Toda tega se vselej lotevajo z občutkom, da morajo zanikavati nekakšne domnevne resnice, ki so jim jih predali v izročilo preteklost, šola, starši. Za najmlajšo generacijo pa preteklost ne izraža ničesar, kar bi zaslužilo resno obravnavo. Življenje teče zdaj, in to je edino važno. Ta literatura se prav nič ne boji atomske gobe, kajti psihično jo ima že za seboj. Življenja in sveta niso prevzeli v izročilo, ali pa ga sploh ne marajo prevzeti. Svet se je začel šele z njimi.

Po vsem tem so osvobojeni tudi problematike nacionalno družbenega poslanstva, razen tega pa jih — kar je v tem trenutku dosti bolj pomembno — neznaški spor prejšnje generacije sploh ne razvname. Še na misel jim ne pride, da bi ponavljali dramo starih. Brez dvoma začenjajo nov cikel literarne zgodovine. Toda ali je prav, da odobravamo ta cikel — čeprav ga vselej porodijo kulturna trenja? Najbrž ne, kajti ta perspektiva vzbuja bistvene pomisleke. Jasno je, da se literatura ne more odreči problemov, katere ji preteklost daje v izročilo, niti se ne more odtegniti sporu sodobne idejne formule. Prej ali slej mladi pisatelji morajo pasti v to mrežo, z glavnimi problemi se morajo spoprijeti, sicer se bo njihovo namerno zanemarjanje te nujnosti spremenilo v nemir. Bistvenega pomena zanje je, da izkoristijo izkušnje svojih prednikov, da ne začenjajo pri nič. Prej ali slej se jim bo nudila objektivna prilika za celovit literarni izraz, in za ta trenutek bi pač le morali biti pripravljeni. Nekdanji problemi se namreč še malo niso razblinili — pač pa zahtevajo nove prijeme.

HENRIK ZBIL: PESMI KAR TAKO

Moto Danes je življenje
že zadosti zrelo,
da ga ustoličimo
namesto šiljastega stolpa
ljubljenih predmetov.

Ljudje in pes Se so ponekod vrtovi
ograjeni z visokimi plotovi.
Pred vrati oprezuje pes-čuvar,
ki se ni uprl
požugavanju
in sili biča.
Ta se rad zadovolji
s kostmi,
ki jih poklada
lepi
močni
plemeniti
gospodar.
Proletarci so načrpali moči,
ki ta hip že kipi.
Do kraja bodo plot nagnili,
žival pa razrešili
družbenih dolžnosti
med ljudmi.

Napoved Svet, ki bo obstal,
špičastih podob,
da kdo bi nekaj več veljal,
kar privedlo je na rob,
več ne bo poznal.
Glejmo si v oči,
vsi, prav vsi!
Tam, če bomo kaj našli,
crkali ne bomo kakor psi,
hitra pamet nas ne prehiti.

Pes naj mi besedo oprosti!

Ni redek ribič

Ni redek ribič,
ki se veseli,
ko ribico ulovi,
pa je ne jé,
jo spusti.

Ni redek lovec,
ki vzravnán žari,
ko srno ustrelí,
pa je ne jé,
jo drugim prepusti.

Ni redek mož,
ki vse dobi,
ko ženo omoži,
pa je nikamor ne pusti.
Potem jo jé
in sebe jé.

Sejem

Na stojnicah prodajajo ljubezen.
Ožgana minijeva barva src
in beli listki s plemenitim geslom
konzervirajo ljubezen v srcih.
Ljudje kupujejo.

»Živo ženo žagamo!«
kriči učinkovit plakat.
Množica se navdušuje.
Čudež v zraku lebdi.
Vsepovsod reklama za ljubezen,
kakor da je nekurantna.

Glej na gladki mizi pod marelo
kroglico sreče!
Pic! Mic!
Čarovnik premetuje pokrivala.
Očesa strastno poletavajo
sem in tja
in tja in sem.

Kje je sreča?
Sele vrtiljak poveže strgane poglede
in človeka umiri,
ampak le za hip.
Ko stopiš spet na tla,
čutiš, da si bil samo pijan.

Tekmovalec

Jutri bo tekma.
Jutri bom drugi.
Ko bi zbolel moj tekmeč!
Ko bi spodrsnil!
Da!
In tudi, če bi se ubil,
jaz bi bil prvi.

Potem sem skakal.
Spodrsevali so tekmeči.
Zmagoval sem
in žarel sem
prvi.

Zdaj ne skačem več.
Zato sem nič.
Me ni.
Ubil sem se,
ko sem ubijal
v svetu, ki ubija,
kjer velja samo:
Hitreje teci!
Više skoči!
In dlje
magari pljuni!

Drevo

Nočem biti
drevo na samoti,
korenine kakor kremplje
saditi v skalo
in vetrovom kljubovati
in gromu
in toči.
Nočem okleščenih vej
šiliti v nebo
in na poslednje zadovoljstvo čakati:
slišati glasen trušč
svoje zrušitve.
Hočem biti
drevo v gozdu,
skupno živeti usodo z drevesi
vsemi — različnimi,
potem pa strohniti
in gozd pognojiti
kar tako
iz nuje.

Prvi zimski dan

Marija Cigale

Stopil je k oknu, dvignil roletu za ped visoko, da je v sobo prisijala luč ulične svetilke, sneži, je pomislil, osemnajsti november in v Ljubljani prvič letos sneži. Potem se je previdno ozrl k postelji; ležala je nepremično, kot da spi. Neslišno je napravil tri korake, bil je skoraj že tik vrat, že je vroče upal... »Srce«, je dejal njen glas z nepremične postelje, sladki, nizki glas, ki ji je prihajal nekje iz grla.

Težak val razočaranja ga je zalil. Ni je bilo mogoče prevarati. Zmeraj, ko je že upal, da bo neopaženo prešel tisto razdaljo, ki ga je ločila od plašča in klobuka v predsobi, ko je že upal, da je tam in da se ne bo vrnil nikoli več, zmeraj... Tisti zmeraj enaki, iz grla žuboreči glas, zmeraj ista beseda, srce, ki se ji ni mogel upreti.

Natančno je vedel, kaj sledi. Rekla mu bo, naj ji da obleko. Sedela bo v postelji, potegnila odejo prav do brade, kot kaka sramežljiva šestnajstletnica, podajal ji bo obleko kos za kosom, oblačila se bo pod odejo, tako da bo le kdaj pa kdaj v temi, ki jo razredčuje svetilka z onstran ceste, lahko ujel kak obris njene ša zmeraj lepega, pa zmeraj bolj starajočega se telesa; pod odejo bo oblekla haljo in vstala, zapeta do vratu kot gladka, luskinasta riba; lase bo imela razkuštrane in šminko razmazano, toda nič na njej ne bo kazalo, da je še pred kratkim držal v rokah njeno golo, potno telo. Šla bo kuhat tisto neizogibno kavo, v kuhinji bo ostala dolgo (v kopalnico se pride skozi kuhinjo), potem bo prišla z igračkastim pladnjem v rokah in s popolnoma novo šminko in frizuro. Prisilila ga bo v enega njenih navadnih, zanj ponižujočih razgovorov, potem ga bo pospremila do vrat, mogoče celo do stopnic, mogoče celo na cesto...

»Ubil jo bom«, je razmišljal onemoglo, nekega dne jo bom zadavil, takole v postelji — gladka, luskinasta riba se bo premetavala pod njegovimi prsti — potem bo obstala negibna, negibna, z izbuljenimi očmi, mrtva, premagana... Vedel je, da ne bo imel nikoli moči za to in onemoglo je stopil do postelje in sedel na rob.

»Emil, ali imaš kaj denarja?« je rekla potem, ko sta pila kavo. Previdno jo je pogledal. Ni še hotel upati; če bi rekla za denar in bi ga ji dal... ne, ni še upal.

»Kaj rabiš denar?«

»Oh, ne. Mislila sem zate. Moral bi kupiti nekaj ženi za rojstni dan. Zdi se mi, da si pozabil.«

Ni imel rad žene, toda misel, da postaja čedalje bolj podobna njej, ga je grizla. Poročil jo je, ker se mu je zdela nekoliko kmečka; v nekaj tednih po poroki je

izgubila tisto črto in čeprav ji je bilo komaj petindvajset let, je postajala čedalje bolj podobna gospe pri tridesetih, zmeraj gladka, oblečena, nalepotičena kot lutka, ki brez napake pride iz tovarne. Včasih se mu je zazdelo, da postaja tudi ona luskinstva in vlažna; takrat jo je sovražil. Toda tega, da je ta druga, ki jo je zmeraj doživljal kot nekaj neskončno tujega, govorila o njej s tonom, kot bi govorila o njegovem klobuku, ni mogel prenesti; zmeraj ga je to navdajalo z neskončno zlobo.

»Zakaj se ti ne poročiš?« ji je rekel.

Odgovorila mu je kakor zmeraj, s finim nasmehom, ki ni povedal ničesar.

»Kadar se bom želela poročiti, se bom gotovo lahko.«

Ni vedel, ali ima poleg njega še druge moške, in to ga je kljub vsemu spravljalo v negotovost.

»Vem, zakaj se ne poročiš. Otrok ne moreš imeti. Iz tebe se ne more roditi nič.«

»Kaj ti je morda do tega, da bi imel otroke z mano?« je vprašala posmehljivo. Vse žalitve so se odbijale od njenih gladkih lusk in zadevale nazaj njega. Morda, si je mislil včasih, morda je na znotraj le ranljiva, morda na znotraj krvavi, morda je na znotraj ponižana in občutljiva, morda se pod njenimi vlažnimi luskami skriva živo meso. Užival je ob misli, da je to morda res, toda na njej nikoli nisi mogel opaziti ničesar. Gladka, spolzka ti je smuknila iz rok.

»Jalova si. In tvoja duša je jalova. In nikogar ne moreš imeti rada. In ničesar ne moreš občutiti.«

»Kaj veš? In če sem, nisem samo jaz.«

Ta njen preprosti stavek ga je zadel v živo. Veliko je sanjal o ženskah in o ljubezni, toda ni vedel, ali je kdaj katero imel zares rad. Olgica, si je navadno rekel, in to je bilo dovolj, da jo je zagledal, nekako priplavala je k njemu, njen obrazek, obdan z grivo bujnih črnih las z rdečkastim odsevom, je žarel od mraza kakor takrat, ko jo je prvič videl. Lepa je bila. Zeleno rjave oči so se ji rahlo vihale navzgor, in to ji je dajalo poreden in otročji videz. Prav na tisti nežni brazdi, kjer se je začinjalo lice, je imela majhno materino znamenje, in to jo je delalo tako ljubko, da si moral nehote pomisliti, da je ponarejeno; pa je bilo pravo. Večkrat je prihajala k njemu taka, prav taka, kot je takrat prihajala k Črniju. Stanovala sta v neki tesni, zmeraj razmetani sobici, kjer so se Črnijeve kravate in nogavice vsevprek mešale z njegovimi risbami. Zmeraj, ko je prišla, je potegnila s prstom po mizi in se poredno posmejala, ko jima je pokazala prst, siv od prahu.

»Malo bolj morata paziti,« se je smejala, potem je sedla na posteljo in objela Črnija okrog vratu.

Tisto zimo je bil iznašel tisoč skrivnostnih pisav, s katerimi je na vsakem koščku papirja slavil njeno lepoto in ji izpovedoval ljubezen. Ona in Črni sta se dostikrat smejala tem listkom, ker nista mogla ničesar razumeti. Kadar je obula prav visoke pete, je bila skoro večja od njega, zaradi tega bi si ji nikoli, prav nikoli ne upal povedati, kaj so pravzaprav tisti listki. Odhajal je iz sobe, potem pa se je kradoma plazil nazaj do vrat, prisluškoval njenemu vročemu dihanju, srce mu je razganjalo grlo, čustva so se s tako naglico menjavala v njem, da ni mogel ujeti nobenega...

Spomladi je prihajala k Črniju neka druga, Beba morda, ne, morda Nada, ne, pač neka druga... Olgica ni bila nobena več. Ni si upal vprašati Črnija po njej. Čakal je, da pride spet. Včasih je sanjal, da je prišla k njemu, ga objela okrog vratu z drobnimi, vročimi rokami... srce mu je začelo sunkovito udar-

jati, pritisnil si je dlani na oči, da ga je zbolelo, šele tedaj je začela počasi izginjati skoz njegove prste.

Potem jo je videl še enkrat. Takrat je žarela od alkohola; bila je z dvema moškima v »Slonu«. Prišla je k njegovi mizi in moral jo je prijeti za roko, da se je prepričal, če je res ona. Šele tedaj je opazil, da so ji blazinice pod očmi zatekle in da so njene roženice trde in steklene; ovijal jo je duh po konjaku. Vsega je zalila grenka, skeleča praznina.

»Ne boš povedal Črniju, da si me videl?« Opazila je nekaj na njegovem obrazu, začela ga je božati po roki in se mu dobrikati. »Dober fant si, Emil, saj ne boš povedal, ne boš?«

»Kaj je s tabo, Olgica?«

»Nekaj pač moram početi,« je rekla s steklenimi očmi, uprtimi v prazno.

»In Črni,« je vprašal. »Zakaj sta šla narazen?«

»Otrok. Zdaj bi bil že skoro rojen. Ja, skoraj. In jaz bi bila mamica. Aja, tuta-aja«, je končala pijano in se zasmejala, da so se začeli ljudje obračati k njuni mizi.

»Olgica,« je prosil in trpel ob misli, da mu ni hudo zaradi nje, ampak zaradi tega, ker mu je v njeni družbi nerodno.

»Veš, Črni je dejal, da mi bo lahko dokazal, da otrok ni njegov. Pa veš, da je bil Črni moj prvi fant?«

Njene oči so se vihale navzgor prav tako poredno kot zmeraj, toda bile so steklene, mrtve.

»Si ga imela zelo rada?«

Dolgo je ostala molče, kakor da z muko dojema, kaj ji je rekel. Potem se je zganilo nekaj v njenih očeh.

»Tak strahopetec sem, Emil. Bojim se umreti in vendar, zakaj naj še živim?« Vročje je stisnila njegove prste. »Saj mu ne boš rekel, da si me videl?«

Ne, Olgica ni bila nič drugega kot ljubezen do neke povsem brezvredne stvari, ki jo je preziral zaradi njene majhnosti do Črnija. To spoznanje se mu je strnilo v težko razočaranje. Čutil je, da se mora maščevati, maščevati zato, ker je umrla Olgica, punčka, ki je prinašala mrzav v skodranih laseh in toplino v drobnih otroških rokah, Olgica, ki jo je imel rad.

Črnija je našel doma. Sklanjal se je skozi okno in iz kupčka porjavelih jesenskih listov, ki jih je bil veter nanesel na okensko polico, izbiral najlepše in jih gnetel v kroglice, s katerimi je obmetaval bujno črnotlasko, ki je počasi, zibajoč se v bokih, prihajala mimo.

»Črni,« je dejal in v njegovem glasu je zvenelo nekaj, da se je Črni obrnil.

»Kaj je z Olgico?«

»Olgica? Katera?« Spet se je nagnil skozi okno, kot da ga stvar ne zanima več.

»Tvoja.« Stopil je tesno k njemu. Udaril ga je v obraz. »Svinja«, je še mogel reči, potem ga je začel na slepo udarjati z obema rokama. Črni je dvignil roke, da bi si pokrival obraz, braniti pa se ni poskušal. Udarjal ga je in njegovi napeti možgani so z mučno pozornostjo sledili zamolklemu, skoraj živalskemu hropenju, ki je odgovarjalo udarcem. Tisti dan sta zanj umrla oba. Olgica je še včasih prihajala k njemu, prihajala je vsa taka kot nekoč, z lepimi, mrzlimi lasmi, na katerih so se še topile snežinke. Toda bila je mrtva, tako strahovito mrtva, da je vedel, da je nikoli ni imel rad.

Potem... Morda so ga imela dekleta, s katerimi je hodil, rada, Morda je tudi sam imel katero rad. Mogoče Jožica; bila je drobna, tako drobna, da si nisi mogel misliti, da je ženska. Nikoli ni znala povedati nič lepega, toda njeno suho telo in drobne prsi so mu ganljivo pravile, da ga ima rada... Mogoče Cilka; dve leti starejša od njega, zagrenjena od čakanja... Mogoče kaka druga. Morda pa je bilo vse skupaj le utvara, meгла, pozaba...

»Spet sanjaš.« Bila je strahotno stvarna in njegove oči, priprte v iskanju spominov, so jo dražile.

»Sanjam. Vsaj to še zmorem.« Ni bil več jezen, samo še neznansko utrujen. Izpil je zadnji požirek kave; spremila ga je samo do vrat.

Zunaj na ulici si je oddahnil. Rahlo je snežilo, ljudje so tavalili kot sence med temo in snežinkami, ki so plesale v krogih neonske svetlobe. Sneži, je pomislil, spet zima, leto se bo obrnilo spet v pomlad, dvaintrideset let mi je in življenje je nesmiselno kot ples snežink v rdeči svetlobi reklam. Na eni strani ona, nesmiselna, nedoumljiva, luskinasta, na drugi strani žena, zmeraj bolj nesmiselna, nedoumljiva, luskinasta, nekje vmes njegova pisarna, risalna deska, načrti, skice, delo, ki ne pomeni nič...

Ne, domov še ne pojde. Mrzle snežinke, ki udarjajo ob vroče čelo, tako dobro dejo.

Napotil se je po cestah brez cilja. Nekje za njim so ostale tračnice in iskreči dim lokomotive, Tivoli in prvi poljubi. Kdaj neki je ostalo življenje brez smisla, je razmišljal. Olgica? Ne, bila je samo pravljica, v kateri ne more biti smisla. Ko je umrla mama? Zakaj, ko pa mu je dala največji smisel, ljubezen? Kdaj, kdaj? Ko je spoznal Lidijo? Nenadoma je srečal tisti dan, dan z malim zrcalom na sredi, v katerem je visela njegova slika; zagledal se je s svojimi triindvajsetimi leti, v obnošenem plašču, z lasmi, ki so se trmasto delili v prečo, čeprav jih je bil prej pol ure gladil, s čelom, nagubanim v odločnost, z lačnimi usti študenta tretjega letnika. V roki je stiskal tisto Janezovo pismo, zaradi katerega se je odločil, da bo šel tja, k Lidiji, ki je bila takrat zanj še neka nedoločena gospa Dolinarjeva, posebljenje vsega, kar je sovražil in proti čemur se je hotel boriti. Janez mu je bil s svojo čitljivo, lepo pisavo osnovnošolskega učitelja sporočil, da se mu zdi, da mama ni posebno zdrava in da jo bo prosil, naj živi pri njem. Ob tem pismu se je zamislil v tisto, kar je hotel imenovati življenje. Izgrebel je izmed svojih vsakdanjih predavanj in programov mamo, drobno postavico s povešenimi rameni, obraz mil in ostarel, oči preplašene deklice, svetle lase, ki nočejo osiveti; spletala si jih je v kite in jih spenjala okrog glave. Taka je bila, odkar jo je poznal. Ni si mogel predstavljati, kako je zbrala pogum, da je komaj šestnajstletna šla živeti z njegovim očetom, ki je bil učitelj v njihovi vasi, poročen z neko mestno žensko. Vedel je, da ji niti javno mnenje niti njena trmasta družina nikoli niso odpustili tega, da je žvela po svoje. Oče je padel v vojni kot komisar nekega partizanskega odreda in zaradi ene tistih majhnih krivic, ki jih je življenje polno, je dobila njegovo medaljo tista mestna žena, mami pa ni ostalo nič. Preprosila je svojega očeta, da so smeli živeti v njihovi mali bajti na koncu vasi, ki ji jo je pozneje zapustil; dalj njegovo odpuščanje ni seglo. Hiša je bila majhna in revna, staro pohištvo, ki je mati s toliko ljubezni visela na njem, je staro in razpadlo stopilo že v njegov spomin. Okna so zatemnjevale rože, nasajene v starih, počenih loncih, ki jih je mama zalivala vneto kot mlado dekle. Delala je pri nekem kmetu, ki je bil njen daljni sorodnik; plačeval ji je več, kot je zaslužila, toda nikoli ni ob tem pozabil nabrati obraza v gube usmiljenja. Kljub temu je bila trmasta, hotela je, da bi njeni otroci študirali, da bi bili »boljši« ljudje, kot je

bil njihov oče, dala jih je v šole, najprej Janeza, potem njega in nazadnje še Mira... ljudje so zmigovali z glavami, ona pa se je ponižno nasmihala, »potem nam bo bolje«, je pravila. Od nje so se navzeli tiste skoraj otroške vere v bolje in zmeraj; kadar so ob počitnicah prihajali domov, so delali vesele načrte, kako bodo popravili hišo, da bo najlepša v vasi, kako bodo oblekli mamo, kako se bodo vozili v avtomobilih...

»Zdaj bo pa že bolje«, jima je rekla, ko je Janez končal šolo in odhajal v svojo prvo učiteljsko službo.

Tri mesece po tistem je pripeljal Janez s sabo plašno, suho deklico z velikimi očmi; skoro jokala je od zadrege.

»To je moja nevesta,« je dejal s sklonjeno glavo, ki je prosila za odpuščanje.

»Drug mesec bi se poročila.«

»Kako ti je ime?« jo je mama prijala za roko. Potolažila se je preprosto, ne da bi sploh pokazala razočaranje.

Janeza je imel rad, dosti rajši kot Mira. Včasih sta skupaj presanjala cele dneve o tistem »potem«. Njegova mala žena je stopila mednju kot zid. Nikoli mu ni mogel odpustiti, da je zaradi nje pozabil na tiste njihove sanje, ki so se hipoma odmaknile daleč, morda v nikoli.

Takrat se mu je zazdelo, da je pravzaprav on tisti, ki mora uresničiti te sanje. Janez je bil izgubljen, na Mira pa je zmeraj mislil z nekim omalovaževanjem. Miro je bil počasen in stvaren; dobro je risal, toda nikoli si ni iz tega ničesar obetal, nikoli ni želel biti kaj velikega. On sam pa si je zmeraj želel, ne, hotel je postati kaj velikega. Nekoč, v gimnaziji, je hotel postati velik pesnik; napisal je za cel zvezek pesmi, ki so bile vse enako nerazumljive in vse po vrsti posvečene neki njegovi sošolki, punčki s prifrknjenim noskom, ki je zardevala, kadar ga je srečala. Ko si je dobila prvega fanta in ga začela pogledovati z nesramnimi, vabljivimi očmi, je sežgal tiste pesmi in ni napisal nobene več. Toda kaj velikega je hotel še vedno; predvsem pa je hotel postati eden izmed tistih velikih ljudi, ki imajo zmeraj dosti denarja. Šele denar bi prisilil ljudi v domači vasi, da bi jih začeli spoštovati, in to je bil njegov cilj.

Zaradi denarja najbrž se je vpisal na tehniko. Mogoče se je zaradi tega, ker je nekoč hotel biti umetnik, vpisal na arhitekturo.

Življenje v Ljubljani mu je teklo med Črnijem in Olgico, med Cilko in razmišljanjem o denarju, ki ga je hotel nekoč imeti. Janezovo pismo mu je zašepetalo, da bo nekoč morda prepozno, da je treba nekaj storiti zdaj. Zdaj, takoj. Odločil se je, da bo odgovoril na oglas, s katerim so iskali študenta, ki bi inštruiral petošolko matematiko; odšel je torej na tisti naslov, k Lidiji. Pozneje si je dopovedoval, da je bila Lidija del njegove usode kakor vse ostalo; pa vendar je bil tisti dan kar navaden. Še se je spominjal, kako je obstal pred blestečo tablico, kako si je moral znova praviti, da mora, da je to začetek nečesa večjega. Potem so mu rekli, naj pusti plašč v predsobi in mu pustili čas, da si je v lepi sprejemnici, kjer ga je postalo sram tega, da je kmet, lahko ogledal vse, kar je pozneje postalo del njega. Beba, njegova učenka, je bila razvajena mestna frklja, njena sestra Lidija, elegantna, fina gospa tridesetih let, se mu je nasmihala z brezizraznim nasmehom, ki ni povedal ničesar; pod njim je zmeraj slutil posmeh. Včasih se je prikazala tudi njuna mati, nekakšna nerazločna, nepomembna siva senca. Vse v tej hiši ga je poniževalo, ga slačilo do njegovega kmečkega bistva, ki se ga je sramoval.

Prvi zaslužen denar mu še malo ni bil plačilo za vse to, čeprav je z njim kupil darili za mamo. Kupil ji je copate, lepe, visoke, podložene z nekim dlakavim

blagom. Vedel je, da so copate za mamo preveč mestne, toda prepričan je bil, da ji bodo prav zaradi tega pomenile veliko; povedale ji bodo, da ji bo nekoč kupil še vse lepše stvari, vse, vse: kos linoleja, da bo z njim pokrila svojo kuhinjsko kredenco, kar si je zmeraj tako želela, polivinilast prt za mizo, pa lepe lonce za njene rože, pa vse drugo. Nikomur pa ne bi bil priznal, da je kupil copate zato, ker je take imela Lidija Dolinarjeva.

Mogoče se mama ni toliko razveselila darila kot tega, da je prišel. Do prvega maja je bilo še daleč in navadno so prihajali domov samo ob praznikih.

Rekla mu je, da ne pojde k Janezu, da je zdrava. Ljubila je svojo revščino z vsemi lepimi in grenkimi spomini.

Zvečer je prisedla k njemu na peč. Nikoli jih ni božala; bila je pač kmečka ženska. Takrat pa ga je s trdo roko ljubeče pogladila po laseh. »Glej«, je rekla, »saj boš skoraj plešast. Kot tvoj oče. Pri tridesetih je že imel plešo.« Bilo je prvič, da je rekla nekaj takega o očetu. In rekla je z milim, zasanjanim nasmeškom, ki je bil skoro že nadzemeljski. Neopazno si je obrisal oči, ki so se mu orosile prvič, odkar je zrasel. Takrat ji je v mislih obljubil, da bo živel samo zanjo.

Nekaj tednov kasneje je bil spet doma. Umirala je. Gledala jih je s preplašenimi očmi, morda se je bala trenutka, ko bi jim morala dati v spomin besedo, ki bi jo ohranili vse življenje v srcih. Velikih besed pa ni nikoli znala. Čutil je, da je nenadoma neskončno ogoljufan. Mama ne bo dočakala, da bi ji kupil, kar si je želela, umrla bo s svojimi preprostimi, neizpolnjenimi željami vred.

»Ne prodajte hiše,« jim je naročala, »lahko boste hodili na počitnice sem. Za otroke je kmečki zrak dober in mleko je tu zmeraj poceni. Pohištvo naj vzame Janez, on bo mogoče kaj rabil. In rože... dajte jih sosedom, da ne bi umrle, ko jih nobeden ne bo zalival...«

Šele dosti kasneje se je domislil, da je najbrž želela, da bi rože vzela kdo izmed njih, saj jih je imela tako rada. Takrat pa se je mučil z mislijo, zakaj nima denarja, da bi ji kupil zlat nagrobnik... Janez je obljubil, da ji bo kupil nagrobni kamen. Tisti hip, ko je zadnja lopata zemlje pokrila njen grob, so si bili naenkrat tujci... Vrnil se je v Ljubljano tako prazen, da je bil samemu sebi tuj.

Zakaj? se je spraševal. Mama je umrla. Nekoč se je borila proti tisti mestni ženski, ki ji je bila postala simbol vsega slabega. Borila se je hrabro, vztrajno; mesto pa ji je vendar požrlo otroke, ki so po njeni smrti svoje kmečko bistvo skušali zakopati tako globoko, da ga ne bi mogel nihče več izgrebsti.

Misli so ga dušile, rekel si je, da mora storiti nekaj, nekaj, kar bo njegovo maščevanje. In bogve kako je prišel na misel, da bo nekaj storil Lidiji. Ona mu je poosebljala vse slabo na svetu. Morda ga je k temu sililo samo dejstvo, da sta ga njen nedoumni nasmech in njena gladka zunanost poniževala. Morda je bil tudi malce zaljubljen vanjo in se ji je hotel maščevati za brezupnost tega dejstva.

Določil si je dan in odšel k njej s trdnim prepričanjem, da jo bo ponižal. Sledil ji je v sprejemnico z neko divjo odločnostjo. Stopil je k njej, zaprl oči, da ne bi videl njenega posmehljivega nasmeha, in se ji nenadoma grobo zagrizel v ustnice. Rad bi, da bi se branila, da bi njene drobne kosti prasketale ob njegovih prijemih. Namesto tega pa je samo za hipec obstala trda, potem so se ji ustnice zmeščale in privila se je k njemu s strastno nestrpnostjo, kakor da je že dolgo čakala nanj.

Takrat je prvič hotel oditi neopažen mimo njene postelje. Bil je ponižan. S tem ponižanjem se nikoli ni mogel sprijazniti, in vse njegovo življenje se je napolnilo z iskanjem nečesa, za kar bi lahko zamenjal svoje ponižanje. Poslej je zmeraj, ko je prišel k njej, prišel s prepričanjem, da nosi v rokah nekaj, s čimer jo bo lahko zadel do smrti, in zmeraj je moral oditi z občutkom, da ga je sprejela natančno toliko, kolikor si ga je želela, potem pa se je spet zaprla v svojo luskinasto, spolzko zunanost.

Čas je tekel neopazno. Beba se je poročila in odšla; nedoločna senca, ki so ji rekli mati, je nekega dne čisto neopazno izginila, kakor da je ni bilo nikoli. On sam je diplomiral, si dobil službo, lasje nad čelom so mu postali že čisto redki, čedalje pogosteje je moral uporabljati očala. Lidija pa je bila zmeraj ista, zmeraj elegantna in lepa gospa tridesetih let, čeprav je hitela že nasproti štiridesetim. Morda prav zato ni mogel nikoli pretrgati z njo. Nekoč je prišel na misel, da ga je hotela ujeti; bila je vendarle že dolgo stara devica, osem let starejša od njega, in takrat je bil on že dobra partija. Ta misel ga je navdala z zločinskim veseljem. To je mogoče le nekaj, s čimer bi se ji lahko maščeval, jo prizadel.

Marušo je takrat poznal komaj nekaj tednov. Prodajala je v galanterijski trgovini in njen obraz je bil videti rahlo kmečki — morda zaradi las, ki si jih je spletala v kite in spenjala vrh glave. Ni bil zaljubljen vanjo, toda njene kmečke poteze so ga navdale z upanjem. Ko ji je rekel, da bi se poročila, je ponorela od sreče, in to ga je ganilo. Preživela sta vesele medene tedne ob morju in ko sta se vrnila v Ljubljano, si je dopovedoval, da je srečen. Z zmagoslavnim nasmeškom je šel k Lidiji.

Hotel ji je povedati komaj pri kavi, da bi jo tako še bolj ponižal. Toda prvo, kar mu je ob tisti kavi rekla, je bilo:

»Čestitam, Emil. Slišim, da si dobil dobro ženo.«

Nasmešek, s katerim je to rekla, je bil isti kot zmeraj; nisi mogel vedeti, kaj se skriva z njim. Prizadel ga je toliko bolj, ker je slutil, da se za njim skriva marsikaj. Maruša ni bila žena zanj. Rekla mu je, da se ne spodobi, da bi kot inženirjeva žena še prodajala, in ko so minile prve težave s stanovanjem, se je vsa posvetila sama sebi. Zdelo se ji je, da Maruša zveni premočno fino, morali so ji reči »gospa Marija«, postrigla si je lase, hitro našla način, ki ji je zgladil z obraza vso oglatost in se prelevila v to, kar ga je najbolj prizadelo: v elegantno, fino gospo, ki se bliža tridesetim.

Še enkrat je upal, da bo ujel tisti smisel, ki je bil zanj v tem, da poniža Lidijo in se odtrga od nje. Takrat, ko se mu je rodila hčerka. Maruša je bila ves čas nosečnosti slabe volje, stokala je, da ji bo otrok skvaril postavo, da noče nobenega več. Ko je rodila, je nejevoljno vzdihnila, ko bi bil vsaj sin. Punčka je imela naguban, star obrazek, rodila se je z neko prirojeno srčno napako in čedalje pogosteje je dobivala napade, posinjela je, postala trda in le s težavo so jo spet prisilili k dihanju. Morda ga je prav ta neprestana borba s smrtjo tako navezala nanjo. Začutil je, da je to majceno, neprivlačno bitje del njega, nekaj tistega smisla, ki mu ga življenje lahko da. Pogosto se je, sedeč poleg njene posteljice in pozorno sledeč njenemu dihanju, zamislil v čas, ko bo tako velika, da jo bo lahko za roko peljal na sprehod.

Po dveh mesecih je umrla. Maruša si je v joku zgrizla blazino, toda ni ji mogel verjeti, da je njena žalost kaj več kot nagonška žalost matere. Sam ni jokal. Ostal je miren, strahotno razrušen v svoji notranjosti, pretrgalo se je še zadnje, s čimer je bil človek. Ko se je Maruša toliko zbrala, da je lahko opazila njega,

ga je skušala potolažiti s tem, da mu bo rodila drugega otroka. Molče se je osvobodil njenega objema in odšel. Otrok, ki bi ga rodila njemu na ljubo, zato, ker prvi ni mogel živeti, mu ne bi mogel pomeniti tistega, kar mu je bila bolehná punčka z zgubanim obrazkom. Ne, nič ni ostalo zanj.

Šel je k Lidiji in ji nekako mimogrede povedal, da mu je umrla hčerka. Takrat je prvič hotela sleči svoj luskinasti oklep, njene oči so postale tople; toda bil je že tako trd sam v sebi, da jo je zavrnil grobo. Ostala sta na istem. Ostala sta še naprej obsojena na večno poniževanje drug drugega, ne da bi se kdaj poskušala razumeti.

Neopazno je bil prišel spet do Tivolija — plašna, med lučjo in snežinkami omahujoča senca — in zavil po sledeh zaljubljenecv. Kolikokrat, je grenko pomislil, kolikokrat že je bil tako preromal svoje življenje kot nocoj, kolikokrat je bil že spoznal, da je bilo nekaj narobe, da se je nekje nekaj zataknilo, on pa ni opazil tega in je čedalje bolj vrtoglavo drvel proti postaji Prepozno? Kolikokrat je bil že ugotovil, da je treba nekaj storiti. Samo kaj? Sniti se z Marušo? Bila sta že predaleč mimo križišča, kjer bi se lahko srečala. Najti si kako drugo? Prestar je že, da bi začel na novo, kljub vsemu. Povedati Lidiji, toplo, človeško, da je ponižan, prositi jo za odpuščanje? Zato še zmeraj ni imel poguma. Najti, najti tisti korak, tisto pot.

Sopil je iz gazi in se pritisnil k deblu krivenčastega hrasta. Hrapavo deblo mu je opraskalo lice in bolečina mu je neznansko prijala. Nekje mimo njega so sence šepetale tople, zaljubljene besede. Pred njim je iz megle mežikala Ljubljana. To mesto je vendar le živelo, ljudje so odhajali in se vračali vanj, si stiskali roke in si govorili s toplo, človeško govorico. Pred njim in mimo njega je živelo življenje.

Spet se mu je v oči prikradla mamina podoba; sklenil je roke in zašepetal molitev.

»Mama,« je molil, »mama, daj mi moč, da najdem tisto, da živim. Ti si bila tako močna in pogumna. Daj mi pogum, mama; življenje pripada pogumnim...« Hrapava skorja se mu je vtiskala v lice in zamolklo stokanje vej je pritrjevalo njegovi molitvi; mimo njega pa so se snežinke, človeške sence in tople besede stapljale v nerazumljiv ples...

JANEZ JUVAN: PESMI

Jutro

*Sam
hodim skozi noč.
Večerno sadje
je pobrano z miz.
Tišina rašče
v pokrajini pred mano
kot temni kruh,
ki nikoli ne dozori.*

*Drevesa
se zbirajo v gozd,
ki grozeče premišlja.
Sanje so grenke kot mah
ob stoječi vodi.
Hlad mi obrizga čelo —
V črno praznino
tonem.*

*Tam onstran gozda,
sredi pomrznjenih skal,
pa kot bel zajček
vstaja jutro.*

*Njegove oči velike,
rdeče.*

Nenadoma sredi noči

*Nenadoma sredi noči
te znan glas iz spanja pokliče.
Vstaneš in greš za njim.
Tema te odnaša
kot voda.*

*Greš mimo vrtov in hiš.
Čez travnik, ki ga poplavlja potok.
Hodiš tiho, ker je zemlja mehka,
vendar svojega imena
več ne slišiš.*

*Psi in petelini, ko hodiš, molčijo.
Tudi vetra skoraj ne razločiš.
Zato sam s sabo govoriš o stvareh,
ki se jih ob tej uri
še spomniš.*

Potem še hodiš, prišel si že daleč.
Vse bolj misliš samo na jutro.
Na majhni, okrogli jasi počiješ,
ker veš, da te nihče več
ne bo klical.

Tam si ves topel in osvetljen.
Blizu jesenskemu ognju gozdov.
Visoko nad tabo, da jih komaj vidiš,
tri ptice od severa
lete.

Utopljenec

Daleč
pod temno vodo,
med spolzkimi kamni,
ki jih premika,
si na dnu svojih oči
kot pod veliko skalo
sezida hišo
čudne oblike.

Nad vrata
obesi star panj.
Med okna naseli ribe.
Pod prag pa, ker nima
mravelj ne psa,
zakoplje okostje
kače,
dolgo in sivo.

Potem zaživi
kot v snu.
V najtišji sobi prebiva.
Skozi okno gleda,
— nihče ga ne obišče.
Vrata le sebi
in rjastim pajkom
odpira.

Včasih
še pride na breg.
V temi se izvije vodi.
Hodi po mehkem pesku,
polžje lupinice išče.
Trd mesec
mu na čelo mrzle
pene sika.

Skoraj večer

Ne govoriva o stvarih,
večjih od vsega,
ker to je samo bolečina.
Zato sva zdaj tu,
sama med vsem,
o čemer še zmorem
besedo.

Za nama so hiše
iz temnih večernih kvadrov,
drevesa so vse manj resnična
in mehki pogovori ptic
so daleč za sivim
obzorjem.

Brezbrižno tišino
zareživa v dušo.
Daljave so zvezane z mrakom.
Tiho udarjanje žil
je zdaj še edina
tolažba.

Ne, nič ne sprašuj.
Saj, kadar te ne bo,
dan in noč
me bosta bodla z ostrimi trni
proti srcu.
In ne bom več našel
cvetoče bezgove sence,
kjer bi varno
počil.

Junij

Srečaš drevo
v prazničnem polju.
Skozenj
gredo poti
belih metuljev.
Gledaš jih
in se bojiš,
da jih zaprejo
noči
v prazno mravljišče
ob robu
gozda.

Minljivost

Barbara Brecelj

Ne razkrivaj starih resnic,
saj vsi vemo,
da sonce zahaja
na zahodu!

(Kitajska modrost)

Katrina se je prebudila zaradi slabotnega trzljava telesa: morebiti tudi zaradi mraza, ki je požrešno gospodoval po njenem hrbtu. Zaspano se je zazrla v steno, prelepljeno z izrezki iz ovitkov gramofonskih plošč, in se pokrila čez glavo, ker ni več prenesla njihovega monotonega hrušča. Začutila je dolgčas, kako lazi po sobi brez pravega vzroka, in je bila jezna, ker mu ni znala nikoli uiti. Zato je vstala in povsem mirno spregledala nakopičeno morijo v obliki knjig, ki so ležale na mizi zgolj zaradi neke domnevne možnosti slabe vesti; mimogrede so jo tudi pripravljale na tiste prihajajoče mesece, ko se bo smilila sama sebi, jih vsa nesrečna prekladala iz rok na kolena, pa zopet na mizo ali tla, tja pač, kjer bo čutila največjo pripravljenost telesa, da vsrka vse pomembne in važne misli (le kdo naj jih zadrži v glavi), dokler se jih ne bo končno rešila in, oropane njihove trenutne važnosti, zaprla v nepomemben predal, kjer bodo ostale. Nerabne za vedno. Kako čudovito! Po vseh naravnih, bioloških, fizioloških in kdo ve še kakšnih zakonih narave in življenja bo tudi ona, oropana svojih idealov (število neznano), nekoč pristala v nepomembnem uradu, z ošiljenim svinčnikom v roki in obročkom na prstu, kjer se bo dolgočasila natanko tako kot sedaj, le brez vere v bodočnost, ker bo bodočnost zapano v boju s starostjo, dokler je ne bo krsta odrešila in odnesla (kdo ve na čigave stroške) v sfero brezčasnosti. Nekako se je sicer sprijaznila z mislijo, da je povsem normalno sprejeti vso navlako urejenega družinskega življenja, a vendar ni razumela, zakaj mora biti prav življenje tako mrtvaško resna stvar. Povsem brez poezije — kot klotasta halja, in povsem brez divjanja — kot ujahana kobila. Glej, glej — le puščava se ji smehlja.

Zadovoljno se je pretegnila in pomislila, da je pravzaprav sreča, ker je samo ponedeljek z bledim brezbarvnim jutrom. Z bledim brezbarvnim jutrom — podobnim njenemu obrazu. Katrina je imela rada ponedeljke zaradi njihove čemernosti in praznine, s katero so napihnili obraze, da se je potem sama drsala po njihovih gladkih, ledenih ploščah, ker se ji je posrečilo izkopati se iz slabe volje. Zelo je ljubila resnico; da, seveda — zato si je tudi priznala, da je k temu izmotavanju iz slabe volje v veliki meri pripomoglo izpuščeno predavanje ob četrtna osem, ki pa je bilo na žalost samo ob ponedeljkih. Seveda so bila ponedeljkova jutra prijetna tudi zaradi lenobnega ugodja tople

vode v kadi, ki čudežno sprostí vse mišice in potopi nepotrebne misli. Včasih so jo ponedeljkove kopeli presenetile in napolnile z valom dobrote, ki jo je potem preko dneva razdajala med mrke, trde in hladne obraze kot bogata razkošnica, ne zato, da bi jo bolj cenili ali občudovali, ali da bi jo imeli za neke vrste dobrotnico in ji po smrti postavili spomenik v obliki spirale. Kar tako, ker je bila rada zadovoljna s seboj — morala je biti zadovoljna s seboj, da se je mogla prenašati. Sploh pa dobrota, ki jo je tako radodarno razdajala, ni bila njena, le kdo naj bi to vedel! Bila je v razumljivejši obliki podana misel površinske zavesti, da mora nekako opravičiti svoj obstoj. Misel brez ambicioznosti, tako preprosta in jasna kot črta ali krog. Sicer slabotna misel, ki jo je Katrina povsem ravnodušno puščala na bojišču dejstev, da so ljudje kct ona nevredni življenja, a je bila kljub svoji krhkosti še vedno toliko močna, da je vzpodbujala. Katrini je bilo nekako vseeno, ali je vredna ali nevredna življenja. S svojim instinktom je čutila, da vse na tem svetu izgublja vrednost, ceno in pomen. Prav tako človek ali umetnost. Nič ni več dragocenega, nič stalnega. Zakaj potem biti vreden nečesa, kar ni več. Ali kar izginja. Zato je pomilovala vse tiste ustvarjalne in pametne ljudi, na katere so prežali povprečneži s svojimi bedastimi vprašanji o vrednosti in pomenu njihovega dela, o tem, kaj mislijo, kaj čutijo. Ti reveži so morali biti vsak hip vredni te minljive dragocenosti — življenja.

Iz vode je stopila mehka, topla, težka in srečna. Pogledala se je v orošeno ógledalo, si pokazala zobe, potem pa se zavila v veliko, belo brisačo (dišala je po vetru), da je bila videti kot beli medved. Sedla je na rob banje in brodila po vodi, ki je izginjala kot trenutki, a ni bila zaradi tega nič žalostna. Nenadoma se je stresla kot pri zobozdravniku, ko se sveder dotakne zoba (obrabljen občutek) in si tesneje ovila brisačo okoli telesa, kot bi se hotela skriti vanjo. A telefon je nemoteno brnel naprej. Porinila je noge v prav tako bele in mehke copate ter odprla vrata. Nič ni pomagalo — nekdo jo je prehitel. Začutila je neznano silo v sebi, ki ji je priklepala noge k tlom in ki ji je lakomno trgala ugodje, s katerim je bila prežeta, in toploto, v katero je bila zavita — ter vse odnašala neznano kam. Nekaj je odhajalo od nje. Nekaj, česar bi se z lahkoto dotaknila, če bi zbrala toliko moči, da bi stegnila roke. A je stala med podboji, kot da bi jo pribili na križ, in občutila je tudi tako bolečino. S težavo se je premaknila in se tesneje privila k podboju; morala bi slišati ta glas. Morala bi ga zadržati. Moral bi jo tolažiti. Samo ta glas bi lahko pregнал silo, ki trga ugodje, toploto in mir iz nje. Izgub, porazov in trpkih resnic ni znala prenašati — a jih je prenesla. Dvomi, ugibanja pa so jo morila. Načrtno, vztrajno.

Zdaj ji je bilo vseeno. Spustila je belo in mehko brisačo, da je padla na tla, in čisto počasi stopila do telefona, dvignila slušalko in jo zopet položila nazaj na vilice. Vedela je, da počenja neumnosti; vsak hip bi jo lahko kdo prese-netil — a ji ni bilo mar. Ateist je; in ničesar je ni strah. Ali res? Pred ogle-dalom je obstala začudena nad puščavsko belino svoje kože in želela je ujeti paro (ko bi bila verna, bi jo imela za dušo), ki je izhlapevala iz nje. Stegnila se je, kolikor se je mogla, in pomislila, da se je še vedno drže, drže kot smola, zoprna vlakna malomeščanstva. Tako preobsežna se ji je zazdela puščava, v katero je gledala, da je podvomila v Boštjanovo silo in moč, s katero si jo mora vsakič osvojiti. Sicer pa so Boštjanu telesa tako nevažna, kot so njej nebotičniki, podzemeljske železnice ali hidrocentrale — skratka vse, kar je bilo v zvezi z računanjem, s številkami — vse, kar je bilo v zvezi z Boštjanovim umskim delom. Po njegovem (in to upravičeno) bi morale živeti samo glave — osnovni element. Vse drugo je nič in drugotno. Vse drugo je nepotrebna

in nečastna nujnost. Zaradi vsebine njenega osnovnega elementa bi lahko še ta hip naredila križ čez sebe.

Povsem na jasnem si je bila — in ni bilo kaj priti si na jasno, da vsebuje njen osnovni element vse premalo vrednosti, zaradi katerih bi se izplačalo vsaj životariti. Kaj šele živeti! Njo so sestavljale gore samih neurejenih in neskladnih čustev, močnih čustev, ki so se jih ponavadi zbal razumni in pametni ljudje. Kdaj pa kdaj je svoja čustva spustila v banjerih (na to besedo je bila zelo ponosna) po svojem belem, izsušenem skalovju, da so vsaj za hip utišala bitje njenega srca.

Oblekla se je natančno, počasi in zelo dolgočasno. Vsaj navzven mora biti pripravljena začeti z normalnim življenjem.

Zvečer so imeli družinsko praznovanje in Katrini je bilo povsem prav, da so jo določili za vratarja, kasneje pa še za slačilca plaščev, ker se je zabavala ob iznajdljivosti, s katero je izbirala lepo zveneče fraze dobrodošlic.

Seveda so lahko družinska praznovanja tudi prijetna. A nekaj tako enostavnega zapuste le redkokdaj. Ponavadi se izrode v nekakšen »ocenjevalni klub otrok«, kjer udeleženci slavja kot stari mlini premlevajo vedno eno in isto. Podobno množičnim sestankom ali sestankom razrednih skupnosti, lahko pa tudi sestankom svetov letnikov. Ostanek posameznika, ki pride med mlinska kolesa, je povsem naraven. Samo otrobi neznanja, lenobe, nehvaležnosti in pri nekaterih še celo grobosti. Katrina je ob takih večerih bila najraje v holu, ne zaradi bojazni, da bi ne prenesla mlinskih koles, ampak kar tako, ker so ji bili veliko bolj všeč klobuki, ki jih je krasila fantazija in duhovitost. Kdaj pa kdaj so jo poklicali, da jim prinese nove obložene kruhke ali nalijske vina — tega seveda niso znali sami; ponavadi obsega poglavje »gostoljubnost« v bontonu kar precejšen obseg; in ker so jo vzgajali v dobri veri celo z bontonom, je poznala njegovo vsebino in se zaradi tega tudi nasmihala, odgovarjala povsem z lahkoto, kot je postavljala prazne kozarce na mizo — in bila celo srečna. Tako zunaj nje so bili vsi ti obrazi, tako izven sebe se jih je dotikala s smehljaji in obletavala s pogledi, in tako dolgo ni več verovala vanje. Ne, nič več ni verovala v družino in ves direndaj okoli nje in neštete spletke, ki so se spremenile v klavna tihožitja žrtvovanj. Jutro je bilo tisto, ki ji je prineslo to neohrabrujoče spoznanje, in morebiti jih je prav zaradi takih spoznanj imela rada in jih znala tudi uživati. Bila so ji kot doječe prsi, ki jo nahranjujejo in oborožujejo proti vsem čustvenim pretresom. Pa vendar je bila tisto jutro prestrašeno revše, ki se je stiskalo k zidu in vpilo:

»Sovražim, sovražim!«

»Ažim, ažim«, je odmevalo po praznem holu in samo mati je zaspano prišla iz sobe in jo vprašala:

»Kaj sovražiš?«

»Vse«, je trmasto pribila (trma je orožje bedakov) »to, čemur vi pravite življenje. — To, kar se tu vidi, zaradi česar se pehate vsako jutro in zaradi nedeljskih izletov, ki se spremenijo v ure vzgajanja. — Jaz nisem ustvarjena za to. — Kaj naj potem počnem?«

Sekala je besede, ki so kot polena švigale v zrak ob ostrem rezilu njenega jezika. Mati jo je nekaj časa molče motrila, kot da bi premišljevala, ali naj pove. Pa ji je vseeno rekla:

»Tudi premagovati se boš naučila.«

»Premagovati — pha! Kje naj se to naučim? V šoli. Je morda šola za to?«

»Šola, ki se ji pravi življenje«, je utrujeno rekla.

»Imaš prav — pri devetdesetih letih se bom premagala in umrla. A do takrat bom živela. Zato hočem življenje. Ti si mi ga dala, zdaj mi ga še pokaži, kje je!«

»Poišči ga. Vsi smo ga morali iskati.«

»In ti praviš, da si ga našla. — To je laž. Z očetom ležita vsako noč skupaj in nič več vama ne pomeni bližina. Misliš, da je to tista šola premagovanja ali življenje?«

»Sem ti kdaj rekla, da sem našla življenje?« Slabotno se je nasmehnila in šla. Tiho je zaprla vrata za seboj, da bi ne zbudila očeta, in Katrina se je komaj premagovala, da ni stekla za njo in butala s pestmi obnje. Tesno se je privila k hladni steni, želeč vsrkati vase njeno mirno ravnodušnost, ki bi jo pomirila nad spoznanjem, da se bo morala lepega dne tudi ona odločiti za družino in da se bo morala potem vsak večer znova odločati, ali naj leže k utrujenemu, izčrpanemu in suhemu telesu, in potem se bo morala odločiti za tisoč in tisoč stvari vsak dan znova, znova... ne, tega ne bo zmogla. Teh brezštevilih odločitev, to nepregledno kolo žrtvovanj. Na dolgo je požrla slino in solze, ki so se ji cedile iz oči kot iz dveh razburkanih jezer, tvegajoč, da se ji zaleti. Kaj je to žrtvovanje? Kaj pomeni ta težka beseda, ki ji vsak dan prisluškuje v globokih vzdihih skozi stene, katere težo čuti v oblekah, ki jih nosi, in ki jo boli, kot da bi ji kdo na silo vlekel glavnik skozi razmršene lase. Kaj sploh pomeni to? (Morala bo pogledati v Webstra ali kak drug leksikon?) Ali je to nekaj, kar delaš vsak dan, nekaj takega kot umivanje zob? Umivanje zob vendar ne zahteva nobenih žrtev, to je nekaj, kar je v podzavesti. Motorika gibov. Kaj je tudi žrtvovanje v podzavesti? Priraslo k človeštvu ali k človeku — vsi se tako ali tako ne žrtvujejo. Tisto jutro se je skozi solze zagledala v nepregledno kolono samih enakih dni. Podobni so bili ujetnikom koncentracijskih taborišč. Boljšali so vanjo z ugaslimi očmi in njihova izsušena usta so brezglasno jokala za svobodo. Z neverjetno močjo se je pritisnila k zidu. Tega ne bo zmogla. Nikoli!

A je vendar čas prinesel s seboj napredek v doumevanju življenjskih resnic. Povsem mirno je prenesla čustveni preludij, nekakšen počasni valček resnice, žalosti in vere. Tako neprizadeto je lahko sedaj opazovala obraze kot kamenje na cesti, ki ji ne pomeni ničesar, nobenega odnosa nima do njih; povsem jasno, zakaj ne — ker se ji zde nezanimivi.

Nekdo je vstal in nazdravil — oh, da, seveda; praznovala se je obletnica poroke, jima čestital in še vnaprej želel toliko razumevanja. Verjetno bi bilo zanimivo ugotoviti, je Katrina premišljevala, ko bi statistično ugotovili, koliko let človek v vsem svojem življenju govori fraze. Pogledala je po obrazih in želela povsem mimogrede spoznati, kaj je tisto, zaradi česar se vklenejo in poroče? Morda se naveličajo živeti svobodno (odkod toliko ironije) in se vklenejo zaradi misli, da so srečni, ker so skupaj. Morda celo zaljubljeni! Za potrditev sreče rode otroka, ne enega, dva, morda celo tri. Potem prepozno spoznajo, da otroci niso tisto, kar so želeli; spoznajo, da jih otroci ovirajo pri njihovem delu, pri njihovi prostosti, pri njihovem razmišljanju. Prepozno! Vse se splete tako samo od sebe, nehote in nevede, v veliko, debelo kito samih žrtvovanj za otroke, za dom, za nič!

Kakšna sreča, da so tu bratrance, s katerimi lahko pleše; in še nekateri daljni sorodniki, ki se jim je kar tako reklo sorodniki; vključili so se v družino z mahinacijo (eno izmed mnogih) njenih članov — poroka-ločitev-poroka. To so bili ljudje, ki so rahlo prehajali v tista leta, ko brenkajo na strune svoje pravkar rojene moškosti, na katero so seveda tako ponosni, da ni stavka, kjer bi ne

zahtevali svobode, naivno misleč, da jim jo kdo krati. V svojih govorih o tem, kako jim je potrebna samota in svoboda za njihovo popolno umsko sprostitev, kar je zelo važen faktor v njihovem življenju, ne potrebujejo nikogar. To je jasno, pri tem pa so tako ljubki kot pravkar rojeni otroci (nekako teden dni stari), da jih ni le zabavno gledati, ampak se jih tudi ne naveličaš poslušati. Opazovala je njihove obraze, preprežene s sončnimi, polnimi in nežnimi gubami, ki so kar klicale po zaupljivosti in varnosti, ter so ji povsem mimogrede dale razumeti, da je silno naveličana gledati vseskozi gladke, resne obraze, ki so tako puščobni in dolgočasni kot jesensko morje. Brezizrazni, hladni in brezbrizni kot tlak na cesti. Ti pa so v svojih gubah skrivali življenje, in prav to je bilo tako mikavno.

Pa ji res ni preostalo nič drugega, kot da je plesala z njimi. Z njihovimi telesi in glavami, ki so ji znale pripovedovati zabavne stvari, da se ni niti za hip dolgočasila. Predvsem ji njihovi stavki niso zadajali kakršnihkoli duševnih naporov. Bila je tako naveličana dolgih, pomembnih in prepametnih stavkov, sestavljenih iz besed, ki vsaka pomeni tisoč stvari, da je ponavadi obnemogla sredi njih kot muha v pajčevini. Plesali so skoraj tako enako, kot so jim usta razkladala o nevezanosti in svobodi. Pa je res smešno življenje. Pomislila je na Boštjanov osnovni element in se zasmejala, kajti tu, v tej sobi, kjer se je plesalo in jedlo, in kjer so mlinski kamni neutrudljivo mleli svoje žito, bi izgubili svoj mandat. Sicer pa je bila jezna na Boštjana. Nič hudega, če se je tega domislila šele sedaj — pač ni prodrlo skozi podzavest. Rekvizit v njeni osebi mu ta večer ni potreben, prav kot ji je nocoj nepotreben njegov osnovni element. Zato se je zabavala. Bila je prijetna misel, da ima poleg njunega skupnega življenja še svoje, popolnoma svoje življenje.

»Kaj je pravzaprav danes s teboj,« jo je vprašal Bratranec, ki je spadal med priključene člane.

»Popolnoma nič«, je odvrnila Katrina in se nekoliko odmaknila od njega, da mu je pogledala v obraz. »Bi moglo biti kaj posebnega? Prazna sem, naveličana sem — pač razvajeno punče, ki se vsega preobje. Saj me imaš za razvajeno, ali ne?«

»Tako hudo pa spet ni«, jo je začel tolažiti kot majhnega kužka.

»Ali sem rekla, da je hudo?«

»No, no«, jo je nežno trepljal po hrbtu, in bilo ji je prijetno, ne povsem prijetno, da ne spada v tisto vrsto moških, ki so imeli navado reči: »Pojdiva na zrak — tam ti bo laže«. A tisto »tam« je bil vedno gibki ples beder, bolj prazen od dolgočasne tišine in bolj neznosen in moreč kot ure lepega vedenja.

»Vedno si mi predstavljala nekak simbol življenja«, je začel.

»Simbol? — Zelo slab simbol — če lahko sploh govorimo o simbolih življenja. Vi moški pri tridesetih letih postajate tako romantični. Moj simbol življenja je prazna ulica, visoko obdana z zidom, ki se konča z zakonsko spalnico in nedeljskimi izleti.«

»Zakaj vedno govoriš o nekem koncu. — Zakaj bi se na primer tvoje življenje ne pričelo kje izven te ulice, izven zakonske spalnice?«

Posmehljivo ga je pogledala.

»Kaj misliš s tem ,izven'?«

»Mislim, da imaš zelo lepo telo, zakaj bi ga skrivala do zakonske spalnice?«

»Saj ga ne skrivam do zakonske spalnice. — Že sedaj spim v zakonski postelji, tisti, ki je ostala v družini.«

»Zelo rad bi ti poljubil prsi. Čutim jih.«

»Ne prenašam dotikov sorodnikov.«

»Saj veš, da nisem tvoj krvni sorodnik.«

»Nočem. — Poljub na usta, če želiš. Tega ti podarim lahko celo tu.«

»Hvala, sem potrpežljiv.«

Prenehala je plesati in se naslonila na podboj vrat. Utrujeno in nekoliko omo-
tično se je zazrla v mizo, kjer so se med polnimi pepelniki in umazanimi krož-
niki sramežljivo skrivale dobrote, povsem oskrunjene svojih lepot, in prav tako
utrujeno, brez volje je pomislila, da morajo bojišča po bitkah kazati enako raz-
dejanje. Čutila je žejo. Tisto žejo, ki ni samo elementarna potreba telesa po
tekočini, pač pa je bila v tej žeji skrita težnja zapustiti obroče hladnega, ravn-
odušnega razmišljanja in vzkipeti med vrhove čustev in strasti. A se je prema-
gala. Kar tako, ker je čutila, da bi z enim samim požirkom priklenila svoje
telo za nadaljnjih nekaj ur na posteljo ali stranišče; misli pa vrgla v prazne
sobane žalosti in obupa. In poleg vsega bi ne prenesla tolažeče hladnih rok na
čelu, rok, ki bi jo stiskale okoli pasu, ki bi jo pomagale sleči, ki bi jo pokrile,
ali rok, ki bi jo božale. Ne, tolikega razkošja bi ne zmogla!

Končno bi se bilo prijetno poljubovati z njim, je oživila, ko ga je ponovno
zagledala med plešočimi pari. Poljubovati tako brez rok, ko pa sta vendar
invalida. Čudna, smešna invalida, ki sta si sama priborila svojo invalidnino.
Zaradi ljubezni so ljudje umirali. Zaradi ljubezni so rodili otroke — ona pa se
igra z ljubeznijo kot s staro, nerabno igračo.

Še vedno je stala naslonjena na podboj vrat, ko je pozvonilo. V slabotni moči
prsta, kj je pritisnil na zvonec, je začutila Boštjana, njegovo tišino in mir, ki
sta ga spremljala kot dva angela varuha. Hitela mu je odpirat skozi mračni
hol in ni vedela, ali ga je vesela ali ne; tako kot si ni bila nikoli na jasnem, ali
je zmožna ubiti človeka. (Pozna razliko med revolverjem in pištolo). Razpro-
strla je roke, ker ga je tako venomer sprejemala, a se je zaustavila, ko ji je
Petrov glas povsile roke:

»Govoriti moram s teboj,« je rekel.

»Pa kaj te je prineslo sredi noči,« je presenečeno vzkliknila.

»Sredi noči? Ne vem za to. Govoriti moram s teboj.«

Zasmejala se je. »In to je tako tragično, da govoriš s takim patosom. — Tu sem.
Pogovarjaj se.«

»Tako ne morem. — Greš na sprehod?«

»Kaj ne slišiš ves ta direndaj glasov. — Praznujejo obletnico poroke. Jaz sem
del te obletnice. Vrasla sem vanjo. — Pojdi, greva v mojo sobo.«

Zamajal se je, ko je stopil čez prag.

»Si pil?« ga je vzvišeno vprašala.

»Ne, pa tudi če bi, tebi nič mar.«

»Mar v toliko, ker se s pijanimi ljudmi ne pogovarjam rada. Nikoli ne veš, kaj
v resnici mislijo.«

»Ali drugače veš, kaj mislijo?«

»Ne. Pa to vendar ni važno. — Tisto so fraze. A pijan človek splete resnico med
svoje žlobudranje in ostane tako malo dvomov.«

»Torej bojazljivka,« ji je dahnil v obraz, »nocoj se boš pač morala sprijazniti
z eno samo resnico.«

Koračila sta drug za drugim po mračnem holu, in Peter je zadnji človek, ki ga je Katrina nocoj pričakovala. Pravzaprav si sploh ni mogla niti predstavljati, zakaj naj bi prišel. Njegov svet je bil že tako daleč stran od njenega, tako poln brezštevilnih malenkosti, o katerih ni imela niti pojma, da se ji je zdel povsem drugačen. A kljub vsemu še vedno prijeten. In tisto, kar je bilo (če se temu sploh lahko reče, da je bilo), je tako skrbno zavito v svilen papir kot novoletna darila. Novoletno darilo za življenjsko dobro voljo. Ali za prijeten spomin. V sobi se je počasi usedla na stol, tako kot je to delala vedno, kadar je sprejemala resnice kot neljube goste, ker je bila edino v sedečem položaju zmožna zakriti trepet in strah in obup pred resnicami. Usedla se je mirno kot puščavnik, ki se mu nikamor ne mudi, in se zagledala v steno, prelepljeno z izrezki iz ovitkov gramofonskih plošč, ter pomislila, da je vsa njena mladost nalepljena na steno. Knjige so ležale prav tako zapuščeno kot zjutraj, le da jih je ovil mrak in jim dal mamljivejšo podobo. Kdo ve, zakaj prihaja prav danes, je pomislila. Morala bi mu reči: »Poslušaj, Peter, danes sem nezmožna prenesti kakršnokoli resnico. Danes ne«. A si je bila na jasnem, da bo prav tako tudi jutri in pojutrišnjem in prihodnji teden in vedno. Zagledala se je v njegov obraz, ki ga je odsev majhne svetilke delal bledega in skoraj nezemskega, in poševne oči, ki so znale biti tako tople kot med, da se je začudeno spraševala, kje so bile ves ta čas! Njegova koža je bila napeta kot jadro v vetru, in prvič je začutila v svojih prstih hrepenenje po tem jadrju, kjer so morale domovati bolečine.

»Prišel sem zaradi odločitve«.

»In jo zaupaš meni? In je tako važna, da prideš sredi noči«. Zasmejala se je.

»Zaradi odločitve, da me popolnoma prezreš.«

Nehala se je smejati, potem pa z nasmehom rekla:

»Ti si pa res smešen. — Kar tako naj te prezrem — zaradi lepega vremena ali zaradi česa?«

»Prezri me tako, kot da me sploh nisi nikoli poznala.«

»Kako, ko pa te poznam«!

»Veliko bi mi pomagala s tem,« je potrpežljivo rekel, »in nočem, da bi me napak razumela.«

»Sploh te ne razumem. — Kar na lepem se spomniš in prideš s to neumnostjo na dan. To vendar ni resno. Saj je že toliko časa preteklo, odkar sva pokopala najino bojno sekuro.«

»Na žalost je sploh nisva pokopala. — Nekje je zarita v mojem srcu. In ker prav ničesar ne razumeš, ti povem, da sploh nisva prijatelja. Nikoli tudi nisva bila. Rad te imam, ali ti mora človek res vse na krožniku prinesiti. — Ta misel me ugonablja, ne pelje nikamor. Ubija me, če hočeš.«

»Nič kaj laskavo zame, ali ne?«

»Se spominjaš poletja? Tistega! — Hotel sem te imeti, da bi bila podobna vsem ženskam, da bi te lahko pozabil, da bi te lahko zaničeval, saj si vendar samo ženska.«

»Žaljiv si, kot vedno. — Sicer pa, kaj bi z ljubeznimi, ko pa ne vem zanje« (kako uporabni so včasih naslovi črtic).

»Popolnoma nič me ne zanima, kaj nameravaš narediti z njimi. Za nekaj vem. Prezreti me moraš; tudi če te ustavim in vprašam karkoli.«

»In če nenadoma spoznam, da te silno potrebujem, da si mi potreben.«

Ni si bila na jasnem, ali ji glas trepeta ali ne. A sila, tista sila, ki ji je zjutraj ohromila kolena in ji trgala ugodje, toploto in varnost v požrešnih, lakomnih

kosih iz nje, se je povrnila. Zjutraj je bila topoglava naivčina, ker se je mislila zateči h glasu, ki bi ji vrnil ugodje in mirnost enakih dni. Pa ni niti slutila, da je prav ta glas tista zlovešča sila, ki ji odnaša vse — neznano kam. V strahu si je z rokami zatisnila usta in zamižala. V mislih je potovala po Kitajski in se izgubljala v peščenem pesku Babilona. A ji ni nič pomagalo. Slišala je njegov glas in je bila tu.

»Ne boš me pogrešala, saj ti nič ne pomenim.«

»Pomeniš — in ne zahtevaj, da ti zrecitiram glorio o ljubezni. Stvari, ki so mi odtegnjene, imam veliko rajši.«

»Ne delaj se. Od nekdanj sem ti bil zoprni. Imenovala si me cinika, in kako je bilo že tisto z bršljanom, ki se razrašča po meni?«

»Uživaš, ko mi vračaš, ali ne?«

»Ko si bila na počitnicah, mi je bilo lahko. — Skoraj sem te pozabil. Potem si se vrnila. — Torej sva zmenjena?«

Gledala ga je in glodala po svojih možganih, le kako naj ga zadrži? Kako?

»Zdaj grem«, je odločno rekel.

»Zakaj misliš samo nase. — Večen egoist si. Tu sem vendar še jaz. Kako naj se sprijaznim z izgubo?«

»Saj nimaš kaj izgubiti. — Ne igraj zopet. Ne dramatiziraj stvari, ki sploh niso tragične.«

»Ah, bedarije govoriš. Sploh nisi zaljubljen vame. Samo domišljaš si. — Pridi, objemi me. Videl boš, da sem povsem enaka tolikim ženskam. — Zakaj me ne ljubiš tu. Poglej, enaka sem, povsem enaka.«

»Zdaj nočem izgubiti še to, kar mi ostane.«

»Saj vendar jaz postavljam na kocko svoj ponos.« A ga ni bilo več. Slišala je njegove korake, še bi ga lahko dosegla. Pa ni mogla. Zdaj bi morala jokati, je s trepetajočimi ustnicami rekla, zakaj ne jočem. Ugriznila se je v pest in se vrgla na posteljo.

»Jokati, samo jokati.« Onemela je. Nekaj je odhajalo od nje. Nekaj, česar bi se lahko dotaknila in zadržala s trepetajočimi prsti, s krčevitimi prsti, v katerih je bilo hrepenenje po njegovem belem, prosojnem jadrju. Ni zmogla tolikega napora. Povsem jasno ji je bilo, da bo topa, nejasna in neznan bolečina prišla za njo, jo objela in prežela s svojimi ostrimi bodicami. Zbala se je tega trenutka. Planila je k vratom, hotela zbežati, a se je nemo pritisnila k mirnim, ravnodušnim vratom, kot da bi v njihovi nedojemljivosti hotela poiskati zavetje. A že v naslednjem trenutku se ji je zazdelo, da sliši zvok bolečine, ki prihaja za njo. Sliši jo, kako zamolklo lomasti po holu; in vsak njen korak je bliže njej. Zatisnila si je ušesa in zamižala, ter se pognala skozi temo v sobo, kjer so praznovali obletnico poroke. Boštjan, je pomislila, kje je tvoj »osnovni element«, ki bi mi mogel odvzeti vsa čustva in nepotrebne misli. A Boštjana je zaman iskala med ljudmi. Pomahala je svojemu Bratrancu.

»Zdaj lahko poljubiš prsi,« je težko rekla, »a te ne prosim.«

Sama sta bila v holu, kjer je čepela skrita bolečina in prežala nanjo s svojimi iglastimi rokami. Sama sta bila med plašči, ki so jo spomnili na minljivost, in sama sta bila v mraku, kjer je zjutraj lovila svojo svetlobo in toploto. Odpela si je jopico, da se je zableščala puščavska belina njene kože — to pot se ji ni zdela preobsežna. Ob dotiku njegovih nemirnih in gibkih prstov je začutila bolečino, da se ga je morala okleniti kot edine opore na tem izgubljenem

svetu, in zastokala. Zdaj je tu. Tip, tip, top, je slišala odmev Petrovih korakov po mrzlem in brezbriznem tlaku.

»Vse mine,« je dahnila v temo.

»Kakšna škoda«, je slišala odgovor iz teme.

»Škoda?« Ali res?

Naslednje jutro se Katrina ni zbudila zaradi slabotnega trzljaja telesa: tudi zaradi mraza ne. Prehlad jo je dušil.

K problematiki votivnih podob na Gorenjskem

France Zupan

§ Namesto opravičila

Med ostanki vencev od zadnje birme, med kipci iz lakiranega gipsa in barvastimi tiski še visijo tu pa tam po Slovenskem zaprašene podobe. Slikane so na leseno deščico ali pa na grobo tkano platno. Pod prizori različnih nesreč so v starinski pisavi skrbno izrisane letnice in jedrnat obrazec: »EX VOTO« — iz zaobljube.

Z njimi sem se srečaval zadnja leta na poklicnih poteh, skraja popolnoma naključno. Počasi pa se je to zasukalo tako, da sem jih sam začel vneto iskati. Vzrokov je več in bi verjetno težko zadovoljivo odgovoril zakaj; denimo, da sem sledil nekemu nagnjenju našega časa, ki ga privlači vse, kar je preprosto in naivno, pod pogojem seveda, da tisto ni brez likovne mikavnosti. Tako tudi naše votivne podobe padejo med družino »naivnih«, vendar jih njihova častiljiva starost nekoliko rešuje pred modnim prizvokom, ki ga ima beseda zadnje čase. Res je, da so tako prijetno drugačne in da se prav malo brigajo za zahteve in pravila, katerim se je moralo podrejati popolnoma resno in prizadevno likovno naročilo v preteklosti, pa naj je že to bil portret, zgodovinska podoba, pejzaž ali oltarna slika!

Ko sem tako hodil za njimi po raznih odročnih in danes zapuščenih krajih, pa po muzejih in zbirkah, se je polagoma odpiral na tistih malih površinah poslikanega lesa in platna neki svojevrstni svet. Ne rečem, da ni ta svet včasih tudi malo grozljiv, kot so to goreče vasi in mesteca ali bolniki v posteljah, ki kot v sanjah stoje kar sredi prazne in gole pokrajine. Lahko so to tudi črni konji, ki so brcnili svojega lastnika, (ki se vidno prizadet priporoča svojemu patronu); lahko pa tudi mlada dekleta, ki padajo na glavo preko skalne stene v prepad, medtem ko v spodnjem vogalu kleči mladenič in sklepa roke.

Kmetje, meščani, grofje in celo kronane glave, pa male vaške in mestne skupnosti so upodobljene na njih s svojimi kar najbolj osebnimi težavami. Večinoma je vse to pisano dogajanje, naslikano prav neprizadeto, z najnujnejšimi potezami, tako da včasih lahko samo ugibamo, kaj se je pravzaprav pripetilo in čemu se zahvaljuje zaupljivo klečeči človeček na podobi.

Pojasnilo je omejeno v večini samo na ustaljen obrazec »EX VOTO« in letnico. Seveda najdemo tudi obširne napise, prave reportaže nesrečnega dogodka, ki je bil povod za nastanek votivne podobe. V 17. in 18. stol. so ti napisi v okorni nemščini in v 19. stol. v prav tako nerodni slovenščini; toda taki napisi so razmeroma redki.

Votanti, ki so preživeli bolezen ali srečno ušli hudi nesreči, ali pa se šele priporočajo za milost, so po navadi raje ostali neimenovani. (Imena so zapisana le tedaj, če gre za pokojnika.) Tako »ein graff N. N.« leta 1694, »ein Frau von Laibach in der Khindel beth 1654« ali iz prejšnjega stoletja: »to je ana obluba od ane ženske« (1869). Vzrok seveda ni skromnost, ampak zelo verjetno vraža, da lahko hudič škoduje votantu, to je tistemu, ki je dal podobo naslikati. Če imena na njej ni, potem ne more tudi hudič ničesar...

Smo v svetu, katerega prebivalci slepo verujejo in zaupajo svojim nadzemjskim zavetnikom. Tako daleč smo že, da se nam zde skrbi in težave teh ljudi skoraj idilične. Ne moremo jih vzeti popolnoma zares in tudi nismo več sposobni votivnih podob dojeti v njihovi nekdanji kultni in religiozno magični vlogi. Preostane nam samo, da se navdušujemo nad njihovo slikovito, mikavno zunanjščino, nad nečim torej, kar ob njihovem nastanku niti ni bilo pomembno. Vendar stvar ni brez nevarnosti: najbolj strogoredni imenujejo zanimanje naše tehnizirane in supercivilizirane družbe za te vrste umetnost, vse to katalogiziranje in razpravljanje kot »nekaj skoraj perverznega«, drugi ga označujejo za »beg od stvarnosti«... George F. Kennan je precej točno zapisal: »Skoraj nujno je, da gre naše zanimanje za preteklost na račun sedanosti, če ne zavoljo drugega, potem zaradi časa. To je nekaj, kar morejo naši sodobniki, če so še tako vljudni, le redko v resnici razumeti ali celo oprostiti. Vsaka doba je egocentrična...«

Tolažimo se s tem, da vsaka doba jemlje iz bogate zakladnice preteklosti prav tisto, kar ji najbolj odgovarja. Z vso pravico to gradivo tudi po svoje razlaga in ga s tem vključuje v sedanost: vsaj tako so počeli do sedaj. Za votivne podobe pred pol stoletja ne bi bilo zanimanja in ne razumevanja za njihovo likovno govorico. Odkar je Kandinsky leta 1912 z nekaterimi primerki ilustriral svoj esej o formi, so postale v zapadni Evropi (pri nas z manjšo zamudo) vredne študija in raziskav. Spremenjeni pojmi o tem, kaj je lepo, so nam odprli oči tudi zanje.

§ Literatura

Naša literatura o votivnih podobah je razmeroma skromna. Leta 1931 je trdil nemški raziskovalec ljudske umetnosti dr. Rudolf Kriss v članku, ki ga je priobčil naš Etnolog¹ sledeče: »Lahko opazimo, da votivne table, ki so običajne v nemških deželah, tu (na Slovenskem) skoraj popolnoma manjkajo. Teh, pri nas tako priljubljenih upodobitev lastne osebe, pred hišo in gospodarskimi poslopji klečeče družine, ki tako raznoliko in pisano krase naše romarske cerkve, tu ni. Opazil sem take podobe samo na dveh krajih in sicer v Ljubnem in na Brezjah na Gorenjskem, kjer je bil nemški vpliv najbolj občuten. Kot je pokazalo čitanje tekstov, so take podobe votirale skoraj izključno nemške družine. V primeri s številnimi modernimi barvnimi tiski z dopisanim posvetilom, kakršne darujejo Slovenci, skoraj ne štejejo...«

Kriss je napisal svojo razpravo po kratkem popotovanju, ki ga je leta 1928 napravil po naši deželi. Videl je seveda zelo malo, kar pa ga ni oviralo, da ne

bi posplošil svoje zaključke. Pri tem je pretirano poudaril nacionalni moment, češ Nemci so darovali slikane votivne podobe, Slovenci pa barvne tiske.

Tako ločevanje po narodnosti je seveda nesmiselno, kljub temu, da je v celoti vzeto v nemških alpskih deželah votivnih podob več. Kjer govorimo pri nas o desetinah ohranjenih, govore na Bavarskem in Avstrijskem o stotinah in tisočih.

Kriss je prezrl pri svoji razlagi družbene in gospodarske spremembe v drugi pol. 19. stol., ki so pri nas uničile staro kmečko religiozno občestvo: naš kmet je postal potrošnik, ki je res od tedaj dalje kupoval cenene barvaste nabožne tiske v mestu in jih kupuje deloma še danes. V letih 1870—80 preživlja naš kmet krizo. V njej je propadel stari način življenja, v katerem so imeli svoje mesto tudi vaški podobarji.

Slikana votivna podoba, kakor koli je že bila cenena, predpostavlja neki družbeni in ekonomski položaj naročnika, neko obliko družbe in duhovno klimo, ki pa se je prav v tem času pri nas začela spreminjati.

Krissovi zaključki so bili tako očitvidno napačni, da ga je že v isti številki Etnologa tedanji urednik, pokojni dr. Niko Zupanič v opombi pod črto odločno pobijal. Takole piše: »Votivne podobe je našel avtor samo v Ljubnem in na Brezjah in trdi, da je ta običaj med Slovenci redek. Običaj je bil v 17. in 18. stol. zelo živ in je še danes mnogo lepih kmetiških votivnih slik ohranjenih...«

O votivnih podobah so pisali znova šele leta 1942. Dr. Stane Mikuz² je v krajšem članku opozoril na njihovo likovno vrednost: »slog samouka je po videzu okoren, a vendar skriva v sebi pravila, podedovana iz roda v rod. Zato je njegov vtis tudi monumentalen...« Obravnava jih v sklopu ljudskih romanj in jih psihološko označi kot »čas... ki ga je treba razumeti v neki neznani, v praglobočinah ljudske duše speči želji po gibanju...« Reprodukcijske, ki spremljajo tekst, so posnetki nekaterih votivnih podob iz druge pol. 18. in zač. 19. stol. iz Dolenjske in Kranja.

Istega leta je pisal o njih pok. Boris Orel v »Umetnosti³«. Tudi on je pisal vzdušje, v katerem so nastajale, in je ugotovil, da imajo marsikatero romarske poti na Slovenskem izhodišče v starodavnem ajdovskem svetišču in tako poveže romarske poti s tradicijo, ki je segla do Ilirov in Keltov. Votivne podobe omenja na kratko, loči podobe, ki so bile mišljene kot zahvala in pa prošnje podobe, v katerih prosilec šele prosi milosti za sebe, predvsem pa za živino. Krog, v katerem so nastajale naše votivne podobe, imenuje alpski katoliški krog. Votivne podobe niso bile same sebi namen, ampak so bile povezane z različnimi kultii, ljudskim zdravilstvom, vražami in legendami.

Omeniti je treba še posamezne opise votivnih podob v različnih topografijah⁴, ki so seveda za kasnejšega raziskovalca silno dragocene, še posebej, kadar jih spremlja fotografija.

Razumljivo je, da so navedeni članki prav dragoceno opozorilo in tudi pobuda za širše raziskovanje votivnih podob. Postavljajo nekaj vprašanj, na katera lahko odgovori seveda le sistematičen študij in predvsem zbiranje gradiva na terenu, ki lahko šele ustvari pogoje za zaključke. Koliko votivnih podob je sploh znanih in ohranjenih pri nas? Kje in v katerih stoletjih se pojavljajo? Kakšne so? Kdo so njihovi mojstri in kdo naročniki, kakšno družbeno ozadje imajo v teku stoletij? Ali so to res »kmetiške« podobe, kot pravi Zupanič, ali pa so se tu udeleževali tudi drugi stanovi?

Poizkusil bom deloma odgovoriti na ta vprašanja na podlagi gorenjskega gradiva, zbranega za razstavo votivnih podob v kranjskem mestnem muzeju.

1. Jamškova delavnica: Votivna podoba iz *Sv. Andreja nad Skofjo Loko*, iz 2. polovice 17. stoletja.
2. Gorenjska pokrajina na votivni podobi iz *Brega pri Kranju*, detajl 18. stoletje. Latinski napis na votivni podobi iz *Brega pri Kranju*, 18. stoletje.
3. *Suha pri Škofji Loki*, požar 1754. Detajl votivne podobe. Zdravnik in bolnik, detajl votivne podobe v cerkvi *Sv. Volbenka nad Poljansko dolino*, 1795.
4. Kamniški mojster: Votivna podoba iz *Tunjic* 1796.
Jamškova delavnica: Tri klečeče žene na votivni podobi iz *Dražgoš*, 1655.

Naše gradivo, ki ima kakor koli opravka z votivnimi podobami in ki je nastajalo iz »zaobljube«, je mnogovrstno, zato se je treba za začetek omejiti.

To likovno gradivo sega namreč od okornih, preprostih kipcev domače živine, torej ljudskih izdelkov v najožjem smislu besede, do visoko kvalitetnih slik in fresk, na katerih so umetniško prepričljivo prikazane različne nesreče in čudežne rešitve. Sem spadajo prizori nesreč, ki se godijo v štirih letnih časih in ki jih je po stropu in obokih romarske cerkve na Sladki gori okoli 1755 naslikal eden naših najsposobnejših baročnih freskantov, France Jelovšek. Toda taka kvaliteta, ki posega prav med najlepše primere našega iluzionističnega freskantsva, je redka v zvezi s podobnimi motivi. Že freske v romarski cerkvi na Veseli gori pri Šentrupertu, del Antona Tuška iz leta 1760⁵, predstavljajo prehod k poljudnejši umetnosti. Prizori pod kupolami in na koru so slikani in pojmovani okorno, precej tako, kot jih srečamo na malih votivnih tablah, le da so tu prenešeni v večje razsežnosti.

Vse reprezentančno in monumentalno cerkveno slikarstvo, ki je nastajalo iz zaobljube in ki nima osebnega in zaupnega značaja male, prenosne podobe, tu zaenkrat puščam ob strani. Predmet raziskave bodo votivne podobe malih razsežnosti, slikane na les, platno (izjemoma celo na papir) in ki so nastale bodisi kot zahvala za srečno preživetje bolezni, hudo nesrečo, požar itd. ali pa kot priprošnja za milost, ki jo tisti, ki je daroval votivno podobo, šele pričakuje. Te vrste podobe pri nas predstavljajo po svojih likovnih in ikonografskih lastnostih posebno skupino.

Od njih je treba ločiti lesena znamenja s trikotno strešico, ki so jih postavljali na krajih, kjer se je smrtno ponesrečil kak kmet, lovec, drvar. Njihov namen je drug, saj tu ne gre niti za zahvalo niti za prošnjo, ampak za spomin nesrečne smrti. Napis obsega ime pokojnika, datum, kratko priporočilo za onostranstvo. Zgoraj so Kristus na križu, Marija, spodaj upodobitev nesreče. Ta znamenja ne spadajo v romarsko umetnost, ki zajema votivne podobe, spominške podobice, čudodelne podobe, prošnje ali žrtvene darove. Ti so iz lesa, voska in železa v obliki srca, krastače itd.⁶

Na vprašanje, koliko, kje in kdaj, je odgovor približno takle:

Na področju Gorenjske z Ljubljano in Kamniškim kotom tja do Limbarske gore je danes znanih okoli 80 votivnih podob, pri čemer so upoštevane samo slikane votivne podobe z neko določeno kakovostjo. Številka je pravzaprav majhna. Del teh podob se ne nahaja več na svojih prvotnih mestih, to je po raznih romarskih cerkvah, ampak so v muzejih v Škofji Loki, Kranju in Ljubljani. Sem so jih prinesli iz nekdanjih slovečih božjepotnih cerkva kot so to bile Tunjice, Velesovo, Skaručna, Dražgoše in druge⁷.

Verjetno so najmanj toliko votivnih podob uničili, raznesli, ali so propadle zaradi požarov, vlage, starosti... Samo nekaj primerov: votivna podoba iz zgornjega Tuhinja iz leta 1850 je izginila brez sledu med zadnjo vojno. Zgorele so s hišo vred votivne podobe, last Andreja Mejača v Komendi. Enaka usoda je najbrž doletela tudi veliko podobo iz leta 1753 v gradu Križ pri Kamniku. Prazne so cerkve, kjer je bilo po izročilu na desetine votivnih podob. Že med prvo svet. vojno so jih odnašali avstrijski oficirji, dandanes imajo svoje naslednike. Nikjer ni podob, ki so bile še leta 1942 fotografirane in priobčene, celo označene kot muzejska last...

Najstarejše votivne podobe na gorenjskih tleh se pojavijo po letu 1650⁸. Velika skupinska votivna podoba iz Dražgoš s tremi klečečimi možmi in tremi ženami, ki so — kot pove napis v nemščini — čudežno spregledali, je nastala okoli 1655. Od tega časa pa do konca 19. stol. srečujemo nato posamezne votivne podobe, ki po svoje odmevajo slogovne spremembe v visoki umetnosti. Očividno je, da so votivne podobe domena podeželskih slikarskih delavnic in kasneje v 19. stol. kmečkih samoukov. Tisti, ki je podobo naročal, se je pač obrnil na umetnika, ki mu je bil blizu, bodisi prostorsko — v okolici božje poti — bodisi po načinu življenja in družbenem položaju.

Kmečke votivne podobe, ki so nastale približno med 1840 in 1890, izdelki Marije Pavličeve iz Selc, Selške Micke, so zadnji pomembnejši likovni dosežek na tem področju. Pri nas začno slikane votivne podobe na koncu 19. stol. izpodrivati barvni tiski, s katerimi so dunajske in druge firme zalagale naše tržišče. Redke ročno slikane votivne podobe po 1880 so večinoma klavrna diletantska dela brez sledu likovne ustvarjalnosti. Sprememba je prav neverjetna: kot da se je nekaj pretrgalo, kot da je nekaj izgubljenega, nekaj, kar je tudi preprostim samouškim kmečkim podobam dajalo mik in privlačnost.

Tudi v našem času še najdemo ročno slikane votivne podobe, tako ono na Brezjah iz leta 1944, ki kaže bombardirano nemško mesto in s katero se nekdo zahvaljuje za srečno rešitev. Toda to so izjeme, prav degenerirani ostanki s tisto neprijetno potezo, ki jo imajo vsa dela modernih sodobnih diletantov. Razdobje votivnih podob na Gorenjskem obsega torej okoli 230 let. S tem ni rečeno, da običaj votiranja ne živi dalje. Nasprotno, saj po vseh romarskih cerkvah lahko vidimo na stotine osladnih, kičastih barvnih tiskov z dopisanimi posvetili. Po likovni plati so seveda vse te podobe surogat, ki je po logiki razvoja nadomestil staro votivno podobo. Mehanična, brezosebna reprodukcija je izpodrinila ročno slikano, naivno preprosto delo: tak razvoj poznamo tudi od drugje. Vsekakor pa te vrste podob več ne spadajo v okvir te raziskave.

§ *Likovne sestavine*

Oblika votivne podobe je v bistvenih potezah oziroma po svojih sestavnih delih enaka skozi vseh 230 ali 240 let, vse dotlej, dokler jo ne nadomesti reprodukcija.

Oglejmo si поблиže podobo iz cerkve v Bitnjah v Bohinju. Slikana je na platno in meri 49 × 59 cm. Temačen, prazen prostor je upodobljen, nekakšen del visoke dvorane, v kateri samotno stoji z rdeče rjavim pregrinjalom zastrita postelja, kakršne so bile v rabi v 17. stol. Pred njo na tleh kleči, s sklenjenimi rokami mlad fant z dolgimi rumenimi lasmi in belim ovratnikom s svetlo zelenim kratkim suknjičem s preklanimi rokavi in belo čipkasto srajco. Hlače ima prav tako svetlo zelene in rdeče nogavice do kolen. Svoj črni štulasti klobuk s širokimi krajci je mladenič položil predse na tla. Nad njim sta na oblakih priplavala iz zgornjega levega ogla v dvorano Marija z golim otrokom v naročju in pa sveti Miklavž. Ne vemo, kdo je mladenič, niti ne, čemu se zahvaljuje. Po postelji, ki stoji v ozadju, sklepamo, da gre za srečno prestano bolezen, vsekakor pa je srečanje mladeniča in dveh figur na oblakih v tem temačnem prostoru nekoliko nenavadno. Posebej tudi zato, ker se klečeči votant očividno ne zmeni za prikazen, ki plava nad njegovo glavo, in mirno in bodro kleči pred nami v klasični drži oranta, kakršno poznamo v neštevilnih inačicah še iz srednjega veka z raznih donatorskih portretov, nagrobnikov in nagrobnih slikanih tabel. Razporeženje še poudarja del svetle, nedoločene pokrajine v ozadju, ki jo vidimo na levi med dvema stebroma. Kakor je prostor sam po sebi neobičajen, tako se tudi neha: ostro, s prehodom v svetlo ploskev pokrajine.

Napisa ali letnice ta votivna tabla nima. Samo samotni EX VOTO je lepo izrisan med posteljo in votantom.

Problem datiranja je tu enostaven, saj tako po noši, kot po malce fantastičnem, suhotnem geometrijskem podajanju prostora v svetlih in temnih ploskvah lahko sklepamo na 17. stoletje. Položaj je celo ugodnejši; če primerjamo podobo z deli znanih naših mojstrov v 17. stoletju, bomo našli v barvah, pisavi, oblikovanju figure, njenega obraza, rok, telesa in obleke prepričljivo podobnost s slikami iz delavnice škofjeloških Jamškov: brez dvoma je votivna podoba iz Bitenj delo te delavnice, iste, ki je slikala votivne podobe v Dražgošah po letu 1655, votivno podobo iz 1666 za Uršulo Jerlichin in njenega otroka, votivne podobe za sv. Andreja nad Škofjo Loko (1677) in še kje drugje.

Že na teh prvih podobah na Gorenjskem so izdelani vsi elementi: med njimi dva, ki sta pač osnovna. To sta kultni objekt, milostna oseba ali podoba, na katero se prosilec obrača, in drugič prosilec sam, ki se zahvaljuje za izkazano milost, oziroma se priporoča in postavlja v varstvo sebe, svojo družino, hišo, živino in imetje.

Običajno imamo opravka s sledečimi elementi:

a) kultni objekt, milostna oseba ali njena podoba, na katero se votant obrača. Je lahko posamezen svetnik ali pa cela hierarhična skupina.

Svetniki plavajo na oblakih, v živahni spremljavi različnih svetlobnih učinkov; tako se lahko pojavijo v svetlobni luknji sredi temnejših oblakov ali v oblaku z fantastično nabuhlimi robovi, stoje ali vidni do pasu. Slikarji votivnih podob tu zvesto posnemajo predloge iz vsakokratne visoke umetnosti; sedemnajsto stoletje je nekoliko ostro, risarsko, s črevastimi oblikami in robovi modrosivih oblakov na rumenih ozadjih. Sto let kasneje so oblaki bohotnejši in Kremerschmidt je s svojimi oltarnimi podobami, na katerih se menjavata dramatična luč in senca, vplival tudi na skromne, anonimne slikarje votivnih podob na Gorenjskem proti koncu 18. stol.

Devetnajsto stoletje prinese — po klasicizmu v veliki umetnosti — v plastli slikarjev votivnih podob, ki so v tem času večinoma podeželski rokodelci — neki okorni, pokmeteni klasicizem in biedermeier. Tod se oblike predmetov obrisujejo trdo in vsem razumljivo. Vseskozi pa plavajo svetniki na oblakih, le da so ti v 19. stol. lepo obrisani s črno črto, medtem ko so bili pred desetletji še baročno slikoviti.

Vzrok množičnega pojava votivnih podob v alpskih deželah po letu 1630, 40, oziroma pri nas po letu 1650 je protireformacijsko gibanje. V dejavnost cerkve je spadalo tedaj tudi oživljanje romarskih poti in odpiranje novih. Cerkev je popularizirala kraje, kjer naj bi se godili čudeži. Razvrstili so svetnike kot pomočnike za razne zemeljske težave.

O njihovi moči so prepričevali ljudi z besedo in sliki in med posameznimi redovi so nastala prava tekmovanja o moči tega ali onega svetnika. Nastali so pokrajinski in krajevni kult, mnogokrat celo konkurenčni.

Svetnike so razdelili po stanovih. Tako sta bila kmečka zaščitnika Volbenk, (Poljanska dolina) in Izidor. Za živino je pomagal Anton Puščavnik (Podvolovljek), za kugo sta bila uspešna Rok in Boštjan, za živino in jetnike Lenart (Jama pri Kranju, Bodešče) za pohabljenje in epileptike Valentin (Limbarska gora), za oči Lucija (Dražgoše, Skaručna), za težave mater z otroki Ana (v Tunjicah), za zobe Polona (Podpeca), za ogenj Florijan (Sopotnica, Suha, Zakal) itd.

Seveda se je priljubljenost svetnikov spreminjala skozi stoletja in pojavljali so se novi, modni kot v 18. stol. jezuitski svetnik Fr. Ksaverij (Radmirje 1718, Vesela gora). Vseskozi pa ima soliden ugled Marija, na katero se obrača veliko število votantov (Ljubenska »udarjena« po letu 1692, »Kraljica miru« pri Uršulinkah, Kroparska iz 18. stol., Zalostna MB, Brezje v 19. stol.) in ki v novejšem času pravzaprav izpodrine vse druge patrone in zaščitnike.

Upodobitve kulturne osebe na votivnih podobah so vseskozi več ali manj spretno posnete po vzorih iz visoke umetnosti, po bakrarezih, po oltarnih podobah, plastikah.

b) pod priprošnjiki, ki so se spustili v kmečko izbo ali vzvišeno mirno plavajo nad gorečim mestecem, kleči spodaj na zemlji prosilec, votant, včasih čisto sam in samotni sredi prazne pokrajine, drugič spet v družbi svoje družine, otrok, žene in celo domače živine pred svojo hišo in gospodarskimi poslopji. V primeru požarnih in kužnih votivnih podob, ki so jih votirala mesteca ali vasi (Škofja Loka 1668, Radovljica 1761, Suha 1754, Kamnik 1779) nadomešča osebo votanta »portretna podoba«

mesta ali vasi v ognju. Te podobe so zgodovinsko dragocene, čeprav si seveda slikar redoma dovoljuje različne svoboščine. Združuje razne poglede na kraj, zanemarja perspektivo in gradi prostor precej svojevoljno; počne prav vse tisto, kar nam je na votivnih podobah danes tako všeč.

Votant je na isti podobi upodobljen tudi po dvakrat — v drži klečečega prosilca in drugič v trenutku nesreče, ko pada s konja, ali leži v bolniški postelji. Vendar je tak način dvojne upodobitve na Gorenjskem redek. Lep primer je votivna podoba iz druge pol. 17. stol. iz Andreja nad Skofjo Loko, izdelek Jamškove delavnice. Spredaj leži mlada bolnica v postelji, v ozadju podobe pa se že podaja zdrava na zaobljubljeno božjo pot, ki jo je slikar naslikal kot prikupen izlet štirih mestno oblečenih ljudi, dveh moških in dveh žensk, na hribček s cerkvijo pred ozadjem gorenjskih planin.

Tradicionalna drža klečečega votanta — prosilca s sklenjenimi rokami, ni nova. Slikarji votivnih predlog so jo lahko videli na starejših predlogah.

V poštev pridejo donatorski portreti v kasnem srednjem veku, (ohranjeni pri nas na freskah iz 15. stol. na Ptujski gori, v Slovenj Gradcu, na donatorska podoba iz Jeruzalema 1652 in podobno). Na teh je donator upodobljen klečeč pod velikimi figurami svojih patronov, zelo majhen v primeri z njimi. Ista spoštljiva drža se še pojavlja v 16. stol. na kamnitih epitafih, nagrobnikih kot podoba pokojnika, samega ali z družino. Možen je čisti profil ali bolj razgibani zasuki telesa, večja ali manjša sproščenost, odvisno pač od znanja kiparja oz. kamnoseka. Figura klečečega pokojnika se pojavi tudi na slikanih epitafih (Dvor pri Polhovem Gradcu Khislov nagrobnik ok. 1600, slikani epitaf v mestnem muzeju v Ljubljani iz Koroške 1687) in enake drže telesa, enake skupine (votant, obdan od svoje družine srečamo tudi na votivnih podobah v 17. in zgodnjem 18. stol. (Votivne podobe iz Jamškove delavnice, votivna podoba kranjskega meščana Plocherja iz 1690, votivna podoba iz Uršulinke 1740). Vsekakor je odvisnost klečeče figure votanta od predlog in vzorov na donatorskem portretu in nagrobniku dokaj logična in razumljiva, gre za isto spoštljivo, klečečo držo, v kateri se je lahko človek pojavljal v družbi z kulturnimi osebami v likovni umetnosti.

Treba pa je poudariti razliko med donatorjem in votantom. Donator daruje, da slikati neki oltar, freske na steni, podobo. Običajno je to bogat meščan ali plemič, ki se bodisi odkupuje za svoje grehe ali želi doseči neko milost. Votivna podoba in njene pobude pa so bolj neposredne, praktične, materialne narave: vojni dogodki, kužne epidemije, boleznj živine, nesreče pri prevozu po suhem in vodi, stekli psi, volkovi, požari, roparji, pretepi in posilstva ...

c) tretji element na votivni podobi je upodobitev dogodka, ki je dal povod za votiranje. V gorenjskem in pa tudi ostalem slovenskem gradivu, so to pretežno boleznj in pa požari. Običajno leži bolnik v postelji in okoli njega najožji sorodniki, žena, otroci; v tem primeru je votivna podoba lahko priprošnja, lahko pa tudi zahvala. V številnih primerih pa je postelja prazna in prosilec kleči poleg nje: tu gre za zahvalo.

Pogosto pa je votant naslikan klečeč pod figuro svojega patrona v oblakih, edino pojasnilo sta letnica in napis EX VOTO. Zanimiva je v tem pogledu votivna podoba iz kasnega 19. stol. v Crngrobu, kjer kleči v črno oblečena žena pred naslikano podobo Marijinega oznanjenja, ki sicer visi v crngrobški cerkvi. Prizor je torej postavljen v povsem realno sfero, in nič več ne nastopa kulturna oseba na oblaku osebno, ampak jo nadomešča njena podoba, obešena v cerkveni prostornini na zidu.

Med prizori bolnikov v posteljah so posebno zanimivi redkejši prizori nesreč. V votivni podobi iz leta 1770 pada kmečko dekletko na glavo preko sive skalne stene, na katere vrhu stoji cerkev v Bodeščah. Spodaj pobožno kleči kmečki fant in moli. Podobnih prizorov je še nekaj (Sladka gora), toda prevladujejo, kot že omenjeno, podobe z bolniki v posteljah ali preprosto podobe klečečih votantov pod svojimi zaščitniki. Bolj razgibane so velike požarne podobe, ki so jih dala slikati mesteca in trgi, pa tudi posamezne vasi v spomin na ogenj ali na strelo (Breg pri Kranju, votivna podoba iz 18. stol. v spomin na leto 1717, ko je strela udarila v plesalce. Predstavljena je cerkev in vas s pol zidanimi in pol lesenimi kočami, med katerimi se sred krajine vije procesija z banderi proti cerkvi. V ozadju gorenjska pokrajina s snežniki, na oblakih Marija z velikim napisom, ki ga drže mali putti). Ni treba poudarjati, kako dragoceno je gradivo na votivnih podobah prav zaradi svoje etnografske dokumentarnosti: tu so upodobljene noše, arhitektura, položaj vasi, običaji.

Zelo priljubljen je bil slikarjem votivnih podob prizor gorečega trga, vasi in ognja na splošno, kjer so dosegli prav zanimive učinke. Umetnost je odkrila čustveni učinek ognja in plešočih oranžnih plamenov v temni krajini že okoli 1490; in tudi podeželski slikar votivnih podob v 18. stol. se je rad poigral z rdečimi plameni in strelami, z odsevi ognja na mestnih hišah in malimi človeškimi figuricami, ki brezglavo tekajo po ulicah.

d) četrti element je napis, ki je likovno sestavni del podobe. Precej pogosto sta na podobi samo letnica in obrazec »EX VOTO«, včasih pa ni niti tega. Daljši napisi so seveda hvaležno branje, saj pojasnijo marsikatero podobo. Ti napisi so sprva nemški in deloma latinski, v 19. stol. postanejo slovenski.

Primer iz 17. stol. (Dražgoše):

Año 1655. Von Krainburg ein Junge perschon, auch blindt hat sich verlobt alhero zu der Kirchen heiliger Luciae, ein offer gethon ist an seinen augnen sechendt und gesundt worden. (Leta 1655. Iz Kranja se je neka mlada oseba, slepa, zaobljubila sem v cerkev sv. Lucije, darovala in je spregledala in ozdravela).

Posebno mikavni so napisni trakovi fantastičnih oblik, ki plavajo po zraku z elegantno privihanimi robovi; včasih jih drže v zraku celo putti.

V 19. stol so zanimivi napisi v slovenščini, včasih celo pesmi, kot v Tunjicah in Kokarjih z leta 1850, oboje delo istega mojstra.

Poln kmečkega patosa je tale tekst iz votivne podobe iz Kranja 1811: »Leta 1811 ta 18 ga Maja preko dvem popoldne, ko je celo mesto gorelo sim pritekel domu iz vpitjam, naglo ven čene boste vsi sgoreli, šli so ven in sam sim ostal, in se malo pomudil. Hitim ven, ali ni bilo več mogoče, ker je že tudi use gorelo, poklekem doli in molim: Zdej vidim de mi celi svet ne more pomagat koker sam ti o Bog! In blo mi je rečeno: »Zad sekej na Besenčanovo plat.« Nato rečem: Kako bom sekal ker nimam sekire, in blo mi je zopet rečeno: Okrog se obrni in tako sim bil rešen.«

Podoba kaže golorokega moža, ki kleči v goreči hiši, med požarom v Kranju, ko je zgorelo 27 hiš.

Na splošno tudi po pisavi lahko ugotovimo, da v 19. stol prehaja običaj votiranja v roke preprostega slovenskega podeželskega človeka. Rokopis postaja okoren, črke so neenakomerne, besede pisane nepravilno, ločila napačno postavljena.

Uporabljene so besede iz narečja. Viden je padec dekorativne in tehnične kulture, ki jo kažejo votivne podobe 17. in 18. stol. še prav razločno tudi v pisavi. Črke iz teh stoletij so lepo izrisane, bodisi na belih napisnih trakovih z elegantno privihanimi robovi, bodisi da so v drugi pol. 18. stol. vkomponirane v bogato in domiselno okrašenih rokokojskih ščitkih.

Pisava je seveda vseskozi slogovno pogojena, preprosto stroga v 17. stol., baročna z različnimi okrasi v 18. stol. in kasneje v 19. stol. večinoma poševno ležeča.

e) peti element votivne podobe je prostor, v katerem se pojavljajo votanti in njihovi zaščitniki. Lahko je to soba, lahko odprta pokrajina, večinoma precej lokalno določena. Ze v 17. stol. lahko na nekaterih votivnih podobah iz delavnice Jamškov zapazimo presenetljivo verno naslikane gore v ozadju. Tako na podobi iz leta 1677, ki predstavlja kmečko oblečeno klečečo ženo v pusti goli pokrajini, za katero se dvigujejo vrhovi gorenjskih snežnikov. Izvežbano oko lahko prepozna brez težav vrhove Storžiča, Kočne in na skrajni desni vrh Grintavca, kakor se nudijo pogledu od Skofje Loke. Na drugi votivni podobi, prav tako iz cerkve sv. Andreja nad Skofjo Loko, lahko označimo gorsko verigo v ozadju za močno podobno gorovju, ki zapira obzorje okoli Skofje loke na zapadu. To zanimanje umetnika za svojo okolico nas lahko v tem času preseneča, toda Jamški so sodobniki Valvazorja! V tem primeru bi bilo gorovje na votivni podobi iz leta 1677 ena najstarejših približno vernih podob Grintavcev.

Gorenjski lokalni kolorit lahko zasledujemo na votivnih podobah skozi vse 18. stol., saj se neprestano srečujemo z gorami v ozadju (Breg, Volbenk, Tunjice) ker smo navajeni gledati alpski svet z očmi romantike, secesije in »tirolskega sloga«, so gore, kakor sta jih videla 17. in 18. stol, na naših votivnih podobah, še posebej zanimive. Rahle, fantastične čipke alpskih vrhov so v lepem nasprotju z masivnimi kubusi hiš in figurami v ospredju.

Ta gorenjska značilnost gore, sneženi vrhovi v ozadju se ohranijo tudi v 19. stol., toda le ponekod. Tembolj presenetljive so zato v tem pogledu votivne podobe iz srede in druge polovice stoletja, ki jih je izdelovala tako imenovana Selška Micka v Selcah v Selški dolini. (Najdemo jih v Škofjeloškem muzeju, na Prtovču, Kropi,

po škofjeloškem hribovju. Klečeči votant na njenih podobah je namreč postavljen v neki zelo abstrakten prostor, običajno je to pas tal s šopi olivne trave in za njim modro nebo — in ničesar več. Prizorišče je reducirano na minimum, tako da učinkuje skoraj moreče sanjsko. Kljub malim formatom imamo vtis velikanskega praznega prostora, v katerem kleči samcat in zgubljen prosilec. Ali je preprosta Selška Micka likovno izrazila razpoloženje našega kmeta, ki se je v drugi polovici stoletja znašel v tuji, kapitalistični stvarnosti?

§ *Naročniki in mojstri*

Naročniki prvih votivnih podob na Gorenjskem v 17. in 18. stol. so meščani in mali plemiči prej kot kmetje. Predpostavljam, da je običaj k nam prišel iz sosednjih, nemško govorečih alpskih krajev, kjer se votivne podobe začno v velikem številu pojavljati po presledku v dobi reformacije po 1630. Pri nas so se najprej oprijele družine in posamezniki iz višjih družbenih plasti, ki so govorile nemško (trgovci, meščani, plemiči, podeželski velikaši) in šele za njimi sledi v 18. stol. polagoma kmetje, ki pa ta običaj ohranijo v 19. stol. še dolgo potem, ko ga »boljši«¹⁰ ljudje že opustijo. Votivna podoba ima šele v 19. stol. popolnoma kmečki in samouški značaj, prej pa ne. Nekatere delavnice, ki izdelujejo votivne podobe v 17. in 18. stol., so bile v svojem merilu in okolju prav kvalitetne, kot npr. delavnica Jamškov v Škofji Loki ali anonimni »kamniški mojster«¹¹ v Tunjicah, Zakalu in Podvolovljeku. Enako mojstri votivnih podob v okolici Škofje Loke (požarna podoba na Suhu 1753, požarna podoba v Sopotnici 1698, mala votivna podoba pri sv. Volbenku 1795).

To, da nekdo votira — daruje zaobljubno podobo, je tudi znak določenega družbenega položaja, neke vrste potrditev blagostanja. Do takega zaključka pridemo posebno pri prošnjih votivnih podobah, kjer vidimo prosilca, kako samozavestno kleči v krogu svoje družine pred bahato kmečko hišo, okoli njega pa se gnete domača živina. Slikano votivno podobo so si tudi v slučaju prestane bolezni ali nesreče verjetno privoščili le imovitejši sloji, ne reveži. Pri vseh pobožnih obrazcih in zagotovilih se namreč vsiljuje misel, da je pri naročilu votivne podobe močno sodelovala želja videti sebe in svoje srečno preživele nezgode v neki obliki, ki je bila v tistem času pač edino možna; na votivni podobí skupaj s svojimi zaščitniki.

Vzporedno, ko kmetje votirajo vse več podob proti koncu 18. stol in dalje v 19. stol., pa drugi stanovi ta običaj tudi že opuščajo, saj je vmes že doba prosvetljenstva in janzenizma, ki nista bila naklonjena ne romanjem in seveda tudi ne običaju votivnih podob. Konservativno zaostalo kmetstvo pa ostane v 19. stol. tako edini naročnik in obenem tudi izvajalec votivnih podob do svoje krize, o kateri je že bilo govora.

Kdo so bili mojstri, ki so slikali votivne podobe?

Med drugimi so bili v drugi polovici 17. stol. bratje Jamški¹⁰, ki so imeli svojo delavnico v Škofji Loki. Izdelovali so zlate oltarje, slikali oltarne podobe. Odlikuje jih izrazita lokalna domača poteza na daljnih odmevih alpskega manirizma in pobudah umetnosti 17. stol.

V 18. stol. moramo iskati slikarje votivnih podob med podobarji, kakršen je bil F. Anton Nierenberger (1712—1784) slikar v Višnji gori, ki pa je delal manjša naročila tudi za Gorenjsko.¹¹ Podeželski slikarji in rezbarji v okolici Kranja, Kamnika, v Škofji Loki in po odmaknjenih alpskih dolinah so se ukvarjali priložnostno tudi s slikanjem votivnih podob.

Izrazito osebnost predstavlja zaenkrat še anonimni slikar, ki je med 1770 in 1796 naslikal vrsto votivnih podob za Tunjice, Zakal in Podvolovljek. Verjetno je, da je delal v Kamniku. V krepki modelaciji figur spoznamo sorodne poteze, kot jih kaže

Fortunat Bergant — kmečko robati obrazi, krepka telesnost predmetov, vendar nežne barve. Mogoče gre tu za slikarja iz Bergantovega kroga, če smemo primerjati malo z velikim.

Gotovo je tudi Layerjeva delavnica v Kranju izdelala to ali ono votivno podobo, gotovo pa ji je zelo blizu votivna podoba iz Tunjic 1811.

V 19. stol. vemo, da slika votivne podobe dolenski Postl¹², slikar in podobar v Sentrupertu. Z več podobami se je pojavil slikar pesnik, ki je 1850 slikar za Tunjice in za Kokarje pri Mozirju, kmečko biedermeirsko označen.

Priložnostno je delal votivne podobe celo ljubljanski slikar Pavel Künl — ob priliki požara v Novi Štifti pri Gornjem Gradu.

Matevž Langús je naslikal leta 1853 votivno podobo... »v sahalo sa moje in moje shene po dolgi bolesni supet sadobljeno sdravje v jesen 1853 sim to smalal in daroval...« za cerkev v Kropi, vendar ni posegel po tradicionalni shemi votivne podobe, ampak je naslikal Kristusovo glavo do prs in zadaj napisal citirani napis. Nakazuje torej bodoči razvoj votivne podobe, ker se je verjetno zdela izobraženim ljudem v tem času le preveč naivna v svoji tradicionalni obliki, z votantom in nebeškimi osebami v istem prostoru.

Selška Micka¹³, kmetica samouk iz Selc, je zadnja, ki v 19. stol. pred propadom votivne podobe izdelala vrsto čudovitih votivnih podob na steklu in na lesu, malega formata. Odlikuje je gotova, čista poteza in skrajna redukcija posameznosti. Njene male podobe na steklu učinkujejo prav monumentalno.

OPOMBE

¹ Dr. Rud. Kriss: Volksreligiöse Opfergebräuche in Jugoslawien, Etnolog 1930/31, str. 88.

² Dr. Stane Mikuž: Ex voto, zaobljubne podobe po slovenskih romarskih cerkvah, Obisk III, št. 8—9, str. 140—141.

³ Boris Orel: Slovenska božja pot in izvori njene ljudske umetnosti. Umetnost 1942/43, str. 78—86.

⁴ Fr. Stele, Politični okraj Kamnik, topografija.

⁵ Freske v kupoli in obokih romarske cerkve na Veseli gori pri Sentrupertu je dal iz zaobljube slikati Filip pl. Grebbin leta 1760. Glej: Ivan Steklasa, Zgodovina župnije Sent Rupert na Dolenskem, Ljubljana 1913, str. 200, 201.

⁶ Lenz Kriss Retenbeck: Das Votiv bild, München 1961, str. 84.

⁷ Ante Gaber: Kaj pripovedujejo stare slov. podobice, Obisk, leto III, št. 5, 6, str. 81.

⁸ Najstarejša znana votivna podoba na Slovenskem se nahaja v Kokarjih pri Mozirju. Naslikana je bila leta 1599 po originalu iz 1450/60. Glej A. Stegenšek, Dekanija Gornjegrajska, Maribor 1963, str. 68.

⁹ Za 16. stol. vemo, da so delali v naših deželah večinoma severnoitalijanski kamnoseki. E. Cevc, Feichtingerjev nagrobnik v Stari Loki, Loški razgledi 1962, str. 107.

¹⁰ O delavnici Jamškov glej: Milan Zeleznik, O rezbarstvu 17. stol. na Slovenskem. Gradivo za drugi simpozij um. zgod. v Slovenj Gradcu 1961, Problem renesanse na Slovenskem.

¹¹ Nierenberger Franc Anton, slikar v Višnji gori. Glej SBL, str. 201.

¹² Anton Postl, slikar in podobar v Sentrupertu, glej Steska, Slovenski slikarji, str. 117.

¹³ Marija Pavlič, Blaževčeva Micka iz Selc 1821—1891. Glej Janez Dolenc, O ljudskih umetnikih v Selški in Poljanski dolini, Slovenski Etnograf, str. 184, leto 1951.

Dimenzije Borovih Daljav

Janez Dökler

Tudi površen bralec Borovega romana Daljave mora opaziti, da v njem obstaja določena nejasnost o stališču pripovedovalca. Bor začne svojo pripoved naravnost konvencionalno: »Bil je lep dan, vendar v lepoti tega dne je bilo nekaj posebnega. V njem je bila smrt, kajti Blaž Oblak, knjigovodja podjetja lesnih izdelkov 29. november, je umiral...« Sledi dobra stran teksta, ki objektivno poroča o stanju omenjenega Blaža Oblaka. Ta tekst jasno razodeva, da za njegovo »objektivnostjo« stoji pisatelj kot pripovedovalec v najbolj klasičnem smislu. Stilna analiza kratkega poročila o Blaževi agoniji, kakršna se kaže navzven, bi v pripovedovalčevem odnosu do pripovedovanega zlahka odkrila tudi smiselno razporejene poudarke, ki tega klasičnega »objektivnega« pripovedovalca družijo in celo enačijo s pripovedovalcem celotne zgodbe, z Blažem Oblakom samim. Pisatelj zaključí svoje poročilo o Blažu takole: »Obrnil se je proti zidu in se ni več ganil, le njegov kazalec je pisal, pisal —«

Sodeč po takem uvodu je seveda upravičeno pričakovanje, da bodo Daljave odkrila samoizpoved Blaža Oblaka. Kakršna koli bi že bila pripovedna kompozicija take izpovedi v prvi osebi — v vsakem primeru bi bila lahko sprejemljiva že zaradi vere — utemeljene ali ne — da se v zavesti umirajočega z izredno intenzivnostjo ponavlja vse njegovo življenje. Vsekakor je umirajoči, ki komaj še kaže znake življenja, ki nikoli več ne bo spregovoril, ki samo še s prosto piše v »večno knjigo minljivosti« — za pisatelja vabljiv pripovedni medij ravno zato, ker se vsa stvarnost, kolikor se v delu pojavlja, pojavlja v čisto določenem odnosu. Po zastavljenem konceptu bi bil to odnos med pripovedovalcem Blažem in stvarnostjo. Z drugimi besedami: kolikor se v delu pojavlja stvarnost, je to lahko samo stvarnost, kakršno vidi Blaž. Pisatelj v takih primerih — z določenimi pridržki ali brez njih — stoji za svojim posrednikom. Če torej govorimo o nejasnosti glede stališča pripovedovalca Daljav, morajo za to obstajati tehtni razlogi, ki — če obstajajo — Borovemu romanu nikakor ne morejo biti v prid.

Taki razlogi tudi res obstajajo, in najdemo jih že kar na začetku Blaževe izpovedi. Po kratki meditaciji o življenju in smrti si Blaž Oblak programsko določi zorni kot, pod katerim bo opazoval svoje življenje, da bi ga — s prstom v zrak — zapisoval v »večno knjigo minljivosti«. Pravi namreč sledeče: »Obiti moram sam sebe z vseh strani, in ko bo moj obraz najbolj viden, se ustavim. Najbolj viden pa bo, ko bo moja želja, da bi bil večji kot sem, najmanjša«. Ko torej načelno reši vprašanje stališča, si z njega znova postavi vprašanje o bivanju: »Kaj je bivanje? Ali je milost ali prekletstvo? Ali je misel ali dejanje? Ali je vse ali nič?« Vse kaže, da se bo zdaj lahko v miru predal reševanju tega

vprašanja in sicer tako: »Ostal bom na tem mestu, kjer sem, in si ogledoval svoj obraz.« Vendar pa nastopi še nekaj tehničnih težav: »Glavo bom predef tako, da mi ne bo ležala preveč postrani. Pa tudi noge moram predeti. Odeja je težka. Pretežka. Pa saj ni, le noge si ne znajo poiskati primerne prostora pod njo. To je vse. Vse, kar me ovira pri mojem videnju.« Vendar pa je to še vedno le ovinek ali zadnja vzpetina pred absolutnim razgledom, zakaj subjekt tega videnja še ni prav določen. Pisatelj se očitno trudi, da bi mu dal razsežnost, ki bi ustrezala snovi. Subjekt videnja po njegovem ne more biti preprosto Blaž Oblak, utesnjen v meje svoje »navadne« zavesti, ker kot tak očitno ne bi mogel odgovoriti na vprašanje, kaj je bivanje. Zato se mora vprašati tudi po tem, kaj pravzaprav vidi. Končno se pojasni tudi to: »Vidim sebe in tebe. Koga? Tebe, ki vodiš moj kazalec in pišeš to zgodbo v večno knjigo minljivosti«.

Kdo je ta drugi, Bor sicer ne pove izrecno, vendar pa tudi ne skriva, da gre za neki alter ego, ki se v življenju ne more dosledno razviti in izraziti, v agoniji pa nastopa kot višja stopnja objektivnosti, kot razsodnik. Ta višja objektivnost razodene svojo naravo že nekoliko poprej in sicer tako, da se legitimira kot stremljenje k lepoti. Blaž namreč takole meditira: »Rodil sem se, da bi umrl, in umiram, ker sem se rodil. Vmes je bilo življenje in tale človek, ki me tako začudeno gleda, je del tega življenja, čez mero polnega drugih življenj. Prepričati ga moram, da je bolje, če odide. Konec v družbi vsakdanjih obrazov ni lep. Rad bi videl lepoto. In če se ne motim, mi ravno njegov hrbet zaslanja pogled proti nji. (...) A lepota — kje je? Za njegovim hrbtom vidim že drug obraz, nič manj vsakdanji, kakor je bil obraz, ki se je umaknil.«

A naj bo že končno cilj stremljenj tega boljšega Jaza tak ali drugačen — dejstvo je, da ga je Bor postavil za pripovednika Blaževe zgodbe, da ga je pri tem osvobodil zemeljske teže, se pravi Blaževe subjektivno omejene zavesti, in mu s tem odprl vrata nekega izjemnega pristopa k resnici njegovega bivanja. »Blaž Oblak (pa) je (bil) v območju veliko prostornejših razsežnosti, kot jih ima vsakdanja zavest...« (str. 127). Odslej poteka reševanje vprašanja o naravi bivanja in nebivanja nemoteno. Seveda če izvzamemo znamenito cirkularno, ki pod oknom umirajočega Blaža Oblaka žaga polena. To je sicer neprijetno, a le za umirajočega. Za pisatelje je udobno — čeprav vse prej kot učinkovito pomagalo — s katerim po tako imenovani asociacijski metodi »žaga« pripovedno snov.

Pripovedovalec bi bil torej v tem smislu določen. Toda ko se razkrije kot višja objektivnost in stremljenje po lepoti, se nujno pojavi vprašanje njegovega odnosa do avtorja in obratno. Po nekaterih znakih, o katerih bo še govora, bi lahko takoj sklepali, da je Bor najprej uvedel pripovedovalca kot posrednika med seboj in stvarnostjo, potem pa ga je po opisanem postopku likvidiral in se kot višja objektivnost in stremljenje po lepoti sam postavil na njegovo mesto.

A vzemimo, da je Blaž Oblak res posrednik. Oglejmo si njega samega in njegovo nenavadno navado, brez katere bi bili prikrajšani za njegovo izpoved, namreč navado, da piše s prstom po zraku. Na strani 55 nam Blaž sam zaupa, kako je s to stvarjo. Najprej opiše konflikt s svojim značajskim antipodom Mirkom — ta se je bil ravno potrudil z vsemi sredstvi dokazati Blaževo intelektualno in moralno inferiornost — nato pa nadaljuje:

»Spet sem bil tak pred njim kakor po navadi: malo manjši kot sem bil v resnici. Ne da bi si vedel pomoči, sem se mu prepustil kakor jadro v vetru, ki nima dovolj moči, da bi ga gnal naprej, a je ima dovolj, da ga

vznemirja. Začel sem pisati s prstom po zraku. To je bila že od otroških let moja navada. Ko sem tuhtal v trenutkih zamišljenosti, sem pisal v zrak s kazalcem desne roke. Kadar me je pri tem zalotila mama, se je nasmehnila in rekla: 'Ti pa marsikaj zaupaš zraku, česar meni nočeš'...«

Skupaj s predhodno situacijo je to opis frustracijskega stereotipa in kaže na to, da je agonija — če že ne vrata k višji vrednosti o bivanju — Blažu odprla vsaj nekaj takega, kot je učbenik globinske psihologije. V vsakem primeru je ta psihološki podatek dovolj zanimiv in važen, da se ob njem začnemo podrobneje zanimati za to dimenzijo Blaževe osebnosti. Seveda hitro spoznamo, da tu ni nobenega naključja, da so z naravnost znanstveno natančnostjo pojasnjene vse vzročne zveze.

Blaž se v svoji pripovedi, razen na omenjenem mestu, še dvakrat dotakne svojih otroških let. Obakrat se mu spomin na ta leta vsili po asociaciji. Prvič (str. 25, 26, 27) je to asociacija na pripodobo, ki jo izreče Mirko:

Mirko: »Po vojni boste morali vso to deželo, če jo dobite, vzeti v roke, da ne bo kakor bogec v šolski sobi, kadar otroci odidejo...«

Blaž: »Bogec v šolski sobi, kadar otroci odidejo? O, ali še ni minila tista neskončna ura? Stal sem v šolski sobi, kamor me je zaprl učitelj, ker sem bil med poukom nemiren...«

Sledi dve strani dolg opis dogodka v šolskem zaporu. Ta vrinek iz otroških let se zdi na prvi pogled povsem odveč že glede na prisiljenost asociacijske zveze v situaciji, ko oba junaka nastavljata peklenski stroj v kino sredi okupiranega kraja. Vendar pa si je vredno zapomniti, da je Blaževa asociacija nastala ob Mirku, to pa v odnosu do čustvenega in pravzaprav neodločnega Blaža nastopa kot odločujoča avtoriteta, kakršna je v otroških letih lahko učitelj ali pa še prej oče. V takšni zvezi dobi ekskurz v otroška leta pomen kot primer tipične reakcije na avtoriteto in nas lahko zanima, kakšna je ta reakcija. Blaž v šolskem zaporu predvsem poudarja svojo nemoč. Avtoriteta ga dobesedno ohromi: glava mu pade na prsi, misli izginejo, roke komaj drže knjigo, niso pa je sposobne odpreti in podobno.

Opis tega psihološkega fenomena pa deluje nenavadno vsaj deloma tudi zato, ker v tekstu prehiteva razlago. To najdemo šele v drugem Blaževem izletu v otroška leta na 52. in sledečih straneh. Tudi tu je prehod videti nasilen, brez prave zveze. Blaž namreč poroča o razgovoru med njim in Mirkom v trenutku, ko se ta pripravlja na pobeg iz partizanskega zapora:

»Kaj misliš ti o pravici? — me je nenadoma vprašal. 'Od kod ima svojo moč? Ali od slabosti človeka, ki se ji podreja, ali od moči človeka, ki si človeka podreja z njo?'

Gladil si je neobrito brado in visoko privzdignil *levo oko*. Zdelo se mi je, da me tudi gleda samo z *levim očesom*.

Samo z *levim očesom*?

'Trgovina z zlatino in nakitom'. Tako je pisalo nad trgovino, pred katero sva se ustavila z mojo mamo...«

Ta presenetljivi obrat se pojasni šele sedem strani pozneje, na strani 52, ob koncu drugega ekskurza v otroška leta, ko zvemo za smrt Blaževega očeta. Ta se nekaj trenutkov pred smrtjo — po poklicu je podeželski advokat — poslovi

od svoje advokature. Tu je zanimiv samo zadnji stavek z Blaževim komentarjem »... Kar pa zadeva moj glas, glas — pri tem se je obrnil proti mami in pokazal z levim očesom — samo z levim, desno je ostalo negibno, kar je učinkovalo grozljivo — proti meni ter ponovil: — Moj glas...« itd. Spet imamo torej opraviti z asociacijo po podobnosti, ki sicer za silo pojasni nasilni obrat, kljub temu pa ves ta odlomek z očetovo smrtjo obvisi nekako v zraku in pred pozornega bralca nujno postavi vprašanje, zakaj je pravzaprav potreben, ko s tokom pripovedi očitno nima organske zveze, temveč jo prekinja na najbolj nemogočem mestu.

Po logiki aprioristične teze — tudi Bor jo očitno pozna — da je slučaj sicer pogost v življenju, ni pa dovoljen v solidni literaturi, nimamo daleč do sklepa, da ta odlomek bržkone podobno kot prejšnji razsvetljuje temne globine Blaževe duševnosti. Vsebinska analiza ta sklep več kot potrди, zakaj Boru se je tu posrečilo, da je na manj kot sedmih straneh opisal brezhiben primer tako imenovanega Edipovega kompleksa vključno z umorom očeta:

1. Blaž pred omenjeno trgovino z zlatnino in nakitom postavi materi vprašanje, »... ki je prizadevalo njeno žensko občutljivost.« (str. 46)

2. Mati ugodi neizrečeni, v vprašanju obseženi prošnji, da bi si uredila zunanost po sinovem okusu, hkrati pa s smehljajem razodene, da v zakonu ni srečna: »Zamišljeni smehljaj takih ust je priča, da jih je nekdo ogoljufal za nekaj, kar je lepo, a da mu tega ne zamerijo, ker je bil tudi sam ogoljufan za isto stvar.« (str. 47)

3. Trenutek pozneje dobi otrok napad ljubosumnosti na komija, ki materi streže: »Misel, da bi se je utegnil dotakniti, mi je bila tako zoprna, da mi je postajalo slabo. To je opazila tudi mama.« (str. 48)

4. Tudi oče odločno kaže znake ljubosumnosti na sina: »Bil sem večkrat bolan in mama je presedela marsikatero noč ob meni... Kadar sem bil bolan, je oče imel obraz človeka, ki se mu godi krivica, pa nima možnosti, da bi to naglas povedal.«

5. Sin opaža očetovo nepozornost do matere in ga zato sovraži: »Iz tega razloga sem se odločil, da ne bom šel študirat prava. Misel, da bi mu lahko postal preveč podoben, mi je bila tako zoprna, da sem se tega v sebi sramoval.« (str. 49)

6. Sledi neizbežni konflikt. Očeta v prepiru s sinom zadene kap in sin si hladnokrvno naprti krivdo: »Zakaj me tako gleda? Kakor da sem jaz odgovoren za njegovo smrt. Pa saj tudi sem. On za moje življenje, jaz za njegovo smrt.« (str. 51)

Opisana dva odlomka, čeprav se zdita nasilno vključena v Blaževo pripoved in nista organsko zrasla z dogajanjem — kot sicer še marsikaj ne — sta vendarle zelo važna za razumevanje gradnje romana. Igra odnosov med Blažem in Mirkom in obeh do obeh ženskih likov — Saše in Amalije — je pravzaprav eno samo variiranje odnosov, kakršne opazujemo v družini Blaževih staršev. Bilo bi zanimivo prešteti, kolikokrat v romanu Mirko s svojim avtoritativnim nastopom paralizira Blaževe akcije in koliko ter kje Blaževe reakcije odstopajo od tipičnih, pogojenih v njegovi psihiki, kakor si jo v smislu obeh obravnavanih odlomkov zamišlja avtor. Zlasti obzir do bralcev nam narekuje, da tega ne izvedemo. Razen tega pa bi se sicer že tu morali ukvarjati z manj preprosto Mirkovo psihiko, kar pa bomo storili pozneje.

Poglavitno vprašanje, ki nas tu zanima v zvezi z odnosom med avtorjem in pripovedovalcem, je vprašanje, kakšna je vědnost pisateljevega pripovednega

medija. Do sedaj smo ugotovili, da se Blažu v agoniji resnica njegovega bivanja odkriva predvsem kot pogojenost njegovih odločitev in končno tudi njegove usode od psihične travme iz otroških let. Ta pa seveda ne določa samo Blaževga odnosa do Mirka, temveč tudi do obeh ženskih oseb romana, do Saše in Amalije. Tudi tu je model odnosov mutatis mutandis že dan v družinskem trikotniku, kakršnega poznamo iz Blaževih otroških let. Bor na tej zvezi vseskozi insistira, saj Mirko v odnosu do obeh žensk nastopa kot legalni seksualni partner. Blaž mu kot po nekem nemem dogovoru odstopa prednost, medtem ko njegova ljubezen, zlasti do Amalije, limitira k platoničnemu »sinovskemu« odnosu. A celo ko gre za nekoliko »lahko« Sašo, Bor ne pozabi namigniti takoj spočetka, da je Blažev erotični ideal njegova mati. S te plati dobi svoje pojasnilo celo tak detajl, kakršen je tisti napis »Trgovina z zlatnino in nakitom«, s katerim po nenavadnem obratu uvede »edipovsko« zgodbo. Saša je bila namreč »... Sijajen izdelek narave. Kakor rojena za velike briljantne ogrlice, brušene posebej za njo...« (str. 33) A ta detajl je brez pomena spriči izrecne Blaževe razlage Sašinega odnosa do njega: »Razen tega pa me Saša nikoli ni resnično ljubila. Dajala mi je samo sebe, ne da bi imela od tega kaj več kot občutek, da mi je napravila veselje. Nisem ji bil potreben, a ker je vedela, da je ona potrebna meni, se mi je ponudila sama, češ vzemi me in ne sprašuj, zakaj se ti dajem...« (str. 251) In da ne bi bilo nobenega dvoma o naravi tega odnosa, Blaž, (oziroma Bor) vztraja pri pojasnjevanju do konca. Z nekoliko posiljeno pritegnitvijo zgodbe o svetopisemski Tamarini namreč pojasni, da se mu je Saša dala le zaradi nazornega pouka o tem, da je »Mali paradiz (je) več vreden, če sta Adam in Eva skupaj.« (str. 255) Gre skratka za to, da ga je s svojim dajanjem same sebe materinsko odvrčala od posnemanja Tamarinega svetopisemskega ženina Onana.

Še toliko bolj je z omenjenim psihičnim kompleksom določen Blažev odnos do Amalije. Ta odnos označi Mirko kot Blažev splošni odnos do ljubezni in do ženske, »... ki želiš, da bi jo vzel v naročje, ne da bi se je dotaknil.« (str. 115) Toda Blaž sam je izrecnejši. Tako se na primer sprašuje, čemu je Amalijo sploh predstavil Mirku, zakaj »Že prvi večer sta me pustila in šla plesat na Nebotičnik...« (str. 84) Takoj nato pa razlaga, da je on sam ni imel rad kot žensko, »... ampak kot misel o ženski« in — po nekaj besednih obratih že govori, da mu je bila »misel na misel o misli.« Nadalje trdi, da ji je »ponujal vse, pa se je samo smehljala, kakor da ji ponujam otroško piščalko, s katero ni vedela kaj početi.« (str. 131) V glasu, s katerim je govoril o Amaliji, »... je bilo nekaj, kar je spominjalo na otroški jok in pravljično obnem.« (str. 132) Tudi tu je nemogoče naštetati vse primere stereotipnega ponavljanja danega modela odnosov, ki gre neverjetno daleč. Če namreč dobro pregledamo situacijo okoli Mirkove usmrtitve, moramo ugotoviti, da je do nje prišlo v trenutku, ko so v njem prevladale tiste subjektivne težnje, ki bi ga objektivno morale privedi na partizansko stran. V trenutku pred zajetjem je namreč v napadu svete jeze nad njihovim zločinom postrelil skupino svojih belogardističnih pajdašev. Na Blažovo skupino, ki ga je zajela, je streljal v prepričanju, da ima opravka z belogardisti. Za njegovo smrt sta v nekem smislu kriva Blaž in Amalija — zlasti ta bi ga bila lahko rešila — in tako v docela drugačnih okoliščinah Mirko na določen način ponavlja smrt Blaževga očeta. Vendar je zaradi številnih posredovanj podobnost tako oddaljena, da na njej nima smisla vztrajati. Nedvomno pa je dejstvo, — in to bi predvsem radi poudarili — da je v kontekstu romana Mirkova usmrtitev neposredna posledica Amalijine ljubosumnosti na Sašo, torej posledica neke čisto zasebne zadeve, ki so jo med seboj imeli štirje

prizadeti junaki. Tako tudi v tem etično občutljivem detajlu kot izvrševalec objektivne pravice nastopa zgodovinsko irelevanten psihološki moment. Zato Mirko lahko sprejme svojo smrt samo pogojno kot kazen. V prvi vrsti jo namreč doživlja kot osebni obračun z Amalijo: »Zdaj sva si bot. Kako pravično je pravzaprav življenje, kadar mu pustiš, da si samo deli pravico... Šolarji, ki bodo hodili tod mimo, se bodo še nekaj časa menili o njem, ki jim je šolo in domove požgal, in bodo imeli občutek, da je življenje pravično, ker ga je spravilo sem pred ta zid in kaznovalo. Pustimo jim ta občutek. Naj gredo z njim v življenje, da jim bo življenje prijetnejše, ker bodo verjeli, da je pravično. In navsezadnje tudi je. Moj primer to dokazuje.«

Seveda je v takem kontekstu odveč poudarjati, da se po tem postopku krivec spremeni v tragično žrtev in bralec njegovo smrt nujno tako tudi doživlja. »Pravično življenje« je lahko pravično samo »navsezadnje« — s posredovanjem zgodovinsko irelevantnih faktorjev, v tem primeru s posredovanjem nesporeduma, ki ga hote povzroči ženska ljubosumnost. Iz takih in podobnih psiholoških nagibov pa v Daljavah logično poteka sleherna akcija ali pa se vsaj ob vsaki akciji namiguje na pogojenost od takih motivov. Kolikor torej raziskujemo védnost pripovedovalca in vpliv te védnosti na zgradbo pripovedi, ne moremo mimo ugotovitve, da se Blaževi vsakdanji zavesti, v »območju veliko prostornejših razsežnosti, kot jih ima zavest«, resnica bivanja, po kateri se sprašuje, kaže predvsem kot »resnica« psihologije.

Ta ugotovitev je zlasti zanimiva zato, ker gre za »bivanje« v času usodnih zgodovinskih in družbenih dilem in bi lahko pričakovali, da jih bomo tudi v psihiki junakov srečevali kot osrednje probleme. Toda v tem smislu Daljave sploh niso roman o NOB. Antagonista Blaž in Mirko, kakor se kažeeta Blaževemu »videnju,« sta — če govorimo v sedANJI politični terminologiji — v bistvu neangažirana, sta izven antagonističnih blokov.

Kar zadeva Mirka, se izrecno ogradi od obeh strani in si skuša ustanoviti »tretjo domovino«. Pri tem ga objektivna situacija potisne med belogardiste, a to ga (v romanu seveda) moralno ne obvezuje. Vežan bi bil šele v trenutku, ko bi se njegovi nameni in cilji izkazali kot objektivno identični ali vsaj močno sorodni z nameni belogardistov. Toda pripovedovalec Daljav v »območju veliko prostornejših razsežnosti, kot jih ima vsakdanja zavest,« sploh ne razmišlja o tem, kakšen utegne biti odnos med pobudami in cilji posameznika ter nameni zgodovinsko določene skupnosti, ki se ji posameznik pridruži. Tudi »resnica« Mirkovega bivanja ni zgodovinska, temveč je predvsem psihološka. V »Daljavah« ne samo da ni eksplicitne moralne sodbe nad njim in njegovimi dejanji; v moralnem prostoru, v katerem se giblje bralec romana, takšna sodba ni niti implicirana; je preprosto nemogoča kljub drugačnemu videzu, ki ga povzročajo delne obsodbe s strani Blaža, Amalije, njene hčerke Nede, Saše in Kraševca.

A oglejmo si najprej Mirkovo psihološko »dimenzijo«. Rekli smo že, da je njegova psihika manj preprosta kot Blaževa, in to se sklada z ugotovitvami dosedanjih kritikov »Daljav«, ki vidijo v Mirku literarno uspelejšega junaka, dasiravno se zdi, da mu je avtor odmeril manj pozornosti. V tem je določeno protislovje, ki pa se ga da razvozljati prav z ugotovitvijo, da je psihološka shema, po kateri je zasnovan, mnogo preprostejša. Lahko rečemo tudi tako, da je manj skrbno skonstruirana, zato se zdi v svojih akcijah bolj spontan, čeprav ni nič bolj svoboden glede na osnovno psihološko določilo.

Mirko je po tem določilu preprosto sadist po naravi. Kot takega ga razkriva že prvi podatek o njem: »Mirko je bral knjige o trpljenju svetnikov malo preden je izbruhnila vojna. Takrat pa jih je odložil in sklenil, da bo poslej trpel sam.

Vsak dan je posedal z menoj v mrliški veži na Žalah, kamor sva hodila, da bi bila varna, in mi razlagal, da je zdaj čas.« (str. 11.) Seveda Blaž takoj ugotovi, da tu nekaj ni v redu: »Kadar je on govoril o trpljenju kot o nečem; kar lahko razum secira in analizira, pa se mi je zdelo, da ima kaj malo sočutja.« (str. 11.) Po tem, kar pozneje vzemo o njegovi premočrtni naravi, se še ta uvodni podatek o k sebi obrnjenem sadizmu zdi neverjeten. Vsekakor se Bor ne trudi preveč, da bi nas prepričal o njegovi zapletenosti, zakaj že dve strani naprej postane stvar docela jasna celo Mirku samemu. Kot vodja partizanske minerske skupine takole meditira: »Misel, da sem le člen v verigi zla, je takšna, da me ne veseli. Imam občutek, da delam zlo zaradi zla, ne pa zato, ker ga moram delati, čeprav vem, da ni tako.« (str. 13.) A to je samo trenuten dvom; že »Opolnoči, ko se je v dolini oglasil zvon, si je prižgal cigareto in rekel: ‚Slišiš? To je glas iz Judeje. Mir ljudem na zemlji. V resnici pa prinaša ta glas v ljudi nemir, ker terja od njih preveč. Biti človek pomeni biti več kot človek. To je bistvo Kristusovega nauka. Zato sem zapustil Kristusa. Človek mora biti človek, ne manj ne več.‘« (Str. 13.) Biti človek in nič več pomeni tu biti v skladu s svojo naravo. Od tu naprej je Mirko dosledno v skladu s svojo »naravo«; po avtorjevi nepazljivosti tudi v tistih delih pripovedi, ki segajo v predvojni čas, ko si Mirko še ni bil na jasnem o svoji »naravi«, ko še ni »zapustil Kristusa«, temveč je vneto prebiral knjige o trpljenju svetnikov.

Ta »kuriozum« intelektualca, ki v mrliški veži na Žalah razpravlja o prebranih martirijih, se izkaže kot pisateljski spodrseljaj že, če ga vzporedimo z Mirkom — ljubimcem, ki je vseskozi določen s svojo sadistično naravo. Mirko jo sam nedvoumno razkrije, ko po pobegu iz partizanskega zopora na poti k Amaliji razmišlja, zakaj ji je »ubil srce«: »In ubil na tak način, kot se to redko kdaj zgodi. Še zdaj mu ni bilo jasno, zakaj je to storil, a resnica je bila, da je storil. Ne moč, ki jo je imel nad njo, hotenje, da bi se ona tej moči podredila z veliko in brezpogojno radostjo, to je bilo pravi vzrok... Hladno premišljeno jo je mučil zaradi njenih žalostnih oči, s katerimi mu je vračala, kar ji je dajal. Sama pa mu je dajala vse, kar je imela, večkrat čez mero, a nikoli s tistim izrazom sreče, ki jo je mogoče čutila, pa mu je ni kazala.« (Str. 71.)

Vsaj mimogrede, da se nekoliko razsvetli za potek zgodbe važni ljubezenski trikotnik Blaž — Amalija — Mirko, je treba opozoriti na to, da si po avtorjevi zamisli Amalija in Mirko seksualno ustrezata kot psihološka antipoda. Amalija je mazohist. In spet — spričo avtorjevih konsekventnih izpeljav — o tem ne more biti nobenega dvoma. Po Mirkovem obisku, ki se je »omejil« na nekaj banalnih surovosti v besedah in grobo klofuto, Amalija nenavadno poetično podoživlja vso zadevo: »Da, prišel je kot vlomilec in odšel kot bog. Bog zla. Se pravi demon. In vendarle ne bo nikoli odpustila svoji nečimrnosti, da se ni znala potuhniti pred njegovo in počakati, da zmelje s svojim telesom njeno telo.« Ko pa se ji v dovolj nenavadnih okoliščinah kmalu ponudi priložnost za »zmletje« telesa, teče med njima takle dialog: »...Bi rada, da se me loti otožnost? / Ne. / Potem jo pa preženi. / S čim? / Saj veš. / Ah. / Daj, leži sèm. / Saj se že dani. Veliki voz je že čisto nizko. / Ti pa še nisi. / Ah, nikar. Boli me. / Saj želiš, da bi te bolelo? / Ja, želim. / Je že dovolj hudo? / Ne, še ni. / Pa zdaj? / Ja, ja zdaj. Ah, Mirko.« (Str. 155/156.)

Tako doživi zli princip (»Bog zla. Se pravi demon.«) svojo pozitivno izpolnitev v ljubezni. Ko se tej ljubezenski izpolnitvi odreče, ga doleti smrt, čeprav bi se glede na — recimo zgodovinsko — situacijo našli razlogi za njegovo življenje. Moramo se namreč spomniti, da je Amalija Mirka že rešila pred strelom, ko za to ni imela nobenega prepričljivega argumenta, in da ga v usodnem trenutku

zapusti, čeprav bi mu lahko ohranila življenje. Zapusti pa ga zato, ker se je v nepravem trenutku spogledoval s plavimi lasmi njene tekmice. Pri tem ji je prav malo mar, da je pravkar »izdelal« cel kup belogardističnih mrličev.

A s tem »izdelovanjem« mrličev smo se že dotaknili drugega vprašanja, namreč uresničevanja Mirkove »narave« v razmerah NOB.

Najprej se moramo ukvarjati z dogodkom, ki je tako rekoč v jedru zgodbe. Gre za Mirkovo in Blaževo diverzantsko akcijo: v kinematografu, kjer naj bi bila zvečer predstava za fašiste, postavljata peklenski stroj. Mirko se v napeti situaciji sadistično poigrava ter hkrati izdaja vsaj svojo indiferentnost do atentata kot moralnega problema v — lahko bi rekli — »občečloveškem« smislu: »Uničenje, ki ga pripravljava drugim ljudem — kaj misliš ti o tem? Ti je misel na to, da bodo nocoj ob 6.30 frčale po tej dvorani obisti in jetra fašističnih hierarhov, v zadovoljstvo? Nikjer ne stoji zapisano, da ni med njimi tudi kakšen tak, ki so ga privlekli medse kakor jaz tebe v ta usmrajeni kinematograf.« (Str. 24.)

Položaj je zanimiv, ker je iz konteksta jasno, da Mirka vsa zadeva izredno veseli. (»Ves je sijal od notranje radosti.«) Motivi za to »notranjo radost« pa so več kot dvomljivi, zlasti še, ko Mirko postavi vprašanje tistih, »ki so jih (fašistični hierarhi) privlekli medse« kot on Blaža, in se tako v principu izenači s fašističnimi hierarhi, Blaža pa v nekem smislu z njihovimi pasivnimi žrtvami.

Tako se moramo prav na tem občutljivem mestu vprašati, v imenu kakšnega principa je možna taka izenačitev, ki na ravni psihologije zanikuje vrednost usodne zgodovinske dileme kot moralnega kriterija, po katerem v danem trenutku pred atentatom med Blažem in Mirkom objektivno gledano ni razlike. Šele v luči posledic atentata, ki namesto fašistov prizadene šolske otroke, in v zvezi z Mirkovo »notranjo radostjo« ter vestnostjo ali nevestnostjo njegovih poizvedb se namreč odpira resnična moralna problematika. A tu nas zanima omenjeno vprašanje Mirkovega izenačevanja, zakaj odgovor na to vprašanje nas utegne privedi do kompozicijskega jedra Borove zamisli Daljav.

Tudi tokrat do odgovora nimamo daleč. Najdemo ga v tekstu, prvič že neposredno pred opisom akcije v kinu. Mirko in Blaž se v zgodnjem zimskem jutru prav zanimivo pogovarjata o pomladi in zimi, življenju in smrti in o ledu, o katerem pravi Mirko, da ga je v njem toliko, da se lahko drsa: »Vsako noč se drsam po ledu, ki je v meni.« To »drsanje« mu po njegovih besedah povzroča nespečnost, ki jo njegovi fantje občudujejo. Sledi Mirkovo vprašanje o številu njegovih fantov in tekst, ki si ga je vredno ogledati v celoti:

Mirko: »Tri. Pa bosta kmalu samo dva.«

»Dva?«

»Ti in še eden.«

»Pa druga dva?«

»Druga dva bosta padla.«

Ves sem vztrepetal, kajti to je povedal tako, da sem mu brez pridržka verjel. Mirko se je ozrl vame:

»Te je strah? Tudi mene je. Pred tem, kar je v meni? In veš, kaj je v meni?«

Nisem mu odgovoril. Tudi on je obmolnil. Strmela sva nekaj časa v dolino, ki jo je polagoma oblival prvi jutranji svit. Izza gora se je posvetilo. Ena od njih je bil kot Fudžijama. To mi je prišlo na misel, a še predno sem izrekel, me je Mirko prehitel.

»Fudžijama.«

Spet mi je bilo tesno. Kako je mogel vedeti, kaj mislim?

Stala sva in gledala, a vsak po svoje. Jaz obsijan od jutranjega sonca, on še ves v temi. Mirko je to opazil in se nasmehnil:

»Simbolično.«

»Kaj je simbolično?«

»Saj vidiš, jaz sem v temi, ti na soncu. Med nama pa je meja, ki loči luč od teme.« (Str. 17.)

Prvo, kar v tem tekstu pritegne pozornost, so iracionalne poteze Mirkove osebnosti, ki jih pripovedovalec podčrtuje s svojim strahom. Mirko samozavestno prerokuje smrt in se celo sam zgrozi pred tem Nekaj, kar je v njem. Ob vprašanju, kaj naj bi to bilo, se Blažu utrne misel na japonski ognjenik, Mirko pa telepatsko prestreže in izreče Blaževo misel. Končno Blažu razkrije še simbolični pomen stanja na soncu oziroma v senci: med obema je meja, ki loči luč od teme. Za razumevanje zastavljenega vprašanja pa je zanimiv tudi Mirkov komentar, ko se nad njima spreleti kragulj: »Kragulj. To je bitje, ki je ustvarjeno po božji podobi. Mi smo samo ponesrečen poizkus. Preleteti brezno, ki zija v nas, s tem, kar imamo na razpolago, je nemogoče.«

Iracionalne prvine »življenja« pa se tudi sicer pogosto pojavljajo kot tema v pogovorih junakov Daljav in kot predmet nešteti aforizmov. Toda ti so poglavje zase. V navedenem pogovoru nas poudarjanje iracionalnega momenta zanima samo kot način, kako se v »območju veliko prostornejših razsežnosti, kot jih ima vsakdanja zavest« psihološke karakteristike obeh junakov neposredno spreminjajo v večnostne principe svetlobe in teme, dobrega in zla. Gre nam preprosto za ugotovitev, da se v izhodišču Daljav Blaž in Mirko ne pojavita kot predstavnika zgodovinsko in družbeno določenega »dobrega« in »zlega«, temveč kot psihološko determinirani personifikaciji abstraktnih kategorij, kot igra in protiigra večnostnih principov v določeni zgodovinski situaciji. V luči tega dejstva je razdelitev vlog, ki jo Mirko mimogrede opravi v kinu, povsem razumljiva. Prav tako pa nas poslej ne preseneča več, da sta v določenem smislu lahko oba enako »neangažirana«, se pravi, da se v njuni psihiki osnovna zgodovinska dilema v najboljšem primeru pojavlja kot vprašanje nekakšnega narodnostnega bon-tona, ki ga, glede na to, da gre za čas NOB, pripovedovalec nekako samo ob sebi umevno sprejme kot obveznega za vse.

Tako smo v glavnem zaključili pregled tistega območja pripovedovalčeve vednosti, ki nam kot »višja«, »objektivnejša« zavest posreduje resnico bivanja kot resnico globinske psihologije. Za najvažnejšo ugotovitev tega pregleda imamo zaključek, ki se nam je v tej ali oni obliki že večkrat pojavil, namreč zaključek, da v psihiki junakov Daljav ni posredovanja med družbeno strukturo v konkretni zgodovinski situaciji na eni in posameznikom, njegovimi hotenji, cilji, na drugi strani.

Ta ugotovitev se nam zdi najvažnejša zato, ker se ob njej vsiljuje vprašanje, kaj torej — če ne aktivni odnos (lahko tudi spopad) med posameznikom in zgodovinsko stvarnostjo, odločanje v njej — lahko da notranjo dinamiko junaku romana in kaj lahko poganja dogajanje sploh. Na večino tako imenovane parti-zanske proze leti očitek črno — belega shematiziranja. Z drugimi besedami bi se dal očitek izraziti tako, da ta literatura vidi v svojih junakih samo predstavnike vojskujočih se strani in njihovih ideologij in jih tako človeško siromaši ravno zato, ker vidi in obravnava le zunanjo, objektivno, družbeno dinamiko. Po mnenju kritike pomenijo Daljave v tem pogledu bistven napredek, prodor,

eksperimentalno dejanje, negacijo »teorije o samo eni, realistično linearni pripovedi v partizanski prozi¹«. S čim je torej Bor v Daljavah nadomestil to zunanjo dinamiko, da si je zaslužil tako pohvalo?

V našem pregledu psihološke dimenzije Daljav smo Mirka in Blaža zapustili, ko si — ta v temi, oni na soncu — stojita nasproti kot psihološko determinirani personifikaciji abstraktnih kategorij »dobrega« in »zlega«. Ko bi Bor ostal pri tem, pri izhodiščni polarizaciji, bi mu mogli pripisati le dvomljivo zaslugo, da je družbeno-zgodovinsko, ideološko »dobro« in »zlo« »realistično linearne« partizanske proze nadomestil z metafizičnimi kategorijami. Toda analiza nam je pokazala, da v tem primeru »dobro« in »zlo« nimata družbene in zgodovinske, temveč psihološke vsebine, da gre za metafizično — psihološki kategoriji. Ker pa je znano, da je »absolutno zlo« prav tako kot »absolutno dobro« samo v sebi nedinamično, so »personifikacije« takega »dobrega« in takega »zla« človeško prav tako revne in literarno neuporabne kot čisti predstavniki — denimo — ideologij. Junaki Daljav zato ne morejo biti take čiste personifikacije in tudi niso, čeprav smo videli, da se Mirko in Blaž — če se omejimo na nosilca vsega dogajanja — v izhodišču pojavita kot taka. »Resnica bivanja«, kakor se razkriva pripovedovalcu na višji, metafizični ravni, je ravno v tem, da vsi ljudje, čeprav v različni meri, »bivajo« in »dobro« in »zlo«. Na kratko to pove Blaž sam, dopolni pa ga kmečki original Kraševc, ki v Blaževem »videnju« nastopa kot gospod v salonski suknji in filozofski komentator:

»Ah, ta cirkularka, ta cirkularka. Recite ji, naj ne reže mojih besed. Vse moje besede so prerezane na dvoje! Ustavite to cirkularko! Ljudje božji, jaz sem prerezan na dvoje. Ena polovica temna, druga svetla.«

Gospod v salonski suknji se je nasmehnil.

»To je usoda vseh ljudi. Sprijaznite se z njo. Če ne bi bilo teh dveh polovic, bi človek umrl od dolgočasje. Tako pa ga igra med svetlobo in temo v njem samem zabava, da vzdrži.«

Tako smo slednjič prišli do šifre, ki odpira kompozicijski mehanizem Daljav in hkrati predstavlja dinamični princip pripovedi.

¹ Primerjaj M. Mejak, Naša sodobnost X (1962), str. 646 in F. Zadavec, Naši razgledi 9. VI. 1962, str. 212.

(Konec prihodnjič)

SREČANJE S PABLLOM NERUDO

Pesniška umetnost

Med senco in prostorom, med posadkami in dekleti,
obdarjen z izjemnim srcem in usodnimi sanjami,
prenagljeno bled, usahlega lica
in z žalovanjem vdovca, ki besni za slednji dan življenja,
joj, za vsako nevidno vodo, ki jo dremoten pijem,
za vsak glas, ki ga drhté sprejemam,
čutim isto odsotno žejo, isto mrzlo vročico,
sluh, ki se rojeva, nedoločljivo tesnobo,
ko da prihajajo tatovi ali prikazni,
in v lupini trdnega in globokega obsega,
kot ponižan natakár, kot zamolkel zvon,
kot staro zrcalo, kot duh samotne hiše,
ki vanjo gostje zahajajo ponoči brezupno pijani
in kjer diši po perilu, zmetanem na tla, in odsotnosti cvetja
— morda na drug, manj žalosten način —,
ampak resnica, iznenada, veter, ki mi biča prsi,
noči neskončne vsebine, ki so vdrle v mojo sobo,
šum dneva, ki dogoreva v žrtvovanju,
z otožnostjo priganjajo to, kar je preroškega v meni,
in potem sunek predmetov, ki kličejo brez odgovora,
in gibanje brez premirja in zmedeno ime.

Šibak od zore

Dan nesrečnih, blede dan se bliža
z uničujočim mrzlim vonjem, z močmi v sivem,
brez kragulčkov, pršeč zoro na vse strani:
to je brodolom v praznini, z obzorjem joka.

Ker je s toliko mest odšla vlažna, tiha senca,
od toliko praznih modrovanj, od toliko zemeljskih krajev,
kjer bi morala zasesti še obrise korenin,
od toliko ostrih oblik, ki se niso vdale.

Jočem sredi osvojenega, v zmedenem,
v rastočem okusu, naslanjam uho
na čisti krogotok, na večanje,
brez cilja prepuščam pot temu, kar prihaja,
temu, kar vzhaja odeto v nageljne in verige,
sanjam, obremenjen s svojimi moralnimi znamenji.

Nič prenatjenega ni, nič veselega, nobene ponosne oblike,
zdi se, ko da vse nastaja v očitni bedi,
svetloba zemlje prihaja spod njenih vek
ne kot glas zvona, ampak bolj kot solze:

tkanina dneva, njeno slabotno platno,
služi kot povoj za bolnike, služi za mahanje
ob slovesu, izza odsotnosti:
to je barva, ki hoče samo zamenjati,
prekriti, pogoltniti, zmagati in ustvariti razdalje.

Sam sem med neskladnimi snovmi,
dež lije name in se mi zdi,
se mi zdi, v svoji blodnji, samotni na mrtvem svetu,
ko da ga nekaj odbija in da nima trdovratne oblike.

Walking
Around

Zgodi se, da se utrudim biti človek.
Zgodi se, da stopim v krojačnice in kinematografe
uvel in nedoumljiv kot klobučevinast labod,
ki plove v vodi izvirov in pepela.

Duh lasuljarnic me sili, da kričim in jočem.
Hočem samo počitek kamenja ali volne,
hočem samo, da ne bi videl ne hiš, ne parkov,
ne blaga, ne naočnikov in ne dvigal.

Vendar bi bilo čudovito
prestrašiti natakara z odrezano lilijo
ali povzročiti smrt nune z zamahom uhlja.
Lepo bi bilo
bloditi po ulicah z zelenim nožem
in kričati, dokler ne bi umrl od mraza.

Nočem biti več korenina v teminah,
omahujoč, iztegnjen, drhteč od sna,
v globini, v mokrem drobovju zemlje,
vsrkavati in misliti, jesti vsak dan.

Nočem zase toliko nesreč.
Nočem še dalje biti korenina in grobnica,
samotno podzemlje, klet z mrtveci,
odrevenel, umirajoč v boli.

Zato ponedeljkov dan gori kot petrolej,
kadar me vidi prihajati s svojim jetniškim obrazom,
in zavija v svojem toku kot ranjeno kolo
in s koraki tople krvi stopa proti noči.
In me žene v določene kote, v določene vlažne hiše
in v bolnice, kjer kosti odhajajo skoz okno,
v določene čevljarne s kislim duhom,
v ulice, strašne kakor brezna.

Ptice žveplene barve in groznega črevesja
vise na vratih hiš, ki jih sovražim,
umetni zobje leže pozabljeni v kavnikih,
na stenah ogledala,
ki bi se morala zjokati od sramu in straha,
dežniki vsepovsod, in strupi, in popki.

Sprehajam se s tišino, z očmi, s čevlji,
z besom, s pozabo,
korakam, grem skoz urade in ortopedske trgovine
in čez dvorišča, kjer z žic visi perilo:
hlačke, brisače in srajce, ki jočejo
počasne umazane solze.

**Amor America
(1400)**

Pred lasuljo in suknjo
so bile reke, arterialne reke:
bile so kordiljere, ki na njih oglodanem valu
sta kondor ali sneg bila videti negibna:
bile so vlaga in goščava, strele,
še vedno brez imena, planetne pampe.

Človek je bil prst, posoda, veka
drhtečega blata, oblika gline,
bil je karibski vrč, čibčinski kamen,
carska čaša ali kremen araukanski.
Bil je nežen in krvoloč, a na ročaju
njegovega orožja iz ovlaženega stekla
so bile zapisane inicialke
zemlje.

Kasneje se jih nihče
ni mogel spomniti: veter
jih je pozabil, jezik vode
je bil pokopan, ključi so se zgubili
ali bili preplavljeni s tišino in krvjo.

Ni pa se zgubilo življenje, pastirski bratje.
Ampak kot divja roža
je padla rdeča kaplja v goščavo
in ugasnila je lončena svetilka.

Jaz sem tu, da povem zgodovino.
Od bivljega miru
do prebičanih peščin
končne zemlje, v penah,
prepolnih antarktične svetlobe,
in med strmimi jamami
temačnega venezuelskega pokoja
sem te iskal, moj oče,
mladi vojščak iz mraku in bakra,
o ti, svatbena rastlina, neukročena griva,
mati kajman, kovinska golobica.

Jaz, ilnati Ink,
sem se dotaknil kamna in rekel:
Kdo
me me čaka? In sem stisnil roko
nad prgiščem praznega stekla.
Ampak hodil sem med zapoteškim cvetjem
in svetloba je bila blaga kot košuta
in kot zelena veka je bila senca.

Zemlja moja brez imena, brez Amerike,
enakonočna preja, škrlatno kopje,
tvoj vonj se mi je po koreninah pretočil
v čašo, ki sem pil iz nje, v najnežnejšo
besedo, še nerojeno iz mojih ust.

**Macchu
Picchu X.**

Kamen v kamnu: človek, kje je stal?
Zrak v zraku: človek, kje je stal?
Čas v času: človek, kje je stal?
Morda si bil razbiti delček
nedokončanega človeka, votlega orla,
ki po današnjih potih, ki po sledovih,
ki po listju mrtve jeseni
drobi svojo dušo vse do groba?
Bedna roka, noga, bedno življenje ...
So dnevi resaste svetlobe
v tebi, kot dež
na prazničnih zastavicah,
dajali, list za listom, svojo temno hrano
v prazna usta?

Lakota, človekova korala,
lakota, skrivnostna rastlina, korenina drvarjev,
lakota, se je vzpela črta tvojih čeri
do teh visokih samotnih stolpov?

O sol poti, rotim te,
pokaži mi žlico, pusti me, stavbarstvo,
da s paličico brskam po kameni preji,
da se vzpnem po stopnicah zraka do praznine,
da grebem v drobovje, dokler se ne dotaknem človeka.

Macchu Picchu, si položila
kamen na kamen in za temelj cunjo?
Oglje na oglje in na dno solzo?
Ogenj v zlato in vanj, drhté, rdeče
kapljanje krvi?
Vrni mi sužnja, ki si ga zakopala!
Stresi iz zemlje trdi revežev
kruh, pokaži mi hlapčevo
obleko in njegovo okno!

Povej mi, kako je spal, ko je živel.
Povej mi, če je bil njegov sen
hripav, priprt kot črna luknja,
ki jo je trud izdolbel v zidu.

Zid, zid! Povej mi, če je njegov sen
težil vsak sloj kamna in če je padel pod njim
kakor pod luno, s svojim snom!
Starodavna Amerika, potopljena nevesta,
mar so tudi tvoji prsti,
ki se dvigajo iz gozda proti visoki praznini bogov,
pod svatbenimi praporci luči in okrasja,
ki se mešajo z grmenjem bobnov in kopij,
celo, celo tvoji prsti,
tisti, ki so abstraktno rožo in črto mraza, tisti,
ki so krvavečo dojko novega živa ponesli
do platna bleščeče snovi, do trdih jam,
celo, celo ti, pokopana Amerika, si v največji globini,
v grenkem drobovju, kot orel, ohranila lakoto?

Vstani, da se rodiš z mano, brat!

Macchu Picchu XII.

Podaj mi roko iz globoke
pokrajine svoje razlute boleti.
Ne vrneš se iz globine pečin.
Ne vrneš se iz podzemnega časa.
Ne vrne se tvoj okamneli glas.
Ne vrnejo se tvoje predrte oči.
Glej me iz globine zemlje,
kmet, tkalec, tihi pastir:
krotitelj zaščitnih lam:
zidar z negotovih odrov:
vodar andskih solza:
draguljar z zmečkanimi prsti:
sejalec, ki drhtiš nad semenom :
lončar, ulit v svojo glino:
prilijte v čašo novega življenja
svoje stare pokopane bolečine.
Pokažite mi svojo kri in svojo brazdo,
recite mi: tu so me kaznovali,
ker se dragulj ni bleščal ali zemlja
ni pravočasno dala kamnja ali žita:
pokažite mi skalo, na katero ste padli,
in les, na katerega so vas križali,
prižgite mi stare kresilnike,
stare oljenke, skozi stoletja
na rane prilepljene biče
in bakle krvavega bleska.

Prihajam, da govorim iz vaših mrtvih ust.
V zemlji združite vse svoje
tihe, porazgubljene ustnice
in z dna mi govorite vsò to dolgo noč,
ko da sem zasidran med vami,
povejte mi vse, verigo za verigo,
člen za členom, korak za korakom,
nabrusite nože, ki ste jih shranili,
položite jih na moje prsi, v mojo roko
kot reko žoltih bliskov,
kot reko pokopanih tigrov
in pustite me, naj jočem ure, dneve, leta,
slepe dobe in zvezdna stoletja.

Dajte mi tišine, vode, upanja.

Dajte mi boja, železa, vulkanov.

Združite z mano telesa kot magneti.

Pridite v moje žile in moja usta.

Govorite z mojim glasom in mojo krvjo.

Oda vonju drv

Pozno, z zvezdami,
odprtimi v mraz,
odprl sem vrata.
Morje
je jahalo
v noč.

Kot roka
je iz temne hiše
segel močan
vonj shranjenih drv.

Vonj je bil viden,
ko da bi drevo
živel,
ko da bi še utripalo.

Viden
kot oblačilo.

Viden
kot odlomljen vrh.

Hodil sem
po hiši,
obdan
s tisto balzamsko
temo.
Zunaj
so se konice
neba iskrile
kot magnetni kamni
in vonj drv
se mi je dotikal
srca
kot prsti,
kot jasmín,
kot nekateri spomini.

To ni bil ostri vonj
borovcev,
ne,
to ni bila
zareza v evkaliptusovo
kožo,
to niso bile
niti
zelene dišave
vinograda,
ampak
nekaj skrivnostnejšega,
ker je tista vonjava
samo enkrat,
samo enkrat
samkrat obstajala
in tam,
od vsega, kar sem videl v svetu,
v moji lastni
hiši, ponoči, ob zimskem morju,
tam me je čakal
vonj
najgloblje rože,
odrezano srce zemlje,
nekaj,
kar me je zalilo
kot od časa
odtrgan
val
in se zgubilo v meni,
ko sem odprl vrata
v noč.

Oda algam oceana

Morda ne poznate
planih
pobočij
oceana.
V moji domovini
je to vsakodnevna
svetloba.
Živimo
na previsu
vala,
v vonju morja,
v njegovem zvezdnatem vinu.

Včasih
visoki
valovi
prinašajo
na dlani
velike
zelene roke
trepetajočo
tkanino:
neskončno
platno
alg.
To so
žalne
rokavice
oceana,
roke
utopljencev,
pogrebne
tančice,
ampak
kadar
v zagonih
valne stene,
v morskem
zvonu,
presevajo,
se blešče
kot orglice
otokov,
širijo
svoje
rožne vence
in ljubka vodna
napetost njihovih bradavic
niha
pod težo
zraka, ki se jih dotika!

O, koža
velikega,
nikoli izkopanega
morskega trupa,
lasje
podvodnega neba,
brada
planetov,
ki so goreči
padli
v ocean!
Valovijo
nad nočjo in plimovanjem,
razpete
kakor splavi
iz čiste
biserovine in gume,
zburkane
od ribe, od sonca, od utripa
ene same sirene,
in iznenada
jih
morje
v besnem krohotu
zapusti
med obrežnimi školji
kot rjave
trakove
zastave,
kot cvetje, padlo z ladje.
In tam bodo
tvoje roke, tvoje zenice
odkrile
vlažno veselje svežine,
prozornost
grozda
potopljenih vinogradov,
kapljo
morske
postelje,
prostranega sinjega ležišča,
okrašenega
z zlatimi štiti,
drobnimi mehkužci,
zelenimi protoziji.

Oranžne, rjaste oblike
lopatice, jajca,
palme,
tavajoče
zavese,

ki jih bije
 neskončno
 utripanje
 morskega
 srca,
 otoki sargás,
 ki prihajajo
 do mojih vrat
 z ostanki mavric —
 pustite me,
 da nosim krog vratu, na glavi,
 mokre liste vinske trte
 oceana,
 mrtvo grivo
 vala.

PREVEDEL MIROSLAV KOSUTA

Beseda o Pablu Nerudi

To je najzvirnejši glas Amerike, ki v sebi odseva njeno širino, romantično, kruto, čezmerno in skrivnostno svetlobo... to so pesmi, ki jih nad breznom drži nit pajčevine, nasmehi z rahlim nadihom jaguarja, velika s tančico prekrita roka, ki se rahločutno igra s čipkastim robčkom... to je poezija, podobna apokaliptičnim kamnitim skladom, ki so na tem, da se pogreznejo, poezija moči, kakršne Amerika še ni poznala, poezija strasti, nežnosti in odkritosrčnosti — tako je leta 1934 Federico Garcia Lorca predstavil madridskim poslušalcem mladega čilskega pesnika Pabla Neruda.

Ricardo Neftalí Reyes Basoalto, ki se je v zgodovino književnosti zapisal kot Pablo Neruda, se je rodil leta 1904 v Paralu pri mestu Temuco na jugu Čila. Poeziji se je posvetil že zelo zgodaj in zelo intenzivno, saj je komaj dvajsetleten izdal že svojo tretjo pesniško zbirko »Veinte poemas de amor y una canción desesperada« (Dvajset ljubezenskih poezij in ena obupana pesem), ki je pomemben mejnik v zgodovini špansko pisane poezije. Ta prva od njegovih mojstrovčin je polna navdušenja in romantične zanesenosti; vendar v telesu žene, ki jo pesnik želi s srcem in razdraženimi čuti, se že pojavlja grenkoba nepopolnega, nedosegljivega, nepotešenega ali tega, kar je za vselej minilo in nam ostane samo še v spominu. V tem vzdušju, polnem otožnosti in žalosti, pa zasledimo trpkopoprnenje po nečem zanesljivejšem in trajnejšem.

Že naslednje leto je objavil »Tentativa del hombre infinito« (Poskus neskončnega človeka), s katero se je dokončno uveljavil kot eden najboljših čilskih pesnikov. Vlada ga je imenovala za svojega zastopnika v Indiji, in tako se je začela njegova konzularna kariera, ki ga je slednjič leta 1934 privedla tudi v Madrid. Tu se je z Republiko uveljavila literarna generacija Albertija, Lorce, Aleixandra, Altolaguirra in Hernándeza, ki je čilskega pesnika sprejela z velikim navdušenjem. Ustanovili so revijo »El Caballo verde para la poesía (Zeleni konj za poezijo), katere urednik je postal prav Neruda.

Bivanje na Vzhodu in v Španiji je bilo za njegovo liriko odločilnega pomena. Leta 1933 je objavil v Santiagu v samo sto izvodih »Residencia en la tierra« (Bivanje na zemlji), ki vsebuje pesmi, napisane v letih od 1925 do 1931, in ki je dokončno potrdila njegovo izvirnost. Dve leti pozneje pa je tiskal v Madridu drugo, povečano izdajo istega dela. V verzih nove zbirke ni težko ugotoviti globokega vpliva pesnikovega bivanja v Indiji: Neruda seveda ni asimiliral folklorističnega elementa te skrivnostne dežele, ampak tista štiri leta, ki jih je preživel tam, so ga etično poglobila in poudarila njegovo nagnjenje k opazovanju večne prisotnosti smrti v svetu. V »Bivanjih« jasno čutimo izredno moč Nerudove inspiracije in bogastvo elementov te poezije, ki je vzniknila vselej iz nekega dramatičnega in, lahko bi rekli, tipično romantičnega odnosa do sveta. Nerudova lirika je postajala vse teže razumljiva zaradi divjega ritma, v katerem se kopičijo metafore in simboli. Pesnik je v glavnem zavzet sam s

sabo in s svojo boleščjo, ampak v njegovem kriku najde svoj izraz splošno človeško trpljenje.

Španska državljanska vojna, katere se je Neruda seveda udeležil na republikanski strani, je rodila poemo »España en el corazón« (Španija v srcu), ki je visoka pesem trpljenju in junaštvu španskega ljudstva. To poemo je pesnik pozneje vključil v zbirko »Terzera Residencia« (Tretje Bivanje), ki na eni strani zaključuje prejšnji dve, na drugi pa pomeni začetek nove, politične in socialne poezije. Pesnik je videl, da je ves svet v boju za pravico in svobodo, in se je čutil poklicanega, da tudi sam aktivno sodeluje v njem: od tod njegov navdušeni in optimistični politični aktivizem. In temelj te duhovne evolucije je prav španska državljanska vojna. Pred kupom ruševin, v katere se je spremenila Španija, je pesnik začutil neučinkovitost svoje dotedanje poezije: besa sveta ni mogla potolažiti kaplja poezije in ljubezni; svet se je spremenil in spremeniti se je morala tudi poezija.

»Terzera Residencia« se zaključuje s čudovitimi spevi, ki jih je navdihnil herojski odpor Stalingrada: »Canto a Stalingrado« (Spev Stalingradu), »Nuevo canto de amor a Stalingrado« (Novi ljubezenski spev Stalingradu) in »Canto al ejército rojo a su llegada a las puerta de Prusia« (Spev rdeči armadi ob njenem prihodu pred brandenburška vrata). Od tu do veličastne epičnosti »Canta General« (Vspesplošnega speva), ki pomeni višek Nerudovega ustvarjanja, pa je le še korak.

Prve pesmi »Canta General« so se pojavile na straneh revij že leta 1942. Naslednje leto se je Neruda vrnil v domovino, sprejet z izrednimi častmi v vseh južnoameriških deželah, skozi katere ga je vodila pot. V Peruju je obiskal Macchu Picchu, mrtvo inkovsko mesto, ki je zapustilo v njem izredno globok vtis, tako da se je prejšnji osnutek pesnitve »Canto General de Chile« razširil v »Canto General« vsega kontinenta. Istega leta je bil izvoljen za senatorja, štiriinštiridesetega pa se je vpisal v Komunistično partijo, potoval je med delavce na severu in jugu domovine, v senatu pa je z govorom »Yo acuso« (Obtožujem!) ostro nastopil proti Gonzalesu Videli in njegovi proameriški politiki, zaradi česar mu je ta odvzela senatorsko imuniteto in izdal nalog za njegovo aretacijo. Vendar je pesniku uspelo, da se je umaknil v ilegalo, po štirih letih skrivanja pa je zbežal v inozemstvo. V domovino se je vrnil šele leta 1953.

»Canto General« je izšel 1950. v Mehiki. V njem se je pesnik prebil iz osamljenosti, ki mu je narekovala prve knjige, in razširil svoj spev do univerzalne ljubezni. Od negativne vizije sveta je prišel pesnik v tej poemi do privida novega upanja. Včasih postaja sugestija lirskih podob šibkejša, vendar je zdaj ta poezija nabita z novo, plastično silo. »Canto General« je prava epska poema Amerike in menda edinstveno delo te vrste v svetovni književnosti. Pred našimi očmi poteka zgodovina južnoameriškega kontinenta od začetka petnajstega stoletja do današnjih dni, od predšpanske preteklosti, mimo grozot osvojitve pa vse do sodobnih tragedij raznih ameriških republik.

Spet z novega vidika pa nam predstavi Pabla Nerudo zbirka »Odas Elementales« (Elementarne ode), objavljena po pesnikovi vrnitvi v domovino. Komaj leto dni pozneje so izšle »Nuevas Odas Elementales« (Nove elementarne ode) in leta 1957 »Terzer libro de las Odas« (Tretja knjiga od). Vse tri zbirke nosijo pečat iskanja izrazne enostavnosti in opevajo tiste male stvari, ki jih človeški pogled navadno preleti samo mimogrede, ne da bi občutil njihovo duhovno vrednost. V »Oдах« se veselje, optimizem in svetloba prepletajo z otožnostjo, z zaskrbljenostjo in s sencami, ki povsem prevladajo v njegovi najnovejši poeziji.

V našem izboru smo skušali, seveda v mejah možnosti, predstaviti vsa tri obdobja Nerudovega ustvarjanja.

Groteska o führerjevem psu je eno od najnovejših del znanega zahodnonemškega prozaista in pesnika Güntherja Grassa, objavljeno v reviji Akzente (1963, 1—2). Nemški ovčar Princ je mnogoznačen simbol, ki lahko pomeni marsikaj. Jezik groteske je zmes pisarniškega žargona vojaških komand, šifre so v heideggrovskem izrazoslovju. Slovenski prevod uporablja za prvo jezik dvojezičnih uradnih poročil v Slovincu in Jutru 1944—1945, za drugo pa obstoječe slovenske prevode Heideggra. Ohranjene so nemške uradne kratice

OKW (Oberkommando Wehrmacht — Vrhovno poveljstvo Wehrmachta),

FHQ (Führerhauptquartier — Führerjev glavni stan),

HKL (Hauptkommando Luftwaffe — glavna komanda letalstva)

in pa Grassevo skovanke Fü-hu-su-trupe (= Führerhundsuchtrupps — trupe za iskanje führerjevega psa) ter Fü-hu-fa-grupe (= Führerhundfanggruppen — trupe za iskanje führerjevega psa).

Nekoč je živel Führer in Reichskanzler

Günter Grass

Nekoč je živel Führer in Reichskanzler, ta je dvajsetega aprila devetnajsto petinštiridesetega obhajal svoj šestinpetdeseti rojstni dan. Ker je bilo tistega dne središče prestolnice Reicha in torej tudi vladna četrt Vrhovni Urad Reicha začasno pod artilerijskim ognjem, je preprosta slovesnost bila v Führerjevem bunkerju.

Znana imena, tudi taka, ki so se običajno zbirala pri pretresanju položaja — položaja zvečer, položaja opoldne — so se udeležila sprejema gratulantov: generalfeldmaršal Keitel, podpolkovnik von John, korvetni kapitan Lüdde-Neurath, admirala Voss in Wagner, generala Krebs in Burgdorf, polkovnik von Below, Reichsleiter Bormann, poslanik Hewel iz zunanjega ministrstva, gospodična Braun, FHQu-stenograf dr. Herrgesell, SS-Hauptsturmführer Günsche, dr. Morell, SS-Obergruppenführer Fegelein in gospod in gospa Goebbels z vsemi šestimi otroki.

Ko so gratulanti izrekli čestitke, se je Führer in Reichskanzler začel ozirati, kot bi koga iskal, kot da bi pogrešal zadnjega in nujnega gratulanta: »Kje je pes?«

Gratulanti so takoj začeli iskati Führerjevega najljubšega psa. »Princ!« so klicali. »Sem, Princ!«

Führerjev osebna adjutant, SS-Hauptsturmführer Günsche je natanko preiskal vrt Vrhovnega Urada Reicha, čeprav so to zemljišče neredko zaznamovali topniški strelji. V bunkerju so bile izrečene mnoge nesmiselne domneve. Vsak je vedel kak nasvet. Edino SS-Obergruppenführer Fegelein je zapopadel situacijo. S takojšnjo podporo polkovnika von Belowa, je skočil nemudoma k telefonom, ki so povezovali Führerjev bunker s štabi in z bataljonom straže okoli Reichskanzlei: »Vsem! Vsem! Führerjev pes pogrešan. Sliši na ime Princ. Plemenjak. Crn nemško ovčar Princ. Zvežite me z Zossenom. Navodilo vsem: Führerjev pes pogrešan!«

Med sledečim pretresanjem položaja — vmes je potrjen prejem novice: oklepniška sovražna četa so naprdovala južno od Cottbusa in vdrla v Calau — se koordinira vse načrte za obrambo Reicha s takoj vprostorjeno operacijo »Volčja jama«. Tako četrta oklepniška armada južno od Spremberga do nadaljnega odloži protinapad in zavaruje cesto Spremberg—Senftenberg pred prebeg poskušajočim Führerjevim psom. Takisto spremeni skupina Steiner zbirno področje za razbremenilni napad, usmerjen iz področja Eberswalde proti jugu, v prestrezno področje, razdeljeno na oddelke po vsej globini. V okviru začrtanih

operacij prično vsa razpoložljiva letala šeste letalske armade akcijo za proučitev tal zaradi ugotovitve smeri bega Führerjevega psa Princa. Nadalje se zaradi »Volčje jame«, preloži H K L za Havelo. Iz bojnih rezerv se vzpostavijo enote za iskanje Führerjevega psa, ki morajo biti preko radia v stalni zvezi z deloma iz motoriziranih, deloma iz kolesarskih kompanij vzpostavljenimi skupinami za lov Führerjevega psa. Korpus Holste se vkoplje. Nasprotno pa dvanajsta armada pod generalom Wenckom izvede od jugozapada razbremenilni napad in preseka pot Führerjevemu psu, ker hoče isti domnevno prebežati k zapadnemu sovražniku. Da se omogoči operacija »Volčja jama«, se mora sedma armada oddvojiti od prve in devete ameriške armade in ustvariti na področju med Elbo in Muldo pregrado proti zapadu. Na liniji Jüteborg—Torgau se planirane protitankovske jarke nadomesti s Führersko-pasjimi lovnimi jamami. Dvanajsto armado, armadno skupino Blumentritt, osemintrideseti oklepni korpus se neposredno podredi O K W. Tega Zossen takoj prenese v Wannsee in pod poveljstvom generala Burgdorfa takoj formira vodilni štab operacije »Volčja jama« — F O W.

Vendar kljub v hitrih premikih potekajoči pregrupaciji ni razen običajnih poročil o položaju — sovjetska napadalna čela so dosegla črto Treuenbrietzen—Königswusterhausen — nobenih poročil, ki bi informirala o smeri bega Führerjevega psa.

Ob devetnajsti uri štirideset minut, med večernim položajem, se feldmaršal Keitel telefonično razgovarja s šefom štaba grupe Steiner: »Glasom Führerjevega ukaza se pričakuje, da bo petindvajseta oklepna grenadirska divizija zaprla frontalno verzel proti Cottbusu in jo zavarovala proti pasjemu prodoru.«

Nato odgovor štaba grupe Steiner: »Petindvajseta oklepna divizija je bila, glasom navodila od sedemnajstega četrtega, odtegnjena iz področja Bautzen in postavljena dvanajsti armadi nasproti. Razpoložljivi ostanki preprečujejo pasji prodor.«

Končno, v zgodnjih jutranjih urah enaindvajsetega aprila, je neposredno pred črto Fürstenwalde—Strausberg—Bernau, na kateri se vršijo ogorčeni boji, obstreljen črn volčjak, kar pa se po prevozu v Führerjev štab in natančnem pregledu po dr. Morellu izkaže kot pomota.

Nato se, glasom navodila F O W, pouči vse v prostoru Velikega Berlina nahajajoče se enote o izmerah Führerjevega psa.

Tvorbo težišča med Lübbenom in Baruthom podpira enaka namera sovjetskih tankovskosovražnih čel. Kljub pršenju se širijo gozdni požari in tvorijo naravno zaporo.

Dvaindvajsetega aprila se prebije oklepni sovražnik preko črte Lichtenberg—Niederschönhausen—Frohnau v zunanjo obrambno cono prestolnice Reicha. Dvojna poročila o ujetju psa na področju Königswusterhausen se izkažejo kot netočna, ker obeh ujetih objektov ni mogoče spoznati kot pripadajočih moškemu spolu.

Dessau in Bitterfeld sta izgubljena. Ameriški tankovski sovražnik poskuša prekoračiti Elbo pri Wittenbergu.

Triindvajsetega aprila da Gauleiter in Reichsverteidigungsminister dr. Goebbels naslednjo izjavo: »Führer se mudi v prestolnici in je prevzel vrhovno poveljstvo nad vsemi v zadnji boj vstopajočimi silami. Trupe za iskanje Führerjevega psa slišijo odslej samo še na Führerjeva osebna povelja.«

F O W javlja: Igubljeni kolodvor Köpenick je bil s protisunkom spet zavzet. Deseta Fū-hu-fa-grupa in enaindvajseta Fū-hu-su-trupa, ki varujeta prostor

vzdolž Prenzlauškega drevoreda, sta zajezili sovražni vdor. Pri tem sta bili zaplenjeni dve sovjetski napravi za lov na psa. S tem je ugotovljeno, da je vzhodni sovražnik poučen o operaciji »Volčja jama«. Ker sovražni oddajniki in sovražni tisk ponovno razširjajo potvorjena hujskaška poročila o izgubi Führerjevega psa, bo F O W od štiriindvajsetega aprila dalje posredoval Führerjeva navodila v novem kodu po predhodni določitvi jezika; protokolira ga dr. Herrgesell: »S čim je določena prvobitna odprtost plemenskega psa Princa?«

»Prvobitna odprtost Führerjevega psa je določena s čutom daljnosti.«

»Kot kaj je priznan s čutom daljnosti določeni Führerjev pes?«

»S čutom daljnosti določeni Führerjev pes je priznan kot Nič.«

Nato iz-rečenost vsem: »Kot kaj je priznan s čutom daljnosti določeni Nič?«

Nato odgovor štaba grupe Steiner iz bojnega položaja Liebenwerda: »S čutom daljnosti določeni Nič je v prostoru grupe Steiner priznan kot Nič.«

Nato führerska iz-rečenost vsem: »Ali je s čutom daljnosti določeni Nič predmet in sploh Bivajoče?«

Nato pride takoj odgovor vodstvenega štaba grupe Wenck: »S čutom daljnosti določeni Nič je praznina. Nič je praznina v dvanajsti armadi. Nič je črna praznina, ki je pravkar tekla mimo. Nič je črna, bežeča praznina v dvanajsti armadi. Stop.

Nato führerska iz-rečenost vsem: »S čutom daljnosti določeni Nič teče. Nič je s čutom daljnosti določena praznina. Je priznana in se lahko izprašuje. Črna, bežeča, s čutom daljnosti določena praznina razodeva Nič v njegovi najprvobitnejši odprtosti.«

Nato dodatne iz-rečenosti, F O W: »Najprej in predvsem je treba izprašati vrste srečanja med Ničem, določenim s čutom daljnosti, in dvanajsto armado po strukturi srečanj. Kot prvo in vnaprej je treba izprašati vdorna mesta na področju Königswusterhausna po njihovi kajstveni vsebini. Uporabno-rokovalno ravnanje z ozir povzročujočo napravo 'Volčja jama' I in dodatno napravo 'Volčja točka' mora zavarovati prihod Niča, določenega s čutom daljnosti. Stranpotnost nepriločnega je predhodno nadkriljena, da bi bila prignana h koncu dokazljiva priročnost psic, ki se gonijo, kajti s čutom daljnosti določeni Nič je prvobitno in venomer pripravljen zaskočiti in se še vedno razdaja.«

Alarmni novici s črte Neubabelsberg—Zehlendorf—Neuköln, na kateri potekajo srditi boji, »Nič se dogaja med oklepnim sovražnikom in lastnimi čeli. Nič teče po štirih nogah,« sledi führerska iz-rečenost direktno: »Nič v teku po-izvršiti. Vsaka in vsa dejavnost s čutom daljnosti določenega Niča mora biti substantivirana z ozirom na končno zmago, da bi bila kasneje priročna, izklesana v marmorju ali apnencu v bitnem stanju konstitucija-na-pogled.«

Šele petindvajsetega aprila odgovarja general Wenck, dvanajsta armada, iz področja Nauen—Ketzin: »Nič v teku po-izvršujemo in substantiviramo. S čutom daljnosti določeni Nič razodeva na vseh frontnih odsekih tesnobo. Tesnoba je tu. Tesnoba nam jemlje sapo. Stop.

Potem ko izvrševalna poročila bojnih grup Holste in Steiner razodevajo podobno tesnobo, sledi, na Führerjev ukaz, F O W iz-rečenost z dne šestindvajsetega aprila vsem: »Ker tesnoba ne dopušča kakorkoli zgrabiti Nič, je s takojšnjo veljavnostjo tesnobo premagati z govorjenjem ali petjem. S čutom daljnosti določenega Niča še nadalje ne zanikati. Nikdar ne sme prestolnica Reicha v svoji prostorski celoti omagati v tesnobi.«

Ker izvrševalna poročila vseh bojnih enot še naprej nagibajo k tesnobi, izide dopolnilo Führerjevega naloga z dne šestindvajsetega aprila vsem: »Bledi neuglašenosti prestolnice Reicha naj dvanajsta armada zademonstrira nasprotno razpoloženje. Razbremenitve biti v Steglitzu in na južnem delu Tempelhofskega polja naj zasnujejo čelno lastno točko. Končni boj nemškega ljudstva je treba voditi z ozirom na s čutom daljnosti določeni Nič.«

Na dodatno navodila štaba Burgdorf, F O W letalski armadi šest.: »Izvidniško ugotoviti Nič, bežec med Teglom in Siemensstadtom pred tankovskosovražnimi čeli,« odgovarja, brez šifre, letalska armada šest: »Nič opažen bežec med šlezjskim in görliškim kolodvorom. Nič ni niti predmet, niti sploh Bivajoče in torej tudi ne pes.«

Nato gre, po Führerjevemu ukazu v spremenjenem jeziku, direktna iz-rečnost letalski armadi šest, podpisan polkovnik von Below: »Razpet v Niču je pes že preko Bivajočega in se ga bo poslej imenovalo Transcendencja.«

Sedemindvajsetega pade Brandenburg. Dvanajsta armada pride do Beelitzja. Potem ko se z vseh odsekov kopičijo poročila o vedno večjem zanikanju bežečega Führerskega psa Princa in njegovih tajnih imen »Nič« in »Transcendencja«, sledi ob štirinajsti uri dvanajst Führerjev ukaz vsem: »Vsako izničuje obnašanje nasproti bežeči Transcendenci se s takojšnjo veljavnostjo kaznuje po prekem sodu.«

Ker poročil o izvršitvah ni in ker se pojavljajo tesnobne tendence tudi na vladnem področju, se poseže vmes in iz-reče: »Vodilno izničuje obnašanje proti s čutom daljnosti določeni Transcendenci primarno in odločilno razkriva nekdanjost naslednjih oficirjev.« (Slede imena in rang.) Šele sedaj, po ponovnem Führerjevemu povpraševanju: »Kje so čela Wencka? Kje so čela Wencka? Kje Wenck?« odgovarja vodstveni štab Wenck, dvanajsta armada, osemindvajsetega aprila: »Obtičala južno od Schwielowškega jezera. Sodelovanje z letalsko armado šest je pokazalo, da Transcendencja zaradi slabega vremena ni mogoče ugotoviti. Stop.« Izničuječa poročila prihajajo od Hallskih vrat, šlezjskega kolodvora in s Tempelhofskega polja. Področje je razpadlo v zemljišča. Postojanka za prestreženje psa Alexanderplatz trdi, da je pred oklepni čeli sovražnika izprašala dvanajstnožno Transcendencjo. Temu nasprotuje poročilo o učitvi triglave Transcendencje na področju Prenzlau. Istočasno Führerjev glavni stan prejme sporočilo dvanajste armade: »Lahko ranjen oklepni grenadir trdi, da je na vrtu neke vile ob Schwielowškem jezeru videl, krmil in z imenom Princ nagovoril psa, netranscendetnega.«

Nato vprašanje, Führer direktno: »Ime oklepne grenadirja?«

Nato dvanajsta armada: »Oklepni grenadir Harry Liebenau, lahko ranjen pri delitvi hrane.«

Nato Führer direktno: »Oklepni grenadir Liebenau kje trenutno?«

Nato dvanajsta armada: »Oklepni grenadir Liebenau, zrel za lazaret, premeščen proti zapadu.«

Nato Führer direktno: »Prekiniti premeščanje. Oklepne grenadirja poslati z letom armade šest na vrt Vrhovnega Urada Reicha.«

Nato general Wenck, dvanajsta armada, Führerju direktno: »Spuščanje-položaja-iz-rok-izražajoče neprestano opozarjanje na prostorsko celovitost velikega Berlina do končnosti transcendirajoče naklonitve razkriva strukturo konca.«

Sedaj sledeča Führerska iz-rečba: »Vprašanje po psu je metafizično in z njim postane vprašanje celokupnosti nemškega naroda,« sledi znano Führerjevo na-

vodilo: »Berlin ostane nemški. Dunaj bo zopet nemški. In psa ne bo nikdar mogoče znikati.«

Nato pride alarmantna novica: »Oklepni sovražnik je vdrl v Malchin.« Nato radijsko sporočilo brez koda, na Vrhovni Urad Reicha: »Zapadni sovražnik razširja vest: pes zapažen — vzhodni breg Elbe.«

V okoliših Kreuzberg in Schöneberg, kjer še trajajo boji, so nato zaplenjeni sovjetski letaki, iz katerih je razvidno, da je Führerskega psa že pripeljal v ujetništvo vzhodni sovražnik.

Nato razvoj položaja z dne devetindvajsetega aprila: »Med ogorčenim bojem po hišah vzdolž Potsdamske ulice in na trgu Belle-Alliance so se trupe za iskanje Führerskega psa samovoljno razpršile. Sovjetske akcije z zvočniki s pravim in ojačenim pasjim lajanjem imajo vedno močnejši razkrojevalni učinek. Beelitz zopet izgubljen. Deveta armada se ne javlja več. Dvanajsta armada še naprej poizkuša izvajati pritisk proti Potsdamu, ker krožijo novice o pasji smrti na zgodovinskih tleh. Poročila o angleških položajih za prestreženje psa okoli mostišča Lauenburg, Elba, tako kot o ameriškem pasjem lovu na fichtelskem pogorju, ostanejo nepotrjena. Zato zadnje Führerjevo navodilo, v novem jeziku, vsem: »Pes sam — kot tak — je bil tu, je tu in ostane tu.«

Nato general Krebs generalpolkovniku Jodlu: »Prosim za perspektivno orientacijo o Führerjevem nasledniku za primer, da bi ta padel.« Nato se, glasom razvoja položaja z dnem tridesetega aprila, vodstveni štab operacije »Volčja jama« razformira. Ker je pasji lov transcendenčni in na zgodovinskih tleh potekel brezuspešno, odtegne O K W dvanajsto armado iz področja Potsdam-Beelitz. Oklepni sovražnik vdre v Schöneberg.

Nato radijsko sporočilo, podpisan Bormann, veleadmiralu Dönitzu: »Namesto dosedanjega maršala Reicha Göringa postavlja Führer vas, gospod veleadmiral, za svojega naslednika. Pismo pooblastilo tako kot tudi rodovnik Führerskega psa je že na poti.«

Nato Führerjeva namera posedanji prestop. Nato ostane nedemantirano švedsko neuradno poročilo, po katerem naj bi bili Führerskega psa spravili s podmornico v Argentino. Sovjetskemu sovražnemu poročilu, »Razcefrana koža črnega psa z dvanajstimi nogami najdena v porušnem baletnem skladišču,« je nasprotno izvršno poročilo bavarskega osvobodilnega komiteja preko oddajnika Erding: »Truplo črnega psa najdeno pred Feldherrenhalle, München.« Hkrati prispejo poročila, po katerih so bila trupla Führerskega psa naplavljena: prvič v Bottnijskem zalivu, drugič na vzhodni obali Irske, tretjič na španski atlantski obali. Zadnje Führerjeve domneve, zapisane od generala Burgdorfa in vključene v Führerjev testament, trdijo: »Pes Princ bo poizkušal priti do Vatikanske države. Če bi Pacelli postavljal kake zahteve, takoj protestirati in se sklicevati na dodatek testamenta.«

Nato svetovni mrak. Preko razvalin snovnega sveta pleza svetovni čas: razvoj položaja s prvim majem: »V osrčju glavnega mesta Reicha se na omenjenem prostoru brani hrabra posadka, okrepljena z razkropljenimi trupami za pasji lov.«

Nato se priročnost poslovi v neopaznosti neuporabnega in sproži tajno komando. Reichsleiter Bormann, veleadmiralu Dönitzu: »Führer včeraj ob petnajstih trideset preminil. Testament veljaven in na poti. Führerjev najljubši pes Princ, črn resast nemški ovčar, plemenjak, je glasom ukaza z dne devetindvajsetega aprila dar Führerja nemškemu narodu. Potrditi prejem.«

Nato zadnje radijske postaje igrajo Somrak bogov. Zavoljo njega. Nato ne preostane časa niti za minuto molka, zavoljo njega. Nato se poizkušajo ostanki

bojne grupe Weichsel, ostanki dvanajste in devete armade, ostanki Holste in Steiner prebiti na zapad od linije Dömitz—Wismar na angleško in ameriško področje.

Nato v vladni četrti glavnega mesta Reicha obmolcknejo oddajniki. Prostorska enotnost. Izničenje, nagnjeno k tesnobi, skupaj-razkosljivo. Veličje. Celostnost. Vzpostavljenost-Berlin. Skončanje. Konec.

Toda nebo nad strukturo konca se ni stemnilo.

Nekoč je živel pes,

ta je bil last Führerja in Reichkanzlerja in bil je njegov najljubši pes. Nekega dne je ta pes Führerju ušel. Le zakaj?

Na splošno pes ni znal govoriti, tu pa, povprašan po velikem Zakaj, govori in pripoveduje zakaj: »Ker zadosti semtertja. Ker nobenega trdnega pasjega-tu, pasjega-tam, pasjega-zdaj. Ker povsod zakopane kosti in nikdar več najdene. Ker nobenega dopuščanja pobega. Ker vedno biti-v-zapornem-prostoru. Ker že pasja-leta na poti, od primera do primera, in za vsak primer tajna imena: primer Weiss traja osemnajst dni. Ko poteka na severu *Vaja na Weseri*, je treba istočasno za zaščito weserske vaje začeti z operacijo *Hartmut*. Iz primera *žolto* proti malim nevtralnim državam se izcimi operacija *Rdeče* vse do španske meje. In že naj bi jesensko potovanje omogočilo *Morskega leva*, ki naj pritisne ob tla perfidni Albion; prekličje se. Zato pa *Marita* načne Balkan. Oh, katerega pesnika plačuje? Kdo pesni za njega? *Jelka* proti Švicarjem; iz tega ni nič. *Barbarossa* in *srebrna lisica* proti pod-ljudem; tudi iz tega ni nič. To s *Siegfriedom* vodi od Harkova v Stalingrad. Tu šesti armadi ne pomagajo niti *Grom* niti *Zimska neurja*. *Fridericus I* in *Fridericus II* naj še enkrat poizkusita. Hitro se osuje *jesenski podlesek*. Mostišče pri Demjansku se poruši. *Vrtinec* mora poravnati fronte. Bizonski premiki, dišeči po hlevih, Domov! Domov! To je še psu preveč, vendar počaka, zvest kot pes, ali se bo novoplanirana *Citadela* pri Kursku obdržala in kaj bi lahko nastalo iz *Konjičkovega skoka* proti spremstvu na poti v Murmansk. Toda joj! Minili so lepi časi, ko se je še sadilo *Sončnico* v Afriki, ko je *Merkur* trgoval na Kreti, ko je *Miš* rila globoko v Kavkazu. Samo še *Majska nevihta*, *Okrogla strela* in *Kolač v menažki* proti Titovim partizanom. Hrast naj spravi Duceja spet na konja. Toda zapadni sovražniki: *Gustav*, *Ludwig* in *kuna II* se izkrcajo in razvijejo *Jutranjo zarjo* pri Nettunu. Ze zacvete v Normandiji sovražni cvet. Proti temu v Ardennih nič ne zmorejo: *Krilati lev*, *Jesenska megla* in *Straža*. Še prej eksplodira v volčjem okopu bomba, kjer ni zajca; psu sicer ne naredi nič, ga pa otopi: Dovolj! Dovolj! Vedno biti vlaččen sem ter tja. Posebni vlaki, posebna oskrba, nobene prostosti, pri vsem tem pa vsenaokoli gosta narava.

O pes, daljni popotnik! Iz Gorskega dvora v Skalno gnezdo. Iz Zoppotskega zimskega vrta v grad med smrekami. Iz Schwarzwalda v Volčjo sotesko I. Ođ Francije videl nič in na Gorskem dvoru samo oblake. Severovzhodno od Winnize, v gozdliču, kjer je baje dosti lisic, leži tabor Volkodlak. Nihanje od Ukrajine do Vzhodne Prusije in nazaj. Iz Volčjega brloga vržen v drugo Volčjo sotesko. Po enem dnevu bivanja visoko gor v Orlovo gnezdo, zato da mora potem dokončno v luknjo: dol v Führerjev bunker. Dan za dnem: samo še bunker! Po orlu, volku in zopet volku: vsak dan bunker! Po razgledu v oblakih in gnezdu med skalami, po gradu med jelkami in schwarzwaldskem zraku: samo še zatohlost bunkerja!

To je še psu preveč. Sedaj se hoče po ponesrečenem *Zobozdravniku* in nemočni *Talni plošči* udeležiti tudi pes planiranega *Preseljevanja zapadnih Gotov*. Pu-

ščanje na svobodo. Bitje-v-prostoru. Ne-biti-več-zvest-kot-pes. Tu pravi pes, ki sicer in na sploh ne zna govoriti: »Pobrisal jo bom!«

Med pripravami za praznovanje rojstnega dne v Führerskem bunkerju je stisnil čisto nedolžno počez osrednje dvorišče Vrhovni Urad Reicha. Ravno ko se je pripeljal Reichsmarschall, je pasiral dvojno stražo in se odpravil v smeri jugozapad, ker je iz poročil o položaju vedel, da je proti Cottbusu fronta prekinjena. Lepa in široka praznina se je sicer kar sama ponujala; pes pa se je spričo sovjetskih oklepni čet vzhodno od Jüteborga obrnil, torej opustil smer vzhodnih Gotov, in tekel zapadnemu sovražniku naproti: preko razvalin mestnega središča, okoli vladne četrti, skoraj bi bil šel po gobe na Alexu, dve goneči se psi sta ga vodili skozi živalski vrt, skoraj ujet pri Flankburškem zoološkem vrtu: Tam so nanj čakale ogromne mišje pasti, sedemkrat se je obotavljal okoli obeliska zmage, se usmeril skozi paradno ulico in se pridružil, po nasvetu prastarega domačega sredstva, pasjega instinkta, civilni transportni skupini, ki je prevažala gledališki inventar z razstavnega prostora pri oddajniku v Nikolasee. Ampak zaradi lastnih zvočnikov, tako kot zaradi daleč slišnih zvočnikov vzhodnega sovražnika — vabeči glasovi, ki so mu obljubljali zajčke, so mu postala predmestja vil, kot so Wannsee in Nikolasee nekam sumljiva: niso ležala dosti zapadno! — In za prvi etapni cilj si je postavil most na Elbi pri Magdeburg—Burgu.

Brez zapletljajev je južno od Schwielovskega jezera prišel mimo napadalnih čel dvanajste armade, ki naj bi od jugozapada razbremenila glavno mesto Reicha. Po kratkem počitku v zaraščenem vrtu neke vile ga je neki oklepni grenadir nakrmil s še toplo grahovo juho in ga poklical po imenu, ne da bi pri tem postal uraden. Takoj nato je sovražno topništvo obstreljevalo vrt, lahko ranilo grenadirja in prizaneslo psu; kajti to, kar iztegnjeno na enakomerno sigurnih nogah sledi vnaprej določenemu preseljevanju zapadnih Gotov, je še vedno en in isti črni nemški ovčar. Zavoljo njega.

Sopenje med nakodranimi jezeri nekega vetrovnega majskega dne. Eter prenapolnjen z važnim dogajanjem. Hlastajoč za ciljem na zapad, preko peska Marke, katerega se oklepa ruševje. Rep vodoraven, čeljust z iztegnjenim jezikom daleč spredaj, skrajšan beg na šestnajstkrat štirih nogah: skok psa v sledečih si delnih gibih. Vse razdeljeno na šestnajstinke: pokrajina, pomlad, zrak, svoboda, čopičasta drevesa, lepi oblaki, prvi metulji, petje ptic, brenčanje žuželk, zeleneči vrtički, visoko muzikalni plotovi, polja mečejo zajce iz sebe, jerebice vzletavajo, brezmejna narava, nič več škatle s peskom temveč horizonti, vonji, da bi si jih na kruh mazal, počasi se sušeči sončni zahodi, mrak brez kosti, sem ter tja ostanki oklepnikov, romantično se odražajoči od jutranjega neba ob petih, mesec in pes, pes na mesecu, pes žre mesec, pasja-totalnost, izginjajoči pes, biti-si-v-naprej, pasji namen, prebežeči pes, podurhaj-jo-pes, brez-mene-pes, pasja-vrženost, pokolenjskosti? in Perkun je zapodil Sento, in Senta je povrgla Harrasa; in Harras je zaplodil Princa... veličje pes, ontično in naravoslovno, dezerterski pes, ki teče z vetrom; kajti tudi veter hoče na zapad, kot vsi: dvanajsta armada, ostanki devete armade, kar je ostalo od skupin Steiner in Holste, utrujene bojne skupine Löhr, Schörner, Rendulic, brezuspešno armadne skupine Vzhodna Prusija in Kurland in iz pristanišč Libau in Windau, posadka otoka Rügen, vse kar se lahko loči od Hele in delte Visle, torej ostanki druge armade, kdor ima nos teče, plava, se vleče: proč od vzhodnega sovražnika in zapadnemu naproti; in civilisti, peš, na konju, stlačeni na nekdanjih izletniških parnikih, šepajo v samih nogavicah, utonejo vsi oviti s papirnati denarjem, se pomikajo kot polži s premalo bencina in preveč prtljage; glejte

mlinarja z njegovimi desetkilkimi vrečami moke, mizarja, obloženega z okovi in klejem; sorodniki in priženjeni, v-rangirani in sopotniki, otroci s punčkami in stare matere z albumi, izmišljeni in pravi, vsi, vsi vidijo vzhajati sonce na zapadu in se ravnaajo po psu.

Za njimi ostanejo: gore kosti, masovni grobovi, kartotečne škatle, držala za zastave, članske izkaznice, ljubezenska pisma, lastni domovi, prostori v cerkvah in klavirji, ki jih ni lahko transportirati.

Nepoplačani ostanejo: zapadli davki, obroki za gradbene zadruge, zaostale stanarine, računi, dolgovi in krivda.

Vsi hočejo nanovo začeti z življenjem, varčevanjem, pisanjem pisem, v cerkvenih klopeh, pred klavirji, v kartotečnih škatlah in lastnih domovih.

Vsi hočejo pozabiti gore kosti in masovne grobove, stojala za zastave in članske izkaznice, dolgove in krivdo.

Nekoč je živel pes, ta je zapustil svojega gospodarja in prehodil dolgo pot. Samo zajci vihajo nosove; nihče, ki zna brati, pa naj ne misli, da se psu ni posrečilo.

Osmega maja devetnajstopetinštiridesetega, ob štirih trideset, je nad Magdeburgom preplaval Elbo in si zapadno od nje poiskal novega gospodarja.

Prevedla Doris Kosec

Doxa

Kornel Filipowicz

Ni bila lepa. Bila je suha, imela je premajhne, ploske prsi in grd nasmeh: kadar se je nasmehnila, so se ji ob obeh straneh ust pojavile tanke, ostre gubice. Toda v sebi je vendar imela nekaj imenitnega, nekaj, kar je človeka plašilo: kadar je stala ob kraju ceste, čakajoč na avtobus, ki je vozil v mesto, kadar se je vrtela na peti in razširjala plisirano barvasto krilo, kadar se je umikala in pri tem kakor pri plesu s petami udarjala po asfaltu, kadar je nalahno kimala z glavo v ritmu melodije, ki si jo je brezglasno, za sebe popevala, in kadar je komaj blagovolila pokimati z glavo na klic: — Kako je kaj, Wiška? Fantje, ki jih je poznala od mladih nog, so se sedaj sprehajali z rokami v žepu, v položčenih čevljih, s pomado namazanimi lasmi in ji klicali: — Kako se imaš, Wiška? Potem ko so bili mimo, so zbijali popoprane šale na njen račun, nekateri od njih so se hvalili, da so jo imeli že tri ali štirikrat — mislili pa so pravzaprav nekaj čisto drugega: da je Jadwiga oddaljena in tuja kakor filmska igralka in da se pripravlja na kaj boljšega v življenju kot oni, ki delajo v bližnji tovarni sode, ali se vozijo v tovarno obutve.

Jadwiga je vstopila v avtobus, ki je vozil od daleč in pobiral na postajah priložnostne potnike, kmete in delavce. Avtobus pa je vozil tudi drugačne popotnike, elegantne moške in zelo dobro oblečene ženske. Ti potniki so imeli usnjene kovčke, uvožene neselere z nalepnicami, dišali so, vedno malo dremavi, ker prihajo od daleč, iz Zakopanega ali iz Krynice. Dremali so, včasih jedli bonbone, napolitanke ali pomaranče, včasih gledali skozi okna, ali pa naglo dvignili glavo in si zelo resno ogledovali ljudi, ki so vstopali na postajah.

Jadwiga jih ni opazovala, izgledalo je celo tako, kot bi njihove prisotnosti v avtobusu sploh ne opazila. A Jadwiga je zelo dobro videla njihove kovčke na policah, ženska krzna, izdelana včasih iz tako majhnih živalic, kot da bi bile to mišje kože, videla frizure, nakit, zlate ure, čutila njihov parfum in vonj tobaka, zapomnila si je celo nekatere besede in stavke, ki so jih uporabljali.

Da bi ne plačala avtobusne karte do srede mesta, je potem Jadwiga presedla na tramvaj, ki je hitel dolgo zibajoč se in pozvanjajoč sredi puščobnih predelov, jarkov in smetišč, ob tovarni, v kateri sta delala njen oče in brat, peljal mimo rdečih predmestnih hišic, potem pa zaviral in zapeljal v mesto. Jadwiga je hodila po ulicah, postajala pred izložbami, ogledovala ure, dragulje, pernice, aluminijasto posodo, pohištvo in filmske kamere. Potem je po navadi obiskala svojo starejšo kolegico Irko, ki je delala v veleblagovnici. Zadrževala se je ob njenemu pultu, stala ob strani in gledala na Irkine roke, ki so se premikale po predalu, razkladale in zlagale rožnate otroške bluzice, čeveljčke, čepice, rutice. Irkini prsti so bili lepi in čisti. Imela je lakirane nohte; ovalen, zelen, v zlato vdelan kamen se je pobliskaval na njeni desni roki, levo roko pa je krasila majhna oglata ura z zelo debelim steklom. Irka je včasih pogledala na uro; ni je še imela dolgo. Obračala se je, segala po blago, se sklanjala pod polico, stopila korak v levo, dva koraka v desno; njene noge so se premikale lahno in spretno kot pri plesu. Kadar se je pri njeni prodajni mizi poleglo, je Irka prižgala cigareto in vprašala:

— No, kaj delaš, Wiška?

— A, nič.

— Te stari ne priganja k delu?

— Tata me sili k tramvaju, mama pa hoče, naj bi šla v prikrejevalni tečaj — je rekla Jadwiga, si popravljala lase in gledala na sosednji pult, kjer so prodajali radioaparate, pisalne stroje in saksofone.

— Pojdi no, ne poslušaj starega, ne hodi k tramvaju. Prerivala se boš s huligani, zaslužila pa komaj za oranžado — je rekla Irka, a ni povedala, kaj naj bi drugega delala. K pultu so se približali odjemalci, Irena se je za trenutek oddaljila, njene roke so spet začele begati po policah z blagom, njene noge, oblečene v prozorne najlonke, so poplesavale vzdolž police. Jadwiga je stala in čakala, kdaj bo mogla z Ireno izmenjati še kakšen stavek o kolegicah, ali pa ji povedati novice iz vasi, kjer Irena že dolgo ni živela. Ko se je poslovila od Irene, je slišala: — Oglasi se še kaj, Wiška. Tako je prišla spet prihodnji dan ali čez nekaj dni, a zadeva, s katero je prihajala k Ireni, se ni premaknila niti za korak z mesta. Vse je bilo odvisno od nekakšnega partijca, s katerim je bilo teže kaj urediti kot z drugimi. Drugi, kakor je trdila Irena, so jemali denar, so pa vsaj odkrito povedali, če se da kaj napraviti ali ne. On pa se ni dal podkupiti. Toda Jadwigina zadeva je bila odvisna prav od nekoga drugega. Jadwiga sama ni vedela, ali se naj zato veseli ali žalosti. Pravili so, da bi bilo treba dati šest ali celo osem tisoč, Jadwiga pa denarja ni imela.

Nekega dne, — bilo je to po novem prepiru z očetom zaradi njenega dela, — je Jadwiga naletela pri Ireninem pultu na moškega, ki je govoril z njo kot dober znanec. Stal je postrani naslonjen na polico na mestu, kjer je po navadi postajala Jadwiga. Imel je širok, zardel obraz, odpet ovratnik pri srajci, temno višnjevo kravato. Ne da bi vedela zakaj, se je Jadwigi naglo posvetilo, da je to nekdo, ki bi lahko kaj uredil zanjo. Šla je naravnost proti pultu, čeprav je čutila, kakor da so ji noge zvezane, čisto tako kot konjem, ki se pasejo na travniku. Ustavila se je pri pultu, se nasmehnila Irki in rekla:

— Dober dan, Irka. Hanka mi je povedala, da bi me rada videla — se je zlagala Jadwiga, ne da bi vedela, kako ji je to prišlo na misel. Toda tako je morala govoriti, kakor bi igrala v gledališču pri predstavi.

— Hanka? — se je začudila Irena.

— No, Hanka Spychowska. Da imaš menda nekaj zame...

— Kaj neki?

— No, v zvezi s službo...

Jadwiga je stala pri pultu, čutila je, kako se ji noge tresejo. Čakala je, kaj se bo sedaj zgodilo. Ob sebi je zaslišala glas moškega:

— Eee, kdo bi hodil v službo. Raje na ples ali v kino.

— Navsezadnje se tudi tega naveličaš — je rekla Jadwiga, ne da bi pogledala moškega, in skomignila z rameni.

— Tudi kina ste se že lahko naveličali? — Moški se je sedaj obrnil docela proti Jadwigi in gledal njene male, suhe prsi, potem noge in čevlje, ki si jih je napravila iz kopalnih copat in s tušem pobarvala na črno. Imelo jo je, da bi ugotovila, kaj ga toliko zanimajo njene prsi; če se morda ne vidi njen umazani modrček? Pa ni povsila oči, gledala je Ireno. Moški se je obrnil k Ireni, se sklonil čez polico in rekel:

— Ali se tam pri Zygmuntu ne bi kaj dobilo?

— Kje, pri Zygmuntu... Irena se je našobila. Ni gledala Jadwige, potegnila je iz torbice cigarete in ponikljan vžigalnik. Sedaj je Jadwiga našla priložnost, da je pogledala prednji del bluze, potem pa poškilila na moškega; stal je naslonjen s precej obilnim trebuhom na polico in govoril:

— Zygmunt je nekaj omenjal, da potrebuje pomočnico v prodajalni.

— Tako? Meni ni nič pravil — se je čudila Irena.

— Potem ga pa opomni, reci, da sem jaz rekel. Treba je podpirati mladino... Moški se je spet obrnil k Jadwigi in se nasmehnil. Koliko bi mogel biti star? »Lahko bi bil celo moj oče,« je s simpatijo pomislila Jadwiga in se prav tako nasmehnila.

Ko je Jadwiga prišla naslednji dan, ji je Irena povedala, da je ta moški, ki je bil včeraj tu, prav tisti partijski funkcionar, da on lahko mnogo stori, da od Zygmunta sploh ni odvisno, ampak samo od njega. Sele potem, ko je Jadwiga morala že oditi, je nerada povedala, če Jadwiga hoče, da lahko pride v soboto na zabavo k Zygmuntu, pa bo tam srečala tega funkcionarja, gospoda Ludwika, in se bo mogla z njim svobodno pomeniti.

— Ti boš tam? — je vprašala Jadwiga.

— Seveda. Sicer ti ne bi povedala — je rekla Irena tako, kot da jo je Jadwiga s čim užalila.

Jadwiga je tedaj šla v soboto zvečer na stanovanje Zygmunta, ki je bil Irenina simpatija. To stanovanje je bila soba z železno posteljo in trdo, izbočeno otopmano, na katero je sedla Jadwiga. Na steni je visela stejska preproga z »góralom« in Zygmuntova fotografija iz vojske. V predsobi je stalo motorno kolo, plinskih kühalnik pa je bil v kopalnici. V stanovanju je smrdelo po plinu in bečkinu, a ko je vstopila Irena, je zelo močno zadišalo po kolonski vodi. V začetku so bili zelo zadržani. Igral je radio. Moški so pili vodko, ženske pa sladko sadno vino. Govora je bilo o jutrišnji tekmi. Potem so vsi peli:

Sedeli golobje na veji
in skubli so mah,
in skubli so mah...

Potem pesmi o čevljarčku in jerebiki. Potem je spet igral radio in so nekaj časa plesali. Jadwiga je plesala z Ludwikom, ki je smešno trzal in se je dotikal s štrlečim trebuhom. Bila je vesela, morala je kdaj pa kdaj prasniti v smeh.

— Čemu se pa tako smejete? — je vprašal Ludwik.

— Kar tako. Ker plešete kot medved.

— Ali ste pa že videli, kako pleše medved?

— Ne, ampak tako se reče — je odgovorila Jadwiga, vendar se mu ni hotela zameriti. Celo stisnila se je nekoliko k njemu. Ludwik je bil star, lahko bi imel že petdeset let, bil pa je gladko obrit in je dišal po kolonski vodi, poleg tega je Jadwiga mogla upati, da bo Ludwik kaj napravil zanjo. Ko so nehali plesati, je Jadwiga sedla na otomano in začutila, kako se ji vrti v glavi. Zdelo se ji je, da je soba polna dima. Stisnila se je k Irki in po tistem vprašala:

— Irka, koliko je ura?

— Pol enajstih — je rekla Irena, ko je pogledala na uro z izbočenim steklom.

— Za božjo voljo, niti do dvanajstih ne bom doma. Od očeta jih bom dobila po gobcu — je pomislila Jadwiga.

— Kaj pa gledate na uro? Na uro gledati ni dovoljeno — je dejal Ludwik.

— Glava me boli.

— Potem se moraš malo napiti, pa bo takoj prenehala boleti. Ludwik se je primaknil k Jadwigi in jo pobožal po laseh. Pokazalo pa se je, da ni več vina, zato je Jadwiga izpila kozarec oranžade s trohico vodke in v resnici ji je odleglo. Irena ji je ukazala, naj leže. Jadwiga je zaprla oči, ker so jo nekoliko pekle, a ni zaspala. Zygmunt je priprl radio in sedel z Ludvikom in Ireno k majhni, okrogli mizi.

Govorili so o nečem polglasno.

Jadwiga je že imela opraviti z nekim fantom; ime mu je bilo Rudolf. Sedaj je pri vojakih. To se je zgodilo leto dni tega, po žetvi, ko jo je Rudolf pospremil s šolske zabave. Stopila sta v senik na polju. Skozi špranje med deskami se je svetlikalo večerno nebo in sem od šolskih prostorov je bilo razločno slišati glasbo. Jadwiga ni hotela dolgo ostati v tem seniku, bilo je hladno in zelo malo podobno polju. Vrnila se je domov. Rudolf jo je spremil kos poti. Nič ji ni odgovarjal, kot da se jezi nanjo. Gotovo se je vrnil na zabavo.

Nenadoma je Jadwiga zaslišala, kako kriči Zygmunt na Ludwika:

— Ti nisi noben prijatelj! Ne, prijatelj tako ne dela!

— Kaj pa hočeš? — Irka, kaj hoče od mene? — je mirno rekel Ludwik.

— Si mu povedal, ali mu nisi povedal?

— No, povedal sem...

— Ni res, nisi povedal! — je kričal Zygmunt.

— No, naj bo, pa nisem povedal...

Jadwiga je zaslišala zven razbitega stekla in odprla oči: Zygmunt je stal oprt na mizico in buljil v Ludwika. Irena ga je napol držala in ga vlekla od mize. Nazadnje ga je odpeljala v predsobo. Zygmunt je še kričal, Irena pa ga je mirila, govorila je, da bodo še šli po vodko k »Feniksu«.

— Takoj se vrnita! — je za njima zaklicala Jadwiga.

Ostala sta sama z Ludwikom. Ludwik je ugasnil zgornjo svetilko, prižgal majhno lučko pri otomani in poiskal glasbo na radiu. Potem je sedel k Jadwigi. Bil je rdeč in je zelo hitro govoril. Slekkel je suknjič, ker je rekel, da mu

je vroče, čeprav se je Jadwigi zdelo, da je v sobi hladno. Jadwiga ni hotela sprva sleči obleke; strašno ji je šlo na smeh. Ludwik jo je božal in ji rekel, da bi mogla biti njegova hčerka. Potem je povedal, da je že pozno in da je treba iti spat; slekel je hlače in ostal v temno modrih telovadnih hlačkah. Ko je Jadwiga vprašala, kaj bo, ko se Irena in Zygmunt vrneti, je Ludwik rekel, da jih ne bo pustil v sobo; če se Zygmunt prepira, naj kar gresta, kamor hočeta. Ko se je Jadwiga vrnila domov, je oče pravkar odhajal na delo. Jadwiga bi mogla priti pol ure kasneje, pa je menila, da se ji ni treba skrivati. Domov se je vračala pogumno. Mati se je sukala okrog hiše, gotovo zato, da bi posvarila Jadwigo. Ko je Jadwiga odpirala vrata, je mati tiho zaklicala:

— Wiška, ne hodi, tata je še doma!

Jadwiga je šla pogumno. Odprla je vežna vrata in vstopila v kuhinjo. Oče je stal pri omari in počasi oblačil suknjič. Okrenil se je in vprašal:

— Kje si bila ponoči?

— Pri Ireni, v mestu...

Oče je naredil dva koraka in Jadwiga jo je dobila v obraz, opotekla se je, zadela ob umivalnik, razlila vođo in se ujela šele v kotu, med steno in omaro.

— Smrdiš po žganju ko kurba — je zavpil oče in jo še enkrat udaril in potem še enkrat. Jadwiga se je zaslanjala z rokami. Nič je ni bolelo, počutila se je sigurno, triumfirala je, ko jo je oče prenehal tepsti in je težko dihal, ko si je zapenjal gumbe pri suknjiču — je lahko povedala:

— Dobro, kar dajte me, tata. Pojutrišnjem grem na delo in ne bom potrebovala ničesar več od vas...

V resnici je od srede Jadwiga že delala v veliki, pred nekaj meseci odprti zadrugi. Trgovina sploh ni bila sredi mesta, ampak na periferiji, a ob glavni, prometni ulici. Spočetka je Jadwiga pomagala odbirati in tehtati blago, ga nosila in zlagala v magazin. Zjutraj, preden so odprli prodajalno, je pometala pod in brisala prah. Pri pultu sta delali dve kolegici; poslovodja je včasih pomagal, a redko, menda samo, kadar je bilo veliko prometa. Največ je sedel zadaj, računal, pisal, telefoniral; dostikrat je šel v mesto. Ta poslovodja ni bil mlad, bil je oženjen, suh, rad je kaj popil, a nikoli preveč. Nekoč na začetku, ko je Jadwiga še komaj prišla v prodajalno, je pri večernem obračunu rekel: — Delajte tako, da bi bilo vedno vse v redu. Pri inventuri nočem imeti nobenega hrupa — To naj bi bilo gotovo svarilo Jadwigi. Sicer pa so Jadwigo navsezadnje dosti dolgo držali daleč stran od tistega globokega predala, v katerem je bil denar. Samo petstotaki so bili lepo zloženi, po ostalih bankovcih pa so prodajalke greble kakor po kupu sena. Nekega dne, bilo je že po inventuri, ki se je dobro iztekla in s katero je bil poslovodja zadovoljen, je Jadwiga ob odsotnosti bolne kolegice prvokrat stopila pred pult. Čeprav je dobro vedela, kaj naj dela, je preživela trenutek strahu in negotovosti. Stara žena z ruto na glavi je rekla potih, počasi:

— Prosim, četrt mila, prašek za tri zlote, ovsene kosmiče, kos margarine, pol kile soli, kozarec gorčice, pet kock Maggi, vezalke za čevlje, dolge, črne... Jadwiga je stopila korak na desno po margarino, stopila nazaj po ovsene kosmiče, gorčico in Maggi kocke, se vrnila k pultu, potem stopila tri korake zaradi soli. Stara žena je narekovala počasi naprej, kot da bi brala z nerazložno napisanega lista, Jadwiga pa se je premikala in se obračala; noge so se ji prestopale tiho in delikatno kakor pri plesu, napravile so samo toliko korakov, kolikor jih je bilo treba; roke so se ji dotikale in prijemale predmete, jih nosile

in polagale na pult. Jadwiga se je premikala podobno kot na odru; od strani jo je gledal poslovodja; stal je sklonjen, z rokami prekrižanimi na hrbtu. Jadwiga je na pamet izračunala blago, vzela od žene bankovec za sto zlotov, potem pa je, ne da bi zagotovo vedela, če to sme — potopila roko v predal z denarjem. Vrnila je ostanek, zaprla predal in se nasmehnila naslednji stranki, pravtako stari ženi, potem dečku, ki je bil s prsti oprt ob rob pulta. V prodajalno so prihajale nove stranke in se postavljale v vrsto.

Tako je minil Jadwigin krst. Jadwigi se je zdelo, da je poslovodja z njo zadovoljen. Bilo ji je mnogo do tega. Bila je srečna, da tu dela, zdelo se ji je, da mora biti hvaležna tistim, ki so ji preskrbeli službo. Zelo rada bi pokazala svojo hvaležnost gospodu Ludwiku, a ni prišel nikoli v prodajalno, Jadwiga pa ni vedela, kje naj bi ga iskala. Pokazala pa jo je nekoč pozneje poslovodji, ko sta ostala sama ob odmoru za kosilo. Bilo je to na dan, ko so delavci vzeli z avtomobila razbiti zaboj z vodko. Napravili so protokol, ostanek vodke pa so iz razbitih steklenic precedili skozi krpico. Vsi so se v naglici napili, kolegice so jo pa raje vzele domov . . . Zato so napolnile z vodko steklenice od oranžade. Jadwiga ni nikoli pila vodke upolodne; izpila je malo več kot pol kozarčka in prigriznila zdrobljene kekse. Kologice so odšle, ostala je sama s poslovodjo. Bil je sončen dan, skozi izložbene šipe je padala slepeča svetloba. Jadwiga je zaprla vrata na ulico, obesila karton z napisom: »Zaprto od 13 do 15«, vzela potem krpo in pričela brisati prah s polic s sokovi, kompoti in džemi. Postala je zaspana, in začele so jo nekoliko boleti roke, gotovo zato, ker jih je držala kvišku. Poslovodja je stopil nekajkrat mimo nje, nenadoma pa je obstal in Jadwiga je začutila njegovo roko na svojih mečih ter zaslišala njegov glas, ki je zvenel tako, kot da bi imel cmok v ustih.

— Kako je kaj, gospodična Wiška?

— A, dobro — je odgovorila Jadwiga in spustila roke. Poslovodja je šel mimo nje in stopil v magazin. Kmalu nato je tudi Jadwiga odšla v magazin. Obstala je v ozkem prehodu med vrečami s sladkorjem in policami, zastavljenimi z zaboji. Strašno ji je šlo na zehanje, zaslonila si je usta z roko in pogledala na majhno, zamreženo okno, ki je gledalo na dvorišče. Tu, v magazinu je bilo mračno, hladno, prijetno. Poslovodja je stal dva koraka vstran in si umival roke in obraz pod pipo. Ko si je brisal roke, je dejal:

— Kako, ali danes niste prespani?

— Strašno sem zaspana po tej vodki — je rekla Jadwiga. Prerivajoč se v temnem prehodu med vrečami, se je poslovodja moral pritisniti k Jadwigi.

— Potem se pa prespite malo do tretje, — je rekel poslovodja, jo pogladil po laseh, potem se je njegova roka dotaknila njene noge, privzdignila krilo in jo pričela gladiti po stegnu. Spet bi strašno rada zazdehala; rekla je:

— Eh, ne bom spala, ker moram še zdrgniti pod v trgovini, strašno veliko blata so nanесли . . . Jadwiga je zaprla oči. Pod hrptom je čutila oble, trde vreče, napolnjene s sladkorjem.

Jadwigi je šlo delo kar dobro od rok. Poslovodja jo je redko ogovarjal; navsezadnje ni imel niti navade s komerkoli na dolgo razpravljati, bil je mrk človek. Ves čas je ponavljal samo to, da želi, da bi bilo vse v redu pri inventuri. Jadwiga je spoznala ženo in dva mala dečka. Potem je bila inventura in dva meseca kasneje naslednja; pri obeh je bilo vse v redu.

Nekoč je neka kologica, videč, kako se Jadwiga preoblači v haljo, rekla:

— Ti, Češka, poglej no, kakšne hlače nosi . . .

Jadwiga pa je rekla z jezo:

— Nimam takšnih simpatij, ki bi mi kupovale hlačke . . .

— Če boš nosila takšne, jih tudi ne boš imela . . .

Jadwiga si je že tako dosti nakupila: kupila si je čevlje, zimski plašč, šal in nekaj drobnarij, zadolžila se je za nekaj mesecev naprej. Na perilo zaenkrat ni mislila. Materi je sedaj dajala manj denarja, zato pa je vsak dan prinašala domov po malem sladkorja, riža, ovsenih kosmičev. Tega ni bilo mnogo, a kupovati ni bilo več treba. Nekoč je mati rekla:

— Wiška, samo da si ne nakoplješ kakšnih sitnosti . . .

— Kaj, mama — se je zasmejala Jadwiga — saj to gre vendar tako v izgubo, to se tako ali tako raztrese.

— Mežnar ne kupuje sveč — je rekel oče.

— No, Wiška, poglej, tega Chaberskega, ki si je nedavno kupil motor, so že zaprli.

— Le zakaj me mama primerja s tem Chaberskim? Saj jaz ne delam v mesnici.

— S poštenim delom si pri nas ničesar ne pridobiš — je rekel oče. — Kaj pa imam jaz po tridesetih letih dela?

— Lačen in raztrgan nisi — je rekla mati.

— Še tega bi se manjkalo . . .

Obe Jadwigini kolegici, ki sta delali že nekaj več kot leto dni, sta se že dobro oblekli, redno sta hodili k dentistu, frizerju. Neprestano sta si kupovali perilo in si napravljali vsak čas nove bluze. Ena je imela švicarsko uro, druga pa prstan s safirom in Mater božjo na zlati verižici. Še pred nekaj meseci Jadwiga ni imela za avtobus do mesta — zdaj pa ji je manjkalo denarja za vse tisto, kar je predtem lahko ogledovala v izložbah. Jadwiga si je kupila že dosti stvari, a občutila je vedno večje, vedno močnejše pomanjkanje denarja za nove reči. V šoli je stalno dobivala dvojko v matematiki — učitelji pa so se menda motili, ker je imela Jadwiga dober spomin in je znala zelo dobro računati. Od kolegic se je naučila hitro jemati blago s tehtnice. Gibljivi, a občutljivi kazalec na tehtnici je kazal, koliko si je pridobila zaradi svoje spretnosti. Jadwiga je imela težko in bedno mladost; vsak groš je bil zanjo že denar. Zapirajoč torbico s sladkorjem ali s kašo s spretnimi, tenkimi prsti, je Jadwiga pri sebi v mislih računala in obdržala v spominu: Trideset grošev, petinštirideset, sedemdeset, zlot in deset . . . Stranke so odhajale, nove so se postavljale v vrsto. Preden so zaprli trgovino, je Jadwiga našla priložnost, da je neopazno segla v blagajno in skrila v žep deset ali petnajst zlotov. Bankovci so ležali v globokem, vedno nekoliko nagnjenem predalu; bilo jih je tam kot smeti, ležali so pomešani in zmečkani drug čez drugega. Doma je Jadwiga vzela iz žepa zmečkani bankovec, ga poravnala in ga shranila med liste v knjigo. Potem je, ko je ležala na kratki, potlačeni otomani pod nizkim oknom, za katerim so z žvižgom hiteli avtomobili, osvetljuječ za hip šipe — razmišljala o tem, kaj si bo kupila. Predmeti so se ji urejali v dolgo vrsto, ni jim bilo videti konca: rožnat modrček, sinji dežnik z bambusovo kljuko, črna, podolgovata torbica, bela najlonska ščetka za lase, batistovi robčki, biserni lak za nohte, češka broška, koralde, pas . . . Jadwiga se je obrnila na drugo stran, položila lice na rob blazine in mislila, mislila. Predmeti, o katerih je mislila, so se ji premikali pred očmi, videla je njihov barvni blišč, njihovo obliko, za trenutek se jih je celo dotaknila, oni pa so se ji umikali in se vračali na svoja mesta v izložbah in vitrinah. Žvenketale so medeninaste kroglice, torbica je zaprla svojo atlasno notranjost, dežnik se je zvil in se s šelestom spravil v svileno prevleko, ogrlica se je zvila kot kača v žametni škatlici. Pod oknom je z ropotom zgrmel traktor, kot da bi

hotel ta hip zadeti v hišo, zmečkati in streti vse v prah. Potem so spet s tihim žvižgom pribrzeli avtomobili. Jadwiga je za trenutek še zgrabila nekakšno barvasto stvar, skušala jo je kar najdlje obdržati zase, potem pa je zaspala. Nekega dne, tik preden so zaprli trgovino, je prišel Češkin znanec, neki gospod Karol. Bilo je to proti koncu meseca, po inventuri, in ni bilo dosti prometa. Tega gospoda Karla je Jadwiga na videz poznala. Prihajal je enkrat ali dvakrat v mesecu, se ob strani razgovarjal s kolegicami, potem pa se glasno šalil, kupoval tablice čokolade — za svojo babico, kakor je pravil — in odhajal. Sedaj je gospod Karol stal ob pultu, kadil cigareto in se pogovarjal s kolegicami. Nenadoma je okrenil glavo, pogledal Jadwigo, se ji celo nasmehnil, nato pa nekaj vprašal. Kolegica je zaklicala:

— Wiška, hočeš priti k nam? Seznaní se z gospodom Karlom.

Karol je pridržal Jadwigino roko v svoji, segel v žep in izvlekel novo, bleščečo uro. »Dovolite, trenutek« — je rekel, ker je Jadwiga hotela umakniti roko, in zapel jermenček na njeno zapestje.

— Kaj pa delate, kaj je to?

— »Doxa« s sedemnajstimi kamni, neobčutljiva za udarce, nepropustna, incabloc — je povedal, smejoč se s svojimi ostrimi, belimi zobki.

— Seveda, lepa ura, — je rekla Jadwiga in gledala na svojo roko, ki jo je Karol osvobodil stiska. Jadwigi je srce bilo s silnim, počasnim ritmom. Črni, tanki sekundni kazalec se je s hitrimi skoki premikal naprej in obkrožil številčnico. Rjavi, z rumeno nitko prešiti jermenček je mehko ležal Jadwigi na roki.

— Pri »Jubileru« stane dva štiristo. Pri meni samo tisoč osemsto — je rekel Karol in se prenehal smejati.

— Sedaj nimam toliko denarja — Jadwiga je odpela jermenček in položila uro na pult.

— Gospod Karol ti bo dal na obroke, kajne, gospod Karol? je rekla Češka ter šla zapret vrata in obrnila na njih karton.

Globoka tišina vlada. Kolegice so se šle preobleč v magazin. Ura leži na pultu. Karol se skloni in reče bolj potihó:

— Lahko vam jo dam na tri obroke po šeststo zlotov. Šeststo zlotov ni noben denar.

— Da, ampak jaz jih zdajle nimam — odgovori Jadwiga, a kot v snu gleda na uro in se boji, da bi izginila s pulta.

— Povejte mi, kaj naj napravim z vami? Dali mi boste, ko boste imeli. Čez dva tedna, čez mesec — je rekel Karol po dolgem dolgem hipu preudarjanja in se nasmehnil.

Jadwiga se je tega dne vračala domov z uro na roki. Bil je prijeten večer. Avtobus se je ustavil na postaji, Jadwiga je izstopila in šla počasi ob kraju asfaltirane ceste. Ni mislila na nič posebnega. Oblečena je bila v vse, kar si je kupila v zadnjem času; na roki se ji je svetila »Doxa« kot zvezda. Jadwiga jo je čutila na roki, bila je prepričana, da je to zvezdo videti od daleč — z oddaljujočega se avtobusa, z oken vseh hiš, celo tistih na okoliških vzpetinah. Premikala je roke in noge lahko, nič je ni bolelo, ne motilo, ne oviralo. Bila je srečna in mirna.

Jadwiga je imela spet dosti dela. Bližal se je prvi v mesecu. Trgovina je sprejemala blago, potem, kot po navadi, so ljudje nakupovali za ves mesec — kot bi imela jutri priti vojna ali povodenj. V vrsti so stale ženske, ki jih je Jadwiga na videz poznala. Prihajale so z mrežami, torbami, nekatere so zunaj

pustile vozičke z otroki. Vse so kupovale več ali manj isto: sladkor, moko, milo, ovsene kosmiče, puding, kis, sol in vžigalice. Jadwiga jih ni marala, zmrdovala se se, prebiralas, pazila na tehtnico in štele ostanek do poslednjega groša. A Jadwiga jim je stregla vljudno in potrpežljivo; prav tako je nakupovala njena mati. Sicer pa so vse, nekatere manj, druge bolj, celo najbolj prebrisane, najbolj pazljive, plačale Jadwigi, ne da bi vedele za to, po nekaj grošev, da bi si mogla zase kupiti to ali ono. Zlagale so blago v mreže in torbe, popravljale otroke na rokah in odhajale. Nekatere so polagale blago v vozičke k svojim otrokom. Vračale so se domov, da bi pripravile kosilo. Njihova mesta v vrsti so takoj zavzeli novi ljudje, ženske, upokojenci, otroci.

Bilo je ob petih popoldne, v času največjega prometa, poleg tega je bila še Češka dva dni bolna, ko je tisti smešni starček s koničasto sivo brado in s staromodnimi očali na nosu, potrpežljivo stopicaje v vrsti, nazadnje obstal pred Jadwigo in rekel:

— Prosim, pet kilogramov sladkorja.

Jadwiga je vzela izpod pulta papirnato vrečko, zapognila ogle, se obrnila, avtomatično stopila korak v levo in se sklonila nad vrečo s sladkorjem. Nasula je sladkorja v vrečko in ga vzela nekoliko na velnico. Postavila je vrečko na tehtnico in nekajkrat dosula sladkorja z velnice. Tanki, črni kazalec pri tehtnici se je okorno premikal. Jadwiga se je dotaknila skodelice, vrgla kratak, bežen pogled na starčka; ni gledal nanjo, pogled mu je blodil nekje po kompotih in konzervah, ki so stale na policah. Jadwiga je vzela vrečko s tehtnice in s hitro kretnjo zapognila robove vrečke.

— Še kaj? — je vprašala.

— Nič več, hvala — je rekel starček in segel v žep.

— Dvainšestdeset petdeset — je rekla Jadwiga in porinila vrečko starčku.

Starček z očali pa ni vzel iz žepa denarja, ampak izkaznico v temno modrem ovitku. Držal je zaprto na pultu. Rekel je:

— Pokličite, prosim, poslovodjo ...

— Kaj? Kaj hočete? — je zajecjla Jadwiga.

— Za kaj pa gre, gospod? — je rekla glasno, nevljudno Jadwigina kolegica, ki je stala zraven. Starček je odprl izkaznico.

— Kaj je to? — Jadwiga se je sklonila in zagledala starčkovo fotografijo, gotovo izpred desetih let, nekakšno ime in naziv urada: Vrhovni kontrolni urad. Izbruhnila je še:

— Ali boste plačali, ali ne?

— Prosim, pustite sladkor na pultu — je rekel starček tiho, a zelo razločno. Poslovodja je prišel iz magazina; bil je sključen, imel je teman, upadel obraz. Starček mu je pokazal izkaznico in rekel:

— Prosim, stehtajte ta sladkor.

Poslovodja je položil sladkor na tehtnico, umiril gibanje kazalca. To je delal zelo počasi, gledal je pri tem na skalo. Bilo je štiri kilograme dvaindevetdeset dekagramov.

— Manjka torej osem dekagramov. Prosim, iztresite sladkor in stehtajte vrečko — je spet rekel starček.

— No, stresite sladkor nazaj v vrečo — je rekel poslovodja. — Prosim, postrezite naprej strankam! — je zaklical Jadwigini kolegici, ki je stala, zijala in bila rdeča kot potonika. Jadwiga je vzela vrečko s sladkorjem s pulta in ga

pričela sipati v vrečo. Sladkor je odtekal v hitrem toku, vrečka je bila vedno lažja, nazadnje ji je ostal v rokah sam papir. Zaslišala je starčkov glas:

— Dobro izpraznite vrečko. Zdaj bomo stehali vrečko.

Jadwiga je podala vrečko poslovdji, ne da bi dvignila oči, ker je začutila, da joče.

Jokala je tudi potem, po vsem, ko je bil spisan protokol. Jokala je in jokala. Sedela je mogoče celo uro v parku na klopi. Ljudje so hodili mimo, sem in tja, psi so tekali in otroci so se vozili s tricikli. Nenadoma je začutila, da ne bo več jokala. Solze so ji prenehale teči, oči so se ji osušile, nove solze niso privrele. Nenadoma se je zavedela, da je oblečena v nov plašč, da ima spodaj tanko perilo, na nogah najlonke in črne čevlje, takšne, kot jih nosijo zdaj vsa dekleta. Na roki ima kot zvezda bleščečo »Doxo«. Vstala je in odšla proti avtobusni postaji. Njeno srce je bilo že mirno, glava lahka. V njej je vstal pogum in upanje, da bo vse dobro, da bo že nekako, da, ko ima že toliko teh različnih lepih stvari, se ji vendar ne more zgoditi nič slabega...

Prevedel: France Drolc

Vurnikove misli o glasbeni umetnosti

Kristijan Ukmar

Kdor se danes ukvarja s sodobno glasbo, je v tem položaju: skladatelj mora izbirati med številnimi smermi glasbenega ustvarjanja, oziroma si mora najti svojo, novo smer. Pri tem ne ve niti tega, ali igra pri tej odločitvi glavno vlogo njegov talent, njegova umetniška intuicija, ali pa je morda potrebna zavestna, miselna odločitev. Glasbeni kritik nima zanesljivih kriterijev, po katerih naj sodobno glasbo ocenjuje objektivno. Zato je navadno vezan le na primerjavo. Glasbeni znanstvenik spet nima metode, po kateri bi sodobno glasbo klasificiral, in je tako prisiljen, da se omeji na opisovanje. Posamezne osebnosti sicer najdejo pot iz teh problemov, splošna dezorientacija pa je dovolj velika, da ji je potrebno iskati rešitev.

Pri nas je ta problematika v glasbi še večja kot pa na primer v likovni umetnosti. Za to je gotovo več vzrokov. Eden najvažnejših pa bo v tem, da ima raziskovanje organičnosti in umetnostne zakonitosti pri nas v likovni umetnosti večjo tradicijo kot pa v glasbi. Že pred 35 leti je Izidor Cankar začel s tem delom, ob njem je nastala cela šola, ki je njegove misli razvijala naprej. Ni važno, če se danes še lahko strinjamo z idejami te šole; važno je, da je tu 35 let dela na tem področju, kar mora že samo po sebi dati neke pozitivne rezultate. Ob tem se mi zdi zanimivo in važno to, da je že v istem času kot Cankar njegov učenec dr. Stanko Vurnik poskušal najti zakonite principe v glasbi. Vurnikova zgodnja smrt pa je preprečila, da bi bilo to delo do neke mere popolno. To bo verjetno tudi vzrok, da s tem delom ni nihče nadaljeval. Tako so tu ostali fragmenti, neobdelane ideje in zamisli. Mislim pa, da je krivično, da je danes to delo popolnoma pozabljeno. Če si ga na kratko ogledamo, bomo videli, da je tu nakazano toliko vprašanj, zbrano toliko gradiva, da je potrebno, da se bodoče delo na tem polju opre tudi na Vurnika in njegove ideje uporabi ali pa dokaže, da so napačne.

Na glasbenem področju je Vurnik deloval kot kritik in zgodovinar. Največji vpliv nanj so imele tu Cankarjeve raziskave sistematike stila v likovni umetnosti, raziskave Franceta Vebra o psihologiji estetike in Guida Adlerja o stilu v glasbi.¹ Vendar je bil Vurnik pri prevzemanju tujih idej dosti kritičen in se je zanašal predvsem na lastno logiko. Poglejmo najprej, kako je Vurnik gledal na glasbo kot zgodovinar: »Rad bi bil povsem zagrabljivo konkreten, če rečem..., da je povsem druga stvar, če govoriš

¹ Adlerjevo delo *Der Stil in der Musik*, Leipzig 1911, danes pri nas ni več dosegljivo.

o Rembrandtovi Nočni straži na podlagi konkretnih opazovanj, kakor pa če govoriš o umetnosti sploh, ki je pojem in ne predmet in dopušča toliko subjektivnih in individualnih interpretacij, kolikor je subjektov. S spekulativnim vrtnjem na pojmu umetnosti zajadraša na pojmovno polje filozofije in se nujno oddaljša od konkretnega predmeta in naš namen... je, da pokažem, kako ogromna razlika je med pojmovno-spekulativnim in konkretno-historičnim spoznavanjem umetnosti.²

Mislím, da nam ta citat dovolj jasno pokaže Vurnikovo mišljenje, da je naloga umetnostnega zgodovinarja: »1. zbirati umetnostnozgodovinske resničnosti, 2. v svrhu tehnično lažjega pregleda njih sistemiranje v glavnem z dvema metodološkima postopkoma: kronološke vrste (razvoji) in grupacije po splošnih skupnih znakih (stil'). Stil je metodološka fikcija umetnostne zgodovine in ne bistvo umetnosti.«³ Za čas, v katerem se je glasba pri nas presojala z raznih subjektivnih stališč, ko se je o umetnosti filozofiralo ne glede na njen konkreten pojav, ali pa je prevladovalo mnenje, da je v glasbi kritično-logično spoznanje nemogoče, so te misli napredne. Ta metoda je tudi naprednejša od čiste pozitivistične, ki se omejuje na opisovanje slučajne kronološke zaporednosti zgodovinskih pojavov, ker s tem, da išče skupne znake v različnih dobah, skuša do neke mere ugotoviti logiko tega ponavljanja določenih stilnih pojavov. Vendar pa ta metoda, kot Vurnik sam pravi, sploh nima namena prodreti do bistva, do pojma umetnosti, in ostane v bistvu pozitivistična. Če je za pretekle dobe ta metoda do neke mere uporabna, pa nastane problem pri spoznavanju in kritiki sodobne umetnosti. Ta metoda nam sicer pokaže, da to in to delo po svojem stilu spada v to določeno dobo, ne pove pa ničesar o umetniški kakovosti dela. S tem problemom se je Vurnik kot kritik srečal sam in ga je tudi poskušal rešiti. Ker so Vurnikove misli o kritiki tudi danes še v marsičem aktualne, si jih lahko nekoliko natančneje ogledamo.

Vurnik je mnenja, da je umetnost nujno družbena potreba človeštva, zato je tudi kritika družbena vrednota. Kritika mora torej doseči čim večjo družbeno vrednost. S tega stališča postavlja Vurnik za kritiko vrsto zahtev. Po njegovem mnenju je družbeno višja vrednota:

1. Pravična kritika, »...pri kateri se vsebina točno sklada z resničnim stvarnim stanom...« od nepravilne,
2. dokazna kritika, »...ki evidentno navaja vso premisno in sklepno pot...« od nedokazne,
3. relativna kritika, »...izrečena v splošno veljavni relacijski meri...« od absolutne,
4. adekvatna kritika, »...ki je dosegla pravilno sodbo z adekvatnim merilom...« od neadekvatne,
5. neindividualna od individualne, ker »...več individualnih projekcij bolj izërpa resnico o predmetu, kakršna obstaja v objektivnem svetu, od ene same...«
6. objektivna kritika, »...ki kaže predmet točno tak, kakršen je v svetu absolutne resničnosti in vsestranskosti...« od subjektivne.⁴

Seveda pa s tem še ni rešeno bistveno vprašanje, to je vprašanje merila, s katerim naj taka kritika operira ravno pri sodbi o sodobni umetnosti. Zato Vurnik sam tako kritiko imenuje pasovno-registrativno, za aktivno kritiko pa postavlja še eno zahtevo: »Vrednota umetnika z ozirom na družbo je, da zadošča umetnostnim potrebam družbe svojega časa... Mogoče pa je, ...da enostransko ceni istega umetnika še več drugih individualnih dob. To se godi v primeru, če doba po lastni individualni projekciji na stari umetniki odkrije svojim stremljenjem podobne lastnosti... Če je torej razvoj umetnosti stalna stilna menjava, je torej zadoščenje potrebam sodobne družbe tesno navezano na stalne nove umetnostne pridobitve in je torej oni umetnik, ki je prvi izrazil novo stilno formulo družbi potrebne nove umetnosti, družabno koristnejši od onega, ki je to njegovo formulo šele po njem sprejel in porabil sebi v prid. V takem razvoju more i kritika aktivno sodelovati s svojimi sredstvi, kakor z grajo ne več rabnega in s pripravljanjem tal novim, družbi koristnejšim, naprednejšim razvojnim vrednotam itd.«⁵

Misel, da je stilna naprednost izraz močne umetniške sile, najdemo že pri Izidorju Cankarju.⁶ Vendar daje Vurnik temu kriteriju popolnoma drug pomen, ko ga po-

² »K poglavju o pojmovno-spekulativnem in historičnem spoznavanju umetnosti«, Dom in svet, leto XL, št. 8, str. 278-281.

³ Ibid.

⁴ »Umetnostna kritika kot družabna vrednota«, DIS, XXXIV/26, 2, 89-93.

⁵ Ibid.

⁶ Prim. Uvod v likovno umetnost: Vsebinska umetnine.

stavlja v odnos z družbenim poslanstvom umetnosti in družbeno odgovornostjo kritike. S tem se je Vurnik odklonil od larpurlartističnega pojmovanja umetnosti. Če pa umetnost ni sama sebi namen, pa sledi, da v umetnosti ni važna samo njena forma, ampak ravno tako tudi njena vsebina. To je Vurnik tudi v svojih kritikah večkrat povedal. Seveda pa nastane problem, kako določiti vsebino v glasbeni umetnosti, ki je v primeri z drugimi umetnostmi izrazito brezpredmetna. Vurnik je načel ta problem v svojem delu Uvod v glasbo, ki je pravzaprav njegovo najpomembnejše delo o glasbi. Že naslov sam nam pove, da je delo napisano v analogiji s Cankarjevim Uvodom. Vendar se Vurnik loči od Cankarja ravno v tem, da skuša tako v formo prodreti tudi v vsebino glasbe.

Prvo poglavje Uvoda v glasbo ima naslov Formalna vsebina glasbe, in Vurnik v njem obravnava »tonski material in njega oblikovanje« in to s treh pogledov. Najprej vrsto formalnih elementov glasbe opiše in jih terminološko opredeli. Dalje skuša raziskati dejstvo: »Neštetokrat se je že primerilo, da je kdo v zgodovini poskušal razbistriti vprašanje, ... kako je mogoče, da oni fizikalno tako navadni in lahko razložljivi pojav tona in tonskih kombinacij sploh more na človeka učinkovati z umetnostno močjo. Stari narodi so si razlagali ta pojav z božansko čudotvornostjo, moderna znanost je nabrala kopico fizioloških, psiholoških, estetskih in drugih dognanj, ...«⁷ Vprašanje ostaja sicer še naprej odprto, vendar skuša Vurnik odgovoriti nanj. Tako navaja vrsto podatkov, kako si na primer menjavo tona in pavze psihologi razlagajo kot »... menjavo znakov aktivite in pasivite, znakov življenjske volje in miru...« Dalje pravi, da si psihologi razlagajo hiter tempo kot »razburjenost«, počasen kot »mirno ravnesje čustev«, accelerando pa kot »strastno pohitevanje, zagon«. Psihologi so tudi ugotovili, kot pravi Vurnik, da si večina ljudi predstavlja visoke tone kot »svetle, lahke, eterične«, nizke pa kot »temne, težke«. Teh nekaj primerov naj služi le v ilustracijo, Vurnik pa jih navaja še mnogo, čeprav ni povsem prepričan o njihovi objektivnosti.

Končno pa Vurnik ugotavlja, v kakšne formalno-likovne kompozicijske tipe se ti formalni elementi lahko družijo. Pride do sledečega rezultata: glasbenik ima v bistvu dve možnosti, da združuje tone v skupine; sukcesivno, v horizontalno linijo, ali simultano, v vertikalno sozvočje. Tako loči Vurnik tri vrste kompozicije:

1. »Bistvo melodije je linearno-vodoravno sklenjena vrsta tonov, ki se menjavajo z ozirom na svojo tonsko višino in ritmične kvalitete in kvantitete...« Melodija je lahko že samostojno glasbeno telo kot tip *monofonije*.
2. »Polifonija pa se imenuje tako združenje dveh ali več melodičnih linij v celotno telo, pri katerem hoče vsaka linija, često ritmično, vsekakor pa po melodičnem gibanju biti samostojen individuj, pri čemer ni ravno treba, da bi bil vsakokratn prerez telesa harmonski fiksiran akord po svoji konsonanci.«
3. »Homofonija pomeni takšno glasbo, ki obstoji ... iz samih vertikalnih vrednot, zvezanih na ta način, da so vsi glasovi med seboj v takem ali takem 'harmoničnem' razmerju ... Skoraj nikoli homofonija ni brez vodilne melodije, ki jo ostali glasovi 'tolmačijo', spremljajo kot zaporednost simultanih sozvočij.«

Poleg formalne loči Vurnik še predmetno vsebino v glasbi, v kateri obravnava »duševne podlage in doživetje v glasbi«. S tega stališča deli glasbo v »čisto« in »pomensko«, in ju definira približno takole: čista glasba sloni samo na muzikalnih predmetnih podlagah, ki nič ne »pomenijo« in so predstavno-asociacijsko, čustveno, miselno itn. indiferentne. Estetsko čustvovanje sloni samo na predstavi forme. Pomenska glasba pa ima poleg muzikalnih še izvenmuzikalne predmetne podlage, predstavne asociacije, čustva, misli. Estetsko čustvovanje sloni na predstavi forme in na »pomenu«.⁸ Po teh ugotovitvah pa Vurnik nadaljuje: »Pomenske vsebinske tipe bi lahko psihološki delili v predstavne, miselne, čustvene, stremiljske; za stil pa je večjega pomena, če ločimo med temi one tipe, ki slone ali pretežno na fizično-primarnih ali pa one, ki slone pretežno na doživetijsko duševnih, sekundarnih podlagah, pri čemer lahko govorimo kratko o 'čutnem vtisu' in 'duhovnem izrazu'. V kategorijo čutnega vtisa spada predvsem čista glasba, deloma pa tudi predstava in predstavno občutenjska (ilustrativna), o duhovnem izrazu govorimo pri miselnih in miselnočustvenih vsebinah. V tem smislu so zasnovani pojmi idealizem (duhovni izraz), naturalizem (čutni vtis) in realizem (hkrati vtis in izraz. Primeri: Cankar Uvod!)).«

⁷ Ta in naslednji citati so iz Uvoda v glasbo.

⁸ Tu se Vurnik naslanja na Vebrovo delo Estetika, Lj. 1925.

Po tem principu klasificira Vurnik predmetno pomensko vsebino v deset kategorij, ki pa za naš pregled njegovega dela niso bistveno pomembne, ker nam je princip že znan. Pomembnejše je naslednje poglavje Estetska (umetnostna) vsebina glasbe, kjer pravi, da je »... ločevanje predmetne vsebine in forme le teoretskega pomena. Vsebinska in forma v umetniški se medsebojno družita v neko soglasnost, ki je tolika, da povzroči že izpremenitev najneznatnejše tonske podlage tudi izpremenitev vsebine...« in obratno. Rezultate formalne in predmetne analize uporabi pri karakteristiki treh kategorij umetnostne vsebine: idealizma, realizma in naturalizma.

Idealizem išče po Vurnikovem mnenju sredstva, ki izražajo idejo; družijo se z besedo, z idealističnim tekstom. Glasba poudarja idejno tehtne besede teksta. Tonski sistem je abstrakten, kompozicija je monofona. V formi je najpogostejša simetrija. Tudi vsi drugi elementi so podrejeni idejni ekspresiji.

Realizem hoče idejni izraz in čutni vtis. Več izraznih linij se med seboj prepleta, kompozicija je polifona. To prepletanje zabriše idejni izraz linije. Vsaka melodija ima svoj ritem, tkivo je poliritmično. Vežanost na besede je sicer pogosta, a ne nujna. Forma je shematična, pa ne abstraktna (kanon, imitacija, fuga itn.).

Naturalizem obnavlja čutni vtis. Zato uporablja homofono kompozicijo, akordično »slikanje«, ki ima eno samo linijo, a še ta se dostikrat izgubi. Če se veže z besedo, si izbere naturalističen tekst. Tonski sistem bazira na čutnih dognanjih (dur-mol), ravno tako akordi (konsonance so prijetne, disonance neprijetne). Forma je čutna, radikalni naturalizem pa je brez forme. Dinamika in tempo služita le za kontrastnost.

V zadnjem poglavju obravnava Vurnik še stil v glasbi. Ker pa že poznamo bistvo njegovih misli o stilu, lahko sedaj Uvod v glasbo nekoliko kritično pregledamo. Od analize formalnih elementov glasbe je gotovo najbolj neproblematična njihova terminološka karakterizacija. To je v bistvu snov učbenika o teoriji glasbe in je to področje v glasbi na splošno najbolj dognano. Zelo pomembno pa se mi zdi dejstvo, da je Vurnik skušal ugotoviti psihološke učinke teh elementov. To seveda ni delo glasbenega znanstvenika, temveč psihologa, psihologija pa do takrat na tem področju še ni dosegla kakšnih bistvenih rezultatov. Zato je razumljivo, da Vurnik ta dognanja navaja z zadržanostjo in se nanje bistveno ne opre. Trije kompozicijski tipi tudi niso Vurnikova ugotovitve, ampak operira z njimi na splošno vsa glasbena znanost. Pač pa je Vurnikovo delo razvrstitev teh treh tipov v estetsko-umetnostni vsebini glasbe (monofonija-idealizem, polifonija-realizem itn.). Čeprav ta razvrstitev ni dovolj obdelana in dokazana, pa se mi zdi princip pravilen.

Veliko bolj problematično pa se mi zdi Vurnikovo obravnavanje predmetne vsebine glasbe in njene vloge v estetsko-umetnostnem organizmu. Vurnik čisto in pomensko glasbo najprej definira kot dve nasprotni kategoriji, takoj nato pa čisto glasbo uvrsti med eno izmed zvrsti pomenske glasbe. Definicija čiste in pomenske glabe je pravilna, zanjo obstajajo primeri oziroma dokazi, in glasbena znanost to terminologijo že dolgo časa uporablja. Zato pa ni pravilna uvrstitev čiste glasbe med zvrsti pomenske. Vurnik je to storil iz prevelike vneme za glasbeno vsebino, za »idejnost«. Šel je celo tako daleč, da je estetsko-umetnostno vsebino glasbe oprl na izvenmuzikalne predmetne primesi in tako prišel do precej enostavne formule: glasba, ki je oprta na idejno, etično, moralno predmetno vsebino, je idealistična. Čim bolj pa postane ta izvenmuzikalna primes brezidejna, čutna, skratka naturalistična v literarnem, likovnem itn. smislu, toliko bolj je tudi glasba naturalistična. Pri tem naj bi tvorila skrajno točko naturalizma glasba, ki izvenmuzikalnega pomena sploh nima, to je čista glasba.

Pri tem pa je Vurnik pozabil, da bi za takšno gledanje moral najprej dokazati, da glasba po svojem bistvu (= čista glasba) ni zmožna izraza, temveč samo »čutnega vtisa«. Zgodovina pa nam dokazuje ravno obratno, da sta v vseh dobah obstajali čista in pomenska glasba druga poleg druge, in sta bili obe v stilu dobe, pa če je ta doba stremela za vtisom ali razzom. Res je, da se je v »naturalističnih« dobah pomenska glasba družila z »naturalističnimi« izvenmuzikalnimi primesmi, v »idealističnih« pa z idejnimi. Res pa je tudi, da je v vseh teh dobah eksistirala ob njej tudi čista glasba. Tu pa nastane problem, kako se da čisto glasbo stilno opredeliti. Vurnikov predmetno-pomenski princip tu odpove. Ostane samo še formalni princip. Mislim pa, da se je treba strinjati z Vurnikom, da to ni dovolj. Vendar rešitve tega problema zaenkrat nimamo.

Zato bo delo bodočnosti moralo biti na tem področju. Glasbeni znanosti bo lahko mnogo pomagala predvsem psihologija, dalje sociologija, morda matematika, aku-

stika itn. Tako bo možno bolje od Vurnika odgovoriti, kakšne so in morajo biti karakteristike obeh polov umetnostnega okusa, ki ju esteti označujejo z: vtis — izraz, larpurlartizem — utilitarizem, dionizičnost — apoliničnost ali kako drugače. Bolje bo mogoče odgovoriti na vprašanje, do katere mere je in mora biti glasba izraz časa, svetovnega nazora, naroda, osebnosti, kar je vse bistveno za vprašanje stila. Vurnikova zasluga pa je, da je opozoril na dejstvo, da mora naše spoznanje prodrati tudi v ne tako malo pomembni svet glasbe.

Življenjski pogoji mladine

Bogdan Kavčič

1. Koga smo anketirali?

Povzetek:

Anketa je zajela 1% slovenskega prebivalstva, starega nad 14 let. 14—27 let starih je v vzorcu 3353 ali 27%. Med mlajšimi je več moških kot žensk, med starejšimi pa obratno. Zgleda, da v Sloveniji začnejo ljudje intenzivneje sklepati zakonsko zvezo po 20. letu. Med 20—27 let stari Slovenci je poročenih že 29% moških in 47% žensk.

Anketa o masovnih komunikacijskih sredstvih, ki jo je inštitut za sociologijo univerze v Ljubljani izvedel na terenu marca 1962, je zajela enoodstotni reprezentativni vzorec slovenskega prebivalstva nad 14 let starosti. Če rečemo, da je bil vzorec reprezentativen, to pomeni, da je bil tako izbran, da predstavlja celotno slovensko prebivalstvo v malem; posamezne karakteristike (znaki) so v vzorcu zastopane v približno enakih razmerjih kakor med celotnim prebivalstvom. Če torej rečemo npr., da je med vsemi anketiranimi 53% žensk in 47% moških, lahko isto rečemo z drugimi besedami (ob predpostavki reprezentativnosti vzorca): med slovenskim prebivalstvom, stari nad 14 let, je 53% žensk in 47% moških.

Med vsemi anketiranimi je bilo 14—27 let starih 3353 ali 27%. Moških je med anketiranimi v tej starosti 51%, žensk pa 49%. Primerjava s prejšnjim podatkom nam pove, da je med vsem prebivalstvom v Sloveniji (stari nad 14 let) več žensk kot moških; medtem ko je med mladino več moških kot žensk. Iz tega sledi, da je med starejšimi od 28 let znatno več žensk kot moških. V tem so deloma izražene še posledice vojne, deloma pa je to posledica dejstva, da je življenjska doba žensk povprečno daljša, kakor pa življenjska doba moških. Ugotovitev, ki jo pogosto srečamo v vsakdanjem življenju, da je pri nas več žensk kot moških, torej velja le za prebivalstvo, staro nad 28 let, za mlajše pa je razmerje obratno.

Celotno starostno obdobje 14—27 let smo razdelili na tri obdobja: 14—16 let, 17—19 let in 20—27 let. Osnova za tako razdelitev je bila podobnost v aktivnosti prebivalstva posameznih starostnih stopenj, ki so nam jo pokazale prej izvedene ankete. Kolikšen del anketiranih spada v posamezno starost in tudi spol, nam kaže tabela 1.

Starostno obdobje 14—16 let psihologija označuje kot obdobje adolescence, zorenja. Karakterizira ga dozorevanje določenih fizioloških funkcij kot tudi nekaterih mentalnih sposobnosti. Tako nekateri mislijo, da se razvoj inteligentnosti zaključí nekako s 16. letom. Za družbeno aktivnost posameznika pa je pomembna ponovna usmeritev v zunanji svet, povečano zanimanje za dogajanje v okolju. Ponovna usmeritev v zunanji svet nastopi kot posledica tega, da so v tej starosti že premagane težave, združene z dozorevanjem seksualnih organov, ki se je izvršilo v dobi pred adolescenco — v puberteti. Fiziološke spremembe, ki imajo za posledico spremembo dečka v fanta in deklice v dekle, jemljejo pubertetniku energijo in ga zaposlujejo tudi doživljajsko. Sele, ko so ti procesi v glavnem končani, se spet usmeri v zunanji svet, toda ne več kot otrok, ampak, vsaj po prepričanju, že kot odrasel. V to obdobje pade tudi konec obveznega šolanja in s tem povezana nujnost usmeritve v poklic.

Tabela 1: Anketiranci, stari 14—27 let, po starosti in spolu (v %).

Starost	Spol		100 % =
	moški	ženske	
14—16 let	51	49	610
17—19 let	50	50	703
20—27 let	51	49	2040
	1705	1648	3353

Opomba: Številke v vrsti in koloni »100 % =« so absolutne in pomenijo število vseh anketiranih označene starosti oziroma spola.

Vse to v veliki meri zapoši mladega človeka, kar se po svoje odrazi tudi v njegovi družbenopolitični in društveni aktivnosti. K temu prispeva na drugi stran še majhna količina življenjskih izkušenj, ki jih je treba še najprej izpopolniti in dobiti ter šele potem možno koristno uporabljati.

Obdobje 17—19 let karakterizira za večino mladine nadaljnje uvajanje v poklic. Za vajence in dijake srednjih šol — strokovnih in splošno izobraževalnih — pomeni to tudi nadaljnje šolanje in s tem pridobivanje vedno večje količine znanja. Verjetno je v zvezi s približevanjem lastnemu poklicu v tem starostnem obdobju pomembna karakteristika tudi prehod od vpliva staršev in vzgojiteljev k samostojnosti; tako ekonomski samostojnosti v pogledu na svet in življenje. To je najjasneje izraženo v »zrelostnem izpitu«, »zrelostnem spričevalu« po zaključku šolanja na gimnaziji. Abituriente takrat proglasijo tudi formalno za »zrele«, za sposobne več ali manj samostojnega uravnavanja svojega življenja. Za kmečko mladino omenjeni procesi potekajo v specifičnem okolju in zaradi tega gotovo na specifičen način. Vendar študij, ki bi se tega vprašanja sistematično lotile, pri nas še nimamo.

Obdobje 20—27 let pomeni dokončno vključitev posameznika med ekonomsko aktivno prebivalstvo. To velja za moške v celoti in v precejšnji meri tudi za ženske, vsaj do poroke. Obdobje usposabljanja za poklic je končano. Verjetno je najbolj karakteristični znak tega obdobja ustvarjanje lastne družine, saj je med 20 in 27-letnimi — kot bomo kasneje podrobneje videli — že 47 % poročenih žensk in 29 % poročenih moških. Po družbenopolitični aktivnosti pa se to obdobje približuje najaktivnejšemu starostnemu obdobju 28—41 let. V nekaterih društvenih dejavnostih, kot npr. športu, pa je v tem obdobju že dosežen višek.

Med vsemi anketiranimi, stari 14—27 let, je dobre tri četrtine še samskih (76 %) in nekako ena četrtina (24 %) poročenih. Zanimiv podatek je, da je med njimi le 0,1 % razvezanih. Razmerje med poročenimi in samskimi v tem starostnem obdobju pa je precej iskrivljeno, če ne upoštevamo tudi spola. Žensk se namreč poroči v tej starosti mnogo več kot moških. Podatki so v tabeli 2.

Tabela 2: Poročeni in samski med 14—27 let stari Slovenci, po starosti in spolu, v odstotkih.

Starost	Samski		Poročeni		100 % =	
	moški	ženske	moški	ženske	moški	ženske
14—16 let	100	98	—	1	310	300
17—19 let	96	96	3	4	354	349
20—27 let	70	52	29	47	1040	1000
Povprečno	81	70	18	29	1704	1649

Opomba: Števila v koloni »100 % =« so absolutna in pomenijo število vseh anketiranih označene starosti in spola. Kolikor seštevek samskih in poročenih ni 100 %, predstavljajo ostanek tisti, ki so razvezani, ovdovali ali pa na vprašanje niso hoteli odgovoriti.

Število tistih, ki se poročijo pred 20. letom, je torej sorazmerno majhno; med moškimi in ženskami tudi ni bistvenih razlik. Le spodnja starostna meja za poroko je pri dekletih nižja kot pri fantih. Ta pojav lahko vrednotimo kot pozitiven, ker pomeni večjo zrelost in večjo življenjsko izkušnost, s tem pa tudi večjo umirjenost in realnejši pogled na svet in življenje. To pa nujno pozitivno vpliva na stabilnost zakona in s tem tudi na družino. V ZDA npr. se začne prvo obdobje intenzivnejšega poročanja za ženske že okrog 17.—18. leta in za moške okrog 20-tega. Tako zgodnje poročanje ima neugodne posledice zlasti za tisti del ženske mladine, ki se šola. Poroka običajno pomeni prekinitev šolanja in s tem prekinitev usposabljanja za želeni poklic. Če se žena kasneje zaposli, se zaradi neusposobljenosti ne more zaposliti v želenem poklicu, ampak v skladu z realno usposobljenostjo. Običajna posledica tega je nezadovoljstvo s poklicem — nezadovoljstvo, ki ga pogosto prenaša tudi v družino, ker misli, da se je prežgodaj poročila itd.

Po dvajsetem letu pa je poročanje zelo intenzivno, in to bolj za ženske kot za moške. Poroka v povprečju ne vpliva negativno na družbenopolitično in društveno dejavnost posameznika. Vpliv pa je verjetno različen tako za moške kot za ženske. Podatki kažejo, da se navedena aktivnost žensk začne zmanjševati po 19. letu, da nekako po tem letu začne zaostajati za moškimi. Del tega zaostajanja gre prav gotovo na račun novih vlog, preobremenjenosti — žene in gospodinje — ki jih s poroko dobi žena. Nekatere študije kažejo, da se poročene žene v večji meri hranijo doma kot neporočene. Kaže, da tudi v večji meri usmerjajo svojo dejavnost za pridobivanje sredstev za opremo stanovanja kot moški itd. Verjetno se pojavijo pri tem zanimive razlike med poročenimi in neporočenimi ženskami. Pričakovali bi lahko, da pri poročenih usmerjata svojo dejavnost za pridobivanje sredstev za opremo stanovanja oba, mož in žena. Za samska dekleta pa bi pričakovali, da bodo bolj aktivna pri pridobivanju sredstev za opremo stanovanja (ker ga morajo opremiti same) in modno oblačenje, kakor pa poročene. K tem se pogosto priključi še delo z otroki in podobno. Vse to obremenjuje predvsem ženo in manj moža. Zato je zelo verjetno, da so to vzroki za manjšo družbenopolitično aktivnost in dejavnost v društvih. Vzporedno s tem gre svojevrstna, s tradicijo pogojena, diferenciacija aktivnosti med moškimi in ženskami. Kot kažejo nekatere raziskave in opazovanja, se funkcije upravljanja tako v podjetjih kot pri organih oblasti še vedno v znatni meri koncentrirajo za moške. Ženske pa so bolj zastopane v organizacijah, kot so Rdeči križ, Društvo prijateljev mladine ipd.

2. Problematika izobraževanja

Povzetek:

Podatki o stopnji formalne izobrazbe kažejo, da se v Sloveniji nivo minimalne izobrazbe, in s tem izobrazbe na sploh, dviga. Tistih, ki niso dokončali niti osnovne šole, je z vsako generacijo manj.

Poleg rednega izobraževanja je treba upoštevati tudi izobraževanje v obliki tečajev in seminarjev. Podatki kažejo, da se je v zadnjih dveh letih pred anketo skoraj vsak četrty 14—27 let star Slovenec udeležil kakega tečaja ali seminarja, oziroma je bil izreden dijak ali študent. Nadalje se je pokazalo, da tisti z višjo izobrazbo bolj intenzivno posegajo po dodatnem izobraževanju na tečajih in seminarjev kot tisti z nižjo formalno izobrazbo. Manj izobraženi posegajo predvsem po strokovnem izobraževanju, bolj izobraženi pa tudi po ostalih oblikah.

Analiza podatkov je nadalje pokazala, da je tiste, ki so se zgodaj nehali (formalno) izobraževati, tudi zelo verjetno težko družbenopolitično angažirati.

Starostno obdobje 14—27 let predstavlja starost, ko velika večina ljudi zaključi svoje šolanje, ko konča izobraževanje. Ugotavljanje nivoja izobrazbe predstavlja v naših razmerah precejšnje težave. Predvsem je težko primerjati med seboj različne vrste šol, ker se med seboj razlikujejo tako v trajanju kot po programih. Nadalje je bila v našem šolskem sistemu vrsta sprememb, ki zopet otežkočajo razporeditev ljudi v enotne kategorije. Poleg tega imamo razen rednega tudi izredno šolanje itd., itd. V anketi je bilo postavljeno vprašanje po zadnji dokončani šoli, redni ali izredni. Pri mladini, ki se še šola, so torej podatki nekoliko izkrivljeni: prikazujejo slabšo sliko, kot pa je dejansko. Tisti, ki so bili v času anketiranja v zadnjem razredu

gimnazije, so bili razvrščeni v isto kategorijo kot tisti, ki so končali osemletko, čeprav je prvim manjkalo le še nekaj mesecev pouka, in bi bili razporejeni v višjo kategorijo. Vendar ima taka, razmeroma površna registracija svojo prednost — je pregledna. Vse izobrazbene stopnje nam je uspelo zajeti v šest kategorij. Natančnejša registracija pa bi bila sicer bližja dejanskemu stanju, dala bi pa nepregledno in težko primerljivo množico kategorij. Med vsemi anketiranimi, starimi 14—27 let, jih je končalo:

- a) manj kot 4 razrede osnovne šole 3 % (nepopolno osnovno šolo),
- b) osnovno šolo (4, 5, 6, 7 ali 8 razredno) 51 % (osnovno šolo),
- c) osnovno šolo (4 razrede osnovne šole + 3, 4 razrede nižji gimnazije) 17 % (nižjo srednjo šolo),
- d) nižjo strokovno šolo (vajenske in industrijske) 16 %,
- e) srednjo šolo (gimnazija, TSS, gradbena, ekonomska, učiteljske itd.) 10 % in
- f) višjo ali visoko šolo 1 %.

Po posameznih starostih nastopijo zanimive razlike. Podatke kaže tabela 3.

Tabela 3: Slovenci, 14—27 let stari, po starosti in izobrazbi — v odstotkih.

Izobrazba	Starost		
	14—16	17—19	20—27
Nepopolna osnovna šola	2	3	4
Osnovna šola	74	52	43
Nižja srednja šola	18	24	15
Nižja strokovna šola	2	14	21
Srednja šola	1	5	14
Višja in visoka šola	—	—	1
100 % =	610	703	2040

Opomba: Številke v vrsti »100 % =« so absolutne in predstavljajo vse anketirane označene starosti.

Podatki v vrsti »nepopolna osnovna šola« kažejo, da se pri nas nivo minimalne izobrazbe in s tem izobrazbe na sploh dviga. Takih z nedokončano osnovno šolo je vedno manj. Med naslednjimi generacijami bodo le še izjemni primeri. Porast nivoja kažejo še naslednji podatki: Nedokončano osnovno šolo ima med 28—41-letnimi 6 %, med 42—55-letnimi 10 % in med starejšimi od 55 let kar 22 %. Najnižji nivo izobrazbe torej raste od generacije do generacije. Primerjava ostalih izobrazbenih kategorij po starosti ne bi bila upravičena, ker mlajši šolanja še niso končali.

Poleg obravnavanega izobraževanja je treba upoštevati še izobraževanje v obliki tečajev in seminarjev. Zato smo anketiranim postavili tudi vprašanje, če obiskujejo kak tečaj ali seminar, oziroma, če so ga obiskovali od leta 1959 dalje. S tem vprašanjem smo zajeli tudi tiste, ki so bili v času anketiranja izredni dijaki srednjih šol in izredne študente. Pokazalo se je, da se približno 23 % mladih ljudi v starosti 14—27 let poslužuje takega izobraževanja. Torej se je skoraj vsak četrty Slovenec v starosti 14—27 let udeležil kakega tečaja iz področja splošnega, strokovnega, ideološkega, družbenoekonomskega ipd. izobraževanja. Kategorizacijo izvenšolskega izobraževanja smo dobili pri delavski univerzi.

Pri posameznih starostih se pojavijo razlike. Mlajši se v manjši meri udeležujejo tečajev in seminarjev kot starejši: med 14—16-letnimi jih je obiskovalo kak tečaj ali seminar od 1959 dalje 10 %; med 17—19. letnimi 25 % in med 20—27. letnimi 27 %. Kot je pokazala anketa, se tovrstnega izobraževanja v večji meri poslužujejo ravno ljudje v starosti 17—27 let. Odstotki so tu najvišji in se zmanjšujejo z zvečevanjem starosti kot tudi z zmanjševanjem. Tako je sicer med najaktivnejšo starostno grupo 28—41-letnih le še 20 % takšnih, ki so se v omenjenem obdobju udeležili kakega seminarja ali tečaja, med 42—55-letnimi še 10 % (enako kot med 14—16-letnimi) in pri starejših od 55 let le še 3 %. Mlajši od 16 let se v pretežni meri še šolajo

in jim je izobraževanje še osnovna dejavnost, pa zato še ne čutijo potrebe po dodatnem izobraževanju. Le-tisti, ki so že v poklicu, čutijo večjo potrebo po dodatnem izobraževanju, predvsem strokovnem, saj se 30 % vseh, ki se v tej starosti dodatno izobražujejo, poslužuje ravno strokovnega izobraževanja. Strokovno izobraževanje je na prvem mestu tudi med starejšimi: med 17—19-letnimi se jih je med vsemi, ki so se dodatno izobraževali s tečaji, posluževalo strokovnega izobraževanja 55 %, med 20—27-letnimi 63 %, med starejšimi pa je tak odstotek še višji in doseže tudi 77 %.

Porast poudarka na strokovnem izobraževanju s starostjo je po eni strani rezultat vse večjega zaposlovanja s starostjo; po drugi strani pa je odraz manjše (nezadostne) izšolanosti starejših, kajti starejši so relativno manj izobraženi, manj izobraženi pa v večji meri obiskujejo tečaje za strokovno izobraževanje kakor bolj izobraženi.

Nekoliko drugačna je situacija z udeležbo na seminarjih za ideološkopolitično izobraževanje. Teh so se anketirani po posameznih starostih udeleževali v naslednjih proporcijah:

14—16-letni	14 %
17—19-letni	16 %
20—27-letni	13 %
28—41-letni	10 %
42—55-letni	8 %
nad 55 let stari	5 %

Mlajši od 27 let se torej v večji meri ideološkopolitično izobražujejo kot pa starejši. Pri tem gre po eni strani najbrž za to, da jim je potrebno osvojiti znanje, ki ga starejši že imajo. Vsaj deloma pa je to gotovo zasluga družbenopolitičnih organizacij, v katere so vključeni, to je predvsem Zveze mladine in Zveze študentov, ki prirejajo take seminarje. Med 17—19-letnimi se je v omenjenem času praktično vsak šesti udeležil kakega tečaja za ideološkopolitično izobraževanje. Če bodo 14—16-letni ohranili isti tempo, je verjetno, da bo med njimi v kasnejših letih še več takih, ki bodo obiskovali seminarje za družbenopolitično in ideološko vzgojo.

Kot zanimiv podatek velja omeniti tudi to, da je bilo med 14—16-letnimi tudi 9 % takih, ki so se med anketiranjem izredno šolali, bodisi na srednjih šolah, bodisi na višjih ali visokih. To je dokaz zelo intenzivne težnje po izobraževanju pri mladini. Veliko število se jih redno šola. Od tistih pa, ki so šli prej v poklic, pa jih doberšen del skuša to nadoknaditi z oblikami izrednega šolanja. Taka tendenca je gotovo pozitivna v vsakem pogledu. Višji nivo izobrazbe pomeni tudi večjo usposobljenost. Tako bo naše gospodarstvo dobivalo vedno več bolj izobraženih kadrov. Taki kadri pa so eden od pogojev za dvig proizvodnosti dela, za zvečanje proizvodnje po kvantiteti in kvaliteti itd.

V odstotku moških in žensk v starosti 14—27 let, ki se dodatno izobražujejo s tečaji in seminarji, ni razlik — obojih je 23 %. Nastopijo pa razlike v posameznih vrstah izobraževanja.

Tabela 4: Nekaterne vrste tečajev in seminarjev, ki so se jih udeleževali anketirani, stari 14—27 let, od leta 1959 do marca 1962, kjer se pojavijo razlike med spoloma.

Vrsta izobraževanja	Spol	
	moški %	ženske %
Strokovno	55	62
Ideološkopolitično	19	8
Družbenoekonomsko	4	6
Izreden dijak ali študent	10	8
100 % = ...	397	386

Opomba: Številke v vrsti »100 % =« pomenijo število vseh anketiranih, starih 14—27 let, ki so se od leta 1959 do marca 1962 udeležili kakega tečaja ali seminarja.

Kot kaže tabela, se ženske v večji meri udeležujejo strokovnega in družbenoekonomskega izobraževanja, manj pa ideološkopolitičnega. Zadnje je verjetno v zvezi s tem, da je med ženskami manj funkcionarjev kot med moškimi. Pravtako je med ženskami tudi manj izrednih dijakov oziroma študentov kot med moškimi.

Zanimal nas je tudi odgovor na vprašanje, kdo kaže večjo tendenco po dodatnem izobraževanju s tečaji in seminarji, tisti, ki imajo nižji nivo formalne izobrazbe ali tisti, ki imajo že višji nivo šolske (formalne izobrazbe)? Lahko bi zagovarjali eno in drugo. Podatki pa so pokazali, da se je raznih tečajev in seminarjev udeležilo od 14—27 let starih naslednje število vseh, ki so dokončali označeno vrsto šole (ki imajo označeno formalno izobrazbo):

Manj kot 4 razrede osnovne šole	10 %
Osnovno šolo	19 %
Nižjo srednjo šolo	24 %
Nižjo strokovno šolo	35 %
Srednjo, višjo ali visoko šolo	36 %

Podatki torej kažejo, da so se tisti z višjo formalno izobrazbo tudi v večji meri posluževali še dodatnih oblik izobraževanja z različni tečaji in seminarji. Čim nižja je formalna izobrazba, tem večja je potreba po dodatnem pridobivanju znanja. Razlike pa nastopijo tudi po vrstah izobraževanja. Podatke kaže tabela 5.

Tabela 5: Nekatere vrste tečajev oziroma seminarjev, ki so se jih od leta 1959 do marca 1962 udeležili 14—27 let stari anketiranci, pri katerih nastopijo razlike po izobrazbi — v odstotkih.

Vrsta tečajev oz. seminarjev	Izobrazba				
	manj kot 4. raz. osnov. šole	osnovna šola	nižja srednja	nižja strokovna	srednja, višja ali visoka
Strokovni	(13)	66	64	56	36
Ideološkopolitični	(1)	8	12	15	28
Družbenoekonomski	—	7	1	2	6
Izredni dijaki oz. študenti	—	4	9	16	15
100 % = ...	16	314	138	189	128

Opomba: Številke v oklepajih (prva kolona) so absolutne, ker so premajhne za izračunavanje odstotkov. Prav tako absolutna so števila v vrsti »100 % =«, ki pomenijo število vseh anketiranih 14—27 let starih, ki imajo označeno izobrazbo in so se od leta 1959 do marca 1962 udeležili kakih tečajev oziroma seminarjev. Kolikor manjka do 100 %, so se udeležili drugih tečajev oziroma seminarjev, ki niso navedeni (npr. splošnoizobraževalnih ipd.).

Tabela nakazuje nekatere tendence. Tisti z nižjo formalno izobrazbo se dodatno izobražujejo predvsem strokovno. Strokovno izobraževanje je na prvem mestu tudi pri ostalih nivojih formalne izobrazbe, vendar ima znatno manjši pomen kakor pri nižjem nivoju formalne izobrazbe. Tisti z višjo formalno izobrazbo si razširjajo svoje obzorje mnogo bolj vsestransko tudi ideološkopolitično in družbenoekonomsko, med njimi je več izrednih študentov itd., kakor pa med tistimi z nižjo izobrazbo. Manjši del tistih z nizko formalno izobrazbo se še dodatno izobražuje s pomočjo raznih tečajev, kakor pa tistih z visoko izobrazbo. Od tistih, ki se pa izobražujejo dodatno, pa so tisti z nižjo izobrazbo usmerjeni predvsem v strokovno izobraževanje; medtem ko je izobraževanje tistih z visoko formalno izobrazbo mnogo bolj vsestransko. Vzrok je verjetno v tem, da je družbeni položaj (formalno visoko izobraženih) tak, da poraja potrebo po vsestranski razgledanosti. Po drugi strani pa ne smemo pozabiti na pomen pogojev, ki so posamezniku omogočili doseči višjo stopnjo formalne izobrazbe. Predvsem smo verjetno upravičeni predpostavljati, da so tisti, ki dosežejo visoko formalno izobrazbo, v povprečju sposobnejši in nasploh aktivnejši kakor pa tisti, ki dosežejo le nizko

stopnjo formalne izobrazbe. Drugi važen faktor so materialni pogoji, v katerih živi posameznik. Kljub vsemu sistemu štipendiranja imajo tisti, ki žive v krajih, kjer so šole, več možnosti, da dosežejo višjo stopnjo formalne izobrazbe, kakor pa oni, ki žive izven teh krajev. Med tistimi, ki žive v krajih z ustreznimi šolami, pa imajo zopet več možnosti tisti, katerih starši so bolj materialno situirani, kot pa tisti, katerih starši so slabše materialno stimulirani. To dokazuje tudi strukturo dijakov srednjih šol in študentov. Kljub različnim možnostim pa so seveda potrebne tudi določene minimalne sposobnosti. Bolje izobraženi so nasploh aktivnejši in sposobnejši. To pa se pozna tudi pri dodatnem izobraževanju.

Vendar tak pojav nujno vodi do zanimive diferenciacije, do povečanja razlik v izobraženosti, in s tem tudi v družbenem položaju, med tistimi z nizko formalno izobrazbo (osnovna šola ali manj) in tistimi z visoko formalno izobrazbo (dokončana srednja šola ali več). Pri proučevanju dejavnosti v družbenopolitičnih in društvenih organizacijah ter organih samoupravljanja se je pokazalo, da so (formalno) manj izobraženi izrazito manj aktivni kakor (formalno) bolj izobraženi. Iz zgoraj navedenih podatkov pa sledi, da je za manj izobražene tudi manj verjetno, da bodo posegali po dodatnih oblikah izobraževanja, kakor pa za bolj izobražene.

Torej, če se neko zgodaj neha izobraževati, je verjetno, da ga bo tudi težko družbenopolitično angažirati. Če velja, da imajo tisti z višjo izobrazbo tudi višji družbeni status, in s tem večjo možnost vplivanja in razumevanja družbenih dogajanj, potem zgornja ugotovitev pomeni, da bo tisti z nižjo formalno izobrazbo vseskozi imel manjšo možnost vplivanja na družbeno dogajanje (da bo v tem pogledu stagniral, postajal čedalje bolj »nezainteresiran«), da pa bo tisti z višjo formalno izobrazbo imel zaradi sorazmerno še večjega dodatnega izobraževanja čedalje večjo možnost razumevanja in tudi vplivanja na dogajanja okrog sebe. Ta ugotovitev najbrž ne velja za najbolj izobraženi del prebivalstva, za tiste z visoko ali večjo formalno izobrazbo (na primer doktorat), ker v tem primeru pogosto nastopi specializacija v neko sorazmerno ozko strokovno področje, in s tem tudi odmik od dogajanja širši družbi. Pri analizi včlanjenosti v družbenopolitične organizacije se je npr. res pokazalo, da je včlanjenost najvišje izobraženih nekoliko nižja, kakor pa je včlanjenost tistih z dokončano srednjo šolo.

Drugo vprašanje pa je, če lahko dodatnemu izobraževanju preko tečajev in seminarjev pripišemo enako smer učinkovanja kakor rednemu (formalnemu) izobraževanju, kar smo pri gornjih razmišljanjih predpostavljali. Velja poudariti, da to ne pomeni enačenja dodatnega izobraževanja s formalnim, npr. pridobitev kvalifikacije na strokovnem tečaju v podjetju, s pridobitvijo kvalifikacije na neki strokovni šoli — po kvaliteti in kvantiteti znanja, pomeni le, da imata obe vrsti podobne učinke na posameznika v njegovem družbenopolitičnem in družbenem udejstvovanju. Razdelitev Slovencev, starih 14—27 let, po kvalifikaciji in poklicu, nam kaže tabela 6.

Tabela 6: Struktura 14—27 let starih Slovencev po kvalifikaciji in poklicu, v odstotkih.

Poklic	Odstotek
Dijaki, vajenci, študentje	29
Kvalificirani v industriji	20
Kmetje in kmečke gospodinje	17
Uslužbenci	15
Nekvalificirani v industriji	7
Gospodinje (ne v kmetijstvu)	5
Obrtniki in svobodni poklici.	3
Delavci v kmetijstvu	3
Ostali	1
100 % = ...	3353

Vključevanje v produktivno prebivalstvo je s starostjo vse močnejše. Medtem ko je med 14—16-letnimi še 78 % dijakov, vajencev in študentov, skratka tistih, ki se v poklic šele uvajajo, je takih med 17—19-letnimi še 43 % in med 20—27-letnimi le še 9 %. Od tistih 22 % 14—16 let starih, ki se ne šolajo več, jih 11 % odpade na kmetijstvo

(pomagajoči družinski člani), 3% na nekvalificirane delavce izven kmetijstva in ostalih 8% na vse ostale poklice. Kmečka mladina torej v večji meri prej zaključni šolanje kakor pa mladina iz drugih slojev prebivalstva.

Analiza tistih, ki so se od leta 1959 do marca 1962 udeležili kakega tečaja ali seminarja, je pokazala, da pri tem prednjačijo uslužbenci pred kvalificiranimi delavci v industriji in delavci v kmetijstvu, na zadnjem mestu pa so kmetje in kmečke gospodinje. Podrobnejše podatke kaže tabela 7.

Tabela 7: Odstotki 14—27-letnih, ki so se od leta 1959 do marca 1962 udeležili kakega tečaja ali seminarja, po poklicu.

Poklic	% udeležencev
Uslužbenci	39
Kvalificirani delavci izven kmetijstva	30
Delavci v kmetijstvu	26
Obrtniki in svobodni poklici	24
Dijaki, vajenci, študentje	19
Nekvalificirani delavci izven kmetijstva	19
Gospodinje (ne v kmetijstvu)	15
Kmetje in kmečke gospodinje	14
Povprečno	23

V glavnem se potrdi zaključek, ki smo ga naredili že pri analizi po formalni izobrazbi: tisti z nižjo formalno izobrazbo (nižjim družbenim statusom) se v manjši meri udeležujejo tečajev kot pa tisti z višjo formalno izobrazbo (višjim družbenim statusom). Pravzaprav ti podatki še bolj poudarjajo pomen družbenega statusa.

Posamezni poklici različno obiskujejo različne vrste tečajev. Čeprav je pri vseh poklicih strokovno izobraževanje na prvem mestu, je vendar najbolj izrazito pri kmetih. Tečajev za ideološkopolitično izobraževanje se udeležujejo v večji meri dijaki, vajenci in študentje, sledijo pa nekvalificirani delavci v industriji. Pri udeležbi na tečajih za družbenoekonomsko izobraževanje prednjačijo obrtniki in svobodni poklici; izrednih dijakov in študentov pa je največ med uslužbenci.

3. Skoraj polovica 14—27-letnih Slovencev ni zadovoljna s stanovanjem

Povzetek:

Analiza starostne strukture prebivalstva v bolj razvitih krajih in manj razvitih krajih je pokazala, da poteka odseljevanje iz manj razvitih v »valovih«. Nekaj se jih odseli med 17. in 19. letom — te pobere šola. Drugi intenzivnejši val odseljevanja je nekje okrog 30. leta. Taka slika je verjetno s svoje strani tudi odraz močne povojne kampanje za pritegnitev kmečkega prebivalstva k delu v industriji. Posledica odseljevanja je, da imajo manj razviti kraji več starega prebivalstva kot pa bolj razviti. Zadovoljstvo s stanovanjem se v aktivni obliki kaže kot želja po drugačnem stanovanju. Podatki kažejo, da si drugačno stanovanje želi 33% 14—16 let starih Slovencev; 38% 17—19-letnih in 56% 20—27-letnih. Moških manj kot žensk. Gospodinje izven kmetijstva največ od vseh poklicev, kmetov pa najmanj.

Kljub temu, da spada Slovenija že k sorazmerno razvitim deželam in je bila elektrifikacija močna že pred drugo svetovno vojno in zlasti intenzivna po vojni, je 7,5% anketiranih 14—27 let starih Slovencev izjavilo, da živi v stanovanjih, ki nimajo elektrike. Take kraje gotovo lahko prištevamo k najmanj razvitim, za prebivalstvo pa lahko rečemo, da je njegova družbena aktivnost najmanjša. To so verjetno predvsem kraji, ki so zelo oddaljeni od upravnih središč in imajo tudi slabe komunikacijske zveze. Navadno mislimo, da se prebivalstvo iz teh krajev izseljuje, da ljudje odhajajo v mesto in industrijske centre. Odhajali naj bi predvsem mladi ljudje. To naj bi pomenilo, da bodo taki kraji imeli drugačno starostno strukturo kakor ostali, da bodo v zaostalih krajih starejši ljudje sorazmerno bolj zastopani kot v raz-

vitih. Verjetno imamo upravičeno kraje, kjer živijo ljudje, ki v stanovanju nimajo elektrike, za izrazito zaostale, in ostale kraje za bolj razvite. Če drži prej navedena misel, da se mladi ljudje iz zaostalih krajev izseljujejo, bi morala biti starostna struktura prebivalstva po opisanih dveh vrstah krajev različna. Podatke, kot jih je pokazala anketa, prikazuje tabela 8.

Tabela 8: Starostna struktura prebivalstva v krajih, ki imajo elektriko, in krajih, ki nimajo elektrike.

Starost	Ima elektriko	Nima elektrike
14—16	5	5
17—19	6	4
20—27	17	17
28—41	29	21
42—55	19	21
nad 55	24	32
100 %	1079	958

Opomba: Številke v vrsti »100 %« so absolutne in pomenijo število vseh anketiranih, ki živijo v označenih krajih.

Kot kaže tabela, med obema vrstama krajev res nastopijo določene razlike. Vendar so te razlike do 27. leta starosti majhne in nastopi prva pomembnejša razlika šele pri starostni skupini 28—41-letnih, ki je znatno bolj zastopana v krajih, ki ima elektriko. Obratno pa je najstarejšega prebivalstva, tistih, starih nad 55 let, največ v krajih, ki nimajo elektrike. Manjše razlike pa so tudi pri starosti 17—19 let in 42—55 let. Taka slika je verjetno odraz dveh prepletajočih se pojavov:

1. Odseljevanje ni enakomerno skozi vse starosti, ampak poteka »v valovih«. Nekaj se jih odseli med 17. in 19. letom, te verjetno poberejo predvsem razne šole, ki so koncentrirane v posameznih mestih. Drugi intenzivnejši val odseljevanja pa je nekje okrog 30. leta. Oboje pa se seveda ustrezno izrazi tudi v kasnejših starostih.

2. Prikazana starostna slika mora biti do določene meje tudi odraz intenzivne pojvne kampanje za pritegnitev delovne sile s kmetov v mesto. Takratno odseljevanje se verjetno izraža prav v različnem deležu 28—41-letnih. Posledica tega pa je, da je v krajih brez elektrike relativno več starega prebivalstva kakor pa drugje.

Vsekakor pa iz tabele sledi, da odseljevanje v mladih letih ni tako intenzivno, kot bi mogli pričakovati, saj razlika do 27. leta starosti znaša komaj 2 %.

Na gornje zaključke je mogoč ugovor, da so razlike umetno prikrite zaradi ustrezne razdelitve krajev. Lahko bi rekli, da je kategorija »kraj z elektriko« preveč nehomogena kar se tiče odseljevanja, da vsebuje tako kraje, iz katerih se prebivalstvo izseljuje, kot tiste, kamor se izseljuje, in so zato razlike zmanjšane. V tem ugovoru je nedvomno precej resnice. Kraje brez elektrike so sicer upravičeno imeli za najbolj zaostale; nismo pa upravičeni šteti tiste, ki imajo elektriko, za njihova nasprotja — za razvite. In kako ta napaka vpliva na sliko starostne strukture? Za kontrolo bomo naredili še eno primerjavo. Primerjali bomo starostno strukturo prebivalstva krajev, ki nimajo elektrike, s starostno strukturo prebivalstva najbolj razvitih krajev — republiškega in okrajnih središč; to se pravi s starostno strukturo večjih mest v Sloveniji. Podatke nam kaže tabela 9.

Podatki v tabeli 9 kažejo podobno sliko kot podatki v tabeli 8. Prej naznačeni pojavi so le veliko izraziteje izraženi in potrjujejo že navedene zaključke.

Stanovanje brez elektrike ima niz učinkov na družbenopolitično in društveno dejavnost mladine. Kot smo že rekli, so to zaostali kraji, oddaljeni od središč, zato tudi ljudje manj berejo časopise, knjige in revije. Manj je gotovo tudi radioaparator, ker ni verjetno, da bi tranzistorski sprejemniki kompenzirali ostale aparate. Torej je obveščenost ljudi na zelo nizki ravni v primeri z obveščenostjo v razvitih krajih. Manjka torej eden bistvenih pogojev za aktivnost — obveščenost. Verjetno predstavljajo kraji brez elektrike manjša naselja, ki pa so tudi zelo raztresena; posamezne domačije so oddaljene druga od druge.

Tabela 9: Starostna struktura krajev brez elektrike in starostna struktura republiškega in okrajnih središč (v odstotkih).

Starost	Kraji brez elektrike	Republiško oziroma okrajno središče
14—16	5	5
17—19	4	6
20—27	17	18
28—41	21	29
42—55	21	21
Nad 55	32	21
100 % =	958	1451

Opomba: V vrsti >100 % = « so številke absolutne in pomenijo vse anketirane v označeni vrsti krajev. V okrajna središča so zajeta mesta pred zadnjo reorganizacijo (1. jan. 1963), torej tudi Kranj, Murska Sobota, Nova Gorica in Novo mesto, poleg Ljubljane, Celja, Maribora in Kopra.

Tudi oddaljenost nujno otežkoča in s tem zmanjšuje omenjene vrste aktivnosti. Nadalje, če ni elektrike, to določeno vpliva na dnevni ritem življenja, ki se bolj prilagaja naravni svetlobi kot sicer. Ali pa vsaj omejuje določeno aktivnost ob večerih itd.

Zadovoljstvo s stanovanjem, ki se v aktivni obliki izraža kot želja po drugačnem stanovanju (stanovanje, ki je različno od sedanjega), je rezultat delovanja vrste faktorjev. Pri tem gotovo ne gre samo za objektivno neustrezne sedanje razmere, ampak tudi za »neustreznost« v subjektivnem, psihološkem smislu.

Čeprav so objektivno neustrezne dejanske razmere verjetno najpoglavitejši faktor, ki vpliva na želje po drugačnem stanovanju, ostalih ne gre podcenjevati. Stanovanje je pogosto indikator prestiža posameznika ali njegove družine. Važen pa je tudi posameznikov odnos do trenutnega stanovanja, njegova osebna ocena, koliko stanovanje, ki ga ima, »ustreza« njegovim potrebam. Drugače povedano, vkolikor se njegov aspiracijski nivo razlikuje od dejanskega stanja. Ta nivo se vedno giblje nekeje med tistimi, kar je za posameznika optimalna meja, in tistim, kar je realno že dosegel. Če je nivo aspiracij daleč nad realnim stanjem, potem povzroči v individuumu napetost, ki se lahko kaže kot želja po drugačnem, aspiracijskemu nivoju ustreznijšem stanovanju. Pri tem je važen tudi vpliv grupe, v kateri posameznik živi. Če imajo člani grupe boljše stanovanjske razmere, bo njegovo nezadovoljstvo s stanovanjem večje in obratno. Posamezne vplive je seveda težko, če že ne nemogoče, izolirati, ker se sicer med seboj prepletajo, njihov kompleksni izraz pa je želja po drugačnem stanovanju.

Tabela 10: Odgovori 14—27 let starih Slovencev na vprašanje, če si želijo drugačno stanovanje — v odstotkih po starosti.

Ali želi drugačno stanovanje	Starost		
	14—16	17—19	20—27
Si želi	33	38	56
Neopredeljen	6	6	4
Ne želi	60	54	39
100 % = ...	610	702	2041

Opomba: Številke v vrsti >100 % = « so absolutne in pomenijo vse anketirane v označeni starosti. Kolikor manjka do 100 %, jih v posamezni starosti ni odgovorilo na vprašanje (v povprečju nekaj nad 1 %).

V koliki meri Slovenci, stari 14—27 let, želijo drugačno stanovanje, prikazuje tabela 10. Pokaže se, da je želja po drugačnem stanovanju precej intenzivna, saj si skoraj polovica 14—27-letnih želi drugačno stanovanje. Poleg tega se število tistih, ki si želijo drugačno stanovanje v tem starostnem obdobju, s starostjo povečuje. Posebno je opazen porast pri 20—27-letnih. To je zelo verjetno v zvezi s tem, da se jih ravno v tem starostnem obdobju poroči več kot ena tretjina. S poroko se v velikem delu ostreje pojavi vprašanje stanovanja kakor pa prej. Pravzaprav se pojavi že pred poroko, vendar praksa kaže, da ga je v naših razmerah nekoliko lažje rešiti po poroki. Mlajši še niso materialno samostojni, živijo pri starših, zato zanje stanovanjski problem ni tako pereč, razen vkolikor starši nimajo ustreznega stanovanja.

Dejstvu, da se v obravnavani starosti poroči več žensk kot moških, je verjetno treba, pripisati tudi to, da si več žensk kot moških želi drugačno stanovanje. Druga možna razlaga pa bi bila naslednja: Lastno stanovanje pomeni možnost osamosvojitve od kontrole staršev. Verjetno lahko upravičeno trdimo, da so v naših razmerah starši nekako bolj pripravljeni priznati pravico do samostojnosti (da jim ni treba »polagati računa«) fantom kot dekletom. Praktično se seveda prepletata vsaj ta dva razloga in še drugi.

Analiza zadovoljstva s stanovanjem po starosti, je pokazala, da je med vsemi starostnimi skupinami prav med 20—27-letnimi največ takih, ki si želijo drugo stanovanje. To je po eni strani odraz povečanih potreb, na drugi strani pa znak sorazmerno manjšega zadovoljevanja nastalih potreb pri mlajših kot pri starejših.

Analizo zadovoljstva s stanovanjem po izobrazbi kaže tabela 11.

Tabela 11: Odgovori različno izobraženih Slovencev, starih 14—27 let, na vprašanje, če si želijo drugačno stanovanje — v odstotkih.

Dokončana šola	Drugo stanovanje	
	si želi	si ne želi
Manj kot osnovna	48	45
Osnovna	45	48
Nižja srednja	49	49
Nižja strokovna	59	39
Srednja, višja in visoka	53	45
Povprečno	48	46

Tabela pravzaprav ne potrebuje komentarja. Težnja po drugačnem stanovanju je najizrazitejša pri tistih z nižjo strokovno šolo. To je v glavnem kvalificiran kader, zaposlen predvsem v industriji. Nekoliko manj je tistih, ki si želijo drugačno stanovanje, med onimi, ki so končali srednjo, višjo ali visoko šolo. To bi kazalo, da se za ta kader (vodilni) stanje v večji meri ureja kot npr. za tiste z nižjo izobrazbo.

Če posamezne poklice 14—27 let starih Slovencev rangiramo po želji za drugačnim stanovanjem, dobimo naslednjo sliko (koliko si jih želi drugačno stanovanje):

1. Gospodinje (ne v kmetijstvu) . . . . . 65 %
2. Uslužbenci (kvalificirani delavci izven kmetijstva) 63 %
3. Nekvalificirani delavci izven kmetijstva . . . . . 53 %
4. Obrtniki in svobodni poklici . . . . . 48 %
5. Delavci v kmetijstvu . . . . . 45 %
6. Dijaki, vajenci in študentje . . . . . 37 %
7. Kmetje in kmečke gospodinje . . . . . 31 %

Težnja po drugačnem stanovanju je velika v vseh poklicih. Najbolj nezadovoljne so gospodinje, ki niso v kmetijstvu. To je tudi razumljivo, saj so prav te gospodinje v največji meri prizadete, ker preživijo največ časa v stanovanju. »Drugačen« verjetno pri vseh pomeni »boljši«. Iz navedenih podatkov je razvidna tudi naslednja

grupacija: pri tistih poklicih, ki so vezani predvsem na mesta in industrijsko središče, je želja po drugačnih stanovanjih večja, kakor pa pri poklicih brez te omejitve. To je verjetno tudi odraz dejanskih potreb in stanovanjske stiske v mestih in industrijskih središčih.

4. Za več kot polovico 14—27-letnih ni bilo mogoče ugotoviti dohodkov

Povzetek:

Ugotavljanje dohodkov je v naših razmerah zelo kočljivo vprašanje. Razlog so različni. Nekaj jih je navedenih v tem poglavju. Posledica teh razlogov je bila, da z anketo ni bilo mogoče ugotoviti dohodkov za 51 % 14—27 let starih Slovencev. Od teh jih 34 % nima lastnih dohodkov, 15 % ima nedoločene dohodke in 2 % jih ni odgovorilo. Ostali podatki pa kažejo tendenco po podcenjevanju dohodkov.

Manj kot polovica 14—27-letnih redno zaposlenih ima svoj zaslužek za primeren glede na zaslužek na drugih delovnih mestih v istem podjetju oziroma ustanovi. Zenske so bolj nezadovoljne kot moški. Po poklicih so najbolj nêzadovoljni delavci v kmetijstvu, najbolj zadovoljni pa uslužbenci. Bolj izobraženi so bolj zadovoljni z zaslužkom kakor manj izobraženi.

S svojim delom so mlajši bolj nezadovoljni kakor starejši. To bi lahko bil izraz večje »kritičnosti« mlajših.

Podatki ankete o masovnih komunikacijskih sredstvih kažejo, da živi približno 18 % vseh 14—27 let starih Slovencev v gospodinjstvu, katerega vir dohodkov je vključno kmetijstvo, 18 % pa v gospodinjstvih, katerih vir dohodkov je kmetijstvo in nekmetijstvo, in 63 % v gospodinjstvih, katerih vir dohodkov je izključno nekmetijstvo. Gospodinjstvo smo opredelili kot družinsko ali drugačno skupnost oseb, ki stanujejo skupaj in trošijo svoj dohodek skupaj. Osebe, ki niso člani družine, pa stanujejo in se hranijo v isti hišni skupnosti (gospodinske pomočnice, hlapci pri kmetih itd.) se štejejo za člane gospodinjstev.

Podatki nadalje kažejo, da se v tem starostnem obdobju (14—27 let) zmanjšuje število tistih, ki stanujejo v kmečkih gospodinjstvih in povečuje število tistih, ki živijo v gospodinjstvih z virom dohodka izključno iz nekmetijstva (tabela 12).

Tabela 12: Vir dohodkov gospodinjstva 14—27 let starih Slovencev po starosti (v odstotkih).

Vir dohodkov gospodinjstva	Starost		
	14—16	17—19	20—27
Izključno kmetijstvo	23	19	16
Izključno nekmetijska dejavnost	51	62	65
Kmetijska in nekmetijska dejavnost	19	18	18
Neugotovljeno	1	1	1
100 % = ...	610	703	2040

Opomba: Številke v vrsti »100 % =« so absolutne — število vseh anketiranih v označenih odstotkih.

Ta dejstva najustrezneje obrazložimo s tem, da jih jemljemo kot posledico vedno večjega zaposlovanja prebivalstva v dejavnostih izven kmetijstva. Otroci kmečkih staršev odrastejo, dokončajo šole in se zaposlijo v dejavnosti izven kmetijstva. Prej pa smo ugotovili, da se starostna struktura najbolj zaostalih krajev (brez elektrike) in razvitih večjih mest do starosti 27 let ne razlikuje. Kako spraviti v sklad ti dve dejstvi? Verjetno gre za pojav vse večje dnevne migracije, ki pa ni nujno povezana s stalno preselitvijo. Ljudje s kmečkih predelov se ne izseljujejo več v večji meri v mesta ali industrijska središča, ampak se tja le vozijo na delo in potem vračajo domov. Poleg tega pa tudi v kmečkih predelih, zlasti kjer so pogoji za kmetovanje

bolj slabi, nastajajo razna polindustrijska in polobrtna podjetja, ki zaposlujejo odvečno kmečko delovno silo. Na tem mestu seveda ne bomo razpravljali o ekonomski upravičenosti takih podjetij, ki pa jih prebivalstvo zelo ugodno sprejema. Delavcu v takem podeželskem podjetju ni treba zapustiti okolja, ki ga je navajen, življenjski stroški so manjši, lahko pa še nekaj zasluži po delu pri kmetih — če že nima tudi lastne zemlje itd. Na drugi strani pa se v tem stanju kaže tudi vpliv uveljavljanja modernega načina kmetovanja na nekaterih področjih, kar je privlačno tudi za mladino.

Ugotavljanje višine dohodkov je v naših razmerah eno najkočljivejših vprašanj, ki ga je težko rešiti tudi z anonimno anketo. Ogleдали si bomo nekaj razlogov za to:

1. Na kakšno časovno razdobje vezati ugotavljanje dohodkov? Na mesec ali na leto, ali na drug časovni razmik. Oboje ima svoje prednosti in pomanjkljivosti. Dohodek na mesec je lažje ugotoviti pri delavcih in uslužbencih; za kmete pa bi bilo lažje za celo leto. (Ko delajo davčno prijavo.) Pri letnem ugotavljanju za nekmete nastopi vprašanje točnosti spomina itd.

2. Kako ugotoviti realen dohodek kmetov in tudi tistih, ki dobivajo samo del dohodkov iz kmetijstva? Gre predvsem za vrednotenje doma potrošenega in doma pridelanega materiala.

3. Kaj vzeti kot enoto za računanje dohodka, ki bo dovoljevala medsebojno primerjavo? Računanje na člana družine postavi dve vprašanji:

a) kdo spada in kdo ne spada v družino,

b) ne upošteva različnih starosti članov družine in preko tega različnih potreb; to pomeni, da ni upoštevan različen pomen iste vsote denarja, npr. za 30 let starega moškega ali za 5 mesecev starega otroka.

Ekonomisti so uvedli pojem prehrambene enote, kjer se do neke mere upošteva prav razlike v potrebah glede na določeno starost. Ugotavljanje dohodkov na prehrambeno enoto bi bilo verjetno točnejše in bolj upravičeno kot pa na člana družine.

4. Ista višina dohodka ima drugačno vrednost za tistega, ki živi na podeželju, kot za tistega, ki živi v mestu. V mestu so življenjski stroški dražji, večja je možnost zadovoljevanja različnih potreb itd., in s tem tudi povečanja izdatkov.

5. K dohodku spadajo poleg rednih dohodkov tudi izredni, kot so honorarji, dohodki od zaposlitve izven rednega delovnega časa, razna darila itd. Pogosto je težko oceniti denarno vrednost npr. daril. Če v enkratni anketi sprašujemo po zadnjem mesecu, bodo verjetno tisti, katerih dohodek je bil v zadnjem mesecu višji kakor v prejšnjih, navedli manjše zneske, da bi se približali povprečju svojih dohodkov. To daje seveda krivo realno sliko.

6. Če ugotavljamo dohodke na daljša časovna razdobja z namenom, da bi jih medsebojno primerjali, moramo izključiti spremembe v cenah blaga in računati tako imenovani realni dohodek. To pa predstavlja novo komplikacijo.

7. V naših razmerah imamo opraviti s pojavom, da nekateri ljudje enostavno nočejo povedati, kakšna je višina njihovih dohodkov, tudi če jih poznajo. Kmetje in obrtniki pomislijo takoj na davke in podobno.

Vpliv navedenih činiteljev se je seveda pokazal tudi v tej anketi. Zato za navedene podatke ne bomo mogli reči, da so točni, da prikazujejo realno stanje. Vzeti jih moramo le kot približen indikator, kot izjave. Anketirance smo vprašali, kolikšen je bil njihov približni mesečni dohodek v prejšnjem mesecu, pri čemer so bili v odgovor všteti vsi dohodki, poleg osnovne plače tudi gibljivi del, honorarji, otroški dodatek in podobno. Tisti, ki so imeli štipendije, so napisali kot dohodek štipendije; gospodinje, dijake brez štipendij in podobno, ki nimajo lastnih dohodkov, pa smo razvrstili v posebno kategorijo »nima lastnih dohodkov«. Od 14—27-letnih anketiranih smo dobili naslednje odgovore:

Nima lastnih dohodkov	34 %
Nedoločeni dohodki	15 %
Do 10 000 din	6 %
Od 10 000 do 15 000 din	9 %
Od 15 000 do 20 000 din	14 %
Od 20 001 do 25 000 din	11 %
Od 25 001 do 30 000 din	6 %
Nad 30 000 din	4 %
Niso odgovorili	2 %

Za dobro polovico torej ni bilo mogoče ugotoviti višine dohodkov, bodisi da nimajo lastnih dohodkov, da so njihovi dohodki nedoločeni ali pa da na vprašanje niso (hoteli) odgovoriti. Zanimivo pa je, da za približno enak odstotek anketiranih ni mogoče ugotoviti višine dohodkov tudi pri starejših. V kolikor se zmanjša število tistih, ki so se izjavili, da nimajo lastnih dohodkov, pa se poveča število tistih, z nedoločeni dohodki. (Dohodki iz kmetijstva, obrti, gospodinje.) Nedoločene dohodke imajo predvsem kmetje in obrtniki; med tistimi, ki nimajo lastnih dohodkov so zlasti gospodinje, ki niso v kmetijstvu (95 %), dijaki, študentje in vajenci (78 %), drugi pa manj.

Sam podatek o višini dohodka posameznika nam seveda ne pove dosti, ker ne pove, kolikšen del tega dohodka je porabil sam. Poskušali smo dobiti nekoliko realnejšo sliko s tem, da smo ugotovili povprečni dohodek na člana družine. Do tega podatka smo prišli tako, da smo znesek, ki so ga anketirani navedli kot povprečen dohodek njihove družine v prejšnjem mesecu, delili s številom članov družine. Pri tem smo seveda naredili napako, da smo vse člane družine šteli za enake in računali povprečje. Dobljene podatke kaže tabela 13.

Tabela 13: Približni mesečni dohodki na člana družine v katerih živijo anketirani 14—27-letni Slovenci (v odstotkih).

Višina dohodka	%
Do 5000 din	36
5001 do 10 000 din	5
Od 10 001 do 15 000 din	19
Od 15 001 do 20 000 din	18
Od 20 001 do 25 000 din	10
Od 25 001 do 30 000 din	5
Nad 30 000 din	3
ni odgovorilo	4
100 % = ... 3353	

Dobljeni podatki ne morejo biti realni. Da bi več kot vsaka tretja družina v Sloveniji (podatki za starejše niso bistveno drugačni) imela na mesec na člana družine manjši dohodek kot 5000 din skoraj ni verjetno, saj to ne pokriva niti osnovnih življenjskih stroškov. Verjetno lahko upravičeno zaključimo, da je prikazovanje takega stanja dokaz tendence po podcenjevanju dohodkov, po prikazovanju slabšega stanja, kakor pa dejansko je.

Zadovoljstvo z zaslužkom ni odvisno samo od višine zaslužka in potreb posameznika, pač pa v veliki meri tudi od tega, kakšen je zaslužek drugih zaposlenih ljudi, s katerimi konkretni posameznik pogosto pride v stik, ki so njegovi sosede itd. — skratka, kakšen je zaslužek tistih, ki tvorijo grupo, kateri pripada tudi ta konkretni posameznik. Prav zato nas je zanimalo, če se anketiranim, zaposlenim zdi njihov zaslužek primeren glede na zaslužek na drugih delovnih mestih v istem podjetju oziroma ustanovi. Sodelavci na delovnem mestu, zaposleni v istem podjetju, predstavljajo merilo, standard, s katerim meri posamezni delavec svoj zaslužek. Za izhodišča posameznika pa je zadovoljstvo s plačo, v primerjavi s plačo drugih v isti ustanovi, do neke mere znak realnega ocenjevanja vrednosti svojega dela nasproti delu drugih. Med 14—27-letnimi Slovenci jih je 47 % redno zaposlenih. Kako so redno zaposleni vrednotili svoj zaslužek, kaže tabela 14.

Tabela 14: Odgovori redno zaposlenih 14—27 let starih anketiranih na vprašanje, če se jim zdi zaslužek primeren glede na zaslužek na drugih delovnih mestih v istem podjetju oziroma ustanovi (v odstotkih).

Zaslužek	% redno zaposlenih
Primeren	44
Neprimeren	49
Ne vem	7
100 % = vseh redno zaposlenih je 1535	

Manj kot polovica vseh redno zaposlenih ima svoj zaslužek za primeren glede na zaslužek drugih. Več je nezadovoljnih kot zadovoljnih. Tako stanje mora povzročiti med zaposlenimi pogoste konflikte, ki imajo vzrok ravno v tem, da eni mislijo, da so za svoje delo slabše plačani kakor drugi. Čeprav bi pričakovali, da se bodo mogoče mlajši delavci čutili zapostavljene od starejših in da bo zato med njimi več nezadovoljnih kot med starejšimi, temu ni tako. V povprečju so starejši zaposleni (starejši od 28) v enaki meri nezadovoljni kot mlajši. Sicer pa spadajo 28—41 let stari redno zaposleni med najbolj zadovoljne s svojim zaslužkom. To je tudi razumljivo, saj so v optimumu svojih delovnih sposobnosti in so zato njihovi zaslužki gotovo tudi sorazmerno visoki nasproti ostalim. Starejši od 42 let pa so celo le v manjši meri zadovoljni kakor mlajši od 27 let.

Zanimivo je tudi to, da je med redno zaposlenimi 14—27-letnimi ženskami nekoliko več nezadovoljnih s svojim zaslužkom (v primerjavi z zaslužkom drugih v isti ustanovi) kakor pa med moškimi.

Razlike so tudi med posameznimi poklici. Največ je nezadovoljnih med delavci v kmetijstvu (74%), sledijo nekvalificirani, kvalificirani delavci izven kmetijstva (54%), svobodni poklici (50%), kvalificirani delavci v industriji in drugod (razen kmetijstva) — 49% in najmanj je nezadovoljnih med uslužbenci (43%).

Lepo diferencira tudi izobrazba: bolj izobraženi so v manjši meri nezadovoljni kakor pa manj izobraženi (tabela 15).

Tabela 15: Odgovori 14—27-letnih redno zaposlenih anketiranih Slovencev na vprašanje, če se jim zdi njihov zaslužek primeren glede na zaslužek na drugih delovnih mestih v njihovi ustanovi oziroma v podjetju — po izobrazbi (v odstotkih).

Dokončana šola	Zaslužek v primerjavi z drugimi		
	primeren	neprimeren	neopredeljen
Manj kot 4. raz. osnovne šole	25	65	10
Osnovna šola	38	54	8
Nižja srednja šola	44	49	7
Nižja strokovna šola	49	45	6
Srednja, višja ali visoka šola	60	36	4
Povprečno	44	49	7

Bolj izobraženi torej v večji meri mislijo, da so z ozirom na ostale v isti ustanovi oziroma podjetju primerno plačani, kakor pa manj izobraženi. Verjetno gre pri tem za dva vpliva:

- Bolj izobraženi imajo večje dohodke kot manj izobraženi in
- bolj izobraženi realneje ocenjujejo vrednost svojega dela.

Tudi zadovoljstvo z delom, ki ga posameznik opravlja, je pogojeno s kompleksom faktorjev. Stvarni pogoji dela so samo eden izmed njih. Verjetno nam to bolj kaže na tipe ljudi, kot pa na kaj drugega. Zadovoljstvo z delom bi lahko definirali kot stopnjo vskladnosti dejanskih delovnih opravil posameznika z njegovimi željami, težnjami, predstavami o delu, cilji in podobno. Že iz tega sledi, da se v veliki meri gibljemo na področju subjektivnega. Želje, predstave, cilji so nekaj izrazito spremenljivega. Mogoče gre pri vprašanju zadovoljstva z delom bolj za vprašanje, koliko je posameznik uspel vskladiti svoje želje, svoje težnje z dejanskimi možnostmi. Lahko bi tudi rekli, vkoliko mu je uspelo njegovo delo osmisлити in podobno. Če rečemo, da gre pri zadovoljstvu z delom za vprašanje, koliko je komu uspelo z dejanskim delom približati se takemu delu, ki ga je imel za svoj cilj, s tem še vedno nismo izven subjektivne kategorije. V tem smislu se zadovoljstvo z delom navezuje na nivo aspiracij. Aspiracije nekateri definirajo kot cilj različne vrste. Kot smo že ugotovili, gre pri aspiracijah za cilje, ki so nekeje med teoretično dosegljivimi in praktično že doseženimi. So torej izrazito spremenljivi — se višajo z uspehi in manjšajo z neuspehi (lastnimi in tudi drugih). Vsako delo je vezano na konkretno delovno mesto. Zadovoljstvo z delovnim mestom ni odvisno samo od zadovoljstva z delom, ampak nastopi še cela vrsta vplivov konkretnega okolja: organizacija dela, sodelavci, odnosi nadrejeni-podrejeni, oddaljenost od stanovanja, plača itd.

Tabela 16: Odgovori redno zaposlenih anketiranih 14—27 let starih Slovencev na vprašanje, če bi zamenjali sedanje delovno mesto.

Delovno mesto	% redno zaposlenih
Bi zamenjal	55
Ne bi zamenjal	40
Neopredeljen	5
100 % = . . . 1550	

S starostjo odstotki tistih, ki bi zamenjali delovno mesto, odpadajo od 60 % pri 17—29-letnih, na 54 % pri 20—27-letnih, 46 % pri 28—41-letnih, 33 % pri 42—55-letnih in na 17 % pri nad 55-letnih, ki so zaposleni. Mlajši delavci so torej manj zadovoljni s svojimi delovnimi mesti kot starejši. Zato je vrsta vzrokov:

1. Starejši so zaposleni že daljši čas. Zato so tisti, ki jim neko delovno mesto ni bilo po godu, že lahko poiskali drugo, primernejše. Za mlade, za začetnike, pa je prva zaposlitev pogosto preprosto rezultat objektivnih pogojev: zaposlijo se tam, kjer je možnost. (Zlasti za delovno silo s podeželja.) Pogosto gre tudi za bistvene spremembe v konkretnem okolju. Potem pa, ko so se že nekoliko vživeli v nove razmere, pogosto menjajo delo.

2. Raziskave so pokazale, da so starejši delavci bolj umirjeni pri delu, bolj prilagojeni in vztrajnejši.

3. Starejši delavci imajo več delovnih izkušenj kot mlajši. Zaradi tega je med njimi več takih, ki organizirajo delo, ki vodijo. Tudi to verjetno vpliva na zadovoljstvo z delom.

Med 14—27-letnimi anketiranimi redno zaposlenimi, so ženske bolj nezadovoljne z delom kakor moški. Od redno zaposlenih bi zamenjalo svoje trenutno delovno mesto 59 % žensk in 51 % moških. Zanimivo je, da je to pri starejših obratno: ženske so bolj zadovoljne kakor moški.

Kakšno je zadovoljstvo z delom različno izobraženih grup, kaže tabela 17. Bolj izobraženi so bolj zadovoljni kakor manj izobraženi.

Tabela 17: Odgovori 14—27-letnih redno zaposlenih na vprašanje, če bi zamenjali svoje delovno mesto, če bi bila prilika za to, po izobrazbi (v odstotkih).

Dokončana šola	Delovno mesto		
	bi zamenjal	ne bi zamenjal	neopredeljen
Manj kot 4. razrede snovne šole	62	28	10
Osnovna šola	60	35	5
Nižja srednja šola	61	34	5
Nižja strokovna šola	49	48	3
Srednja, višja ali visoka šola	44	51	5
Povprečno	55	40	5

Za tiste, ki delajo v kmetijstvu in za gospodinje smo skušali zadovoljstvo z delom, ki ga opravljajo, ugotoviti s podatkom, če bi se hoteli stalno zaposliti. Za 14—27-letne, ki delajo v kmetijstvu in gospodinje, smo dobili odgovor, da bi se jih stalno zaposlilo 56 %. Ta odstotek je praktično enak odstotku tistih redno zaposlenih izven kmetijstva, ki bi zamenjali svoje delovno mesto. Njihovo nezadovoljstvo z delom torej ni nič večje, kakor je nezadovoljstvo redno zaposlenih izven kmetijskih dejavnosti, čeprav mogoče v vsakdanjem življenju pogosto slišimo drugačno mišljenje.

Vloga filma v življenju mladine

Marjan Kroflič

(Nadaljevanje in konec)

Vpliv izobrazbe

Obiskovanje kina

V nadaljevanju bomo skušali ugotoviti, kako se s spreminjanjem izobrazbe spreminja tudi obiskovanje kina. Stopnje izobrazbe smo ugotavljali po tem, kakšno šolo je posamezen mladinec končal. Na ta način smo dobili na osnovi podatkov o dokončanih šolah tri izobrazbene stopnje:

- nedokončana in dokončana osnovna šola,
- dokončana nižja gimnazija ali nižja strokovna šola,
- dokončana srednja, višja ali visoka šola.

Analiza odgovorov na vprašanje: Kolikokrat ste bili v zadnjih 14 dneh v kinu? kaže, da na obiskovanje kina izobrazba vpliva. Mladina z manjšo formalno izobrazbo (nedokončano, dokončano osnovno šolo) obiskuje kino v manjšem številu kakor pa mladina z višjo izobrazbo. Z višanjem izobrazbe se povečuje tudi število obiskovalcev kina na 14 dni. Medtem ko le 14 % mladine z nedokončano, dokončano osnovno šolo obiskuje kino, ta odstotek naraste pri mladincih z dokončano nižjo gimnazijo ali nižjo strokovno šolo na 87 %. Pri mladincih s srednjo, višjo ali visoko šolo pa najdemo že kar 98 % mladincev, ki redno ali občasno obiskujejo kino. Vpliv izobrazbe moremo iskati predvsem v povečanih potrebah sproščanja lastne aktivnosti in pa v novonastalih potrebah v toku izobraževalnega procesa. Prav tako rezultira povečana aktivnost obiskovanja kina pri više izobraženih mladincih iz objektivnih pogojev, v katerih žive.

Pri razpravljanju o objektivnih pogojih bomo pregledali najprej podatke o ovirah, ki mladega gledalca odvrta od obiska kina. Iz podatkov je razvidno, da je najpogostejša ovira pri obiskovanju kina prevelika oddaljenost od kina. Ugotovili smo, da kaže struktura populacije glede na izobrazbo izrazito neenakomerno razporejenost. Tako mladina z višjo izobrazbo stanuje večinoma zelo blizu kina. Med njimi jih je 69 % oddaljenih le do 15 minut, 27 % od 15 do 60 minut in le 3 % teh mladincev je oddaljenih od kina več kot 1 uro. Nasprotna pa je slika pri mladincih z dokončano osnovno šolo. Med temi najdemo le 30 % takih, ki stanujejo do 15 minut daleč od kina. Od 15 do 60 minut oddaljenih je 39 %, več kot 1 uro oddaljenih pa je kar 29 %. S temi podatki lahko ugotovimo, da ima mladina z višjo izobrazbo izrazito boljše objektivne pogoje za obiskovanje kina, vsaj kar zadeva oddaljenost. Rekli smo, da mladinci z višjo izobrazbo hodijo v večji meri in pogosteje v kino kakor pa mladinci z nižjo izobrazbo. Ker se je pokazalo, da ima mladina s srednjo, višjo ali visoko šolo ugodnejše objektivne pogoje za obisk kina, lahko trdimo, da njihova povečana aktivnost obiskovanja kina rezultira v dokajšnji meri prav iz teh pogojev.

Pri analizi odgovorov na vprašanje, kaj mladino odvrta od kina, se je dejansko pokazalo, da je med mladino s končano nižjo gimnazijo, srednjo, višjo ali visoko šolo 53 % do 54 % takih, ki jih pri obiskovanju nič ne ovira in hodijo redno ali občasno v kino. Med mladinci z osnovno šolo pa jih le 38 % nič ne ovira, ostale pa ovira prevelika oddaljenost (30 %), pomanjkanje časa (14 %), previsoka cena (6 %), ker ne marajo kina (3 %) in ker so prostori za predvajanje neprimerni (1 %). Zanimivo je, da je pri mladini z višjo izobrazbo največja ovira pomanjkanje časa (17 %), previsoka cena (12 %), neprimerni prostori (5 %) in šele na 4. mestu je prevelika oddaljenost od kina (4 %). Presenetljivo je, da je pri više izobraženi mladini relativno

močna ovira previsoka cena. Vendar moramo upoštevati, da prav ta mladina tudi najpogosteje hodi v kino, s tem pa so tudi izdatki večji.

Na drugi strani pa je tudi zelo važno vedeti, kaj mladino z določeno stopnjo izobrazbe pritegne v kino. Te pozivne vrednosti posameznih vsebin filmov smo skušali dobiti z vprašanjem, kaj mladino priteguje v kino. Važno je seveda tudi ugotoviti, kateri sprožilci sodelujejo pri dokončni odločitvi o obisku kina.

Kaj mladino določene izobrazbe priteguje v kino.

Skupini mladine z dokončano osnovno šolo in z dokončano nižjo gimnazijo oz. strokovno šolo sta v glavnem izenačeni pri rangiranju posameznih pozivnih vrednosti. To pomeni, da obema skupinama pomenijo iste vsebine filmov približno enako močne pozivne vrednosti, ki izhajajo iz podobnih struktur interesov. Pravimo, da obe skupini »vlečejo« v kino enaki razlogi. Nastane pa pomembna razlika med mladino z osnovno šolo in končano srednjo, višjo ali visoko šolo. Analogno se pokaže tudi razlika med skupinama z nižjo gimnazijo in visoko šolo. Iz teh razlik moremo zaključiti, da izobrazba vpliva na interesno strukturo. Nujno se zaradi tega spremeni tudi struktura pozivnih vrednosti, ki so vezane na interese.

Tabela 7: Kaj želite, da vam nudi kino? Mladina od 14. do 27. leta, razdelitev glede na končano šolo.

Skupina z dokončano osnovno šolo ali manj		Skupina z dokončano nižjo gimnazijo ali nižjo strokovno šolo		Skupina z dokončano srednjo, višjo ali visoko šolo	
Rang	%	Rang	%	Rang	%
1. Razvedrilo	75	1. Razvedrilo	82	1. Razvedrilo	87
2. Športne prizore	43	2. Športne prizore	51	2. Umetniško kvaliteto	64
3,5. Ljubezenske prizore	37	3. Ljubezenske prizore	44	3. Športne prizore	52
3,5. Junaške prizore	37	4. Neznane kraje	43	4. Neznane kraje	49
5. Neznane kraje	34	5,5. Pozabo vsakdanjosti	37	5. Aktualne probleme	36
6. Razburljive prizore	32	5,5. Junaške prizore	37	6. Pozabo vsakdanjosti	35
7. Pozabo vsakdanjosti	27	7. Razburljive prizore	35	7. Ljubezenske prizore	34
8. Umetniško kvaliteto	15	8. Umetniško kvaliteto	25	8. Razburljive prizore	25
9. Aktualne probleme	10	9. Aktualne probleme	17	9. Junaške prizore	19
N = 1163		N = 979		N = 351	

V vseh skupinah pomenijo najmočnejšo pozivno vrednost filmi, katerih vsebina nudi gledalcu razvedrilo, razen razlik v intenziteti. Za mladince z višjo izobrazbo je razvedrilo močnejša pozivna vrednost kot za ostale. Na moči pridobi kot pozivna vrednost umetniška kvaliteta filma. Take filme razporeja mladina z višjo izobrazbo na 2. mesto v lestvici (64 %), medtem ko jih ostali mladinci z manjšo izobrazbo postavljajo na 8. mesto (15 %, 25 %). V ospredje stopi pri mladini z dokončano srednjo, višjo ali visoko šolo tudi film, ki prikazuje neznane kraje (4. mesto, 49 %), pri mladini z osnovno šolo pa 5. mesto (34 %). Na moči kot pozivne vrednosti pridobijo v tej skupini najbolj izobraženih mladincev tisti filmi, ki obravnavajo aktualno problematiko. Postavljajo jih na visoko 5. mesto (36 %), pri vseh ostalih skupinah pa imajo ti filmi najšibkejšo pozivno vrednost in redno pridejo na zadnje mesto (10 %, 17 %). Ti premiki in razlike v moči posameznih pozivnih vrednosti so vezani seveda na spremembe v interesih pripadnikov posameznih skupin. Te spremembe pa so pogojene z vplivom izobrazbe. Gledalci z višjo izobrazbo postajajo zahtevnejši pri gledanju filmov. Izbor filma, ki bi ga želeli videti, je v skladu z njihovim zanimanjem in splošnim vrednotenjem filmov.

S tem pa smo se že približali vprašanju, kaj posamezne ljudi največkrat pritegne v kino. Pri dokončni odločitvi o obisku kina sodeluje vrsta sprožilcev ali zunanjih vzpodbud. Glede na stopnjo izobrazbe se je pokazalo, da pri mladini z višjo izobrazbo nastopijo kot vzpodbude v prvi vrsti drugačni sprožilci kakor pa pri mladini z nižjo izobrazbo. Pokazalo se je, da so pri tej dokončni odločitvi na različnih ravneh izobrazbe potrebni različno močni impulzi in seveda različnih vrst. Več o tem kaže naslednja tabela.

Tabela 8: Kaj vas največkrat pritegne v kino?

Skupina z dokončano osnovno šolo ali manj		Skupina z dokončano nižjo gimnazijo ali nižjo strokovno šolo		Skupina z dokončano srednjo, višjo ali visoko šolo	
Rang	%	Rang	%	Rang	%
1. Vsebina filma	47	1. Vsebina filma	60	1. Vsebina filma	64
2. Priporočilo prijateljev	43	2. Ime igralca	50	2. Ime igralca	55
3. Ime igralca	36	3. Glasba v filmu	47	3. Literarna podlaga	49
4. Naslov filma	31	4. Priporočilo prijateljev	42	4. Glasba v filmu	42
5,5. Tehnika filma	29	5,5 Literarna podlaga	30	5. Priporočilo prijateljev	40
5,5. Glasba v filmu	29	5,5 Tehnika filma	30	6. Nagrada	32
7. Literarna podlaga	21	7. Naslov filma	28	7. Kritika filma	30
8. Narodnost filma	19	8. Narodnost filma	22	8,5. Ime režiserja	29
9. Priložnost za sestanek	16	9. Nagrada	18	8,5. Narodnost filma	29
10. Nagrada	12	10. Kritika filma	16	10. Tehnika filma	28
11. Kritika filma	10	11. Priložnost za sestanek	14	11. Naslov filma	14
12. Ime režiserja	7	12. Ime režiserja	11	12. Priložnost za sestanek	13
N = 1163		N = 979		N = 351	

Največkrat pritegne mladino z višjo izobrazbo konkretna vsebina filma (1. mesto, 64%). Tudi pri skupinah z manjšo izobrazbo je vsebina filma najvažnejša, vendar so procenti pri teh nižji (47%, 60%). Mladina z višjo izobrazbo se razlikuje tudi po tem, da so močni sprožilci za obisk kina imena priljubljenih igralcev. Če nastopajo v nekem filmu znani, priljubljeni igralci, lahko že samo to zadostuje, da si tak film ogledajo. Velikokrat pritegne to mladino dejstvo, da je film posnet po slavnem romanu (3. mesto, 49%), da so kritike o nekem filmu v tisku ali radiu ugodne (7. mesto, 30%). Pogost med sprožilci je tudi podatek o tem, kdo je film režiral (8,5. mesto, 29%), narodnost ustvarjalcev filma (8,5. mesto, 29%). To kaže na določeno ocenjevanje in diferenciranje med posameznimi filmskimi režiserji, narodnostmi ustvarjalcev filmov glede na kvaliteto ustvarjenih filmov. Pri takem ocenjevanju pa igra važno vlogo prav izobrazba. Sprožilci, ki pri mladini z višjo izobrazbo najčešče nastopajo, pa niso tako pogosti pri mladini z nižjo izobrazbo. Zanimivo je še to, da med mladino z osnovno šolo in mladino s končano nižjo gimnazijo ni tako izrazitih razlik.

Za kakšne filme se zanima mladina z določeno formalno izobrazbo?

Na podlagi zvrsti filmov, ki jih je izbrala mladina z različno stopnjo izobrazbe, smo ugotavljali psihološko vsebino njihovih interesov. Več o psihološki osnovi interesov in njihovem delovanju smo pisali že v prvem članku. Na tem mestu bi ponovno poudarili le, da izbrani filmi oziroma izbrana zvrst filmov nudi tistemu, ki ga je izbral, največjo možnost identifikacije. S tem v zvezi pa se v njem pojavi težnja, da bi ta film videl. Vsako tako stremljenje pa se odrazi v akciji, zato bo prvenstveno

izbral take filme, ki jih hoče videti. Slo nam je za to, da ugotovimo interes obiskovanja nekkih zvrsti filmov. Pri vprašanju, katere filme radi gledate, smo iz izbrane vrste interesnih kategorij posameznih filmov, ki so služile kot evokati posamezniku, sklepali na njegovo interesno in osebnostno strukturo sploh. Pri primerjanju interesnih struktur po stopnji izobrazbe smo ugotovili naslednje premike:

Tabela 9: Kakšne filme radi gledate? Mladina od 14.—27. leta, po izobrazbi.

Dokončana osnovna sola ali manj		Dokončana nižja gimnazija		Dokončana srednja, višja ali visoka sola	
Rang	%	Rang	%	Rang	%
1. Kavbojke	71	1. Kriminalke	71	1. Kriminalke	66
2. Kriminalke	56	2. Ljubezenski	64	2. Zgodovinski	63
3,5. Ljubezenski	53	3. Zgodovinski	63	3. Sodobni družbeni problemi	60
3,5. Zgodovinski	53	4. Kavbojke	61	4. Psih. drame	59
5. Vojni	50	5. Vojni	50	5. Komični	54
6. Komični	31	6. Glasbeni	48	6. Glasbeni	52
7. Glasbeni	29	7. Komični	43	7. Ljubezenski	50
8. Potopisni	23	8. Sodobni družbeni problemi	28	8. Vojni	45
9,5. Risanke	19	9. Dokumentarni	25	9. Dokumentarni	38
9,5. Mladinski	19	10. Potopisni	23	10,5. Risanke	33
11. Dokumentarni	18	11. Risanke	22	10,5. Potopisni	33
12. Sodobni družbeni problemi	14	12. Psih. drame	21	12. Kavbojke	31
13. Fantazijski	13	13. Fantazijski	16	13. Fantazijski	13
14. Psih. drame	11	14. Mladinski	12	14. Mladinski	10
N = 1163		N = 351		N = 979	

Cim višje mesto v lestvici zavzema film, večji je gledalčev interes za ta film, večjo možnost indetifikacije omogoča in obratno. Rekli smo tudi že, da se gledalčevi dinamizmi sproščajo že ob verbalnih oznakah filmov, npr. nestabilnost, napetost, agresivnost ustrezno sproščajo kavbojke, kriminalke. Taki gledalci izberejo pač te filme. Pokazalo se je, da te filme največ izbirajo mladinci z dokončano osnovno šolo (1. kavbojke 71 %, 2. kriminalke 56 %). Pri mladini z nižjo gimnazijo in z visoko izobrazbo je na prvem mestu še tudi kriminalka, vendar z občutno manjšo intenziteto (71 %, 66 %). Kaže, da mladina z višjo izobrazbo obvladuje zavestno ali podzavestno te napetosti, agresivnosti, ki jih usmerjajo v izbiranje drugih filmov. Pri tej mladini so na 2. mestu zgodovinski filmi (63 %), tretje mesto zavzemajo filmi, ki obravnavajo sodobne družbene probleme 60 %, sledijo psihološke drame (4. mesto 59 %). Filmí z ljubezensko tematiko so šele na 7. mestu (50 %), medtem ko je pri nižji izobrazbi na 3,5. mestu s 53 % ali 2. mesto s 64 %. Ta povečani interes za ljubezensko tematiko teh izobrazbenih stopenj je torej značilen za mladino z nižjo izobrazbo, verjetno zaradi tega, ker jim omogočajo ti filmi večjo stopnjo identifikacije. Glede drugih interesov so med skupinami manjše variacije (po primerjavi mest na lestvicah), so pa tu in tam večje razlike v intenzitetah posameznih interesov.

Vpliv poklica

Velik del svojega časa porabi posameznik pri opravljanju poklica. Poleg tega, da mu poklic omogoča pridobivanje sredstev za življenje, pa dejavnosti v poklicu predstavljajo specifične aktivnosti, usmerjene na zadovoljevanje sekundarnih potreb. Jasno je, da so razni poklici med seboj diferencirani glede ravni aktivnosti. Za opravljanje dejavnosti v nekaterih poklicih je potrebna večja izobrazba, specifična sposobnost, večje zanimanje ipd. Posebej velja to še za različne stopnje kvalifikacij,

s katerimi smo podrobneje opredelili posamezne poklice. Aktivnejši posameznik se bo trudil pridobiti višjo kvalifikacijo, hotel bo predsedati v poklic z večjimi zahtevami itd. Te zyeze med človekovo aktivnostjo in poklicem oziroma kvalifikacijo pa nam omogočajo trditi, da je s to splošno aktivnostjo pogojena tudi večja aktivnost mladincev določenih poklicev in kvalifikacij pri obiskovanju kina. Izvor teh razlik pri obiskovanju kina moramo iskati predvsem v različnih ravneh aktivnosti posameznih poklicev; prostem času, ki ga imajo posamezniki tega ali drugega poklica; v specifičnih potrebah, ki jih pogojuje poklic ipd.

Aktivnost obiskovanja kina dejansko variira v okviru posameznih poklicev. Ugotovili smo, da 86 % dijakov hodi redno ali občasno v kino, med uslužbenci in delavci pa jih hodi 85 %. Pri samostojnih obrtnikih že nastopijo spremembe. Redno ali občasno jih obiskuje kino 66 %. Še manj aktivne so gospodinje, saj le 54 % gospodinj hodi v kino. Izredno slabo pa je obiskovanje kina pri kmečki mladini. Redno ali občasno jih obiskuje kino le 40 %. Pri podrobnejši opredelitvi poklica glede na kvalifikacijo se je pokazalo, da hodijo največ v kino uslužbenci (90 %), visokokvalificirani delavci v industriji (88 %). Med nekvalificiranimi številu obiskovalcev pade na 69 %. Izvire teh razlik v obiskovanju kina moramo iskati zlasti v ovirah, ki odvrčajo od kina pripadnike določenih poklicev in kvalifikacij. Pri analiz objektivnih pogojev moramo upoštevati predvsem oddaljenost od kina. Iz rezultatov je razvidno, da je tista mladina, ki največ obiskuje kino, tudi sicer najmanj oddaljena od kina. Tako je npr. oddaljenih od kina do 15 minut 58 % dijakov, 46 % delavcev in uslužbencev, 35 % samostojnih obrtnikov, 32 % gospodinj in le 8 % kmečke mladine. Nasprotno pa je med kmečko mladino kar 58 % takih, ki so oddaljeni od kina več kot eno uro. Analogno sliko dobimo tudi glede na kvalifikacijo. Visokokvalificirani delavci v industriji stanujejo večidel bliže kinematografom in obratno. Mladina določenih poklicev oziroma kvalifikacij, ki hodi v kino v največji meri, ima dejansko najugodnejše objektivne pogoje (bližina kina). Nasprotno pa ima kmečka mladina, ki najmanj hodi v kino, zelo slabe objektivne pogoje (velika oddaljenost od centrov, kjer je kino).

Tudi pri analizi odgovorov, ki kažejo, katere ovire in v koliki meri odvrčajo mladino od kina, smo dobili razlike med odgovori mladincev posameznih okrajev. Primerjava kaže, da 53 % uslužbencev, delavcev nič ne ovira pri obiskovanju kina. Pri dijakih je ta procent 50. Gospodinje zavirajo pri obiskovanju kina različne ovire, le 31 % njih izjavlja da jih nič ne ovira. Med kmečko mladino pa je samo 21 % takih, ki so brez ovir. To evidentno kaže, da kmečko mladino mnoge ovire močno zavirajo pri obiskovanju kina. Najmočnejše ovire so prevelika oddaljenost, pomanjkanje časa, previsoka cena vstopnic. K tem ugotovitvam moramo dodati, da pri poklicih samostojni obrtnik, gospodinja, kmet ne gre za tako močne potrebe, ki bi premostile posamezne ovire.

Kaj priteguje mladino določenih poklicev v kino? Odgovori na to vprašanje kažejo na želje mladine o posameznih vsebinah filmov, po drugi strani pa se pokaže, kakšno pozivno vrednost imajo konkretne vsebine filmov za mladince tega ali onega poklica. Iz interesov, ki jih nakazujejo posamezne pozivne vrednosti, sklepamo na ustrezno interesno usmerjenost. Čim bolj so neke vsebine filmov vsklajene z njihovimi interesi, večje bo zanje zanimanje in potreba te filme tudi videti, tembolj jih bodo ti filmi pritegovali. Rezultat tega procesa pa je seveda povečano obiskovanje kina. Pri primerjavi mladine posameznih poklicev smo ugotovili, da tudi pri tem vprašanju izstopajo dijaki. Pri dijakih lahko govorimo o bistveno drugačni strukturi teh pozivnih vrednosti filmskih vsebin. To pomeni, da neki film dijake bolj priteguje kakor pa mladince ostalih poklicev. Videli smo, da pritegujejo samostojne obrtnike, gospodinje in kmečko mladino približno iste vsebine filmov. Razlike pa se pojavijo pri mladih delavcih, uslužbenci, ki se močneje razlikujejo od kmečke mladine. V tabeli bomo prikazali le poklice z največ razlikami.

Za mladino vseh poklicev je značilno, da imajo najmočnejšo pozivno vrednost filmi, ki nudijo razvedrilo (zlasti še pri delavcih, uslužbenci). Dijake na drugem mestu pritegujejo filmi s športnimi prizori, medtem ko kmečko mladino filmi o športu ne pritegujejo tako (5. mesto), tudi delavce oz. uslužbence ne tako zelo (3. mesto). To lahko razložimo s tem, da so med dijaki večinoma mlajši mladinci, ki se tudi sami v prostem času ukvarjajo s športom. Med delavci in uslužbenci, kmečko mladino pa so starejši mladinci, ki se sami toliko ne ukvarjajo s športom, ker je njihova aktivnost že preusmerjena (zahteve poklica ipd.). Značilno je, da pa imajo prav v teh skupinah najmočnejšo pozivno vrednost filmi z ljubezensko tematiko, kar gre zlasti na račun te starosti. Glede drugih pozivnih vrednosti ni tako velikih razlik. Pri dijakih je

Tabela 10: Kaj želite, da Vam nudi kino? Mladina od 14. do 27. leta, po poklicu.

Kmetje		Dijaki		Delavci, uslužbenci	
Rang	%	Rang	%	Rang	%
1. Razvedrilo	72	1. Razvedrilo	79	1. Razvedrilo	82
2. Ljubezenske prizore	38	2. Športne prizore	61	2. Ljubezenske prizore	46
3. Junaške prizore	32	3. Neznane kraje	47	3. Športne prizore	45
4. Pozabo vsakdanjosti	30	4,5. Junaške prizore	34	4,5. Neznane kraje	38
5. Šport	27	4,5. Razburljive prizore	34	4,5. Pozabo vsakdanjosti	38
6,5. Razburljive prizore		6. Ljubezenske prizore	28	6. Junaške prizore	35
6,5. Neznane kraje	22	7. Umet. kval.	27	7. Razburljive prizore	33
8. Aktualne probleme	5	8. Pozabo vsakdanjosti	22	8. Umet. kval.	24
9. Umet. kavl.	4	9. Aktualne probleme	20	9. Aktualne probleme	16
N = 228		N = 841		N = 1284	

relativno močna želja po umetniških kvalitetah filmov (27 % 7. mesto), vtem ko je pri ostalih delavcih in uslužbencih na 8. mestu (24 %). Le pri kmečki mladini je na zadnjem mestu, 9 %. Te razlike lahko pripišemo razlikam v izobrazbi teh skupin, saj imajo ostale skupine višjo izobrazbo kot kmečka mladina. Vpliv poklica izhaja torej iz razlik v izobrazbi, starosti in specifičnih življenjskih pogojev, v katerih žive mladinci določenih poklicev.

Analogno sliko smo dobili pri analizi poklicev z vključitvijo kvalifikacije. Uslužbenci se razlikujejo od delavcev v željah po tem, kaj naj nudi kino. Razlika je tem večja, čim manjša je kvalifikacija delavcev v industriji ali kmetijstvu. Razlike so izrazite v primerjavi z nekvalificiranimi mladinci v industriji in nekvalificiranimi v kmetijstvu. Z višanjem kvalifikacije pa se razlike izenačujejo, razlike med uslužbenci in visokokvalificiranimi v industriji so minimalne.

Mladini določenih poklicev so potrebni različni sprožilci, da se odloči obiskati kino. Primerjava struktur sprožilcev v okviru posameznih poklicev je pokazala, da je ta struktura pri dijakih očitno drugačna od strukture pri kmečki mladini. Vendar pa se dijaki ne razlikujejo tako zelo od mladine drugih poklicev, kar izhaja verjetno iz nehomogenosti grup posameznih poklicev. Pri kmečki mladini so potrebni drugačni impulzi, in prav zaradi tega se pojavi drugačna razvrstitev sprožilcev. Po tem se razlikuje kmečka mladina tudi od ostale mladine drugih poklicev. To razlikovanje kmečke mladine od drugih gre na račun njihove nižje izobrazbe, manjše informiranosti po tisku, radiu, specifičnih pogojih, v katerih živijo (oddaljenost od centrov s kinematografi ipd.). Zaradi tega pri kmečki mladini niso primarni sprožilci obiska kina vidiki, povezani z vsebino filma, igralci ipd. Najvažnejši sprožilec je pri njih npr. priporočilo prijateljev, sledi naslov filma. Za ilustracijo si oglejmo nekatere primerjave.

Dijake, mlade delavce in uslužbence običajno pritegne v kino vsebina filma, in sicer tista vsebina, ki jih zanima. Drugi običajni sprožilec je ime igralca. Iz tega sledi, da je po eni strani zanimanje teh mladih gledalcev za film, igralce večje, da so na določene igralce navajeni, celo emocionalno vezani. Na drugi strani pa poznavanje imen predstavlja tudi že redno formirane navade obiskovanja kina. Kmečka mladina pa se običajno dloči ogledati si film na osnovi priporočila prijateljev. Za te mladince je važno, kakšno mnenje imajo o filmu člani grupe, v kateri žive. Če ga priporočajo, si film ogledajo in obratno. V enaki meri je za to mladino važen sprožilec naslov filma. Če ta že na prvi pogled vsebuje in dovolj jasno izraža elemente nekega filma, ki zadevajo interes tega gledalca, je to zadosti močno pritegovalno sredstvo. Opazili smo, da je pri kmečki mladini izredno važna tudi možnost komuniciranja s prijatelji po ali pred kinom (4. mesto, 25 %; pri dijakih 12. mesto, 12 %; pri delavcih, uslužbencih 10. mesto, 16 %). Ta težnja je razumljiva zlasti zaradi tega, ker je ta mladina zelo zaposlena, poleg tega pa stanujejo v ne preveč zgoščenih naseljih. Medsebojni

Tabela 11: Kaj Vas največkrat pritegne v kino? Mladina od 14.—27. leta, po poklicu.

Dijaki		Kmetje		Uslužbenci, delavci	
Rang	%	Rang	%	Rang	%
1. Vsebina	59	1. Prijatelj	37	1. Vsebina	56
2. Igralci	53	2. Naslov	35	2. Igralci	44
3. Prijatelj	46	3. Vsebina	32	3. Prijatelj	41
4. Glasba	45	4. Sestanek	25	4. Glasba	38
5. Lit. podlaga	37	5,5. Glasba	19	15,5. Tehnika	29
6. Tehnika	33	5,5. Igralci	19	15,5. Naslov	29
7. Narodnost	24	7. Tehnika	17	7. Lit. podlaga	26
8. Naslov	23	8. Lit. podlaga	13	8. Narodnost	22
9. Nagrada	21	9. Narodnost	11	9. Nagrada	17
10. Kritika	19	10,5. Kritika	6	10. Sestanki	16
11. Režiser	18	10,5. Nagrada	6	11. Kritika	15
12. Sestanek	12	12. Režiser	4	12. Režiser	9
N = 841		N = 228		N = 1284	

stiki so tu le redki in je kino dejansko idealna možnost za zbiranje mladine in razgovore.

Pri primerjanju v okviru posameznih stopenj kvalifikacij smo ugotovili, da so strukture sprožilcev za obiskovanje kina dokaj slične med mladino različnih kvalifikacij. Ponovno pa izstopa kvalificirana in nekvalificirana kmečka mladina. Tudi tu je osnovni sprožilec priporočilo prijateljev (1. mesto, 38 %, medtem ko je vsebina filma na 2. mestu, 34 %). Pri uslužbencih, kvalificiranih in visokokvalificiranih delavcih v industriji pa je vsebina filma na prvem mestu (59 %), prporočilo prijatelja pa pri uslužbencih na 4. mestu (34 %).

Za kakšne filme so mladina določenih poklicev zanima. Na podlagi primerjave interesnih struktur mladine različnih poklicev lahko sklepamo na zelo močne tendence divergencije različnih interesnih struktur. Te tendence so močnejše pri primerjavi kmečke mladine in delavcev, uslužbencev, dalje pri primerjavi dijakov in kmečke mladine ter gospodinjami. Kaže se dejstvo, da ima opravljanje določenega poklica zelo važno vlogo pri formiranju interesov posameznika. Pri človeku, ki opravlja specifičen poklic, se pojavijo tendence tudi v specifičnosti njegovih interesov, vsklajenih s tem poklicem. Vendar pa so te tendence močnejše izražene pri starejših mladincih, ki so že relativno ustaljeni.

Med navedenimi skupinami poklicev izstopajo dijaki. Pri njih nastopajo izraziti sublimacijski mehanizmi, t. j. psihična napetost se sprošča na stopnji družbeno priznanih in uveljavljenih filmih (na 1. mestu zgodovinski filmi, 65 %). Šele na drugem, tretjem mestu se pojavlja težnja po neposrednem, nekontroliranem sproščanju napetosti. (Kriminalke na 2. mestu, 64 %, kavbojke na 3. mestu, 55 %). Pri vseh ostalih poklicih pa so kriminalke na prvem mestu. Pri teh skupinah poklicev so na drugem mestu filmi z ljubezensko tematiko (55 %—65 %), ki se pojavijo pri dijakih šele na 7. mestu (43 %). Te razlike pa so pogojene najverjetneje z vplivom starosti in spola. Dijaki so po starostni strukturi v primerjavi z ostalimi mlajši. Pri gospodinjah je zanimanje za filme z ljubezenskimi prizori na 1. mestu (71 %), kar je očitno pogojeno s spolom. Ženske namreč preferirajo filme z ljubezensko tematiko. Glede izbora filmov, ki kažejo na različne druge interese, pa so med skupinami manjša odstopanja. Izrazitejšo so razlike v intenzivnosti teh interesov. Npr. dijaki postavljajo zanimanje za sodobne družbene probleme na 10. mesto z intenziteto 30 %, delavci in uslužbenci na 8. mesto s 25 %. Gospodinje obravnavanje teh problemov še manj zanima (9. mesto, 23 %), pri kmečki mladini pa je interes za take filme najmanjši (11. mesto, le 8 %). Zanimivo pa je, da primerjava interesnih struktur po stopnjah kvalifikacije ni dala večjih razlik, ki bi bile pomembne za interpretacijo.

V priučujočem razpravljanju smo na kratko poskušali prikazati, kaj vse priteguje mladino v kino, kaj jo odvraca ter za kakšne filme se zanima. Ta bežen opis je zajel prikaz te aktivnosti le v luči vpliva spola, starosti, izobrazbe in poklica. Pri razlaganju posameznih faktorjev smo se poslužili enega možnih psiholoških modelov (model pozivnih vrednosti, sprožilcev), ki smo ga skušali verificirati na konkretnih podatkih. Ta model morda ni najustreznejši, uporabljiv je seveda tudi na drugih področjih človekovega delovanja.

Tabela 12: Kakšne filme radi gledate? Mladina od 14. do 27. leta, po poklicu.

Rang	Dijaki		Kmetje		Delavci, uslužbeni		Gospodinj	
	%	Rang	%	Rang	%	Rang	%	Rang
1. Zgodovinski	65	1. Kavbojke	76	1. Kriminalke	67	1. Ljubezenski	71	1. Ljubezenski
2. Kriminalke	64	2. Ljubezenski	58	2. Ljubezenski	65	2. Kriminalke	55	2. Kriminalke
3. Kavbojke	55	3. Vojni	52	3. Kavbojke	64	3. Kavbojke	54	3. Kavbojke
4. Vojni	50	4. Kriminalke	48	4. Zgodovinski	57	4. Zgodovinski	52	4. Zgodovinski
5. Glasbeni	49	5. Zgodovinski	39	5. Vojni	50	5. Vojni	36	5. Vojni
6. Komični	48	6. Komični	24	6. Glasbeni	40	6. Komični	34	6. Komični
7. Ljubezenski	43	7. Mladinski	15	7. Komični	36	7. Glasbeni	33	7. Glasbeni
8. Risanke	37	8. Potopisni	13	8. Sod. družb. problemi	25	8. Psih. drame	26	8. Psih. drame
9. Potopisni	33	9. Glasbeni	12	9. Dokumentarni	24	9. Sod. družb. problemi	23	9. Sod. družb. problemi
19. Sodobni družbeni problemi	30	10. Dokumentarni	11	10. Psih. drame	21	10. Dokumentarni	22	10. Dokumentarni
11. Dokumentarni	27	11.5. Sodobni družbeni problemi	8	11. Potopisni	20	11. Potopisni	18	11. Potopisni
12. Psih. drame	26	11.5. Risanke	8	12. Risanke	18	12. Mladinski	15	12. Mladinski
13. Mladinski	24	13. Psih. drame	7	13. Fantazijski	12	13. Fantazijski	12	13. Fantazijski
14. Fantazijski	20	14. Fantazijski	6	14. Mladinski	8	14. Risanke	11	14. Risanke
	N = 841		N = 228		N = 1284		N = 86	

UPORABLJENA LITERATURA:

1. E. Glaser: Familie, Beruf, Freizeit; 1954.
2. Alvis Funk: Film und Jugend; v: Reformierte Schweiz, Pfaffikon-Zürich, november 1956.
3. T. Decaigny: Influence du cinéma sur l'enfant et l'adolescent v: Cahiers Juenesse, Education populaire, Bruxelles.
4. G. Keir: Psychology and the Film; v Penguin Film Review, London 1949.
5. J. Kapper: Studying effects of mass communication, New York 1955.
6. Ph. Lersch: Aufbau der Person, München 1956.
7. Levin Sebek: Interesna struktura moške delinkventne mladine v: Kriminalistična služba, št. 2, 1957, Ljubljana.
8. O. Petrovič: Razlike v interesni usmerjenosti med delinkventno in nedelinkventno moško mladino; Prispevki k psihologiji, Ljubljana 1960.

Informiranost proizvajalcev

Stane Možina

Informiranost proizvajalcev — predvsem mislimo tu proizvajalce v gospodarskih organizacijah — je postavka, ki jo večkrat omenjamo v kontekstu družbenega samoupravljanja.

Upravičena je predpostavka, da zavisi efektnost ali celo možnost stvarne participacije v upravljanju nekega podjetja od stopnje informiranosti proizvajalcev o aspektih in podatkih, ki so relevantni za upravljanje podjetja. To se pravi, večja kot je informiranost — večja je možnost efektne participacije. Podčrtali smo možnost, ker stvarna participacija ne zavisi od stopnje informiranosti. Adekvatna informiranost je nedvomno predpogoj efektne participacije, nikakor pa ni tudi garancija participiranja na sploh. Sama participacija zavisi od drugih faktorjev, predvsem od interesov, stopnje identifikacije s podjetjem, stvarne možnosti sodelovanja in končno od sposobnosti dojemanja, razsojanja in znanja.

Pričakovanje, da možnost participacije hkrati pogojuje stopnjo in obseg stvarne participacije, je zgrešeno. Možnost participacije je definirana z družbenoekonomskimi, t. j. političnimi pogoji, ki dajejo bazo in okvir v širšem smislu, ter z organizacijsko strukturo proizvodne organizacije, ki bi morala zadostiti tako pogojem tehnologije proizvodnega procesa kot s komunikacijskimi odnosi ustreznih zahtevam, ki jih narekuje realizacija družbenoekonomskih imperativov ali kondicionalov. — Adekvatna organizacijska forma je direktno pogojena s tehnologijo procesa, medtem ko njena kvaliteta zavisi od sposobnosti in kvalitete vodilnega kadra in organov samoupravljanja.

Stvarna participacija pa ni v pozitivnem funkcionalnem razmerju z možnostjo participacije. Faktorji, ki smo jih že našeli, vplivajo na njeni obseg in intenziteto. S tem pa ne trdimo, da mora biti vsakemu od naštetih faktorjev (interes, identifikacija, sposobnosti, znanje, pogoji izven delovnega mesta) maksimalno zadovoljeno, ampak da mora vladati med njimi neko optimalno razmerje, ki je po eni strani specifično za gospodarsko organizacijo, regijo, t. j. kulturno ozadje, in ki se verjetno menja s specifičnostjo situacije (spol, izobrazba, staž, starost, socialna provenienca, stališča, socialne sheme itd.).

Maksimalna zadovoljitev samo enega izmed navedenih faktorjev še ne določuje stopnje participacije. V ilustracijo npr. tudi stopnja identifikacije, ki je gotovo najmočnejši faktor — sama po sebi ne pomeni garancije participiranja. Stopnja znanja v zvezi identifikaciji omejuje obseg in kvaliteto participiranja. Podobno velja za sposobnosti in interese ter pogoje eksistence izven delovne organizacije.

Informiranost, to je znanje, pa ni določena le s sposobnostmi dojemanja in razumevanja, temveč zavisi od naslednjih pogojev, ki se deloma prekrivajo s pogoji možnosti participacije in deloma z ostalimi pogoji stvarne participacije:

- od našega stališča do izvora informacije,
- od našega stališča do vsebine informacije,
- od aдекватnosti komunikacijskih sredstev,
- od sposobnosti dožemanja in razumevanja vsebine informacije.

Torej lahko zaključimo, če je vsem ostalim faktorjem zadovoljeno, to se pravi, da ima proizvajalec vso možnost participacije in tudi stvarno participira, pa je *efektivnost in kvaliteta* njegovega sodelovanja v upravljanju odvisna od stopnje njegovega znanja — informiranosti.

Če je temu tako, t. j. da so naša izhodiščna razmišljanja pravilna, lahko postavimo za ustrezno raziskavo in preverjanje informiranosti določene delovne hipoteze, ki se tičejo po eni strani obsega informiranosti, po drugi strani pa odvisnosti informiranosti od faktorjev: spol, starost, staž v podjetju oziroma v industriji, osebni dohodek, izobrazba, prejšnje delo, socialni izvor, članstvo v DS oz. UO, zadovoljstvo z delom, položaj delavca v delovni organizaciji.

Lahko predpostavljamo ali domnevamo:

- da je zaradi specifičnega kulturnohistoričnega ozadja, položaja in pogojev, v katerih ženske v naši družbi stvarno žive, obseg informiranosti večji pri moških kot pri ženskah;
- da je informiranost pozitivno korelirana s stopnjo formalne izobrazbe;
- da je stopnja informiranosti pozitivno korelirana s formalno kvalifikacijo v podjetju;
- da je informiranost pozitivno korelirana s stažem v podjetju;
- da je informiranost pozitivno korelirana s stažem v industriji;
- da je višina zaslužka pozitivno korelirana z informiranostjo;
- da so boljše informirani o problematiki podjetja člani organov samoupravljanja;
- da mora obstajati določena povezava med okupacijsko mobilnostjo in informiranostjo;
- da so v industriji bolje informirani proizvajalci delavske provenience;
- da je razlika v informiranosti med mlajšimi in starejšimi kadri;
- da obstaja negativna korelacija med zadovoljstvom z delom in informiranostjo.

Informiranost — znanje o relevantnih podatkih in pojmi, ki pridejo v poštev pri participaciji v upravljanju podjetja — je precej široko področje, ki pa ga lahko zaobsežemo s primernim številom ustreznih vprašanj. V ta namen smo uporabili vprašalnik, s pomočjo katerega je bilo možno dobiti odgovore, ki se jih je dalo objektivno meriti in interpretirati (glej podatke o raziskavi!).

Da bi preverili informiranosti in zgoraj navedene delovne hipoteze, ki se nam vsiljujejo z ozirom na obstoječe stanje, smo izvedli adekvatno raziskavo. Rezultati raziskave so bili zanimivi, posebno še, če jih primerjamo z nekaterimi neodvisnimi spremenljivkami (kategorijami), ki smo jih že uvodoma navedli in od katerih lahko zavisi stopnja informiranosti, kot npr.: spol, starost, staž, izobrazba, dohodek in druge. Doseženi rezultati za posamezne dimenzije (poznavanje pravih odgovorov na določeno število vprašanj, ki tvorijo dimenzijo) so naslednji:

	Moški	Ženske
I. Osebni dohodek in beneficije v podjetju	44,5 %	39,8 %
II. Tehnični in personalni aspekt delavnic in obratov	37,3 %	50,6 %
III. Pogoji in možnost napredovanja in izpopolnjevanja.	48,1 %	36,7 %
IV. Delovne pravice in dolžnosti	53,3 %	47,2 %
V. Splošne karakteristike podjetja	61,6 %	60,2 %
VI. Tehnične karakteristike podjetja	44,4 %	36,9 %
VII. Splošna organizacija podjetja	39,3 %	35,7 %
VIII. Družbeno samoupravljanje v podjetju	41,5 %	33,1 %
IX. Položaj podjetja v SFRJ	57,2 %	43,1 %
X. Splošni principi socialistične ekonomike	33,7 %	26,2 %

1. Spol. Doseženi rezultati kažejo, da so moški v vseh dimenzijah nekoliko boljši. Vendar ti »boljši« rezultati ne dosežejo stopnje statistične pomembnosti (glej podatke o raziskavi). Torej ne bi mogli trditi, da obstaja pomembna razlika med informiranostjo (stopnjo znanja) pri moških in ženskih respondentih.

2. Starost (rezultati po dimenzijah so izraženi v %).

Starost	Dimenzije									
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X
Nad 60 let	31	49	34	36	32	31	35	53	35	45
51—60 let	41	52	38	46	56	42	32	39	52	24
41—50 let	45	55	45	53	63	44	39	41	54	30
31—40 let	43	54	42	52	63	41	39	39	52	31
26—30 let	42	53	44	50	51	39	37	36	49	31
21—25 let	44	58	45	51	64	41	41	37	48	33
16—20 let	36	53	39	44	59	37	33	30	41	27

Iz tabele, kjer primerjamo rezultate po dimenzijah s starostjo (starostnimi razredi), je razvidno, da nastopajo med posameznimi starostnimi razredi pomembne razlike in to skoraj v vseh dimenzijah. Zanimivo je dejstvo, da so bili doseženi najboljši rezultati v srednjih starostnih razredih, t. j. od 25—40 let, medtem ko pa vrednosti rezultatov lahko padajo proti obema krajnostima, t. j. od 25 let navzdol in od 40 let starosti navzgor.

3. Izobrazba

Izobrazba	Dimenzije									
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X
Ned. in dok. osemletka	41	53	41	47	59	38	35	33	46	25
Ned. in dok. sred. šola	55	69	53	67	67	53	53	58	73	53
Višja šola	66	75	63	75	74	53	67	71	72	69
Visoka šola	68	83	68	76	89	65	70	74	80	83

Opazimo naraščanje vrednosti rezultatov v smeri višje formalne izobrazbe, t. j. od osnovnošolskega nivoja, ki ima najnižje rezultate, k srednješolskemu nivoju, ki ima pomembno višje rezultate do višjega oziroma visokošolskega nivoja, kjer so dobljeni najvišji rezultati. Razlika med osnovnošolskim in visokošolskim nivojem je, če bi jo izrazili v %, v dimenzijah od I.—V., ki so bolj »praktičnega značaja« ca. 50 %, v dimenzijah od VI.—X., kjer vsebina odgovorov zavisi bolj od »teoretičnega znanja« — pa tudi do 100 %. Žal je numerus respondentov z višjo oziroma z visokošolsko izobrazbo precej majhen, tako da se ne moremo spuščati v podrobno interpretacijo rezultatov po posameznih dimenzijah. Statistična pomembnost razlik med posameznimi stopnjami formalne izobrazbe je izredno velika (celo v primeru, če dopuščamo samo 1 % rizika — pomote). Vsekakor lahko trdimo, da obstoji tesna vez med stopnjami formalne izobrazbe in informiranostjo.

4. Kvalifikacija

KV	Dimenzije									
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X
NK	30	45	35	40	46	31	26	23	33	18
PK	35	52	40	42	47	35	29	29	42	20
K	44	54	42	50	63	41	37	35	50	28
VK	57	64	59	69	82	57	57	64	79	51
Usl.	59	74	52	68	75	52	58	61	71	52

Podobno kot pri stopnjah formalne izobrazbe je viden trend naraščanja vrednosti rezultatov od nižje kvalifikacijske stopnje (od NK k VK) k višji kvalifikacijski stopnji, in to v vseh dimenzijah, brez kakršnekoli izjeme. Razlike niso tako ostre kot pri stopnjah formalne izobrazbe, vendar so pa razlike statistično visoko pomembne. Kategorija »uslužbenci« se po doseženih rezultatih približuje stopnji »VK delavci«, vendar so v povprečju od teh nekoliko slabši.

5. Staž v podjetju

Staż v podjetju	Dimenzije									
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X
Nad 40 let	32	39	43	56	69	51	37	51	68	45
31—40 let	42	67	52	52	58	57	38	49	59	21
26—30 let	48	59	48	55	58	48	42	47	53	28
21—25 let	45	59	52	55	65	47	41	46	62	30
16—20 let	46	57	47	58	67	46	42	48	58	34
11—15 let	45	54	43	50	62	40	37	38	51	26
6—10 let	46	54	42	52	64	42	41	40	54	32
1—5 let	42	55	42	50	61	40	38	35	48	31
do 1. leta	35	53	40	47	56	37	31	29	40	29

Nižje rezultate opazimo v starostnih razredih do 1. leta in od 1 do 5 let ter v starostnem razredu — nad 40 let. Toda to ne velja v tolikšni meri za X. dimenzijo, kjer pa imajo ti razredi relativno boljše rezultate. Srednji »stažni« razredi pa so si glede rezultatov med seboj precej izenačeni. Podobno situacijo opazimo tudi pri tabeli »Staż v industriji«, ki jo tu ne navajamo. Na splošno bi lahko veljalo, da z leti staža naraščajo tudi rezultati v dimenzijah, razen morda v najvišjem starostnem razredu.

6. Osebni dohodek

Osebni dohodek	Dimenzije									
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X
16 000—20 000	36	48	38	43	54	36	32	28	42	22
21 000—25 000	42	54	40	47	62	40	35	33	47	26
26 000—30 000	47	60	46	55	64	45	39	43	56	32
31 000—35 000	54	66	56	66	69	52	46	51	71	45
36 000—40 000	56	60	56	65	71	54	52	36	70	46
41 000—45 000	56	61	66	72	85	59	59	68	82	57
46 000—50 000	57	73	47	64	84	53	57	57	78	52
od 51 000 dalje	65	79	59	72	87	60	60	75	81	67

Višina osebnih prejemkov korespondira z dosežki po dimenzijah. Tako kot se dvigajo prejemki po »plačnih razredih«, skoraj praviloma rastejo tudi rezultati respondentov. Razlike so statistično precej pomembne. Toda pri tem moramo upoštevati, da obstoji visoka korelacija med »dohodki« in »kvalificiranostjo« ter »stopnjo izobrazbe«. To se pravi, da ne moremo direktno povezovati vpliv osebnega dohodka in stopnje informiranosti. Ravno tako vemo, da višina osebnega dohodka zavisi tudi od dolžine delovnega staža in starosti; ti dve postavki pa sta zopet v korelaciji s stopnjo informiranosti. Delovni staž in starost pa sta po drugi strani tudi v povezavi s kvalificiranostjo. — Torej bi zaključili, da posamezne variable niso izolirane, ampak povezane in učinkujejo v medsebojni interakciji. Vprašanje je seveda, katera variabla ima močnejši vpliv oziroma v našem primeru, katera bolj učinkuje na doseženo stopnjo informiranosti respondentov.

7. Poklic očeta

Poklic očeta	Dimenzije									
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X
Delavec v industriji	45	57	45	53	64	44	40	40	53	33
Kmet	41	54	41	49	57	39	34	35	48	24
Obrtnik	41	52	41	49	63	40	34	35	50	29
Delavec v kmetijstvu	43	52	40	45	58	37	35	32	43	25
Uslužbenec	46	58	50	57	72	46	47	46	60	39
Ostalo	40	52	36	52	56	40	38	37	51	29

S tabele, kjer so respondenti kategorizirani po socialnem izvoru, vidimo, da imajo razmeroma najboljše rezultate tisti, ki izhajajo iz družin, v katerih je bil oče »industrijski delavec« ali pa »uslužbenec«. Približujejo se jim tisti, ki imajo oznako »ostali«, vendar vse dobljene razlike statistično niso pomembne.

8. Prejšnje delo

Z ozirom na »prejšnje delo« (profesionalna mobilnost), ki ga je kdo opravljal, imajo najboljše rezultate tisti, ki so opravljali delo kot »uslužbenci« ali »hodili v šolo«. Razlike v dosežkih niso velike in so statistično pomembne le v VIII., IX. in X. dimenziji — v korist zgornjih. To se pravi, da prejšnja zaposlitev ne daje dovolj argumentov v rezultatih, da bi lahko trdili, da obstoji pomembna povezava s stopnjo informiranosti. In s tem lahko delno pritrdimo obči hipotezi, da imajo tisti, ki so prišli »s kmetov« zaradi manjše zainteresiranosti pomembno nižje rezultate v informiranosti.

Prejšnje delo	Dimenzije									
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X
Delavec v industriji	44	57	46	51	60	41	35	36	50	25
Obdeloval svojo zemljo	40	56	39	46	56	40	31	32	47	22
Delavec v kmetijstvu	38	49	37	44	53	36	33	30	41	22
Hodil v šolo	45	58	47	55	69	45	44	44	58	36
Bavil-a z gospodinjstvom	39	50	35	47	59	36	35	32	40	25
Delal kot uslužbenec	50	60	47	60	69	47	44	49	66	42
Ostalo	48	54	51	57	65	45	45	44	55	38

9. Član UO

Bistvenih razlik v dosežkih po posameznih dimenzijah med člani oziroma med nečlani UO ni. Obstoje le neznatne razlike, ki niso statistično pomembne, so pa bolj v korist nečlanom kot pa članom UO. Le v 3 od 10 dimenzij prednjačijo člani UO. Torej člani UO niso opravičili domneve, da imajo višjo stopnjo znanja oziroma informiranosti glede na postavljena vprašanja. Rezultati so razvidni iz naslednje tabele:

UO	Dimenzije									
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X
Član UO	37	50	43	46	52	38	38	40	52	31
Nečlan UO	43	55	43	51	52	41	38	38	51	30

10. Član DS

DS	Dimenzije									
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X
Član DS	48	56	46	55	65	48	47	52	61	38
Nečlan DS	43	55	42	51	62	41	38	37	50	30

Tudi člani DS se ne razlikujejo pomembno od nečlanov. Vendar moramo pripomniti, da so vse dobljene pozitivne razlike v korist članov DS. Statistično pomembna razlika v korist članom DS nastopa le v VIII. dimenziji, ki obravnava »družbeno samoupravljanje«. Primerjava teh rezultatov daje prav gotovo obilo misli za polemiko o tem, koliko so člani DS seznanjeni oziroma pripravljeni za delo v organih, kamor so izvoljeni.

11. Zadovoljstvo z delom

Zadovoljstvo z delom	Dimenzije									
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X
Zelo zadovoljen	41	52	42	48	55	39	39	37	48	30
Zadovoljen	44	56	44	54	63	43	40	40	54	33
Srednje	44	56	43	51	65	41	36	36	49	26
Nezadovoljen	43	52	44	47	66	40	36	37	51	30
Zelo nezadovoljen	36	50	35	38	55	31	28	27	39	17

Najboljše rezultate imajo tisti, ki so »zadovoljni« s svojim delom, ali pa se vsaj ne nagibajo k ekstremoma »zelo zadovoljni« in »zelo nezadovoljni«, kjer rezultati upadajo. Relativno najslabše rezultate so dosegli tisti, ki so izjavili, da so s svojim delom zelo nezadovoljni. Nobena razlika pa ni tolikšna, da bi bila statistično signifikantna pri običajnem nivoju zaupanja, ki ga postavljamo, t. j. $P = 0,05$ (glej podatke o raziskavi!).

Na splošno lahko rečemo, da so bili doseženi relativno visoki rezultati — pravilni odgovori — na vprašanja, ki obravnavajo: dnevno problematiko dela, delovno mesto, izobraževanje, dopusti, ugodnosti v podjetju in podobno. Nizki rezultati pa so bili doseženi na vprašanja, ki obravnavajo problematiko, ki je izven delokroga delovnega mesta in ki zahteva določeno predznanje ali pa večji miselni napor, npr.: poznavanje dela posameznih služb, število zaposlenih, vrste proizvodov, pojmi iz ekonomike in poslovanja podjetja itd.

Rezultati raziskave so dali na zastavljena vprašanja in delovne hipoteze, ki smo jih v začetku navedli, ustrezne odgovore, ki so obenem določili tudi vpliv določenih faktorjev na informiranost proizvajalcev.

Prvo moramo omeniti, da je morda zgrešeno stališče nekaterih, ki trde, da obstoje razlike med moškimi in ženskimi osebami (ki bi bile v korist moškim), kar se tiče stopnje informiranosti. Z ozirom na dobljene rezultate ne moremo trditi, da bi kazali ženski respondenti manjše zanimanje ali imeli slabše znanje o navedeni problematiki, posebno če upoštevamo podatke iz opisa populacij, kjer je razvidno, da so imele ženske nižjo šolsko izobrazbo in nižji delovni staž. Oba ta dva faktorja pa pozitivno korelirata s stopnjo informiranosti.

Nadalje moramo potrditi, da je informiranost — znanje v visoki korelaciji s stopnjo šolske izobrazbe in kvalificiranosti (stopnja kvalifikacije in šolska izobrazba korespondirata v pozitivnem smislu med seboj). Lahko bi trdili, z ozirom na rezultate in pomembnost razlik med njimi, da je stopnja izobrazbe osrednji faktor, od katerega zavisi informiranost. Po eni strani nudi že sama izobrazba respondentu določene podatke, po drugi strani pa mu omogoča lažje sprejemanje in povezovanje novih informacij.

Precejšnje povezanost informiranosti z delovnim stažem v podjetju in industriji si razlagamo s tem, da ima respondent, ki dalj časa dela in živi v podjetju, za sprejemanje in dopolnjevanje informacij več prilik. Vemo pa tudi, da delavec navadno z leti napreduje; vertikalno, bodisi horizontalno napredovanje pa je zopet povezano z izobraževanjem in višjo stopnjo kvalificiranosti.

O tem, koliko zavisi stopnja informiranosti od višine osebnega dohodka, smo že polemizirali. Lahko bi zaključili, da direktno ne zavisi ali pa samo v majhni meri, bolj pa indirektno, ker so višji dohodki po navadi vezani na višjo stopnjo kvalificiranosti in izobrazbe, posebno če se le-ta odraža v delu.

Stopnja informiranosti med člani UO in DS na eni strani in nečlani na drugi strani se bistveno ne razlikuje, čeprav bi lahko to upravičeno pričakovali. Nastaja vprašanje, ali udeleževanje v samoupravnih organih res ne pripomore k večji informiranosti ali pa so v glavnem že vsi respondenti prešli razne oblike udeleževanja v samoupravnih organih in s tem dosegli približno isto raven informiranosti?

Tudi predpostavko, da obstoji določena povezava med okupacijsko mobilnostjo in informiranostjo, smo lahko dokazali le v zelo majhni meri. Prej bi lahko rekli, da je zopet tu vzrok stopnja šolske izobrazbe, ker so bili relativno najvišji rezultati doseženi pri tistih, ki so bili na prejšnjem delovnem mestu kot »uslužbenci« ali pa so »hodili v šolo«.

Eventualno pa bi lahko potrdili domnevo, da obstoji povezava med položajem respondenta v delovni organizaciji in informiranostjo. Kategorija »uslužbenci« so

dosegali redno boljše rezultate. To lahko interpretiramo tako, da so le-ti bliže izvoru informacij ali pa tudi, da imajo relativno višjo stopnjo šolske izobrazbe kot delavci, kar je razvidno iz strukture opisane populacije.

Kot smo postavili, lahko tudi potrdimo domnevo, da sta starost in informiranost v pozitivni zvezi, vendar moramo upoštevati, da s starostjo narašča tudi delovni staž in velikokrat tudi kvalificiranost. S tem pridejo starejši kadri seveda tudi do večjega znanja.

Zanimivo je, da ni nikakršnih, vsaj bistvenih, razlik med stopnjami zadovoljstva pri delu. Pričakovali bi, da se tisti, ki so nezadovoljni z delom, bolj zanimajo za informacije in dogajanja v podjetju, kot pa oni, ki jih delo na delovnem mestu povsem zadovolji. Torej ne moremo ugotoviti nekih korespondenčnih vezi, in to niti za eno dimenzijo.

Raziskava je pokazala, da je kljub možnostim participiranja proizvajalcev v konkretnem podjetju stvarna možnost participiranja relativno majhna, ker zavisi od stopnje znanja, to je informiranosti, ki smo jo zajeli z ustrežajočimi vprašanji. Ta stopnja informiranosti pa je, kot smo videli, relativno nizka. Na to vplivajo navedeni faktorji, ki podpirajo ali pa ovirajo proizvajalca pri uspešnem sodelovanju pri upravljanju podjetja. Obenem pa ti faktorji tudi nakazujejo smer reševanja tega problema. Faktor, ki občutno vpliva na informiranost (in na katerega lahko tudi v precejšnji meri vplivamo), je *stopnja izobrazbe*, ki mora biti povezana s kontinuiranim izpopolnjevanjem in pravočasnim seznanjanjem proizvajalcev z ustrežno tematiko — vsebino informacij. Naslednji pomembni faktor je *akcijsko angažiranje proizvajalcev* v raznih oblikah samoupravljanja. Tudi po tej strani lahko dosežemo visoko stopnjo informiranosti. — Poudariti pa moramo, da bo tako dosežena večja stopnja informiranosti učinkovita le, če bodo zagotovljeni ostali činitelji in pogoji za participiranje proizvajalcev.

Podatki o raziskavi: *INFORMIRANOST PROIZVAJALCEV*

Raziskavo o informiranosti proizvajalcev je v letu 1962 izvedel zavod za produktivnost dela SRS. Test informiranosti, s katerim se je preverjalo znanje respondentov, je bil v osnovi skonstruiran na psihološkem inštitutu univerze v Zagrebu, dopolnjen pa na omenjenem zavodu. Namen raziskave je bil, da se ugotovi stopnja informiranosti proizvajalcev in faktorje, ki vplivajo na informiranost, oziroma ki so si v medsebojni povezavi. Raziskava je zajela 7 podjetij v Sloveniji, in sicer: tovarna emaljirane posode Celje, cinkarna Celje, rudniki svinca in topilnica Mežica, tekstilna tovarna Maribor in Ljutomer, tovarna konfekcije Murska Sobota, tekstilna tovarna Ajdovščina. Anketiranih je bilo 573 moških in 657 ženskih oseb, skupaj 1230. Ti respondenti so bili v podjetjih izbrani po tehniki »slučajne izbire vzorca«. Pri analizi populacije je bilo ugotovljeno, da je vzorec v glavnem zadovoljeval tudi posameznim osebnim znakom oziroma kategorijam, kot: starost, staž, kvalifikacija in drugo. Vprašalnik je vseboval 121 vprašanj, ki so bila zaradi lažje obdelave združena v 10 skupin — dimenzij. Vsaka dimenzija vsebuje določeno število sorodnih vprašanj, ki obravnavajo skupno problematiko. Posamezne dimenzije zajemajo poznavanje naslednjih podatkov oziroma pojmov (v oklepajih je navedeno tudi število vprašanj, ki jih dimenzija vsebuje), in sicer:

- I. dimenzija: Osebni dohodek in beneficije v podjetju: mesečni dohodek, nagrade, dopusti, dodatki, materialne ugodnosti ... (17 vprašanj).
- II. dimenzija: Tehnični in personalni aspekti delavnic in obratov: naziv delovnega mesta, norme, karakteristike dela, število zaposlenih v obratu ... (9 vprašanj).
- III. dimenzija: Pogoji in možnosti napredovanja in izpopolnjevanja: strokovni izpiti, možnosti napredovanja, dosežene kvalifikacije ... (9 vprašanj).
- IV. dimenzija: Delovne pravice in dolžnosti: delovno razmerje, poskusni rok, zaščitna sredstva, javljanje napak pri delu ... (16 vprašanj).
- V. dimenzija: Splošne karakteristike podjetja: ime in znak podjetja, proizvodi, gospodarska dejavnost ... (7 vprašanj).

- VI. dimenzija: Tehnične karakteristike podjetja: število zaposlenih, višina dohodka, izmene, glavne surovine in izdelek podjetja ... (16 vprašanj).
- VII. dimenzija: Splošna organizacija podjetja: poznavanje posameznih služb, poslovne pogodbe ... (8 vprašanj).
- VIII. dimenzija: Družbeno samoupravljanje v podjetju: naloge DS in UO, naloge direktorja in drugih organov ... (18 vprašanj).
- IX. dimenzija: Položaj podjetja v SFRJ: velikost podjetja, tržišče, izvoz, kooperacije ... (10 vprašanj).
- X. dimenzija: Splošni principi socialistične ekonomike: amortizacija, investicije, obratna sredstva, fond skupne uporabe ... (11 vprašanj).

V nadaljnjem navajamo izračun statistično pomembnih razlik χ^2 (hi kvadratov)* med dosežki v posameznih dimenzijah za določene kategorije.

Kategorija in štev. oznak	D i m e n z i j e										Stev. p. s. in meja zaup.
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	
8 Spol 1—2	0,46	0,91	2,71	2,56	0,04	1,12	0,26	1,56	4,00	1,33	p. s. = 1 P 0,05
9 Starost 1—8	26,9	49,1	9,60	27,2	36,2	11,4	56,8	45,3	73,4	28,7	p. s. = 7 P 0,05 P 0,01
11 Izobrazba 1—4	47,8	60,7	25,6	54,6	80,1	12,5	31,8	42,5	30,2	101,3	p. s. = 3,4 P 0,01
12 KV 1—5	26,4	21,1	37,2	33,4	57,2	20,4	38,8	58,9	59,9	57,1	p. s. = 4,5 P 0,01
13 Staž v pod. 1—9	21,6	31,6	17,8	21,6	46,1	6,44	3,83	18,9	20,8	17,1	p. s. = 8,9 P 0,05
14 Staž v ind. 1—9	19,6	16,7	10,5	11,8	21,9	7,0	12,5	39,8	43,2	41,7	p. s. = 8 P 0,05
16 Plača 1—9	43,2	42,3	36,4	46,5	66,4	33,1	46,0	96,7	107,8	91,8	p. s. = 8 P 0,05
18 Pokl. očeta 1—6	1,29	1,36	5,08	3,68	7,58	2,29	5,16	5,21	6,20	6,95	p. s. = 5 P 0,05
22 Prej. delo 1—7	4,96	4,12	8,64	9,0	11,2	10,6	8,58	13,2	20,8	19,8	p. s. = 6 P 0,05
27 Član UO 1—2	0,83	0,63	0,00	0,48	0,04	1,62	0,00	1,27	0,00	0,10	p. s. = 1 P 0,05
28 Član DS 1—2	0,48	0,00	0,32	0,32	0,31	1,21	0,28	4,28	2,72	0,74	p. s. = 1 P 0,05
31 Zad. z delom 1—5	1,95	1,24	7,08	5,64	4,62	3,35	3,82	4,17	5,04	7,85	p. s. = 4 P 0,05

Odgovori na posamezna vprašanja so bili obdelani ne samo po dimenzijah, ampak tudi posamično za navedena podjetja. Zavedati se moramo, da odgovori na posamezne aspekte informiranosti zavise od specifičnosti podjetij (dela, lokacije, strukture kadra itd.) in jih ne moremo vedno uspešno posploševati. Nekateri aspekti, ki se tičejo informiranosti, pa so potrebni nadaljnje raziskave, recimo — stopnja informiranosti in aktivno sodelovanje — npr. v obliki dajanja predlogov in podobno.

* Za izračun χ^2 (hi kvadratov) smo uporabili formulo številka 97 na strani 103 — Glej M. Blejec — Statistične metode za psihologe.

Podčrtani χ^2 so statistično pomembni pri ustrežajočem nivoju zaupanja.

Naš dnevnik »Delo« o ustavi

F. Setinc — L. Kebe

V okviru seminarskega dela na visoki šoli za politične vede v Ljubljani sva analizirala pisanje »Dela« o ustavnih vprašanjih. Pri tem sva uporabila kvantitativno metodo, ki je seveda enostranska, toda v okviru seminarskega dela edino mogoča — glede na pristop, ki sva si ga izbrala, in čas, ki nama je bil na voljo. Vrednost analize bi bila večja, če bi uporabila še druge metode raziskovanja, na primer anketiranje bralcev, vendar nama tega niti čas niti razpoložljiva materialna sredstva niso omogočala. Toda tudi taka analiza, čeprav dopušča skromnejše rezultate, je v novinarski praksi redka izjema, saj so doslej novinarski kolektivi več ali manj subjektivno ocenjevali svoje delo oziroma pisanje.

Metodološki instrumentarij je bil plod kolektivnih prizadevanj vseh študentskih raziskovalnih skupin na šoli. Probleme, obravnavane v sestavkih, objavljenih od 1. I. 1960 do 31. XII. 1962, sva razvrščala po klasifikacijski shemi ustavnih vprašanj. V klasifikacijsko shemo smo vključili vsa vprašanja oziroma probleme, ki bi se lahko pojavili v javni razpravi v zvezi z novo ustavo. Hkrati z izdelavo klasifikacijske sheme ustavnih vprašanj smo si izdelali tudi dokumentacijo. Še posebej smo izdelali tudi kriterije, po katerih smo ocenjevali posamezne prispevke (zvrst, avtor, obseg, dostopnost, zanimivost, teža obdelave problema, ilustracije itd.). Nadaljnja faza metodološkega pristopa je bila izdelava kartice, na katero smo vnašali šifre za posamezne elemente časopisne enote oziroma za kriterije, po katerih je bil vsak prispevek ocenjen.

Prispevke sva analizirala v treh delih: kot programatske, problemske in informacijske. Med programatske prispevke sva uvrščala ekspezeje in izjave vodilnih političnih osebnosti, skratka tekste, ki so nakazovali ali pojasnjevali ustavno orientacijo in kasneje predlagano ustavno ureditev. K problemskim sestavkom, o katerih bo v tem izvlečku iz analize največ govora, sva štela sestavke (različne novinarske zvrsti in rubrike), ki so jih napisali novinarji, sodelavci časnika in bralci in v katerih so le-ti na kakršenkoli način odpirali in obravnavali določene probleme ali pa s problemi iz prakse vsaj pojasnjevali in ilustrirali ustavna načela oziroma določbe. Med informacije sva uvrščala kratke vesti s terena. Nazivi, programatski, problemski in informacijski prispevki so samo delovne narave.

Da bi si lahko zgradila izhodiščne hipoteze za analizo sodelovanja »Dela« v javni ustavni razpravi, sva si najprej izdelala obširnejši teoretični okvir, ki ga bova povzela v tej razpravi le na kratko. Po proučitvi literature, ki nama je bila na voljo, sva menila, da ima tisk v naši družbi naslednjo vlogo:

Tisk kot eno izmed sredstev množičnega obveščanja o vsem družbenem dogajanju je zrcalo vseh procesov in gibanj v naši družbi, oblikovalec socialistične zavesti, tribuna najnaprednejših stališč in mnenj občanov, posredovalec pozitivnih zgledov in izkušenj, konstruktivni kritik negativnih pojavov, bojevnik za dejavno sožitje med vsemi narodi sveta in za mir, izmenjevalec pozitivnih vrednot — znanstvenih, kulturnih in drugih naprednih pridobitev človeštva.

Pri taki opredelitvi vloge tiska v naši družbi sva izhajala iz tega, da so množična komunikacijska sredstva družbena. Z njimi sicer samostojno upravlja novinarski

* Objavljamo skrajšano in prirejeno seminarsko delo o ustavi slušateljev visoke šole za politične vede v Ljubljani. Uredništvo.

kolektiv, vpliv družbe na njihovo usmerjenost pa je zagotovljen preko posebnih družbenih organov.

Pri iskanju teoretičnega okvira raziskave sva se bežno seznanila tudi s funkcijo in vlogo tiska na tujem. Pri tem sva prišla do prepričanja, da vse izmed definicij, ki določajo vlogo tiska bodisi na Zahodu ali Vzhodu, vsebujejo le del vloge, kakršno mora imeti tisk v naši družbi. To je tudi razumljivo, če upoštevamo razločke v družbenih sistemih in različne oblike socialistične graditve.

V najini opredelitvi vloge tiska v naši družbi je za pisanje o ustavnih vprašanjih zlasti važna ugotovitev, da tisk mora prikazovati družbene procese, kar pomeni, da mora tudi opominjati na spremembe, ki terjajo ustrezno prilagoditev pravnih in ustavnih norm naprednejši družbeni praksi. Če te svoje izredno pomembne funkcije ne bi opravljal, bi bilo videti, kakor da se razne spremembe v pravno-politični nastavbi porajajo same od sebe, neodvisno od sprememb v družbeni strukturi. Naloga tiska ni le ta, da objavlja že sprejete odločitve in stališča, ampak da jih prikazuje v procesu njihovega nastajanja, oblikovanja. Ni dovolj pisati samo o posledicah, temveč je treba raziskovati predvsem njihove vzroke. Pri tem pa mora biti v ospredju človek. Abstraktno prikazovanje procesov, v katerih ni videti njihovega poglobitnega akterja — človeka, ni dovolj prepričljivo.

I.

Zakaj je zajela analiza tudi obdobje pred objavo osnutka zvezne ustave? Predvsem zaradi tega, ker sva, ko sva si izdelala teoretični okvir raziskave, predpostavljala, da mora tisk odsevati družbene procese. Pri tem ne misliva na površno opisovanje, fotografiranje pojavov, temveč na njih analitično, študioso raziskovanje ter odkrivanje njihovih vzročnih zvez. Če pa časopis odseva družbeno življenje, potem mora prikazovati tudi vse tiste spremembe v družbeni strukturi — v praksi, ki že preraščajo obstoječo ustavno ureditev. Pri tem seveda ne gre za to, da tisk ugiba in napoveduje vsebino nove ustave oziroma sprememb v ustavni ureditvi. Lahko pa prikazuje posamezne pojave iz družbene prakse, ki niso več v skladu z obstoječimi ustavnimi in drugimi pravnimi normami ter s tem prispeva svoj delež k prilaganju pravne ureditve družbeni stvarnosti.

Taka vloga tiska predpostavlja dvoje: po eni strani novinarja, idejno opredeljenega in oboroženega z znanjem, pogumnega in odkritega, z izostrenim občutkom za družbene probleme, zmožnega, da jih odkriva, ugotovi njihovo težo in smer in da jih tudi postavi pred činitelje, ki so jih dolžni urejati; po drugi strani pa odpre vire informacij, ki so takemu novinarju zmeraj dostopni.

Očitno je, da nobeden izmed obeh pogojev ni bil zadovoljivo izpolnjen. Z analizo sva skušala ugotoviti, ali je pred objavo osnutka zvezne ustave obstajala kontinuiteta v obravnavanju ustavnih vprašanj. Pregled po mesecih je pokazal, da te kontinuitete ni bilo in da je bilo pisanje »Dela« o ustavni problematiki močno odvisno od informacij uglednih političnih osebnosti in poročil o delu ustavne komisije. To so bili nekakšni impulzi, ki so spodbujali novinarje k razglabljanju o ustavni problematiki, čeprav, razen redkih izjem, niso šli dlje od reproduciranja in ilustriranja tistega, kar so o napovedanih ustavnih spremembah povedali tovariši Tito, Kardelj, Rankovič in drugi. Večje število objavljenih prispevkov zasledimo novembra 1961 in januarja 1962, to je neposredno po tem, ko so bile političnemu aktivu na voljo ustavne teze in po novosadskem posvetovanju o občinskih statutih. Tudi po vsakem Kardeljevem govoru oziroma intervjuju je sledilo v časniku večje število sestavkov z ustavno problematiko. V mesecih, ko »Delo« ni objavilo nobenih informacij o delu ustavne komisije in izjav vodilnih političnih osebnosti — to velja zlasti za leto 1960 in 1961 — tudi sestavkov izpod peres novinarjev in sodelavcev »Dela« ni bilo. To, da je »Delo« ostajalo v okvirih tega, kar so o ustavi povedali vodilni politični ljudje, je imelo tudi svojo dobro stran. Vsebinska analiza sestavkov, objavljenih pred objavo ustavnega osnutka, je pokazala, da med njimi ni bilo takih, ki bi samovoljno obravnavali ustavna načela, brez poznavanja njihovega bivanja, ali pa samovoljno ugibali o vsebini nove ustave, še preden so podkomisije ustavne komisije proučile posamezna načelna vprašanja. Tako pisanje je bilo mogoče zaslediti v nekaterih drugih listih, na kar je opozoril tovariš Kardelj v intervjuju v »Borbi« 11. oktobra 1961. To pa ne opravičuje tiska, če ta pred javno razpravo ni v zadostni meri spremljal pojave v družbi in prikazoval procese, preraščajoče obstoječe ustavne

norme. Meniva, da je veljala Kardeljeva kritika predvsem samovoljnemu pisanju, ne spodbija pa najine trditve, da mora biti tisk podoba družbenega življenja in potemtakem tudi vseh sprememb v družbeni strukturi, ki terjajo skladne spremembe tudi v pravnopolitični nadstavi. Narobe: Kardeljeva kritika potrjuje najino ugotovitev, da taka vloga tiska predpostavlja novinarja, oboroženega z znanjem, zmožnega, da odkriva družbene probleme in jih tudi pravilno ocenjuje.

II.

Najpomembnejše obdobje, to je čas javne ustavne razprave, je dobilo v najini analizi največji poudarek. V tem času je objavilo »Delo« 212 sestavkov, ki so ih napisali novinarji »Dela« in sodelavci, 11 programatskih tekstov, ki so jih napisali vodilni politični ljudje, in 207 informacij. Prvi so zavzeli 66 odstotkov, drugi 16 odstotkov in tretji 18 odstotkov vsega prostora. Ali drug podatek: vsi prispevki so v tem obdobju zavzeli 38,3 časopisne strani ali 11 odstotkov vseh tekstnih strani, ki so izšle v treh mesecih in na katerih je bilo mogoče objavljati prispevke z ustavno problematiko.

Največji poudarek so doživela vprašanja iz družbenoekonomske ureditve, na drugem mestu so bili problemi s področja svobodščin ter pravic in dolžnosti človeka in občana in na tretjem mestu vprašanja s področja družbenopolitičnih skupnosti. Na ta tri področja odpade približno 77 odstotkov vseh problemov, obravnavanih v sestavkih. Razumljivo, saj so to področja, ki jih nova ustava najtemeljiteje obravnava. To so nadalje torišča, kjer so avtorji prispevkov imeli največ možnosti ilustrirati ustavna načela in določila s primeri iz družbene prakse, tu so se lahko poglobljali v probleme, iskali rešitve za uresničevanje nalog in tudi predlagali določene spremembe formulacij v osnutku zvezne in republiške ustave. Več kot ena tretjina obravnavanih problemov zadeva novosti in osnutku nove ustave. Največji poudarek je bil na vprašanjih v zvezi z osvoboditvijo dela in delitvijo po delu ter na socialističnih pravicah človeka in občana, predvsem na pravici do samoupravljanja.

Postavlja se vprašanje, ali je »Delo« vskladilo svoje pisanje z vprašanji, ki so bila v središču pozornosti v razpravah na terenu. Vprašanja, ki so se porajala na terenu, seveda ne morejo biti edini pokazatelj, kam, na katere probleme je treba usmeriti pisanje. Časnik namreč ni le registrator javnega mnenja, kakor se to oblikuje na terenu, temveč je predvsem tudi kreator socialistične zavesti. To pa pomeni, da si prizadeva vzbuditi interes tudi za vprašanja, za katera se bralci ne zanimajo ali pa vsaj ne v dovoljni meri.

Najsi primerjamo usmerjenost pisanja v »Delu« s katerimkoli izmed virov podatkov o javni razpravi na terenu, ugotovimo, da je »Delo« uskladilo svoje pisanje o ustavni problematiki s tistimi vprašanji, ki so bila v središču pozornosti na terenu. To pokaže tako primerjava z vprašanji, ki so se porajala na ljudskih univerzah, kakor tudi z analizo vprašanj, registriranih po komisiji za politično in idejnovzgojno delo pri glavnem odboru SZDL Slovenije. Tudi sodeč po informacijah dopisnikov »Dela,« so v razpravi na terenu prevladovala vprašanja s področja družbenoekonomske ureditve, iz poglavja o svobodščinah, pravicah in dolžnostih človeka in občana ter s področja družbenopolitičnih skupnosti.

Primerjava dokazuje skladnost problematike, obravnavane v sestavkih »Dela« in v javni razpravi na terenu, le za celoto, za problemske agregate, kakor so: družbenoekonomska ureditev, svobodščine, pravice in dolžnosti človeka in občana, družbenopolitične skupnosti itd. Ne velja pa to za posamezna vprašanja v strukturi širših problemskih področjih. Tako je bilo po podatkih o vprašanjih z delavskih in ljudskih univerz 23 odstotkov vseh vprašanj s področja družbenoekonomske ureditve v zvezi z zasebno lastnino in dedovanjem. »Delo« je posvetilo vprašanjem lastnine v kmetijstvu in obrti, zaposlovanju tuje delovne sile in dedovanju dosti manj pozornosti, vsega tri odstotke vseh obravnavanih problemov s področja družbenoekonomske ureditve.

Premalo sestavkov je govorilo o problemih integracije, o sodelovanju med jugoslovanskimi narodi, o sistemu planiranja, o vlogi republike itd., skratka o vprašanjih, ki so izredno aktualna. Na kulturnih straneh so prevladovali članki, ki so obravnavali predvsem izobraževanje oziroma probleme šolstva. Po drugi strani pa analiza deviantnih pojavov kaže, da je bilo prav v krogih dela kulturnih delavcev precej odklonov — ne le z nepravilnih, temveč tudi z nam tujih stališč. Na negativne pojave

v teh vrstah je opozoril tudi tovariš Tito v svojem govoru v Železniku in na mladinskem kongresu. Sestavkov, v katerih bi se zoprstavljal takim in podobnim negativnim in tujim vplivom, je bilo malo. Tudi športna rubrika v svojem pisanju o raznih problemih in dosežkih ter o negativnih pojavih ni znala vprašanj prikazovati v luči ustavnih načel. Informacije o odmevu naše ustave širom po svetu so bile zelo skope.

III.

iz vloge tiska v naši družbi sva izpeljala tudi naloge tiska v javni ustavni razpravi. Menila sva, da je bila njegova prva naloga — pojasnjevati osnovna načela in določila ustave. Pojasnjevalna funkcija časopisa je izredno pomembna. Poznavanje osnovnih načel in določil ustave — to je pogoj za zavestno politično in družbeno akcijo delovnih ljudi. Pojasnjevanje pa že takoj v začetku ni smelo biti ozko, pedagoško-vzgojno, temveč povezano z najaktualnejšimi problemi in družbenimi gibanji. Tako kot na terenu, kjer se je javna razprava spremenila v široko politično akcijo za hitrejšo izpolnjevanje nalog socialistične graditve, za hitrejšo premagovanje težav in za pogumnejše odstranjevanje negativnih pojavov, se je moralo čutiti tudi skozi pojasnjevanje v tisku, da je velikost pravic, ki jih daje ustava, ali bolje, ki si jih ustvarjajo sami občani, odvisna od napredka vse družbe. Poudarek bi potemtakem moral biti na mobilizaciji subjektivnih sil za hitrejšo premagovanje težav in izpolnjevanje nalog, skratka za hitrejši napredek.

Ustavna načela in določila bi moral tisk ilustrirati z doseženimi uspehi bogate družbene prakse, tako da bi bilo jasno, da je nova ustava rezultat dosežene stopnje družbenega razvoja. Po drugi strani pa je treba preverjati ustavna načela v praksi, da bi ugotovili, kje, na katerih področjih, praksa morda še zaostaja za teoretično mislijo in jo je treba prilagoditi vsebini in duhu nove ustave. Razprava o novi ustavi bi prav tako morala spodbujati h konstruktivni kritiki vsega, kar zavira družbeni razvoj.

Ko sva preverjala to hipotezo, sva ugotovila, da je bilo med prispevki kar 52 odstotkov takih, ki so ob razpravi o ustavi odpirali probleme, nakazovali rešitve, mobilizirali za opravljanje tekočih aktualnih nalog. Če dodamo k temu še 18 odstotkov prispevkov, ki so obravnavali 55 predlogov in pripomb k ustavnim osnutkom, ugotovimo, da je bilo kar 70 odstotkov vseh objavljenih prispevkov v javni razpravi močno soustvarjalnih. V obdobju javne razprave je bilo torej razmerje med prispevki, ki so predvsem pojasnjevali in ilustrirali ustavne dokumente, in sestavki, ki so bili soustvarjalni, 30 : 70, v korist drugih.

Največ predlogov in pripomb k ustavnim osnutkom je zadevalo ustavna določila iz poglavja o družbenoekonomski ureditvi in iz poglavja o svobodščinah, pravicah in dolžnostih človeka in občana. Na ti dve področji je odpadlo več kot polovica vseh predlogov in pripomb. Prav toliko predlogov in pripomb je bilo tudi izvernih, sproženih v časopisu, vtem ko je druge predloge povzelo »Delo« iz razprave na terenu oziroma iz drugih revij in časopisov. Med 55 avtorji prispevkov in predlogi in pripombami je bilo 29 novinarjev, 1 družbenopolitični delavec, 9 strokovnih sodelavcev in 16 občanov.

»Delo« je z objavljanjem tako velikega števila predlogov prispevalo k ustvarjanju ugodnega vzdušja v demokratični javni razpravi. Čeprav je bilo med predlogi tudi veliko takih pobud, ki prehitevajo družbeni razvoj ali pa zaostajajo za njim, je bilo za njimi čutiti prizadetost in odkritost, s katero so ljudje sodelovali pri oblikovanju svoje ustave. Pri oceni te strani sodelovanja »Dela« v javni ustavni razpravi niti ni najvažnejše, ali so bili vsi ti predlogi sprejemljivi ali ne, pač pa je bilo neprimerno dragoceneje, da je dalo možnost bralcem, da so se kot dejavni, pogumni oblikovalci ustave poslužili tudi svojega osrednjega dnevnika za izražanje svojih menj, stališč in predlogov.

K ustvarjanju vzdušja demokratičnega sodelovanja občanov pri oblikovanju svoje ustave pa je v precejšnji meri prispevala rubrika »Razpravljamo o novi ustavi«, v kateri so se pisci odgovorov — predvsem pravniki — preveč sklicevali le na sedanjo pravno ureditev določenih vprašanj, premalo pa so izhajali iz obstoječih družbenih odnosov. Pomanjkljivo je bilo tudi to, da je bil krog sodelavcev — pravnikov, ki so prispevali odgovore na vprašanje bralcev, preozek. Z razširitvijo kroga sodelavcev, ki ne bi smeli biti samo pravniki, ampak tudi sociologi, ekonomisti in drugi strokovnjaki, bi morda popestrili odgovore in se izognili vtisu, da gre pri tem preveč za

obrambo ustavnega osnutka, kakršen je, premalo pa da je v odgovorih pogumnega sodelovanja pri oblikovanju ustave. Odgovori v tej rubriki so pogosto ustvarjali občutek, da je osnutek tak, kakršen je, do zadnje formulacije najbolj izrazil tisto, kar je že postalo vsebina življenja in prakse milijonov delovnih ljudi. Poročilo o delu ustavne komisije je jasno pokazalo, da temu ni bilo tako, saj je ustavna razprava našla številne nove in boljše formulacije ustavnih določb.

Za posamezne rubrike lahko na kratko ugotovimo tole: rubrika »Razpravljamo o novi ustavi« je bila preveč strokovna, premalo družbenopolitična. Odgovori so obravnavali predvsem posamezna vprašanja iz pravne ureditve, namesto da bi bilo težišče na vsebini in duhu nove ustave. Ne gre pa oporekati tudi koristnosti te rubrike, zlasti za tiste, ki so se poglobljali v pravniške aspekte nove ustave in katerim je ta rubrika predstavljala majhen pravniški priročnik. — Rubrika »Občan ob ustavi« je bila živahnejša, zanimivejša, čeprav se je dotikala predvsem drobnih problemov in še to ne v neposredni zvezi z ustavo. »Pisma bralcev« so bila zanimiva in soustvarjalna pri oblikovanju nove ustave. Skupaj z rubriko »Občan ob ustavi« so prispevala k ustvarjanju vzdušja v javni razpravi in so spodbujala k ustvarjalnemu razmišljanju o novi ustavni ureditvi.

IV.

Izhodišče najine analize je bila tudi predpostavka, da čimbolj uspešno in učinkovito pisanje o ustavnih vprašanjih ni samo stvar novinarskega kolektiva, ampak tudi vodstev Socialistične zveze, ki so dolžna pomagati redakcijam in jih usmerjati pri njihovem delu v javni ustavni razpravi. Redakcije imajo pravico terjati sodelovanje političnih in javnih delavcev tudi v tisku. To je namreč učinkovitejša in hitrejša pot: od političnega delavca do čim širšega kroga občanov. Vrh tega bi morale redakcije angažirati v tej akciji tudi širši krog strokovnih sodelavcev, pa ne le pravnikov, ampak tudi sociologov, ekonomistov, kulturnih delavcev in drugih. Brez sodelovanja takega širokega kroga ljudi z raznih področij, ki bi morali dobro poznati ne le ustavno gradivo, ampak tudi tla, na katerih je zrasla potreba po ustavnih spremembah, sodelovanje tiska v javni ustavni razpravi ne bi moglo biti popolno.

Med avtorji 212 problemskih sestavkov je bilo: 36,4 odstotka novinarjev, 26,2 odstotka občanov, 22,8 odstotka strokovnih sodelavcev in 14,6 odstotka družbenopolitičnih delavcev. Vtem ko je opredelitev kategorije strokovnih sodelavcev še kar jasna, čeprav se lahko pojavi strokovnjak tudi kot družbenopolitičen delavec, pa je manj jasna razmejitev med družbenopolitičnimi delavci in občani. Danes je pojem družbenopolitičen delavec tako širok, da je res vprašanje, če je kakšna razlika med njim in občanom. V najini analizi sva naredila razloček, in sicer tako, da sva štela med družbenopolitične delavce vse tiste, ki delajo v družbenopolitičnih in oblastnih organih od občine navzgor, med občane pa vse druge, predvsem bralce, katerih prispevki so bili objavljeni v rubriki »Pisma bralcev«. Med strokovne sodelavce sva štela tiste sodelavce, ki so obravnavali določene probleme predvsem s strokovnih vidikov, torej kot strokovnjaki.

Iz gornjega pregleda je razvidno, da je bilo sodelovanje družbenopolitičnih delavcev nezadostno, zlasti še, če vemo, da je bilo med 40 avtorji problemskih prispevkov 22 republiških, 8 okrajnih, 9 občinskih in 1 zvezni funkcionar. To kaže, da je bilo zelo malo sodelavcev iz vrst okrajnih in občinskih družbenopolitičnih delavcev. Širše angažiranje le-teh, seveda ob sodelovanju z novinarji, bi pisanje lahko popestrilo in ga še bolj približalo življenju v komuni.

Pri tem je treba naglasiti še tole stališče: družbenopolitični delavec se mora pojavljati med ljudmi, mora delati z njimi, se boriti za svoja stališča, se seznanjati z mnenji in stališči občanov, spoznavati njihove probleme. Toda v sodobnem času ni dovolj, da hodi le neposredno med ljudmi, pred njimi se mora pojavljati tudi posredno. To pa ne samo zato, ker to omogočajo sodobne pridobitve tehnike, temveč tudi zato, ker je tempo življenja hitrejši; politične, zlasti pa ekonomske odločitve si sledo bolj pogosto, tako da včasih ni mogoče drugače ob pravem času pred javnost kakor s pomočjo množičnih komunikacijskih sredstev. Vedeti je treba, da je tudi še danes precej družbenih zadev, ki jih delovni ljudje ne morejo urejevati neposredno, s pomočjo oblik neposredne demokracije, ampak morajo zaupati njihovo urejanje izvoljenim predstavnikom, torej predstavniškim telesom. Delo teh pa je premalo popularizirano prav zato, ker se poročanje o njih delovanju omejuje zvečine na siva, monotona, dolga poročila, cele strani dolge referate in podobno. Manjka pa v tisku

zanimivih člankov o delu predstavniških teles, o posameznih sklepih, stališčih, predlogih itd., ki bi jih napisali bodisi sami družbenopolitični delavci — tudi zaradi svoje uveljavitve — bodisi novinarji, seveda s polno mero odgovornosti do tistega, o čemer pišejo; pa ne samo priložnostno ob zasedanjih ali po njih, ampak tudi prej, takrat, ko se ukrepi oziroma odločitve šele oblikujejo.

Pri strokovnih sodelavcih, zlasti avtorjih odgovorov v rubriki »Razpravljamo o novi ustavi«, je treba upoštevati, da so nekateri strokovnjaki napisali večje število odgovorov. Tako je napisalo šest pravnikov kar 47 tekstov v rubriki »Razpravljamo o novi ustavi«. To pomeni, da je bilo angažiranje strokovnih sodelavcev pri pisanju o ustavnih vprašanjih omejeno le na nekaj avtorjev, kar je šlo na račun premajhne pestrosti in polemičnosti prispevkov.

Tudi sodelovanje novinarjev pri pisanju o ustavnih vprašanjih ni bilo zadovoljivo. Treba je namreč upoštevati, da je samo pet novinarjev napisalo kar 35 sestavkov. Čeprav je osnutek ustave zajel v svoja načela in določbe vsa področja družbene dejavnosti, so nekateri novinarji menili, da se ustava njihovega delovnega področja ne dotika. Nekateri novinarji bi morali biti glede na področja, ki jih obdelujejo oziroma za katera so specializirani, aktivnejši ob ustavni razpravi. Prispevkov nekaterih novinarjev pa sploh ni bilo zaslediti, to pomeni, da se niso angažirali v ustavni akciji. Nasprotno pa je manjši krog novinarjev pokazal izredno prizadevnost.

Zanimivo je, da je tudi večina anketiranih novinarjev »Dela« sodila, da sodelovanje novinarjev ni bilo zadovoljivo. Navedli so tudi vzroke: premalo zavzetosti, seznanjeni so bili z ustavnim gradivom prav takrat in nič temeljiteje kakor drugi, pomanjkljivo znanje itd. Večina anketirancev je odgovorila, da je bil angažiran pri pisanju v »Delu« preozek krog družbenopolitičnih delavcev in da so med sodelavci prevladovali pravniki. Glede sodelovanja občanov so se strinjali, da je bilo precej bolj aktivno kot ob podobnih akcijah.

V.

Ko sva si zgradila definicijo o vlogi tiska v naši družbi, nisva sicer izrecno omenjala oblik in metod, ki se jih oprijema časnik, da bi lahko čim uspešneje opravljal svojo funkcijo. V mislih pa sva imela tudi to stran tiska. Neizpodbitno je namreč, da nalog, kakršne ima, tisk ne more uspešno opravljati, če tudi po obliki in metodah, ne samo po vsebini, ni čim bližje bralcu, če ne postane potreben in nepogrešljiv sestavni del njegove kulture ter neogibna potreba in koristen svetovalec pri njegovi upravljalški dejavnosti. Zaradi tega se mora tisk čuvati sivine, monotonosti, razvlečenosti in suhoparnosti, varovati praznega besedičenja in puhle patetike. Tisk po vsebini ne sme zdrkniti na raven najbolj zaostalih bralcev, prav tako pa tudi po obliki (dolgi članki, poročila, referati) ne sme biti na ravni ozkega kroga ljudi oziroma aktivistov. Če tisk tvega, da večina bralcev ne bo brala dolgih razvlečenih in za širši krog ljudi premalo razumljivih člankov in referatov, potem tudi svoje vloge ne bo opravljal tako, kot bi jo moral. Časnik ne sme nikoli, niti za trenutek, pozabiti, komu je namenjen, za koga pretežno piše.

Pri razvrščanju sestavkov po novinarskih zvrsteh sva naletela na težave. Veliko novinarjev se namreč pri pisanju ni ravnalo po običajnih novinarskih pravilih. V takih primerih, in ti so bili zelo pogostni, sva se pri razvrščanju odločila za zvrst, katere elementov je bilo v sestavku največ. Kritična pripomba je potrebna tudi ob naslednji ugotovitvi: pogosto so avtorji navadno informacijo toliko razširili, da se je na koncu spremenila v komentar ali članek. Tak sestavek potem ni bil ne dobra informacija, kar bi lahko bila, ne komentar, ne kaj drugega, ampak mešanica različnih zvrsti. Nekajkrat sva ugotovila, da je avtor nameraval napisati reportažo, tako da je navedel enega ali dva dialoga, poskusil — toda samo poskusil — opisati osebo v določenem prostoru in času, nato pa, v pretežnem delu sestavka, pozabil, da je spis v začetku zastavil reportažno. Skratka: po obrtniški plati precej sestavkov ni bilo dognanih.

Med 212 problemskimi sestavki je bilo največ člankov — 25,4 odstotka. Nato sledijo: 22,2 odstotka tekstov v rubriki »Razpravljamo o novi ustavi«, 14,6 odstotka poročil, 14,3 odstotka tekstov v rubriki »Občan ob ustavi«, 6,1 odstotka komentarjev, 2,8 odstotka intervjujev, 1,5 odstotka razgovorov za okroglo mizo (po številu, ne po prostoru), 1,4 odstotka uvodnikov in po 0,9 odstotka reportaž, koserij in izvlečkov iz osnutka ustave.

Razmerja med posameznimi zvrstmi, izražena v odstotkih, kažejo, da je bilo med sestavki premalo reportaž, koserij in sploh takih zvrsti, ki so živahnejše, dostopnejše širšemu krogu bralcev. Res je, da take zvrsti glede na težo obravnavane problematike ne bi mogle prevladovati, vsekakor pa bi jih moralo biti dosti več, kot jih je dejansko bilo. Zlasti utrip življenja na terenu, sodelovanje ljudi na tribunah, splošno zanimanje ljudi za ustavo in tako dalje — to so bili motivi, ki so se naravnost ponujali reportažam, razgibanim, neposrednim razgovorom, prijetnemu kramljanju itd. Tudi za satiro, gloslo, humoresko je bilo na terenu obilo motivov. Ni bilo vsebinskih fotografij, ki bi odsevale resnično življenje ljudi, vzdušje v javni razpravi, ustvarjalno sodelovanje ljudi. Pomanjkljivo je bilo nadalje to, da je bilo premalo grafičnih ponazoritev. Vsaj tisto, kar je povedal o spremembah v družbeni strukturi tovariš Kardelj v svoji obrazložitvi ustavnega osnutka, bi bilo treba ponazoriti morda z grafikoni ali pa te spremembe prikazati tudi v ožjih družbenopolitičnih skupnostih, na primer v komuni.

Analiza je pokazala, da je bilo le nekaj manj kot 50 odstotkov vseh sestavkov daljših od 150 petnitnih vrstic. Na kratke sestavke — do 50 vrstic — jih je odpadlo le 3,5 odstotka. Da so bili sestavki tako dolgi, je precej krivo tudi dejstvo, da so novinarji v njih obravnavali po več problemov hkrati. Med 212 sestavki je bilo kar 72 takih, ki so obravnavali po več kot en problem. Zmeraj se sicer ni mogoče izogniti temu, da ne bi v enem sestavku obravnavali več problemov, zlasti, kadar so ti vsebinsko povezani med seboj, toda največkrat zares ni nobene potrebe po tem.

Za bralce je pomembno tudi to, ali pravilno razporedimo sestavke s sorodno problematiko, namreč časovno, ali pa jih objavimo vse v nekaj številkah, kar deluje odbijajoče, za tiste, ki se potrudijo, pa utrujajoče. Analiza je pokazala, da je kontinuiteta pri objavljanju sestavkov z ustavno problematiko vsekakor obstajala. Intenzivno objavljane problemskih sestavkov se je stopnjevalo do 10. decembra s kulminacijo od 1. do 10. novembra, pri informacijah pa je intenzivnost začela upadati že po 20. novembru. Samo v štirih novembrskih številkah je bilo objavljenih po več kot šest sestavkov z ustavno problematiko naenkrat, sicer pa število sestavkov v posameznih številkah ni bilo pretirano. Bolj neenakomerno je objavljalo »Delo« le kratke informacije o javni ustavni razpravi.

V anketi, izvedeni med novinarji, se je eno vprašanje glasilo takole: Kakšna je bila dostopnost sestavkov: predvsem za širši ali pretežno za ožji krog bralcev? Anketiranci so se strinjali v oceni, da so prevladovali prispevki, dostopni ožjemu krogu bralcev. Menili so, da je bila obravnava problematike sicer solidna, pri čemer pa je bila poljudnost potisnjena nekoliko v podrejen položaj. Na vprašanje: Kakšna je bila pestrost novinarskih prispevkov? so odgovorili, da je bilo premalo reportaž, koserij, vsebinskih fotografij itd. Vsi anketiranci so odgovorili, da je bila kontinuiteta v »Delu« od začetka do konca javne ustavne razprave vsekakor opazna, nekateri s pripombo, da že tudi pred objavo ustavnih osnutkov.

VI.

Pri izdelavi širšega teoretičnega okvira najine analize sva si zastavila tudi naslednjo hipotezo: tisk ne bi smel mimo predlogov in mnenj občanov, ampak bi moral pisati o njih, toda ne zgolj v obliki suhih registracij, temveč polemično, ustvarjalno, zoprščajajoče se določenim negativnim in tujim pojmovanjem sedanjega in prihodnjega družbenega razvoja. Tisk bi moral spremljati javno ustavno razpravo na terenu, ne toliko s poudarkom na razpravah ožjega aktiva, temveč z večjo pozornostjo širšim razpravam občanov v delovnih organizacijah, na tribunah Socialistične zveze, v krajevnih skupnostih itd. Povzemati bi moral najpomembnejše in najboljše razprave s posameznih javnih tribun ter poiskati najbolj privlačne časnikarske oblike zanje. Medtem ko ugotavljamo, da je »Delo« v problemskih člankih obravnavalo največ vprašanja, ki so bila predmet razprave tudi na terenu, za objavljene informacije s terena pa tega ne bi mogli trditi. V teh informacijah ni bilo povzetkov najpomembnejših in najboljših razprav, vprašanj, predlogov, pobud, kritik itd. V dopisih s terena ni bilo govora o uspešnih metodah in oblikah javnih razprav. Dopisna stran, ki ni uvedla nobenih novih oblik ob javni ustavni razpravi, je bila zapoznel obveščevalec organizacijske narave — o sestankih in konferencah. Informacije, ki jih je bilo 207, niso odsevale resničnega vzdušja, vsebine obravnavane problematike, predlogov in pripomb, ki so jih sprožali občani.

Območje Slovenije oziroma posamezna mesta in kraji so bili neenakomerno pokrivani z informacijami. Iz Velenja, Domžal, Raven, Vidma-Krškega, Idrije, Crnomlja in nekaterih drugih večjih krajev ni bilo nobene vesti. V objavljanju informacij ni bilo kontinuitete. Kulminacijo v objavljanju informacij s terena je doseglo »Delo« od 10. do 20. oktobra, to je v času, ko so poročali dopisniki največ samo o pripravah na ustavno razpravo, ko pa bi bilo treba obveščati o razpravi, so informacije postopoma usihale.

V dosedanjem povzetku smo navedli le nekaj ugotovitev analize, ki so morda najvažnejše. Iz njih je razvidno, da je bilo v celoti pisanje »Dela« ob novi ustavi kljub nekaterim hibam, ki pa so dostikrat izvirale tudi iz objektivnih okoliščin, prava ljudska, družbenopolitična šola in tribuna, kakor je zapisal eden izmed anketirancev — novinarjev. Ugotovitve najine analize nesporno dokazujejo, da »Delo« ni posvetilo nobeni akciji doslej toliko pozornosti in prostora kakor javni ustavni razpravi. V času od 1. I. 1960 do 31. XII. 1962 je objavilo skupaj 565 sestavkov (programatskih, problemskih in informacij), ki so obsegali — brez fotografij in prilog — 64,7 časopisne strani. Razen tega je objavilo v prilogi osnutka zvezne in republiške ustave — vsakega v nakladi 75 000 izvodov.

Čeprav nam analiza ni omogočila ugotoviti tudi učinek, ali bolje, odmev pisanja o ustavi, pa nekatere ugotovitve drugih anket vsaj nakazujejo ali pa dajo slutiti nekatere podatke. Iz podatkov ankete v Savskem naselju je razvidno, da 52 odstotkov redno bere »Delo«. Med anketiranci, bralci »Dela«, je bilo kar 67 odstotkov takih, ki so pravilno odgovorili na več kot štiri od desetih zastavljenih informacijskih vprašanj o osnutku zvezne ustave. Pri poslušalcih radia doseže ta skupina 55 odstotkov in pri bralcih »Ljubljanskega dnevnika« samo 48 odstotkov.

Razumljivo, da podatek iz ankete, izvedene v Savskem naselju, še ne dokazuje dejanske učinkovitosti »Dela«, ker je treba upoštevati tudi različno strukturo bralcev »Dela« in »Ljubljanskega dnevnika«. Medtem ko je med anketiranci, bralci »Dela«, več kot polovico takih z višjo in visoko izobrazbo, se število teh med anketiranimi bralci »Ljubljanskega dnevnika« povzpne komaj na 4 odstotke. Razen tega je treba upoštevati tudi to, da 700 anketirancev v Savskem naselju ne predstavlja reprezentančnega vzorca za vse bralce »Dela« oziroma za vso slovensko populacijo. Vseeno pa tudi že kvantitativni analizi vsebine »Dela« in »Ljubljanskega dnevnika« pokaže, da je posvečalo »Delo« ustavni razpravi mnogo več prostora, ne le absolutno, ampak tudi relativno. Izmed vseh časopisov v Sloveniji je bilo gotovo na prvem mestu kot vir, iz katerega so ljudje največ zvedeli o ustavi. Tisk je kot vir skoraj gotovo tudi pred sestanki in predavanji, o čemer pričajo rezultati treh raziskav: ankete delavskih in ljudskih univerz, ankete v Savskem naselju in ankete inštituta za družbene vede v Beogradu in »Borbe«.

Tako najina analiza kakor tudi rezultati ankete v Savskem naselju odpirajo tudi vprašanje socialne, poklicne in tudi siceršnje strukture bralcev »Dela«. Preden ne bodo zbrani ti podatki, bo skoraj nemogoče govoriti o kakršnikoli resnejši raziskavi — bodi mnenjski ali pa o učinkovitosti pisanja. Samo podatek o nakladi — ta se suče pri »Delu« okrog 70 000 izvodov — še ne pove, komu je list namenjen, za koga piše. Dokler pa tega ne ve ali pa le ugiba o tem, časnik ne more opravljati svoje funkcije tako uspešno, kot bi jo sicer, če bi imel stalen pregled nad strukturo svojih bralcev. Seveda pa tudi to ni dovolj. Treba je tudi ugotavljati učinek pisanja na bralce, njihove želje in potrebe, njih mnenja in stališča. To je za pravilno usmerjanje časopisa nujno. Posploševanje, ki ne temelji na raziskanih oziroma ugotovljenih dejstvih, nima vrednosti. Ne zadošča seveda tudi samo prikazovanje dejstev, pa če so še tako neizpodbitna in nepotvorjena, ker silijo povprečnega bralca k nepravilnemu posploševanju. Zato je naloga tiska, kakor je bilo že poudarjeno, da išče vzročne zveze med pojavi, da v množici pojavov odkriva njihovo bistvo in da se tako dokoplje do pravnega, na ugotovljenih dejstvih temelječega posploševanja. Po taki opredelitvi vloge tiska se morda zdi, da pozabljamo, da dnevni časnik ni znanstvena revija. To je res; toda hkrati je treba vedeti, da bo tudi pisanje v časopisu moralo vse bolj, kakor je poudaril tovariš Tito v razgovoru s predstavniki jugoslovanskega novinarstva, temeljiti na znanstvenih izsledkih. To kajpak ne pomeni, da mora biti vsak novinar znanstvenik. Ne gre za to. Mora pa biti novinar družbenopolitični delavec takega idejnega profila in s takim znanjem, ki bo omogočalo, da bo znal uporabljati znanstvene izsledke za pravilno razumevanje družbenega razvoja in za pravilno analizo problema, o katerem piše, pa tudi za pravilno osvetljevanje enega samega dogodka, o katerem poroča.

RTV Ljubljana v ustavni razpravi

Tilka Blaha

Pri analizi radijskega programa v ustavni razpravi smo izhajali iz nekaterih specifičnosti radia kot najbolj množičnega komunikacijskega sredstva na Slovenskem. (Po podatkih ankete sociološkega inštituta o množičnih komunikacijskih sredstvih ima 66 % Slovencev radioaparate, medtem ko radijski program poslušata 76 % vseh Slovencev, starih nad 14 let.)

Za razliko od časopisa, ki zahteva od bralca popolno »zbranost«¹ pri branju, ima radio to dobro pa tudi slabo lastnost, da poslušalec ob poslušanju lahko opravi tudi druga opravila, in kot pravimo, radio poslušata le pasivno. Po podatkih iz raziskav soc. inštituta je pasivnih poslušalcev običajno več kot aktivnih, in se pri različnih oddajah ta odstotek giblje od 50 (pri radijskem dnevniku) do 30 %. Če po eni strani ta prednost radia omogoča poslušanje določenih oddaj predvsem tistemu delu poslušalcev, ki imajo manj časa (zaposlene žene), pa to seveda narekuje, da morajo radijski novinarji in sodelavci upoštevati specifičnosti slušnega sprejemanja programa in pisati čim bolj razumljivo, zanimivo, abstraktnejše pojme in probleme pa ilustrirati s konkretnimi primeri, ki vzbude pozornost in zanimanje poslušalca za določen problem. Radijski govorni program ne prenese dolgih, težko razumljivih in abstraktnih sestavkov, ki zahtevajo daljšo in popolno koncentracijo poslušalca. Običajno je tudi rezultat poslušanja manjš kot pri branju, in zato zahtevnejši poslušalci običajno o problemu, ki jih posebej zanima, poskušajo najti tudi tiskano gradivo. (To trditev potrjujejo tudi podatki ankete o seznanjanju občanov o ustavi, ki so jo slušatelji visoke šole za politične vede izvedli v Savskem naselju. Med anketiranci, ki so kot edini vir informacij navedli radio, prevladujejo ženske in prebivalci z nižjo izobrazbo, medtem ko so moški in ljudje z višjo izobrazbo običajno navajali poleg radia tudi druge vire: časopis, osnutek, televizija.) Radio ima sicer to prednost, da z različnimi zvočnimi efekti in različnimi načini posredovanja napravi posamezne oddaje bolj zanimive in privlačne, vendar tudi ob tem ne smemo mimo dejstva, da poslušanje zahteva večjo koncentracijo, ki pa je ne moremo vedno in ob vsakem času pričakovati od poslušalcev. Medtem ko pri pisanem tekstu bralec težje stvari lahko večkrat prebere, pa pri poslušanju vsak težje razumljiv ali nehote preslišan stavek večkrat onemogoči razumevanje celote.

Vse te posebnosti je bilo treba upoštevati zlasti ob posredovanju ustavnega gradiva, ki je sorazmerno težko razumljivo za povprečnega poslušalca. Izogibati se je bilo treba tudi temu, da z ustavnim gradivom ne bi prenatrpali programa ter tako pri poslušalcih dosegli nasproten učinek.

Delovni program radia za tolmačenje predosnutka ustave:

Pri sestavljanju programa za tolmačenje ustavnega gradiva je redakcija iz programskih in političnih razlogov imela za potrebno, da ustavno razpravo razporedi na čim več oddaj, da bi v različnih časovnih obdobjih pritegnili čim širši krog poslušalcev. To je od redakcije zahtevalo več napora, ker so morali za posamezne oddaje prilagoditi način obravnave ustavnega gradiva različni strukturi poslušalcev. S tem pa jim je uspelo ustvariti določeno predustavno psihozo in zadovoljiti različne interese državljanov oziroma dati odgovore na najrazličnejša vprašanja.

Program ustavne razprave v radiu je bil razdeljen na štiri skupine:

1. Informativni del, t. j. obveščanje poslušalcev o poteku ustavne razprave in o vprašanjih, ki so se pri razlaganju ustavnega osnutka javljali na terenu. Taka poročila so v toku celotne javne razprave o ustavi, zlasti v višku kampanje, objavljali v vseh radijskih poročilih.
2. Tehtnejši del ustavne razprave, ki poglobljeno, študijsko obravnava določena vprašanja in je namenjen določenemu krogu predvsem zahtevnejših poslušalcev (Radijska univerza, Kulturna kronika). To so bile oddaje, ki so jih poslušali predvsem predavatelji in aktivisti, ki so ustavno gradivo tolmačili na terenu. Mnogim poslušalcem so na njihovo željo pošiljali tekste najzanimivejših oddaj iz radijske univerze.
3. Tretjo skupino oddaj predstavljajo predvsem oddaje Ljudski parlament, ki so bile v prvi vrsti namenjen občinskemu aktivu in naj bi le-temu pomagale pri oblikovanju ustavnih načel v občinskih statutih ter razumevanju ustavnih načel.
4. Širšemu krogu poslušalcev so bile razen poročil namenjene tudi specializirane oddaje Za našo vas in Iz kolektivov za kolektive ter vsakodnevna desetminutna oddaja Aktualnosti doma in v svetu.

Pri programiranju posameznih problemskih oddaj je redakcija izhajala iz opisanih specifičnosti radijskega medija in zato težišče vseh oddaj gradila na ilustrativnih prispevkih, t. j. ob konkretnih vsakodnevnih problemih, poskušala tolmačiti ustavo oziroma osvetliti posamezna ustavna načela iz ustave s primeri iz vsakodnevnega življenja. Redakcija ni objavljala prispevkov s pravniškimi tolmačenji posameznih členov, ker takšnih prispevkov radijski program ne prenese, oziroma mu večina poslušalcev ne bi mogla slediti.

Vloga radia v ustavni kampanji je bila torej dvojna: informativno spremljanje ustavne razprave in drugič usmerjanje te razprave s poglobljenimi družbenopolitičnimi razpravami, z odpiranjem problemov in ilustriranjem posameznih pojavov in problemov iz prakse z ustavnimi načeli.

Delež ustavne razprave v celotnem radijskem programu v času ustavne kampanje od 20. septembra do 31. decembra.

Če izvzamemo dnevne informativne oddaje (ki jih v analizi nismo zajeli) in neposredne prenose zasedanj zvezne in republiške ljudske skupščine (ki je po oceni redakcije obsegala 540 minut), je bil delež radijskega programa v ustavni kampanji naslednji:

V tem času je bilo v radiu 109 problemskih oddaj o ustavi ali povprečno 1 oddaja dnevno. Časovni obseg vseh teh oddaj je obsegal 823 minut. Največ oddaj je bilo v Radijskem dnevniku (40), slede Aktualnosti (28), Ljudski parlament (13), Radijska univerza (11), oddaja Za našo vas (8), oddaja Iz kolektivov za kolektive (6) in nazadnje Kulturna kronika s 3 prispevki. Po dolžini trajanja posameznih oddaj o ustavi pa je na prvem mestu oddaja Aktualnosti (206 min.), Ljudski parlament (194 min.), Radijska univerza (180 min.), Radijski dnevnik (125 min.) itd.

Delež ustavnih prispevkov v celotnem obsegu posameznih oddaj v tem obdobju ponazarja naslednja tabela I.

Delež ustavne razprave v celotnem obsegu oddaj v času od 20. septembra do 31. decembra 1962

	Aktualnosti doma in v svetu	Radijski dnevnik	Ljudski parlament	Oddaja za našo vas	Iz naših kolektivov	Radijska univerza	Kulturna kronika
Celotni obseg oddaje	860'	3040'	225'	300'	210'	210'	195'
Problemski prispevki	206'	125'	194'	37'	36'	180'	45'
Informacije	—	113'	15'	—	18'	—	—
Delež ustavne razprave, izražen v procentih	24,0	7,7	92,9	12,3	25,7	85,7	23,1

Iz tabele je razvidno, da sta bili oddaji Ljudski parlament in Radijska univerza v tem obdobju skoro v celoti posvečeni ustavni razpravi, medtem ko so druge oddaje v tem obdobju posvetile eno četrtno svojega obsega ustavnim razpravam. Glede na koncepte in obseg posameznih oddaj je tako razmerje v glavnem razumljivo in zadovoljivo. Določen prigovor bi imeli lahko edino k deležu, ki ga je imela ustavna razprava v oddajah Za našo vas in v oddaji Iz kolektivov za kolektive. Prva zlasti še zato, ker je to edina radijska oddaja, ki je na sporedu v nedeljo in jo posluša velik del kmečkega prebivalstva.

Oddaje, posvečene ustavi, so bile enakomerno porazdeljene v celotnem obdobju ustavne kampanje. Največje število oddaj (13) je bilo v 6. tednu in najmanjše (4) v 10. tednu, v zadnjih tednih decembra, ko je ustavna razprava na terenu že počasi upadala, je bilo v radiu na sporedu še tedensko po 6 oddaj.

Menimo, da je obseg radijskega programa, posvečen ustavni razpravi, zadovoljiv in da bi večja natrpanost programa lahko škodovala sami kampanji. Ker so bile vse problemske razprave objavljene v večernem času, ko radijski program posluša največ poslušalcev, je kljub pazljivosti redakcije, da v enem dnevu ne bi objavljali preveč prispevkov, včasih taka zgostitev oddaj v večernem času le ustvarjala občutek prenapoljenosti. Določen pomislek k razporeditvi ustavnih razprav v radiu bi bil umesten le v dokaj nizkem številu oddaj v nedeljah. Prav tako menimo, da bi bilo umestno v šolske oddaje za višjo stopnjo uvrstiti vsaj nekaj prispevkov, ki bi na poljuden, mladini razumljiv način tolmačili osnovna ustavna načela. To zlasti še zaradi tega, ker je bil študij ustave v tem času uveden v vse višje razrede osnovnih šol in tudi zato, ker to oddajo posluša precejšen krog starejših poslušalcev, zlasti gospodinj, ker je ta oddaja, ki je na sporedu v dopoldanskem in zgodnjem popoldanskem času, njim zelo primerna.

Struktura prispevkov o ustavi v radijskem programu

Podrobnejša razvrstitev posameznih prispevkov po problemih, ki so jih le-ti obravnavali, nam pokaže, da so bili v posameznih prispevkih v radijskem programu obdelani skoro vsi problemi iz ustavnega gradiva. Prispevke smo razvrščali po klasifikacijski shemi, ki je bila izdelana skupno za analizo vseh komunikacijskih sredstev, in sicer najprej po vseh problemih, ki so bili vsebovani v posameznem prispevku, in nato še po osrednjem problemu, na katerem je bil v prispevku poudarek. Po prvi razvrstitvi prispevkov smo dobili naslednjo sliko:

V vseh prispevkih je bilo obravnavanih 277 problemov, od tega odpade na:

uvodna vprašanja	21 problemov ali 7,6 %
družbenoekonomske ureditve	110 problemov ali 39,7 %
pravice in dolžnosti državljanov	28 problemov ali 10,1 %
politični sistem	22 problemov ali 7,9 %
družbenopolitične skupnosti	76 problemov ali 27,5 %
federacija	5 problemov ali 1,8 %
sodstvo	15 problemov ali 5,4 %

Od vseh problemov po klasifikacijski shemi je le 9 takih, ki jih v ustavni razpravi v radiu niso obravnavali (in to predvsem obrobnejši, kot npr. lastnina družbenih organizacij, razlastitev nepremičnin ob posebnih družbenih interesih, problemi položaja žensk, razmerje starši - otroci in obratno, javno tožilstvo itd.). Med važnejšimi vprašanji, ki jih v radijski ustavni razpravi niso obravnavali, pa so naslednja vprašanja: problem nerazvitih področij in vprašanja enotnosti ekonomskega, družbenega in političnega sistema v Jugoslaviji ter pristojnosti federacije.

Kot je razvidno iz tebele, so se v ustavni razpravi v radiu daleč največkrat pojavljali problemi naše družbenopolitične ureditve. Notranja struktura problemov, ki smo jih vključili v grupo družbenoekonomske ureditve, kaže prav tako na dokaj sorazmerno porazdelitev prispevkov na vsa področja, ki jih ta grupa obsega. Ustavna razprava v radiu se ni omejila le na novosti v ustavi, temveč je obravnavala vsa bistvena vprašanja našega družbenoekonomskega razvoja. Največkrat so v radiu

obravnavali probleme, ki so vezani na statute delovnih organizacij. To je razumljivo, ker je radio pretežno del svojega programa posvetil ilustraciji ustavnih načel s praktičnim življenjem. Temu slede problemi nagrajevanja po delu, kamor smo vključili tudi tiste prispevke, ki obravnavajo načela delitve po delu, zlasti razlike med umskim in fizičnim delom, delitve dohodka med podjetjem in družbo itd. Dokaj obsežno mesto zavzemajo prispevki, ki so obravnavali problem okrog razširitve pojma delovna organizacija in samoupravljanje na zavode in organizacijo družbenih služb (predvsem v kulturi), medtem ko so problemi privatne lastnine, združevanja v kmetijstvu, vprašanja družbene lastnine in osvoboditve dela bili nekoliko manjkrat obravnavani. V sklopu problemov, ki smo jih uvrstili pod skupno poglavje družbenopolitične skupnosti in ki v radijskem programu ob ustavi zavzemajo drugo mesto, so največkrat bili na sporedu prispevki, ki so obravnavali problematiko občinskih statutov, sodelovanja občanov v občinski samoupravi, krajevnih skupnostih in drugih oblikah komunalne samouprave. Mnogo manj pa so bili obravnavani problemi sodelovanja med občinami, vloga okrajev in zlasti republike. To sicer je pomanjkljivost, deloma pa je razumljiva glede na to, da so v radijskem programu poskušali na čimbolj konkretnih in poznanih problemih komunalne samouprave razložiti določena splošna ustavna načela.

Po številu obravnavanih problemov sledi nato poglavje o pravicah in dolžnostih državljanov, nato politični sistem, uvodna vprašanja, sodstvo in na zadnjem mestu poglavje o enotnosti družbenega in političnega sistema v Jugoslaviji oziroma problemi federacije, ki so bili v ustavni razpravi v radiu omenjeni le 5-krat.

Razvrstitev prispevkov po osrednjem problemu oziroma po problemu, na katerem je bil v prispevku poudarek, pokaže nekoliko spremenjeno sliko, čeprav se vrstni red obravnavanih problemov tudi po tej razvrstitvi bistveno ne menja.

Po novi razvrstitvi prispevkov je težišče radijskih razprav osredotočeno na nekoliko ožji krog vprašanj oziroma precej vprašanj, ki smo jih ob prikazu vseh problemov, ki so bili obravnavani v posameznih prispevkih, sicer zasledili, je po novi razvrstitvi izpadlo. Tako je npr. po taki razporeditvi prispevkov v celoti izpadlo 6. poglavje o enotnosti ekonomskega, družbenega in političnega sistema v Jugoslaviji oziroma problemi federacije. To ponovno potrjuje našo trditev, da je tem problemom v radijski ustavni razpravi bilo posvečeno premalo pozornosti in da je bila razprava na terenu v teh dokaj občutljivih praktičnih in teoretičnih vprašanjih premalo usmerjena in tolažena.

Tudi znotraj posameznih poglavij so po novi razvrstitvi prispevkov opazne določene spremembe. Število problemov, ki niso bili samostojno obdelani v nobenem prispevku, ampak le omenjeni ob kakem drugem osrednjem problemu, ki ga je obravnaval prispevek, se je povečalo od 9 na 19 (oziroma na 26; če prištejemo k temu še celotno 6. poglavje). Med važnejšimi problemi, ki bi verjetno zaslužili večji poudarek v radijski ustavni razpravi, a niso bili samostojno obdelani, naj navedemo le nekatere: problem samoodločbe narodov; položaj, pravice in dolžnosti direktorja v delovni organizaciji; zakonitost pri omejevanju ustavnih pravic človeka; vezanost pravic in dolžnosti pri opravljanju javnih funkcij; organizacija, pristojnost in odgovornost politično izvršilnih organov ter problemi zakonitosti v poslovanju teh organov.

Primerjava obravnavanih problemov v radijskem programu z vprašanji občanov:

Če primerjamo obdelavo ustavnega gradiva v radiu z vprašanji, ki so jih na terenu postavljali občani (po podatkih iz poročil delavskih in ljudskih univerz), vidimo, da se struktura radijskih prispevkov po problemih v glavnem pokriva s strukturo vprašanj, ki so jih občani najpogosteje postavljali na predavanjih.

Podrobnejša analiza pokaže določena nesorazmerja v notranji strukturi vprašanj v posameznih poglavjih. Tako npr. v poglavju družbenoekonomska ureditev pri vprašanjih občanov vidno izstopajo vprašanja okoli privatne lastnine v kmetijstvu in obrti, nadalje problemi socializacije vasi, pravice do dedovanja (kar se je predvsem pojavljalo na vasi) ter problemi samoupravljanja, nagrajevanja po delu, pravice in dolžnosti direktorja, problemi integracije (kar so postavljali poslušalci na predavanjih v delovnih organizacijah). Menimo, da je bila orientacija radija, ki se je usmeril predvsem na važnejša vprašanja v obravnavanju ustavnih načel, pravilna, razen že omenjene vrzeli pri obravnavanju problemov v zvezi z enotnostjo jugoslovanskega družbenega, gospodarskega in političnega sistema.

Prikaz prispevkov po vrsteh, interpretaciji, dostopnosti in avtorjih

Vrsti: Med prispevki v radijskem programu ob ustavi prevladujejo poročila (30 %) in članki (24,6 %). Pogosto so se novinarji posluževali tudi intervjujev, in to predvsem v oddajah *Ljudski parlament*, Naše aktualnosti in delno v Radijskem dnevniku. Komentarjev je bilo 16,4 %, od tega polovico v Radijski univerzi. Kot je razvidno iz podatkov raziskave, so se pri posredovanju ustavnega gradiva v radiu tako novinarji kot tudi zunanji sodelavci posluževali različnih novinarskih vrst, pri čemer ima radio nedvomno določene prednosti pred časopisi.

Interpretacija: Pri tem se kažejo še večje raznolikosti. Zlasti je pohvaliti dejstvo, da so se v radiu dosledno izogibali enostavnemu preformuliranju ustavnega teksta, ter vztrajali predvsem pri samostojnem obdelovanju posameznih problemov iz ustave. V to skupino smo uvrstili skoro polovico (44 %) vseh prispevkov. Sledile ilustracije ustavnega teksta s primeri iz prakse (27,4 %), nadalje prispevki, v katerih so bila postavljena določena samostojna mnenja in kritike (22,9 %). Pozitivno je tudi to, da so se prispevki z različno interpretacijo javljali v vseh oddajah, kar potrjuje enoten koncept radija, ki so si ga zastavili člani redakcije v svojem delovnem načrtu (pestrost, ilustrativnost in izogibanje pravniškega tolmačenja posameznih členov).

Avtorji: Med avtorji so na prvem mestu novinarji, predvsem člani redakcije, ki so nosili glavno breme ne le pri organiziranju prispevkov, ampak so večino le-teh tudi napisali. Novinarji so več ali manj v celoti napisali 86 prispevkov (sem smo šteli tudi prispevke, kjer je v intervjuju mimo novinarja sodeloval tudi en ali več zunanjih sodelavcev).

Družbenopolitični delavci so bili udeleženi pri 34 oddajah. Pri posameznih oddajah je sodelovalo tudi po več družbenih delavcev oziroma občanov. Sodelovanje le-teh je bilo precej enakomerno pri vseh oddajah, največ pa so sodelovali v oddaji *Ljudski parlament* in *Aktualnosti*. Strokovnjaki so napisali 14 prispevkov, ki so bili večinoma uvrščeni v Radijsko univerzo. Med sodelavci strokovnjaki so prevladovali pravniki, pogrešali pa smo zlasti ekonomiste in tehnično inteligenco. Občani so sodelovali v 7 oddajah in to le v intervjujih z novinarji, medtem ko samostojnih prispevkov občanov radio ni objavljalo.

Dostopnost: Po razumljivosti prispevkov je bilo le 8 takih, ki smo jih uvrstili med težje razumljive oziroma med take, ki so bili razumljivi le določenemu krogu poslušalcev (4 taki prispevki so bili objavljeni v radijski univerzi, ki je že po svojem konceptu usmerjena na določen krog zahtevnejših poslušalcev).

Kratka ocena posameznih oddaj:

Po težini in kvaliteti prispevkov v posameznih oddajah bi omenili predvsem tiste, ki so bile po našem mnenju najbolj kvalitetne. Največ kvalitetnih in tehtnih prispevkov je bilo objavljenih v *Radijski univerzi*. Ta se je odlikovala tako po vsebini prispevkov, načinu obdelave problemov in kvalitetnih avtorjih.

Zelo zanimiva in kvalitetna v pestrih prispevkih tako po vsebini kot obdelavi je bila oddaja *Ljudski parlament*, ki je začela z objavljanjem prispevkov o komunalni samoupravi že mnogo pred izidom osnutka ustave. Pohvaliti je treba zlasti prizadevanje redakcije te oddaje, ki je ob skrbno izbranih aktualnih problemih uspela razviti široke polemike in razprave z družbenopolitičnimi delavci in občani. Le-ti so z različnimi mnenji in predlogi prispevali k temu, da so se prav v tej oddaji izoblikovala mnoga napredna stališča, našle številne dobre rešitve in predlogi za razvoj komunalne samouprave ter tako mnogo prispevali k oblikovanju občinskih statotov. Tudi oddaja *Iz kolektivov za kolektive* je po svoji vsebini, načinu obravnavanja problemov (polemična izmenjava mnenj in stališč) bila vzgojna in mobilizacijska ter je lahko mnogo prispevala k izdelavi statotov v gospodarskih organizacijah. H kvaliteti te oddaje so prispevali tudi sodelavci iz gospodarskih organizacij, ki so svoje izkušnje, ob kritični presoji in medsebojni izmenjavi mnenj, posredovali širšemu krogu poslušalcev.

Omeniti je treba tudi tri oddaje *Kulturne kronike*, v katerih so obravnavali predvsem aktualne probleme uveljavljanja samoupravljanja v kulturnih ustanovah in mestu kulture v naši socialistični družbi.

1. Osnovni zaključek ob analizi radijskega programa v ustavni kampanji je nesporno ta, da verjetno doslej ni bilo nobene politične akcije, kateri bi posvetili toliko pozornosti in vložili vanjo toliko truda kot prav pri slednji. Pri tem ne mislimo le na kvaliteto objavljenih prispevkov v radiu (ker le-ta ne more biti vedno merilo), temveč predvsem na tehtnost in poglobljenost posameznih prispevkov, ki so jih v tem času posvetili teoretičnemu pojasnjevanju našega družbenopolitičnega razvoja ter ilustriranju naše vsakodnevne prakse z ustavnimi načeli.

V radijskem programu so v 109 problemskih prispevkih v glavnem obravnavali vse najvažnejše probleme iz predosnutka ustave — ne-le o novostih, ampak predvsem vsa tista pomembna načela, ki jih prinaša nova ustava. Zlasti pozitivno je treba oceniti usmerjenost redakcije, da je večji del ustavne razprave namenila obravnavanju konkretnih problemov v luči ustave, kar je bila tudi osnovna naloga celotne ustavne razprave.

V radijskem programu se ustavna razprava ni začela šele z objavo predosnutka, ampak že pred tem zasledimo v oddaji Ljudski parlament in Iz kolektivov za kolektive posamezne prispevke, ki so načelnjali prav tista vprašanja, ki jih je prinesla nova ustava. Z objavo predosnutka pa so posebno še te oddaje dobile nov impulz.

2. Čeprav samo podatki o odmevu radia na informiranost prebivalcev o ustavi, ki nam jo je dala anketa v Savskem naselju, ne morejo biti edino merilo, naj jih ob zaključku vendarle navedemo. Po podatkih iz te ankete se je preko radia bolje ali slabše seznanilo z ustavo 48 % anketirancev (vključno s tistimi, ki so mimo radia navedli še druge virov). Menimo, da je to velik uspeh radia, čeprav je treba računati s tem, da radijski program ne more nikoli doseči takega izobraževalnega uspeha kot časopisi ter drugo pisano gradivo in da se zato zahtevnejši poslušalec mora poslužiti tudi drugih virov informacij. Velik uspeh pa je radio dosegel že s tem, da jih je na te virov napotil.

3. V ustavni razpravi pa ne smemo prezreti tudi tega, da poglobljeno razpravljanje o ustavi ni vzbudilo le večjega zanimanja za nekatere teoretične in praktične probleme našega družbenega razvoja, temveč je pozitivno vplivalo tudi na delo redakcije in usposabljanje novinarjev. Le-ti so temeljitje študirali teoretične osnove našega družbenega razvoja ter poskušali s teh osnov kritično obravnavati praktične probleme našega gospodarskega, političnega in družbenega življenja. Bogate izkušnje, ki so jih pridobili v tej akciji, predvsem pa mnoga vprašanja, ki so jih ob ustavi postavljali občani, bo ob potrebni analizi in sistematični obdelavi redakcijam lahko tudi v bodoče orientacija, katere probleme in kako naj jih obravnavajo v radijskem programu. Z zaključkom ustavne kampanje ni končano tudi razpravljanje o vseh tistih vprašanjih, ki jih odpira ustava in ki jih bo treba precizirati v samoupravnih aktih delovnih organizacij in v statutih občin. Zato bi kazalo v nadaljnjem programu notranje političnih oddaj upoštevat i navedene pomanjkljivosti ustavne razprave in nadoknaditi to, kar je bilo zamujeno.

4. Naj opozorimo še na problem, ki se ni pojavil prvič ob ustavni razpravi, čeprav je bil morda sedaj bolj opazen, t. j. premajhno sodelovanje družbenopolitičnih delavcev in strokovnjakov (ekonomistov, kulturnih delavcev, tehnične inteligence) pri obravnavanju družbenopolitičnih in strokovnih problemov. Ne moremo tudi mimo dejstva, da je v ustavni razpravi aktivno sodeloval le ožji krog radijskih novinarjev in dopisnikov in da so zaradi pasivnosti drugih določeni problemi ostali manj obdelani.

5. Ob koncu naj povemo še to, da analiza ni popolna, ker nismo vključili vanjo tudi tistih prispevkov, ki posredno obravnavajo določene družbenoekonomske in politične probleme, ki bi jih po vsebini prav tako lahko uvrstili med ustavne prispevke. Ob tem bi zastavili vprašanje, ki bi ga kazalo upoštevati pri bodočih takih političnih akcijah. Ali je smotrnejše obravnavati probleme tako, da stalno in neposredno opozarjaš nanje ali pa jih obravnavаш ob vsakodnevnih konkretnih pojavih in skoznje kažeš nanje? Menimo da je ustavna razprava v radiu uspeła prav zato, ker so jo tesno povezovali z vsakodnevnim gospodarskim, političnim in družbenim življenjem ter neposredno prakso samoupravljanja.

»Ljubljanski dnevnik« v ustavni razpravi

Vera Vošnjak

Ljubljanski dnevnik je glasilo SZDL ljubljanskega okraja. S tem je do neke mere pogojena njegova dejavnost. Poleg te funkcije pa je značaj lista določen tudi z delitvijo dela med listi, ki izhajajo v Ljubljani. Prvotno je bilo zamišljeno, da naj bi Ljubljanski dnevnik časovno dopolnjeval »Delo« z informacijami, ki prispejo po njegovem izidu. Ker pa istočasno kupuje oba lista izredno majhno število ljudi, se je Ljubljanski dnevnik usmeril na kratko informiranje o vseh dogodkih doma in v svetu preko celega dne. Tako si je izoblikoval nov značaj lista, ki zadovoljuje potrebe tistih bralcev, ki nimajo časa ali niso navajeni brati obširnejših prispevkov. Tudi struktura bralcev je narekovala način oblikovanja Ljubljanskega dnevnika. Od naklade 30 000 izvodov se proda v Ljubljani 15 000 izvodov, 15 000 pa izven Ljubljane. Delavci in upokojnenci predstavljajo 60 % naročnikov.

Delovni načrt uredništva

Uredništvo si je izdelalo program, da bi ustavno razpravo izvajalo predvsem v dveh smereh. Prvič, popularizacija nekaterih ustavnih načel, in drugič, zasledovanje poteka razprave na terenu, kako na terenu sprejemajo razpravo in kakšne so želje občanov v zvezi s konkretizacijo ustavnih načel na njihovem področju. Uredništvo je menilo, da mora probleme iz vsakodnevne prakse obravnavati v okviru ustavnih načel. To je problem zaposlovanja in možnosti odpiranja novih delovnih mest, probleme delitve dohodka, uveljavljanje in poglobljanje samoupravljanja, odnosi komuna-podjetje, statuti komun in podjetij in podobno.

Izpolnjevanje tega načrta pa je bilo precej težje od zastavljenega programa. Uredništvo sestavlja 21 novinarjev, od tega je le 13 novinarjev, ki pišejo. Ostali opravljajo razna uredniška dela. Razen nekaj novinarjev so vsi mlajši, ki so pred 3 ali 4 leti končali fakulteto ali pa še ne, in je njihovo znanje na družbenopolitičnem področju pomanjkljivo. Zato bo potrebno še mnogo prizadevanj, da se bodo oblikovali v sposobne družbenopolitične delavce na novinarskem področju. To dejstvo je bilo potrebno upoštevati pri analizi ustavne razprave, ker je kvaliteta lista oziroma kvaliteta prispevkov odvisna od novinarjev.

Izdajateljski svet Ljubljanskega dnevnika je razmišljal o tem, kako naj list spremlja razpravo o ustavi, in nakazal uredništvu, naj pri svojem pisanju da poudarek predvsem na občana in njegove aktivnosti, naj torej dobi občan v listu odgovore na tista vprašanja, ki ga zanimajo pri njegovem neposrednem udeleževanju, poleg tega pa naj list posveti posebno pozornost statutom komun in podjetij.

Okrajni odbor SZDL Ljubljana in drugi družbeni činitelji v okraju, kot so okrajna ustavna tribuna, okrajni in občinski ljudski odbori, občinski odbori SZDL, zbornice in drugi, niso obveščali Ljubljanskega dnevnika o ustavnih razpravah, ki so jih imeli. Posamezni primeri kažejo, da nekateri družbeni činitelji niso imeli posebnega interesa, da bi njihova aktivnost v ustavni razpravi našla širšo družbeno afirmacijo.

Sodelovanja družbenopolitičnih delavcev v ustavni razpravi v Ljubljanskem dnevniku, razen nekaj izjem, ni bilo.

Uredništvo je dobilo od bralcev večje število pisem, v katerih so spraševali, kako naj si tolmačijo razna ustavna določila. Vsebina teh vprašanj je zadevala predvsem

zasebne lastniške odnose: vprašanje dedovanja, prodaje zemljišč in hiš, maksimum in minimum zemlje, zasebne obrti in podobno. Uredništvo namenoma ni objavljalo teh vprašanj in odgovorov, da ne bi list s tem dajal v ustavni razpravi prevelikega poudarka na zasebnolastniške odnose. Uredništvo je ugotovilo, da so občani razna vprašanja splošnega značaja raje postavljali na najrazličnejših sestankih, da pa so Dnevniku pošiljali predvsem tista vprašanja, ki jih na teh sestankih niso hoteli postavljati, ker so zadevala njihov zasebnolastniški interes. Vsi, ki so poslali vprašanja, pa so dobili pismeni odgovor pravnega referenta Ljubljanskega dnevnika.

Rezultati raziskave

Celotno gradivo o ustavni razpravi je bilo razdeljeno v dve skupini. V prvo skupino so uvrščeni prispevki, ki obravnavajo posamezne probleme v zvezi z ustavnimi načeli. To so problemski prispevki in vesti z navedbo problemov, o katerih so razpravljali na raznih sestankih občanov, sejah družbenopolitičnih forumov, predstavnikiških organih, delovnih kolektivih itd. Drugo skupino pa predstavljajo informacije o poteku ustavne razprave, kje in kdaj so bili razgovori o ustavi in kdo se je teh razgovorov in predavanj udeležil.

Analiza zajema obdobje od 20. novembra do 31. decembra 1962. V tem času je bilo objavljenih 47 problemskih prispevkov in vesti z navedbo problemov, v skupnem številu 7410 vrstic in 83 informacij, v skupnem številu 3980 vrstic. Skupno je bilo torej objavljeno 130 prispevkov z 11 390 vrsticami ali en in pol prispevka s 130 vrsticami na številko.

Pregled problemskih prispevkov in vesti z navedbo problemov nam kaže, da je bilo od skupnega števila 47 prispevkov 27 problemskih in 20 vesti z navedbo problemov. Če ocenjujemo, kako so bili prispevki razporejeni po posameznih tednih, ugotovimo, da so se prvi in drugi teden pojavljali samo problemski prispevki in da se šele tretji teden pojavi prva vest z navedbo problemov. To je razumljivo, ker so se vesti z navedbo problemov pričele pojavljati kot rezultat razpravljanja na terenu. Istočasno nam pregled pokaže, da je bilo v prvem tednu največ informacij o poteku ustavne razprave. To so bile predvsem informacije, kako se po posameznih občinah in drugje pripravljajo na razpravljanje o ustavi. Polovica informacij se je nanašala na federacijo, četrtnina pa na občine. To odgovarja dejanskemu stanju v Ljubljanskem okraju, kar je razvidno iz ugotovitev okrajne ustavne tribune.

Zaporednost objavljanja ustavnega gradiva kaže, da je bilo največ problemskih prispevkov in vesti z navedbo problemov objavljenih v prvem, osmem in šestem tednu. Če primerjamo ta pregled z dogajanjem v tem obdobju, lahko ugotovimo, da se je število prispevkov gibalo vzporedno z različnimi pomembnejšimi dogajanjem v ustavni razpravi. Tako je bilo v osmem tednu zvezo posvetovanje pravnikov, v šestem tednu je bilo zasedanje stalne konference mest, in so bila v tisku obravnavana že predhodno razna stališča, ki se naj na konferenci vskladijo in izoblikujejo.

Če ocenjujemo posamezne tedne po številu objavljenih vrstic, ugotovimo, da je bilo v prvem tednu objavljeno neprimerno več gradiva, kot v ostalih tednih. V prvem tednu je bilo objavljeno 2860 vrstic in to zgolj problemskih prispevkov, kar predstavlja več kot $\frac{1}{5}$ vseh problemskih prispevkov v celotnem obdobju, ki ga analiza zajema. Tako velikemu številu vrstic v prvem tednu je prispevala predvsem obširna, poljudna obdelava Kardeljevega tolmačenja ustave. Čeprav je razmerje med številom problemskih prispevkov in številu vesti z navedbo problemov 27 : 20 ali 57,4 % : 42,6 %, se to razmerje pri pregledu števila vrstic izpremeni in znašajo problemski prispevki 5440 vrstic, vesti z navedbo problemov pa samo 1970 vrstic, ali 73,5 % : 26,5 %.

V celotnem gradivu je bilo obravnavano, tako v samostojni objavi kot samo opozorjeno, skupno 133 problemov. Po grupah problemov je bil dan največji poudarek družbenoekonomski ureditvi in družbenopolitičnim skupnostim (39 problemov), političnemu sistemu (27 problemov), pravicam in dolžnostim občanov (12 problemov), uvodnim vprašanjem (10 problemov) in enotnosti ekonomskega, družbenega in političnega sistema (6 problemov). Iz področja sodstva ter varstva ustavnih in zakonitih pravic ni bil objavljen noben problem. Če te iste elemente primerjamo po količini objavljenih vrstic, pridemo do drugačnega razmerja. Po številu vrstic zavzemajo prvo mesto problemi iz uvodnih vprašanj ustave (2650 vrstic), družbenopolitičnih skupnosti (1820 vrstic), družbenoekonomske ureditve (1330 vrstic). Razlika nastaja zaradi tega, ker so bila tolmačenja uvodnih vprašanj najobširnejša, čeprav število prispevkov iz tega področja ni bilo največje.

Okrajni odbor SZDL je v tem času vodil pregled vseh problemskih vprašanj, ki so se pojavljala v razpravi na terenu. Vprašanja so se zbirala tedensko na osnovi poročil predavateljev delavskih univerz, občinskih odborov SZDL, sindikatov, mladinskih organizacij in drugih društev. Zbranih je bilo 817 problemskih vprašanj, ki so jih sproti klasificirali po določenih skupinah. Če primerjamo število objavljenih problemov v Ljubljanskem dnevniku (133) s številom postavljenih problemskih vprašanj na terenu (817), lahko ugotovimo, da Ljubljanski dnevnik ni v dovoljni meri sledil ustavni razpravi na terenu in skušal odgovarjati na zastavljena vprašanja. Informacij v zvezi s potekom ustavne razprave je bilo objavljenih v obdobju, ki ga zajema naša analiza, skupno 83 s 3980 vrsticami. Največ informacij je bilo v prvem tednu (12), sledijo sedmi teden (11), tretji teden (10) in nato od 9 do 0 v štirinajstem tednu. Tak razpored informacij nam do neke mere kaže, kako se je razvijala ustavna razprava, čeprav nam jasne slike ne more dati, ker je bilo neprimerno več sestankov in predavanj v zvezi s predosnutkom ustave, kot jih je tisk zabeležil. Največje število informacij v prvem tednu lahko pojasnimo s težnjami po mobilizacijski težnji po vlogi tiska, ki je skupno z drugimi družbenimi činitelji populariziral priprave za ustavno razpravo. Prevladovale so le kratke informacije do 40 vrstic, ki pa v bistvu niso mogle povedati ničesar drugega kot, kdaj in kje so bili razgovori o ustavi in kdo se je razgovora udeležil.

Zaključki

Na osnovi dosedanjega pregleda lahko ugotovimo, da je Ljubljanski dnevnik, upoštevajoč njegovo specifičnost, odigral določeno vlogo pri razvijanju in poglobljanju ustavne razprave. To lahko ugotovimo tako iz skupnega števila prispevkov (130 prispevkov z 11 390 vrsticami ali povprečno 1,5 prispevka s 130 vrsticami na dnevno izdajo), kot iz pomembnosti posameznih prispevkov. Če bi list izpolnil program, bi bili rezultati tako po številu objavljenih prispevkov kot po kvaliteti neprimerno večji. Iz do sedaj obdelanega gradiva je razvidno, da se je v razpravi na terenu pojavilo neprimerno večje število vprašanj, kot jih je Ljubljanski dnevnik obravnaval. Vseh vprašanj res ni bilo mogoče obdelati, vendar bi jih Ljubljanski dnevnik lahko obravnaval večje število. Posebno velja to za vprašanja iz družbenoekonomske ureditve in političnega sistema ter s področja družbenopolitične skupnosti, ker obstaja prav na področju Ljubljane več nerešenih problemov, kot vloga okraja, mestnega sveta, enotnost določenih dejavnosti na območju Ljubljane, formiranje materialnih sredstev za te dejavnosti, vloga krajevnih skupnosti itd.

Slabosti, ki so ovirale večjo vlogo pri pisanju o ustavni razpravi, so predvsem naslednje: uredništvo se ni organizacijsko dovolj pripravilo na obravnavanje ustavnih načel in za spremljanje ustavne razprave na terenu. Čeprav je ustavna razprava pomenila v tem obdobju osrednjo in izredno politično aktivnost najširšega števila občanov, uredništvo ni določilo posebnega novinarja, ki bi skrbel za pisanje o ustavni razpravi, ampak je vsakdo poleg svojega dela od časa do časa dajal prispevke o ustavnih problemih. Tako ni bilo organizatorja v samem uredništvu, ki bi dnevno skrbel za dotok ustavnega gradiva in za vsebino, ki bi odgovarjala potrebam terena. Temeljitejšo analizo o pisanju o ustavni razpravi je naredilo šele ob zaključku razprave, na svojih tedenskih sejah pa so o teh problemih razpravljali v sklopu vseh drugih problemov.

Ustanovitelj — okrajni odbor SZDL Ljubljana ni v dovoljni meri upošteval vloge svojega glasila pri usmerjanju ustavne razprave na terenu in mu zato ni posvečal dovolj pozornosti. Predvsem bi morala okrajna ustavna tribuna nuditi več pomoči listu in večkrat ugotavljati, v kakšni meri glasilo SZDL ljubljanskega okraja sodeluje v ustavni razpravi. Tudi uredništvo s svoje strani ni storilo dovolj, da bi bili vzpostavljeni tesnejši stiki s tistimi političnimi forumi, ki so redno ocenjevali in usmerjali potek ustavne razprave v okraju.

V začetku ustavne razprave so svoj program dosledneje izvajali, kasneje pa so ga vse bolj opuščali. Zanimarilo so vsebinsko obravnavanje posameznih problemov, prav tako pa niso razvili vseh zvrsti, ki bi najbolj poljudno in na najbolj zanimiv način obravnavale ustavna načela. Niso se posluževali tistih oblik pisanja, ki so za Ljubljanski dnevnik najbolj karakteristične. Čeprav se list pogosto poslužuje intervjuja kot najprimernejše oblike podajanja snovi za tak bralski krog, kot ga ima Ljubljanski dnevnik, pa ga je za pojasnjevanje uporabil le štirikrat, medtem ko

reportažo samo enkrat. Na Dnevnikovi tretji strani, ki je znana kot problemska stran, so premalo obravnavali ustavna vprašanja. Lahko bi jo izkoristili za pomembnejše problemske prispevke o ustavi.

V prvem obdobju po sprejemu osnutka ustave so nekoliko pretiravali v objavljanju izvlečkov iz ekspozicije in razprave v zvezni skupščini, nato pa prehitro prenehali objavljati problemske prispevke, bodisi samostojno bodisi v zvezi z informacijami o ustavni razpravi na terenu. Delež problemskih prispevkov v tem obdobju nikakor ne zadovoljuje, zlasti, ker je večina teh precej ozko informativnih.

V informacijah so objavljali — ne le potek razprave na terenu — ampak tudi važnejša poročila o delu ustavnih komisij. Vse informacije so bile zelo kratke, saj so obsegale v glavnem od 30 do 50 vrstic in navajale le skope podatke o tem, kje in kdaj je bila razprava in kdo je razpravo vodil. V njih ni podatkov o problemih in vprašanjih, razen redkih izjem, ki so jih poslušalci postavljali.

Pri obravnavanju ustavne problematike je sodelovalo le 9 družbenopolitičnih delavcev. Lahko bi pritegnili k sodelovanju razne občinske predstavnike in bi s tem lahko nudili veliko pomoči pri obravnavanju občinske problematike. Dopisniki Ljubljanskega dnevnika niso bili dovolj usposobljeni, da bi enakomerno sledili ustavni razpravi na terenu. Njihovi prispevki niso odgovarjali željam uredništva in bralcem. Bili so suhoparni, pogosto pa so dajali večji poudarek na obliko razpravljanja, kot pa na probleme, ki so se v razpravi pojavljali. Dopisniška mreža Ljubljanskega dnevnika ni pokrivala celotnega področja in iz nekaterih občin sploh ni bilo poročil o poteku ustavne razprave. Ta neenakomernost poročil po občinah je ustvarjala nepopolno sliko o ustavni aktivnosti na terenu.

Javno mnenje ob osnutku ustave SFRJ

Jože Gosnar — Boris Mužič

Uvod

Na političnem prizorišču Jugoslavije se je še enkrat v svoji polni ustvarjalni moči pojavilo dinamično mnenje proizvajalcev in občanov — javno mnenje. Neposredno pred nami se je razvijal in razraščal izredno zanimiv pojav, ki je postal predmet raziskovalnih naporov posebne skupine slušateljev visoke šole za politične vede v Ljubljani. V tem trenutku so delovni ljudje že pred novimi političnimi dogodki: pred izbiranjem odborniških in poslanskih kandidatov ter volitvami, istočasno ali nekoliko kasneje bodo razpravljali in sprejemali občinske statute in statute delovnih organizacij. Skratka, nenehno se vrstijo in tečejo dogodki, ki so s svojo vsebino in licem obrnjeni k delovnim ljudem, da bi dobili njihovo mnenje. Bujna dinamika nas opozarja, da ne gre več za konkretne posameznosti v politični sferi, za obujanje zgodovinsko presežnih političnih kampanj, da gre za mnogo več, za trajen in aktiven ter ustvarjalen in kritičen odnos delovnih ljudi do dogodkov v njihovem okolju, za razvijanje javnega mnenja kot nenadomestljive oblike socialistične zavesti, za njegovo trajnost, za njegovo polno ustvarjalno vsebino.

Rezultati raziskave potrjujejo in odkrivajo bogastvo kritične ustvarjalne misli našega delovnega človeka, povedo pa še mnogo več, odkrivajo nam, da so neposredni proizvajalci in občani kvalificirano sodelovali in sproščeno izražali svoja *izkustva*, znanje in vizije glede na splošna družbena vprašanja našega razvoja, da so rezultate svojega razmišljanja posredovali drugim preko odprte in sproščene razprave, ne da bi si katerikoli organ lastil pravico, da zavre tokove javnega izpričevanja osebnih in kolektivnih stališč v imenu nekih višjih interesov. Znana je stara resnica, da vsaka misel imanentno nosi v sebi težnjo, da bi bila osvojena, da bi bila ostvarjena, da bi postala zakon. Znani pa so že tudi rezultati dela ustavnih komisij in skupščin, ki so sprejele veliko število spreminjivalnih predlogov in mnenj. Javno mnenje s tem ni le dobilo svojo enkratno potrditev, temveč se je s tem trajno vgradilo v socialistično politično strukturo naše družbe.

Ugotovitve raziskave pa nam pokažejo še drugo stran. Čeprav se je razprava dotaknila skoraj vseh pomembnih in najpomembnejših problemov, nam njen celotni potek kaže ne le obseg njene vsebine, temveč tudi njene praznine. To pomeni, da nam ustavna razprava ni le pokazala stopnje indetifikacije proizvajalca z delovno organizacijo in stopnjo identifikacije občana s komuno, temveč nam je razkrila, v katere bistvene probleme občan in proizvajalec nista posegala in o njih nista povedala svojega mnenja. Omenjeni pojav bomo poskušali kasneje obrazložiti. Povejmo le, da za socialistične odnose ni le pomembno, da imajo delovni ljudje stališča do vseh družbenih vprašanj, ali da ta stališča intimno nosijo v sebi, temveč je najpomembnejše to, da jih sporočajo v odprtih razpravah. Raziskovalci tega problema vidijo vzrok za ta pojav v tem, da je zanemarjen, da je premalo uresničen ali da ni dejaven integralni činitelj samoupravljanja, obveščanje. Del javnosti, bodisi kolektivi ali občani niso dovolj objektivno, niti zadostno obveščeni o dogodkih v svojem okolju. Mnenje pa je lahko dinamično in javno mnenje lahko nekaj pomeni samo tedaj, če je njegova vsebina zasnovana na stvarnih dejstvih, na podatkih, sicer delovni človek ne more uspešno spajati svojega mišljenja in svojih razmišljanj s stvarnostjo. Javno mnenje pogosto naleti na trdovratnega nosilca birokratsko-tehnostratskih teženj, na posameznike, ki sedijo na upravnih mestih ekonomskega in tehničnega aparata v delovnih organizacijah ali občinah, ki imajo zelo visoko mnenje o sebi in nizko mnenje o javnosti. Le-ti prav zato ne vključujejo javnosti k obravnavi vitalnih problemov, nasprotno, poskušajo jo vrniti nazaj na že presežene pozicije, za katere želimo in hočemo, da bi nepovratno utonile v zgodovini.

Javno mnenje prodira v vsa področja družbenih aktivnosti, posebno še v okvirih družbenega samoupravljanja. Lahko govorimo o globinskih, kakovostnih premikih, o bistvenem spreminjanju smeri javnega mnenja, ki vsebolj postaja aktivni činitelj samoupravljanja v gospodarstvu, družbenih službah, komunalni samoupravi in v državni upravi. Z vgrajevanjem v politično strukturo naše družbe postaja javno mnenje del političnega mehanizma, ki odloča. S tem ko nova ustava zagotavlja proizvajalcu in občanu neodtujljivo pravico do samoupravljanja, se odpirajo novi vidiki za razvoj javnega mnenja. Pri tej presoji seveda ne smemo zanemariti politično bistvo teh sprememb, kateremu dajejo svojsko obeležje ostali činitelji prehodnega obdobja. Negledé na zgodovinsko perspektivo takšnega družbenega pojava, kot je politika, in na globalno filozofsko opredelitev tega pojma, politika, kot družbeni fenomen obstaja tudi v pogojih samoupravljanja in procesu deatizacije družbe. V teh pogojih politična aktivnost proizvajalcev in občanov ne slabi, kajti omenjeni procesi se ne rešujejo in ne brišejo z obličja stvarnosti problemov, ki imajo politični pomen (vsklajevanje individualnih in skupnih interesov, urejanje odnosov med proizvajalnimi skupnostmi, med političnimi skupnostmi ali med družbenimi grupami itn.), ki se rešujejo s političnimi sredstvi.

Rezultati raziskave

Vsa velika znanstvena prizadevanja so imanentno nosila v sebi, iskala in raziskovala človeka. Sodobna meščanska znanost izhaja od posameznika in raziskovanja njegove zavesti, pri čemer je v prvi plan vnešeno proučevanje psihološke prilagodljivosti in adaptacije človeka na dano okolje. Temu nasproti poudarja Marx proučevanje aktivne, dejavnostne strani posameznika v njegovem in po njem spreminjajočem se okolju. Naša nova ustava leži na principialni postavki, da se čim popolneje ostvari tak položaj človeka v sistemu samoupravljanja, kakor tudi njegov materialni, družbenopolitični in kulturni interes. Takšno je bilo tudi idejno izhodišče naše raziskave, tedaj ne človek na sploh, temveč delovni človek v socialističnih odnosih proizvodnje družbenega samoupravljanja. Namen naše analize je bil tedaj v tem, da proučimo javno mnenje ob osnutku ustave SFRJ z vidika, kako mislim v osnutku ustrezajo tiste misli delovnih ljudi, ki jih je ustavno gradivo evociralo, pri čemer smo posebno pozornost posvetili vprašanju, kako so bile izrečene misli povezane z odnosi, ki vladajo v stvarnosti. Cilj proučevanja je bil tudi v tem, da se ugotovi obseg, kakovost in globina kritičnoustvarjalnega odnosa in sodelovanja občanov in proizvajalcev pri oblikovanju ustavnih načel.

Javna razprava je bila snemana v 16 občinah na 449 sestankih in je zajela 2387 vprašanj, in to v 122 delovnih organizacijah, kjer je bilo postavljenih 1360 vprašanj, in v teritorialnih organizacijah, kjer je bilo postavljenih na 192 sestankih 1027 vprašanj. Glede na to, da je osnutek ustave zajemal vsa poglobljena vprašanja našega

ekonomskega, političnega in kulturnega življenja, smo z analizo zastavljenih vprašanj dokaj kompleksno zajeli naše javno mnenje, in to ob bistvenih problemih našega družbenega življenja. Širina in vsebinska kakovost nam izpričujeta, da razprava ni bila, niti ni mogla biti le plod velikih in dozorelih priprav političnega vodstva in aktiva (čeprav je bilo to nujno), temveč je v prvi vrsti realen odsev demokratične razčlenitve naše družbe, zanesljivo potrdilo tega, da naši proizvajalci in občani skrbijo sami za delovne pogoje, sami delijo dohodek, sami določajo merila osebnemu dohodku, skratka delajo in odločajo vsak dan v stvarnosti, ki je pretkana z zapletenimi protislovji in pogosto tudi z ostro borbo mnenj.

K analizi javnega mnenja ob osnutku ustave SFRJ smo pristopili s 70 vnaprej postavljenimi kategorijami, katere smo kasneje združili v 8 večjih tematskih področjih (agregate), ki so udeleženi v skupni razpravi takole:

— družbenoekonomska ureditev	46 %
— pravice in dolžnosti državljanov	16 %
— politični sistem	13 %
— enotnost družbenega in političnega sistema	9 %
— družbenopolitične skupnosti	5 %
— uvodna vprašanja	3 %
— sodstvo in varstvo ustavnosti	2 %
— terminološka vprašanja	6 %

V središču množične razprave so bila tedaj vprašanja s področja družbenoekonomske ureditve, predvsem tisti del vprašanj, ki se nanaša na socialistične ekonomske odnose v delovnih organizacijah in na odnose, ki vladajo v sferah zasebno-posedniške lastnine in kmetijstvu in obrti. Distribucija razprave po delovnih in teritorialnih organizacijah se nam v globalu prikazuje v razmerju 53 : 47. Ne pokažejo pa se nam pomembne razlike med disperzijo vprašanj, ki zadevajo posamezno tematiko, niti med interagregatskimi odnosi. Zato smo primerjali, v kolikšnem razmerju se ustavna razprava pojavlja po razvitosti občin. V globalu se je javna razprava med nerazvitimi, srednjerazvitimi in razvitimi občinami pojavila v razmerju 30,5 : 38,5 : 31. Relativna razmerja nam tudi tokrat v svojem globalu niso pokazala pomembnih razlik. Se več, razlike se nam po tem modelu ne pokažejo niti takrat, če raziskujemo ustavno razpravo po posameznih agregatih, nasprotno, pokaže se nam zelo izenačen interes delovnih ljudi, ne glede na razvitost občin. Na osnovi tega smemo domnevati, da so se v nerazvitih občinah različna ustavna vprašanja javljala z isto intenziteto kot v razvitih občinah, kar pomeni, da se različni aspekti našega družbenega življenja v zavesti naših občanov in proizvajalcev javljajo z isto intenzivnostjo. V nadaljevanju tega sestavka želimo predvsem projicirati tisti del javne ustavne razprave, ki se je nanašal na probleme družbenoekonomskih odnosov in ki je zavzel sorazmerno največ časa.

Ustavno razpravo, ki je zadevala kategorije socialistične ekonomske strukture, smo proučevali z vidika razvoja družbene zavesti na nivoju delovne organizacije in z vidika razvoja družbene zavesti na nivoju širše družbene skupnosti. Omenjeni del razprave je bil vedno bolj intenziven v delovnih organizacijah kot teritorialnih (razmerje 61 : 39) in dosti bolj v razvitih kot pa v srednjerazvitih in nerazvitih občinah (razmerje — 46 : 31 : 23). Nastopajoča razlika potrjuje tezo, da so materialni okviri, dana stopnja v razvoju proizvodnih sil važen predpogoj, če ne celo odločilen, za širino in stopnjo razvoja socialističnih družbenih odnosov. — Tu je vzrok, da v različnih krajih naše dežele, v načelno istih institucionalnih okvirih, vsebina delavskega samoupravljanja ni popolnoma enaka (K. Gligorov). — Najpogosteje se je v tem delu razprave pojavljal razgovor, ki se je nanašal na delo kot osnovo in merilo za položaj človeka v družbi. Veliko število diskutantov je posegalo v problematiko načela delitve, v konkretizacijo vprašanj notranje delitve in podobno. Vprašanja: kakšni so kriteriji delitve med podjetjem in skupnostjo, ali je delitev po delu idealen način delitve, kako se obravnava umsko in fizično delo, kako naj se določijo kriteriji za delitev dohodka na področju duhovne proizvodnje, kaj zagotavlja, da se bo načelo po delu rešnično uveljavilo — imajo značaj zavestnega aktivnega iskanja, na drugi strani pa so vsaj nekatera od njih premalo povezana s problemskimi vprašanji konkretne delitve, s pravilniki o delitvi čistega dohodka ter pravilniki o delitvi osebnih dohodkov. Veliko število vprašanj s področja delitve osebnih dohodkov nas

opozarja, da v delovnih organizacijah še niso rešili vseh zamotanih problemov v tej zvezi, da so notranje samoupravne predpise zakovali in jih ne spreminjajo v skladu s nastopajočimi problemi. — Vprašanja: zakaj niso natančneje določena merila za delitev osebnih dohodkov, zakaj niso določeni razponi med najvišjimi in najnižjimi osebnimi dohodki, zakaj so v kmetijskih združenjih in na kmetijskih posestvih osebni dohodki nižji kot v industriji — imajo svojo kritično konico. Nekatera od teh vprašanj so bila odtrgana od celote in se niso obravnavala v okviru splošnega poslovanja delovne organizacije, saj so med njimi tudi vprašanja ali mnenja, ki zahtevajo poseg zunanjih družbenih sil, kot npr.: da naj občinski ljudski odbori vsklajajo osebne dohodke delavcev glede na to, da imajo nove in zastarele gospodarske organizacije; ali da naj ustava določi višino plač itn. Na ta pojav opozarja tovariš Stane Kavčič v svoji študiji »Delovni človek v novi ustavi«, v kateri razvija sledečo misel: ... »Če delavcu z notranjim sistemom delitve odtujujemo povezanost s skupnim stanjem, potem bo delavec zahteval za svoj delovni prispevek vedno kar največje nadomestilo, ne da bi upošteval določen gospodarski položaj svoje organizacije, njene proizvodne potrebe in perspektive njenega razvoja... čim manjša je ta povezanost s proizvajalci, tem bolj se z določenim sistemom delitve zamegljuje odvisnost in odtuja celotni dohodek, tem večja bodo določena partikularistična in birokratsko mezdna pojmovanja v kolektivu«. — Omenjena vprašanja in mnenja, ki so se pojavila v zvezi z delitvijo dohodka, bi tedaj lahko zvrstili v tri grupe, in sicer: na tisto, ki že trdno povezuje delitev čistega dohodka na uspeh svoje ekonomske enote in vsega podjetja, pa želi sistem delitve izboljšati z vnašanjem objektivnejših kriterijev, na tisto, ki tega ne čuti in želi, da se z zunanjimi predpisi (celo z ustavo) določijo dohodki in lestvica osebnih dohodkov, in končno na tisto, ki želi pospešiti proces uvajanja delitve dohodka v družbenih službah in državni upravi.

Posebno vidno mesto je v razpravi zavzelo vprašanje vloge socialističnih kmetijskih organizacij in družbene skupnosti pri razvoju kmetijske proizvodnje. Osnovna značilnost tega dela razprave je, da mnenja, predlogi in vprašanja še niso prodirala v kompleksnost problematike socialističnega razvoja na vasi, temveč so bila razdobljena na posamezne probleme kooperacijskih odnosov, dalje na to, kako odstraniti posamezne slabosti v organizaciji in poslovanju družbenih posestev, na probleme delovne sile, politike podružbljanja gozdov, vprašanja družbenih obveznosti, oblikovanja cen itn. — Za ilustracijo naše sodbe navajamo nekaj značilnih vprašanj: — kako se bo izvajala socializacija na vasi; kdo jamči, da bo proizvodnja v družbenem sektorju kmetijstva res višja; kakšni bodo ukrepi za racionalno obdelavo zemlje in kdo jamči, da bodo novi zemljiški kompleksi res skrbno obdelani; ali kooperacija lahko postane obvezna in v katerem primeru se lahko predpiše itn. Kritična mnenja na račun kmetijskih združenj so vezana na neizpolnjevanje obveznosti do kmetov, na gospodarjenje KZ ipd. V ustavni razpravi, ki je zadevala to področje, je bilo močnejše čutiti zasebne kmečke proizvajalce. Njihove razprave so večji del predstavljale pritisk na nosilce socialističnega razvoja na vasi in terjale od njih, da jim razložijo njihovo perspektivo. Ne gre zamočlati, da so bile na teh razpravah odsotne tiste aktivne družbene sile, ki naj pomagajo oblikovati novo socialistično politično zavest na vasi.

Ustavna razprava v delovnih organizacijah je dala dokajšnji poudarek vprašanju vloge direktorja in načinu njegovega postavljanja. Izrečena je bila bojazen, da načelo rotacije ali načelo ponovne izvolitve direktorja lahko v znatni meri vpliva na delo in uspeh delovne organizacije. Pojavila se je močna težnja, da bi delovni kolektivi samostojno določali direktorja, pri čemer se je pojavila kritika ustavnega normativa, ki določa soglasje pristojnega organa politične skupnosti k njegovemu imenovanju. Pojavilo se je tudi mnenje, da ustava daje prevelik poudarek funkciji direktorja hkrati s sodbo, da so sedaj dane direktorju večje pravice (pravica tako imenovanega suspenzivnega veta na vse sklepe delavskega sveta in upravnega odbora), kar lahko hromi delavsko samoupravljanje. — Samostojnosti delovnih organizacij v določanju pogojev dela, menjave, delitve in intervencije države pri vsklajevanju teh pogojev je bilo v razpravi posvečeno dokaj malo pozornosti. Sodimo, da je usoda teh vprašanj še vedno v pretežni meri odvisna od odločitev ožjega kroga ljudi. — Mnenja so izražala težnjo po večji samostojnosti v notranji delitvi dohodka in v razpolaganju z deviznimi sredstvi. Izražena je bila tudi težnja po večji stabilnosti v davčni politiki in po dolgotrajnejših stabilnih cenah. V naslednjih vprašanjih je moč opaziti te in druge karakteristike: — ali bodo podjetja samostojna pri delitvi na sklade; ali je nujno formirati namenske sklade; ali so podjetja samostojna pri odločanju glede združevanja; kolikšna je samostojnost zdravstvenih zavodov pri

določanju ekonomske politike; zakaj kolektivi v družbenih službah ne odločajo samostojno glede razširjene reprodukcije in glede delitve dohodka; kakšen je odnos med samostojnostjo delovnih organizacij in določanjem cen; kako delovnim kolektivom zagotoviti sredstva za reprodukcijo, če so omejena s plafoniranimi cenami; ali ustava predvideva ukrepe za stabilizacijo cen; itn. Kritika 20. čl. pa tudi drugih, ki zadevajo odnose med podjetjem in skupnostjo, češ da le ti slabijo samoupravljanje, kaže, da pojmovanje načela samostojnosti še ni povsem jasno. V načelih o samostojnosti delovne organizacije je izražena stopnja našega splošnega gospodarskega razvoja, zato ima družbenopolitična skupnost pravico, da izenačuje pogoje dela in pridobivanja dohodka. Takšno izenačevanje pogojev je potrebno tudi zato, ker se s tem zagotavlja ne le reprodukcija družbene lastnine, temveč tudi reprodukcija družbenih odnosov.

Sproženih je bilo seveda še veliko mnenj, vprašanj in pobud, ki so se nanašali na druge kategorije socialistične ekonomske strukture, kot na primer: osvoboditev dela, vloga države, vloga planiranja, razvoj nerazvitih področij itn. — Količina in kakovost mnenj in predlogov, ki zadevajo probleme socialističnih ekonomskih odnosov, nam posredujejo dragoceno spoznanje o tem, okoli katerih vprašanj je bila intenziteta pozornosti neposrednih proizvajalcev najbolj osredotočena. Analiza nam je pokazala, kateri integracijski faktorji so bili v ustavni razpravi ustrezno poudarjeni in kateri so bili zanemarjeni. Prav gotovo je interes za vprašanja, ki smo jih nakažali in ki so bila zastopana v javni razpravi pomemben faktor pri utrjevanju kompatibilnosti velikih skupin neposrednih proizvajalcev, to pa so le nekateri, ne pa vsi, interesni elementi, ki jih je potrebno trdno integrirati v socialistične ekonomske odnose. Nekateri raziskovalci tega problema sodijo, da ne leži odgovornost na proizvajalcih, ker niso razpravljali o drugih ključnih problemih: proizvodni programi, uvajanje nove tehnologije, višja produktivnost, gospodarsko načrtovanje itn., niti na tistih subjektivnih silah, ki so organizirale in želele takšno razpravo, temveč in predvsem na tistih faktorjih v delovnih organizacijah, ki še vedno mislijo, da so ta vprašanja izključno v njihovi domeni. Ne moremo od delovnih ljudi pričakovati več, kot se jim nudi. Razprava odnosno razgovori delovnih ljudi nam natančno pokažejo, katere elementarne kategorije samoupravnega sistema so prodrle v zavest množic in katere so ostale izolirane v rokah formalnih, vodečih skupin.

Navedena ilustracija iz javne ustavne razprave je le droben del, ki zadeva socialistično ekonomsko strukturo, toda zadosten, da nam pojasni, kako proizvajalci in občani, združeni v skupnostih, bodisi proizvajalnih ali političnih, bodisi v svoji sindikalni organizaciji ali organizaciji Socialistične zveze ali drugod, odražajo bolj ali manj nazore, občutke in težnje, ki so izraz skupnega življenja in pritiska mnogostevilnih činiteljev. Zbiranje teh mišljenj nas vodi k splošnemu pogledu, katerega lahko imenujemo javno mnenje ali družbeno zavest.

Seznanjenost in mnenje občanov o predosnutku nove zvezne ustave

Vlado Beznik

1. Družbenopolitična aktivnost volivcev v Savskem naselju

Podatki, obdelani v tej analizi, so iz ankete »Mnenje in informiranost občanov o predosnutku zvezne ustave«, ki so jo izvedli slušatelji visoke šole za politične vede na področju krajevne skupnosti Savsko naselje v Ljubljani. Anketa je zajela 18 % prebivalstva (700) Savskega naselja, starega nad 18 let.

Pri predpripravah in ob izdelavi vprašalnika smo izhajali iz določenih predpostavk, katerih potrditev ali zavrnitev naj bi omogočili rezultati ankete. Na tem mestu ne bi naštevali vseh, ampak bi skušali iz vseh posneti 3 osnovna izhodišča:

1. Predpostavljali smo, da je število članov družbenopolitičnih organizacij (ZKJ — predvsem SZDL) izredno veliko. Le malo je tistih, ki niso člani nobene od družbenopolitičnih organizacij.

Razvoj in rast socialistične zavesti je v marsičem odvisen od delovanja subjektivnih sil, ne samo v proizvodnji, ampak v veliki meri tudi od njih delovanja na področju občine in krajevne skupnosti.

Moč teh organizacij ni v njih številčnosti, ampak v njihovi aktivnosti in idejni moči.

2. Predpostavljali smo, da je zelo širok krog ljudi seznanjen z vsebino ustavnih listin. Vendar je ta seznanjenost pri večini bolj površinska, informativna in je le manjši del tistih, ki temeljiteje, globlje poznajo predosnutek zvezne ustave, njega idejne temelje.

3. Akcija družbenopolitičnih organizacij v tolmačenju javne razprave o ustavnih listinah je gotovo do sedaj ena najmasovnejših in najbolj izvedenih političnih akcij pri nas.

V tej akciji so terenske organizacije te akcije izvedle slabše kakor družbenopolitične organizacije v delovnih organizacijah.

Za pravilno razumevanje podatkov o informiranosti in mnenjih podajamo sliko družbenopolitične aktivnosti prebivalcev — volivcev v Savskem naselju.

Članstvo v družbenopolitičnih organizacijah in struktura anketirancev

Podatki nam povedo, da je v družbenopolitičnih organizacijah včlanjenih 96 % vseh, tako da je nečlanov le 4 %. Pri tem pa nam nadaljnja analiza pove, da so nečlani v glavnem sezonski delavci, katerih fluktacija je izredno močna, in tudi nekaj gospodinj. Če pogledamo situacijo po zgoraj navedenih grupacijah, dobimo sledečo sliko:

člani ZKJ	32 %	226
samo člani SZDL, ZMS, ZS	64 %	449
nečlani	4 %	25
	100 % =	700

— Po starosti prevladujejo srednje starostne grupe od 30—45 let. To je razumljivo ob tem, da je starostna razdelitev prebivalstva Savskega naselja specifična. Absolutno namreč prevladujejo srednje starosti. Prav v tem se naselje razlikuje od starostne strukture prebivalstva SRS.

— Do sedaj so Savsko naselje vsi ocenjevali kot naselje uslužbencev. Vendar nam rezultati ankete kažejo drugače. Od anketiranih je 30,6 % delavcev, 47,3 % uslužbencev, 22,1 % pa odpade na ostale, to je upokojenec, gospodinje, študente itd. Iz tega se vidi, da so delavci v naselju močno zastopani, kar pa ni odraženo v strukturi članstva ZKJ. Tako je od vseh delavcev v članstvu ZKJ le 23 %, od uslužbencev 47,2 % in od ostalih 13 %. To kaže prav gotovo na problem, ki pa ga samo na terenu ni mogoče rešiti.

— Moških prebivalcev je v Savskem naselju 47 %, žensk pa 53 %. Pri tem je zanimiva majhna udeležba žensk v članstvu ZKJ. Od vseh moških je v ZKJ 48 %, od skupnega števila žensk pa komaj 18 %. Eden od razlogov za tako stanje je prav gotovo dejstvo (to pa so potrdile tudi druge raziskave), da so žene še vedno preobremenjene s svojimi družinskimi opravili.

— Po izobrazbi so v naselju zastopane vse kategorije. Prebivalstvo se nekako enakomerno porazdeljuje med prve tri izobrazbene stopnje (osnovna šola in manj — 38 %, nepopolna srednja šola — 27 %, popolna srednja šola — 33 %), znatno manj pa je prebivalcev z višjo in visoko izobrazbo (12 %). Zanimiva je ugotovitev, da članstvo v ZKJ z izobrazbo narašča. Verjetno bi se na podlagi tega dalo sklepati o kriterijih za sprejem v ZK?

— Že sama izgradnja Savskega naselja, namreč izgradnja predvsem družinskih stanovanj določa tip prebivalstva z ozirom na stan. V naselju je 82 % poročenih, medtem ko je samec relativno malo in še ti so v glavnem prebivalci nekaj samskih domov — gradbenih podjetij.

— Posebnost prebivalstva tega področja je tudi visoka zaposlenost. Tako je 40 % takih, v katerih družinah je zaposlen po eden član, medtem ko je 55 % takih, kjer je

zaposleno po več članov družine. To nam pove, da je poleg moških zaposleno tudi več kot polovica žena.

Prebivalci Savskega naselja so po stažu bivanja v naselju mladi naseljenci. Pred letom 1956 je na tem področju prebivalo le 17 % sedanjega prebivalstva. Vsi ostali so se preselili v dveh intervalih in sicer do leta 1961 — 51 % in pozneje 32 %. Danes to naselje (z vselitvijo 2 stolpnice) dobiva dokončno obliko tako v urbanističnem kakor tudi v populacijskem pogledu.

Zanimiv in verjetno nadpovprečen (v širšem merilu) je podatek, da ima 95 % vseh radijske sprejemnike, 32 % televizijske sprejemnike in da je 91 % od vseh redno bere naše dnevne časopise. Ti podatki so prav gotovo še posebej zanimivi ob proučevanju javnega mnenja.

Funkcije prebivalstva v družbenopolitičnih organizacijah in samoupravnih telesih

Funkcija posameznih prebivalcev prav gotovo ne morejo biti edino merilo aktivnosti. Gotovo pa nam taki podatki dajo razmišljati ob razvijanju in krepitvi sistema samoupravljanja. Z ozirom na strukturo in številčnost družbenopolitičnih organizacij bi pričakovali aktivno angažiranost širokega kroga ljudi. Temu pa ni tako. Podatki kažejo, da je le 23 % vseh prebivalcev (članov ZKJ — 32 %) neposredno zadolženih z različnimi funkcijami. Od tega v Savskem naselju 8 %, izven naselja 11 % in na obeh področjih 4 %. Natančnejša analiza nam pove, da ima 19 % funkcije v samoupravnih organih in 18 % prebivalstva v družbenopolitičnih organizacijah. Iz tega sledi nesporen zaključek, da se v glavnem funkcije kopičijo na ožjem krogu ljudi, kar prav gotovo ne more imeti pozitivnih posledic.

Podatki nam tudi govore, da so v glavnem vsi zadolženi člani ZK, kar zopet sprožuje vprašanje kadrovanja v ZKJ.

Nasploh so uslužbenci več angažirani kot delavci, sicer pa poglejmo spodnjo tabelo:

Ima funkcijo	Delavci	Uslužbenci	Ostali
V naselju	1,8 %	11,8 %	9,0 %
Izven naselja	9,8 %	14,2 %	5,2 %
V naselju in izven njega	5,6 %	5,8 %	—
Nikjer	82,8 %	68,2 %	85,8 %
S k u p a j	100,0 %	100,0 %	100,0 %
	214 = 214	331 = 331	155 = 155

Če te razlike niso tako izrazite izven Savskega naselja, se prav na področju naselja zelo stopnjujejo. Delavci so največ angažirani v samoupravnih organih, in to v svojih delovnih organizacijah — drugod jih praktično ni.

Razlike nastajajo tudi z ozirom na spol. Razmerje med moškimi in ženskami je 2 : 1. Z višjo izobrazbo raste tudi angažiranost. Za primer naj samo navedemo da je od 167 angažiranih delavcev le 7 nekvalificiranih ali polkvalificiranih. To kaže, da funkcija zahteva določeno strokovnost — znanje.

Poseben problem predstavlja tudi angažiranje mladih ljudi. Če jih zasledimo na različnih funkcijah izven terena, potem moramo povedati, da jih na področju Savskega naselja niso znali zainteresirati in aktivirati.

Vsa ta vprašanja; analizirana seveda mnogo globlje, kakor nam je to tu uspelo, postajajo še bolj aktualna danes, ob uveljavljanju, realiziranju principa rotacije v dužbenopolitičnem sistemu.

Radio, televizija in časopis kot vir informacij

Ob tem sta nas zanimali predvsem dve vprašanji. Koliko prebivalci Savskega naselja bero dnevno časopise in koliko poslušajo govorni program RTV Ljubljana — predvsem politično — informativne oddaje? Odgovori na ta vprašanja nam sicer ne dajo možnosti ocen teh komunikacijskih sredstev, gotovo pa nam dajo možnost merjenja intenzivnosti informativnega kanala v pogojih Savskega naselja.

Pri vprašanju o bralcih dnevnih časopisov smo ugotovili, da 91 % vseh anketirancev redno prebira vsaj en časopis. Po posameznih časopisih se takole razvrščajo: Delo — 38 %, Ljubljanski dnevnik — 24 %, Delo in Ljubljanski dnevnik — 20 % in končno Borbo, Vjesnik ali Politiko 9 % anketirancev.

Članstvo ZKJ je absolutno vezano na dnevnik Delo. Pri ostalih (SZDL, ZMS, ZS) pa ima Delo močnejše pozicije pri srednjih starostnih skupinah, Ljubljanski dnevnik pa pri mlajših in starejših prebivalcih.

Zanimiv je še pregled z ozirom na šolsko izobrazbo. Razumljivo je največ bralcev med najbolj izobraženimi in najmanj med nizko izobraženimi.

Tudi poslušalci govornega programa RTV Ljubljana (vseh je 94 %) so se v večini odločili za politično informativne oddaje — 78 %. Pri tem sicer vemo, da večina od teh poslušala predvsem poročila in radijski dnevnik, vendar nam to kaže na veliko zanimanje ljudi za mednarodne in domače politične dogodke. Pri poslušalcih političnoinformativnih oddaj prednjačijo člani ZKJ (92 % vseh članov ZKJ!).

Z izobrazbo raste število poslušalcev političnih oddaj (preko posameznih stopenj od 70 %—91 %), medtem ko število poslušalcev ostalih oddaj govornega programa z izobrazbo pada (od 18 %—4 %).

In še to, da največ poslušajo političnoinformativne oddaje tisti, ki so tudi redni bralci dnevnih časopisov.

To vse potrjuje vsestranski vpliv teh sredstev na človeka.

Od kod največ informacij o ustavi

Dobiti smo hoteli odgovore na vprašanja, od kod so prebivalci Savskega naselja dobili največ informacij o novi ustavi. Odgovore smo delili na dve grupi. V prvi so se anketiranci opredeljevali za naslednje vire: radio, televizija, časopis, v drugi pa so izbirali med — branjem originalnih ustavnih tekstov in drugih materialov in med sestanki, diskusijami, ki so jih v ta namen organizirale družbenopolitične organizacije.

Oglejmo si najprej prvo grupo vprašanj oziroma odgovorov. 30 % se jih je opredelilo za časopis kot osnovni vir, 28 % je navedlo časopis, radio in televizija, 20 % radio, 10 % televizija, 12 % pa se je izreklo, da od nobenega teh virov ni dobilo ničesar. Pri odgovorih na drugo grupo vprašanj pa so se razvrstili takole: branje originalnih tekstov in drugih materialov je navedlo 43 % vseh in sestanke in diskusije 33 % anketiranih. Ostali iz teh virov niso dobili ničesar.

Iz navedenega se da sklepati (čeprav nekoliko izstopa tisti del, ki je bral materiale), da so prav vsi informativni kanali in druge oblike imeli svoj delež v akciji pojasnjevanja in tolmačenja ustavnih listin.

Zelo visok procent (43 %) je tistih, ki so se opredelili za vir branja, samostojnega proučevanja ustavnih materialov (51 % med člani ZK).

Ti podatki nam tudi kažejo, da so samostojno te materiale študirali v glavnem bolj izobraženi in najmanj — manj izobraženi ljudje.

Pri tem pa je zanimiv še podatek, da radio kot vir informacij ob višji izobrazbi izgublja na pomenu.

Tu seveda ne bi kazalo delati hitrih zaključkov glede kvalitete. Verjetno je glavni vzrok v časovnem planiranju oddaj in v tem, da človek veliko raje vzame v roke pisan material in se ne zadovolji samo z enkratnim poslušanjem.

Razumljivo je tudi to, da so zaposleni bolje ocenjevali oblike predavanj in diskusij, kakor nezaposleni, saj so bili bolj zajeti v te oblike.

Iz tega gotovo sledi zaključek, da ne moremo v takih akcijah govoriti samo v eni obliki obveščanja in vplivanja ampak, da gre pri tem za skupen vpliv prav vseh in da se te oblike med seboj dopolnjujejo.

Družbenopolitične organizacije kot organizator razprav o novi ustavi

Večina anketirancev je akcije družbenopolitičnih organizacij (predavanja, diskusije in druge oblike) ocenila kot uspešne. To nam potrjuje, da je bila to do danes prav gotovo ena najmasovnejših najbolj uspešnih političnih akcij. Kljub temu pa nam podatki kažejo, da bi se dalo storiti še več. Sicer pa poglejmo udeležbo glede na članstvo organizacij:

Predavanj so se udeležili	Člani SZDL, ZMS, ZS	Člani ZKJ	Nečlani
V naselju	8 %	10 %	4 %
Izven naselja	11 %	21 %	4 %
V naselju in izven njega	37, %	52 %	12 %
Nikjer	1 %	3 %	—
Ne vem	43 %	14 %	80 %
S k u p a j	449 = 100 %	226 = 100 %	25 = 100 %

Bolje so bile ocenjene te oblike političnega dela izven Savskega naselja kakor v samem naselju. Verjetno gre to na račun bolj kvalitetnih in poglobljenih obravnav in diskusij v podjetjih in ustanovah.

Bolj izobraženi ljudje so bolj ocenili akcije izven terena, kar kaže, da se ljudje vedno manj navdušujejo za splošna informativna predavanja na terenu, saj lahko tako informacijo dobe tudi drugod.

Mnenje občanov o vprašanju rotacije in odgovornosti po novi zvezni ustavi

Jože Steh

Anketirancem smo v zvezi s predosnutkom nove zvezne ustave med drugimi mnenjskimi vprašanji zastavili tudi tale vprašanja in nanje dobili v odstotkih izražene naslednje odgovore:

1. Zanima nas vaše mnenje, ali je načelo rotacije (časovno omejevanje v izvrševanju funkcij) družbeno koristno merilo?

78 % vseh anketirancev je odgovorilo, da je načelo rotacije družbeno koristno merilo, 6 % anketirancev je odgovorilo negativno, 16 % anketirancev pa je izjavilo, da ne pozna tega pravila, ali pa da o tem nima mnenja.

2. Kaj menite, ali se bo to načelo (rotacije) v celoti uveljavilo?

41 % anketirancev je odgovorilo pritrdilno, 37 % anketirancev je menilo, da se bo načelo rotacije le deloma uveljavilo, 3 % anketirancev je izjavilo, da se načelo rotacije ne bo uveljavilo, 19 % anketirancev do tega vprašanja ni zavzelo nobenega stališča, bodisi da na vprašanje niso hoteli odgovoriti ali pa ne poznajo pravila rotacije.

3. Sledilo je vprašanje: Zakaj tako mislite? — nanašalo pa se je na prejšnje vprašanje.

36 % vseh anketirancev je navedlo neki pozitivni razlog, da se bo načelo rotacije v celoti uveljavilo, 16 % vseh anketirancev je navedlo pozitivni razlog v prid stališču, da se bo rotacija le deloma uveljavila, in 11 % anketirancev z enakim stališčem, le da so pri tem navedli negativni razlog. V to skupino so všeti tudi anketiranci s stališčem, da se načelo rotacije ne bo uveljavilo. Ostalih 37 % anketirancev pa ne pozna pravila rotacije, oz. nima mnenja o zadnjem vprašanju.

4. Na vprašanje »kako se vam zdi, ali je vprašanje odgovornosti v predosnutku rešeno bolje ali slabše«, so anketiranci odgovorili iz bolje v naslednjih odstotkih:

— za posameznika	77 %
— za delovno organizacijo	72 %
— za organe samoupravljanja	71 %
— za državne organe (upravne in izvršilne)	76 %
— za predstavniške organe	67 %

5. Ali se vam zdi, da predosnutek nove ustave omogoča nadaljnji razvoj in popolnejše uveljavljanje delavskega samoupravljanja in družbenega upravljanja?

Na to vprašanje je pritrdilno odgovorilo: v gospodarskih organizacijah 84 % anketirancev, v družbenih službah 78 % anketirancev, v občini in krajevni skupnosti 79 % anketirancev.

Mnenja anketirancev o rotaciji

Podrobneje si bomo ogledali le mnenja anketirancev o rotaciji in razlike, ki nastajajo glede na osnovne demografske znake.

Kvalifikacija in strokovnost. V naslednji tabeli so razvrščena stališča anketirancev do rotacije (po prvem vprašanju) glede na kvalifikacijo ozirom po strokovni izobrazbi: Da je načelo rotacije družbeno koristno pravilo, meni 58 % vseh v anketi zajetih nekvalificiranih in polkvalificiranih delavcev, 73 % upokojujencev in gospodinj, 77 % kvalificiranih in visoko kvalificiranih delavcev, 83 % anketirancev s srednjo strokovnostjo ter 92 % anketirancev z višjo in visoko strokovnostjo. Vidimo, da odstotek anketirancev, ki menijo, da je načelo rotacije družbeno koristno pravilo, raste s kvalifikacijo oziroma strokovnostjo. Vendar vidno od vseh z nizkim odstotkom izstopajo anketiranci nekvalificirani in polkvalificirani delavci. Kar 13 % več od vseh anketirancev upokojujencev in gospodinj ter 34 % več anketirancev z višjo ali visokošolsko izobrazbo kot pa anketirancev nekvalificiranih in polkvalificiranih delavcev, meni, da je načelo rotacije družbeno koristno pravilo. To pa še ne pomeni, da več anketirancev z nižjo kot pa z višjo kvalifikacijo ali strokovnostjo meni, da načelo rotacije ni družbeno koristno pravilo. Od vseh anketirancev jih ima le 6 % rotacijo za nepomembno kot družbeno pravilo, v odstotku teh po kvalifikaciji pa ni večjih razlik. V tej skupini je na primer 8 % vseh anketirancev nekvalificiranih in polkvalificiranih delavcev, med temi pa so enako udeleženi tudi tisti z višjo ali visoko strokovnostjo.

Iz navedenega lahko zaključimo, da ima velika večina anketirancev rotacijo za koristno družbeno pravilo. Vzrok, da je teh relativno manj med anketiranci z nižjo kvalifikacijo in strokovnostjo, je predvsem v neseznanjenosti s pravilom rotacije in v različni stopnji zanimanja za podobne družbene probleme. Medtem ko je od 147 anketirancev z višjo ali visoko strokovno izobrazbo le en sam izjavil, da ne pozna pravila rotacije ali da o njeni pomembnosti nima mnenja, je bilo takih med kvalificiranimi in visoko kvalificiranimi delavci 9 %, med upokojujenci 26 % in kar 34 % med nekvalificiranimi in polkvalificiranimi delavci. V anketi je bilo zajetih le 22 dijakov, vajencev in študentov; po svojem odnosu do načela rotacije pa se uvrščajo med anketirance s srednjo, višjo in visoko strokovnostjo. Le 5 % jih na primer izjavlja, da ne pozna pravila rotacije.

S kvalifikacijo in strokovnostjo raste od 35 % do 45 % tudi število tistih, ki menijo, da se bo načelo rotacije v celoti uveljavilo. Da pa se bo načelo rotacije le deloma uveljavilo, meni 17 % anketirancev nekvalificiranih in polkvalificiranih delavcev. Tem z višjim odstotkom sledijo skupine po strokovnosti navzgor do 49 % vseh anketirancev z višjo ali visoko strokovnostjo. Torej vidimo, da po kvalifikaciji in strokovnosti navzgor raste tudi odstotek tistih anketirancev, ki menijo, da se bo načelo rotacije le deloma uveljavilo. Zanimiva je tudi naslednja ugotovitev: troje vprašanje se je v anketi nanašalo na rotacijo in v vseh treh vprašanjih je bil možen tudi odgovor z »ne vem, ne poznam tega pravila«. Na prvo vprašanje o rotaciji je tako odgovorilo 16 % vseh anketirancev, na drugo 19 % in na tretje, kjer je bilo treba odgovoriti »zakaj tako mislite« (da se bo rotacija v celoti, delno ali da se ne bo uveljavila), pa je kar 37 % vseh anketirancev odgovorilo, da ne pozna pravila rotacije ali da o njeni uveljavitvi nima mnenja.

Med anketiranci z višjo strokovnostjo in kvalifikacijo je večji odstotek tistih, ki so na vprašanje »zakaj mislite, da se bo načelo rotacije v celoti uveljavilo«, navedlo neki pozitivni razlog, kot na primer: večja demokratičnost; splošna družbena korist; omogočila bo bolj efektivno kontrolo; porasel bo čut odgovornosti in zanimanja za javna vprašanja; rotacija bo mogoča, ker je porasla zavest; na položajih bodo ljudje bolj prizadevni; sposobni bodo prišli bolj do izraza; rotacija bo zagotovila stalno obnavljanje pa tudi prirodno pomlajevanje kadrov; rotacija bo onemogočila, da bi se na odgovornih položajih dalj časa zadrževali nesposobni ljudje itd. Taka in podobna stališča je zavzelo 36 % vseh anketirancev in sicer: 24 % vseh anketiranih

Tabela: Mnenja anketirancev o družbeni koristnosti uvedbe rotacije, glede na njihovo kvalifikacijo oz. strokovnost.

Ali je načelo rotacije družbeno koristno merilo

Mnenja	Kvalifikacija - strokovnost							Skupaj		
	NK, PK delavci	Upoko-jenci	Gospo-dinje	Pomožni uslužbenci nižja strokovnost	K, VK delavci	Srednja strokovnost	Dijaki, vajenci, študentje		Višja, visoka, strokovnost	Svobodni poklici
Da	58 %	71 %	73 %	74 %	77 %	83 %	90 %	92 %	—	78 %
Ne	8 %	3 %	5 %	6 %	4 %	6 %	5 %	8 %	(1)	6 %
Ne poznam tega pravila, ne vem	34 %	26 %	22 %	19 %	19 %	11 %	5 %	(1)	(1)	16 %
Vseh	77	38	93	47	137	137	22	147	2	700

Tabela: Mnenja ob vprašanju. »Zakaj mislite, da se bo rotacija uveljavila v celoti, deloma ali pa se ne bo uveljavila, glede na kvalifikacijo in strokovnost anketirancev:«

Strokovna kvalif. Mnenja	NK, PK delavci	Upoko-jenci	Gospo-dinje	Gospo-dinje	Pomožni uslužbenci nižja strokovnost	K, VK delavci	Srednja strokovnost	Dijaki, vajenci, študentje	Višja, visoka, strokovnost	Svobodni poklici	Skupaj
	Rotacija se bo uveljavila; pozitivni razlog	24 %	34 %	25 %	30 %	44 %	35 %	37 %	47 %	—	—
Rotacija se bo le delno uveljavila; pozitivni razlog	4 %	8 %	20 %	17 %	13 %	18 %	18 %	23 %	—	—	16 %
Uveljavila se bo delno in ne bo se uveljavila; negativni razlog	6 %	10 %	8 %	9 %	11 %	12 %	9 %	15 %	—	—	11 %
Ne poznam tega pravila, ne vem; brez odgovora	66 %	48 %	47 %	44 %	32 %	35 %	36 %	15 %	(2)	(2)	37 %
100 % =	77	38	93	47	137	137	22	147	2	2	700

nekvalificiranih in polkvalificiranih delavcev, 44 % vseh kvalificiranih in visoko kvalificiranih delavcev, 35 % anketirancev s srednjo strokovnostjo in 47 % anketirancev z višjo in visoko strokovnostjo.

Da se načelo rotacije ne bo v celoti uveljavilo vsled pomanjkanja kadrov, ali pa ker je bolje da sposobni ostanejo na odgovornih mestih, ker bi prehitro menjavanje lahko slabo vplivalo na kvaliteto dela, takega in podobnega mnenja je 16 % vseh anketirancev; 4 % vseh nekvalificiranih in polkvalificiranih delavcev ter ostali anketiranci po kvalifikaciji in strokovnosti navzgor do 23 % vseh anketirancev z višjo in visoko strokovnostjo.

Le 3 % vseh anketirancev je menilo, da se načelo rotacije ne bo uveljavilo, če k tem prištejemo še anketirance, ki menijo, da se načelo rotacije ne bo v celoti uveljavilo, pa so pri tem navedli kak negativni razlog (na primer, zaradi izjem, zaradi mišljenja, da bodo novi birokratsko delali; rotacija bo možna šele z novo generacijo in podobno) je skupaj 11 % vseh anketirancev, ki meni, da se načelo rotacije ne bo uveljavilo, ali pa da se bo iz negativnih vzrokov uveljavila le delno. V to skupino sodi 6 % vseh anketirancev nekvalificiranih, polkvalificiranih delavcev, odstotek ostalih raste po strokovnosti navzgor do 15 % vseh anketirancev z višjo ali visoko strokovnostjo.

Kar 66 % anketirancev nekvalificiranih in polkvalificiranih delavcev ter 32 % kvalificiranih in visoko kvalificiranih delavcev in 15 % anketirancev z višjo ali visoko strokovno izobrazbo, ni dalo na vprašanje »zakaj mislite, da se bo načelo rotacije v celoti, deloma, ali pa se ne bo uveljavilo« nobenega odgovora, ali pa so odgovorili z ne vem, ne poznam pravila, nimam stališča.

O stališčih anketirancev do rotacije glede na njihovo strokovnost lahko podčrtamo predvsem naslednje ugotovitve: Kvalifikacija in višja strokovnost je vplivala predvsem na poznavanje problematike v zvezi z rotacijo in na seznanjenost z določili o rotaciji v predosnutku nove ustave. Višje kvalificirani, oz. višje strokovni so bolj in pozitivneje opredeljeni.

SOLSKA IZOBRAZBA. Pri obdelavi podatkov o mnenjih anketirancev o rotaciji glede na njihovo šolsko izobrazbo ugotavljamo predvsem, da se pri enakih primerjava, kot glede na strokovnost pri šolski izobrazbi, kažejo veliko manjše relativne razlike. Ker smo pri zbiranju podatkov o kvalifikaciji in strokovnosti upoštevali tisto kvalifikacijo in strokovnost, ki je posameznemu priznana na samem delovnem mestu, ali pa strokovnost in kvalifikacijo, ki sicer izhaja iz njihovega položaja oziroma delovnega odnosa — gospodinja, upokojenec, študent, vajenec, dijak, lahko ugotovimo predvsem to, da je odnos anketirancev do problema rotacije, pa tudi do podobnih družbenih problemov pri nas odvisen bolj od dela, ki ga posameznik opravlja, oziroma od položaja, ki ga posameznik zavzema v proizvodnem procesu, kot pa od formalne šolske izobrazbe.

ČLANSTVO V ORGANIZACIJAH: Članstvo v družbenopolitičnih organizacijah SZDL, ZMS ZS in drugih je pomemben činitelj, ki je vplival na odnos anketirancev do rotacije. Zlasti je vidna pozitivna razlika med mnenji članov ZKJ nasproti članstvu ostalih organizacij in v odnosu do tistih, ki niso člani omenjenih organizacij, kar je razvidno iz naslednje tabele:

Tabela: Mnenja ob vprašanju »ali je načelo rotacije družbeno koristno pravilo«, glede na članstvo v družbenopolitičnih organizacijah.

Člani družbenopolitičnih organizacij

Vprašanje	Člani SZDL, sindikata in ZMS	Člani ZK	Ni član nobene od teh organizacij	Vsi
1. Da	73 %	93 %	48 %	78 %
2. Ne	7 %	2 %	24 %	6 %
3. Ne poznam tega pravila, ne vem	20 %	5 %	28 %	16 %
	449 = 100 %	226 = 100 %	25 = 100 %	700 = 100 %

93 % članov ZKJ in 73 % članov drugih navedenih organizacij ter le 48 % vseh anketirancev (vseh je samo 25), ki niso člani nobene od navedenih organizacij, je menilo, da je načelo rotacije družbeno koristno pravilo. Vidimo, da odstotek članov ZKJ vedno odstopa od vseh ostalih.

Da se bo rotacija v celoti uveljavila, meni 50 % vseh članov ZKJ, da pa se bo uveljavila delno, je izjavilo 44 % vseh članov ZKJ. 38 % članov drugih navedenih organizacij in 24 % anketirancev, ki niso člani nobene navedenih organizacij, meni, da se bo načelo rotacije v celoti uveljavilo. Da pa se bo rotacija uveljavila deloma, meni 38 % članov SZDL, ZMS in drugih ter 28 % anketirancev, ki niso člani teh organizacij.

Ti podatki nam govorijo predvsem o mnogo večji opredeljenosti članov ZKJ, saj jih le neznatno število ni zavzelo do rotacije nobenega stališča.

Na vprašanje »zakaj tako mislite«, kar se nanaša na uveljavitev rotacije, je 38 % vseh članov ZKJ izjavilo, da se bo rotacija uveljavila le deloma, vsled pomanjkanja kadrov, enako stališče je zavzelo 13 % vseh anketirancev, ki so člani drugih družbenopolitičnih organizacij. Po stališčih enih kot drugih, zlasti pa še članov ZKJ, kot razlog za delno uveljavitev rotacije prevladuje kadrovski problem.

12 % vseh članov ZKJ in 10 % vseh članov drugih navedenih družbenopolitičnih organizacij je na vprašanje, »zakaj tako mislite«, da se bo načelo rotacije v celoti, deloma ali pa se ne bo uveljavilo, navedlo neki negativni razlog, ki se nanaša na delno uveljavitev rotacije in na mnenje, da se rotacija ne bo uveljavila. Preseneča visok odstotek članov ZKJ v tej skupini. Podčrtati je treba tudi dejstvo, da po spolu med anketiranci v tej skupini glede na članstvo v organizacijah ni nobenih razlik, razen v skupini članov ZKJ. 18 % vseh žensk članic ZKJ, kar je največji odstotek, je navedlo na vprašanje, »zakaj tako mislite« neki negativni razlog. STAROST: Razlike v stališčih anketirancev do načela rotacije kot družbeno koristnega pravila in njenega uveljavljanja se pojavljajo tudi med skupinami anketirancev različnih starosti, kar si lahko ogledamo v naslednji tabeli:

Tabela: Uveljavitev načela rotacije glede na starost anketirancev:

	Starost						
	18-25	26-31	32-38	39-45	46-52	53-59	60 in več
Da, v celoti	44 %	37 %	39 %	44 %	42 %	36 %	55 %
Deloma	33 %	27 %	45 %	42 %	40 %	23 %	24 %
Ne, se ne bo	—	6 %	3 %	2 %	2 %	5 %	—
Ne vem, ne poznam načela	23 %	30 %	13 %	12 %	16 %	36 %	21 %

Z negativnim odnosom do rotacije izstopajo zlasti anketiranci v starosti od 53. do 59. leta, pa tudi anketiranci, stari od 25 do 31 let. Tako se na vprašanje, »Ali se bo načelo rotacije v celoti ali deloma uveljavilo«, ni opredelilo ali pa ni poznalo načela rotacije 36 % vseh anketirancev v starosti od 53. do 59. leta in 30 % vseh anketirancev, starih od 25 do 31 let. Pri istem vprašanju pa je ostalo neopredeljenih le 12 % anketirancev, starih od 39 do 45 let, 13 % anketirancev od 32 do 38 let ter 23 % anketirancev od 18 do 24 let starosti.

Iz teh in še iz ostalih podatkov o odnosu anketirancev do rotacije se da ugotoviti, da pozitivni izstopajo anketiranci od 30. do 50. leta, za njimi sledijo najmlajši in najstarejši, nato se šele razporedijo anketiranci med 25 in 31 letom ter anketiranci med 50. in 60. letom starosti.

Na koncu obdelave mnenj o rotaciji naj še poudarimo, da smo v anketi do podobnih razlik v odnosu anketirancev do rotacije, pa tudi pri drugih mnenjskih vprašanjih, prišli pri primerjavah po spolu v korist moških, po stanu v prid poročenih, glede na uporabo komunikacijskih sredstev v prid onim, ki se le-teh poslužujejo itd.

Mnenja občanov o pomembnosti vprašanj s področja družbenoekonomske in politične ureditve

Zofka Stojanovič

V tem delu bomo interpretirali odgovore anketirancev na nekatera vprašanja s področja družbenoekonomske in politične ureditve ter vprašanja v zvezi z mestom in položajem človeka v naši družbi, katerim daje nova ustava poseben pomen. V okviru tega je bilo zastavljenih 18 vprašanj, ki so bila razdeljena v dve skupini.

V prvo skupino smo uvrstili: problem lastnine, sistem delitve in nagrajevanja po delu, delavsko samoupravljanje v gospodarskih organizacijah, upravljanje v drugih delovnih organizacijah in službah, družbeno samoupravljanje v družbenopolitičnih skupnostih, vloga stanovanjskih skupnosti, oblike neposredne demokracije, ustavnost in zakonitost, razvoj nerazvitih področij in odnosi med jugoslovanskimi narodi ter položaj izvršilnih in upravnih organov.

V drugo pa: mesto človeka v novi ustavi, pravice in dolžnosti človeka in občana, vloga družbenopolitičnih organizacij in subjektivnega faktorja v naši družbi, omejitve ponovnih volitev — rotacija, položaj in vloga občine, mesto delovne organizacije, varstvo zakonitosti, ustavnosti in vloga ustavnega sodišča, mednarodni odnosi in zunanja politika SFRJ. Naš namen je bil ugotoviti, katerim izmed navedenih vprašanj občani prisojajo največji pomen. Večina vprašanj v prvi skupini je zastavljenih tako, da se anketiranci lahko opredeljujejo, četudi niso seznanjeni s predosnutkom ustave. V drugi skupini pa so nekatera vprašanja povsem nova v našem ustavnem sistemu oziroma drugače tretirana kot v prejšnjih ustavnih dokumentih, zato je pri opredeljevanju pomembnosti le-teh potrebno boljše poznavanje predosnutka ustave.

Odgovori anketirancev na vprašanje: »Predosnutek nove zvezne ustave odpira celo vrsto problemov in vprašanj s področja družbenoekonomskega in političnega sistema. Katera od navedenih vprašanj so po vašem mnenju najpomembnejša?« (možnih je več odgovorov)?

	%	Mesto
1. Problem lastnine	43 %	7.—8.
2. Sistem delitve in nagrajevanja po delu	70 %	1.
3. Delavsko samoupravljanje v gospodar- skih organizacijah	68 %	2.
4. Upravljanje v drugih delovnih organi- zacijah in službah	43 %	7.—8.
5. Družbeno samoupravljanje v družbe- nopolitičnih skupnostih	46 %	5.—6.
6. Vloga stanovanjskih skupnosti	46 %	5.—6.
7. Oblike neposredne demokracije	41 %	8.
8. Ustavnost in zakonitost	54 %	3.
9. Razvoj nerazvitih področij in odnosi med jugoslovanskimi narodi	51 %	4.
10. Položaj izvršilnih in upravnih organov	34 %	9.

(100 % = 700)

Iz gornjega prikaza je razvidno, da se je izredno visok procent občanov opredelil za vprašanje sistema delitve in nagrajevanja po delu ter delavsko samoupravljanje v gospodarskih organizacijah. Razlika med enim in drugim je povsem minimalna, kar kaže, da pomeni delitev in nagrajevanje ter samoupravljanje za naše ljudi nedeljivo celoto (v prvem primeru je frekvenca odgovorov 70% in v drugem 68%). Pomen, ki ga prisojajo ljudje temu ustavnemu načelu, nam potrjuje, da je pravica do samoupravljanja in v zvezi s tem pravica odločanja o delitvi in nagrajevanju ena najpomembnejših pravic človeka — proizvajalca, ki se je tudi najbolj neposredno zaveda. Ugotavljamo pa tudi, da je v zavest naših delovnih ljudi močnejše prodrlo načelo družbenega samoupravljanja v proizvodnji kot na ostalih področjih družbenega dela. To nam dokazuje tudi podatek, da se je od vseh anketiranih opredelilo za vprašanje družbenega samoupravljanja v družbenopolitičnih skupnostih le 46% in za upravljanje v drugih delovnih organizacijah in službah le 43% anketiranih občanov.

Bolj izstopajo še vprašanja »Ustavnost in zakonitost« ter »Razvoj nerazvitih področij in odnosi med jugoslovanskimi narodi«, kar pomeni, da dajejo ljudje tem vprašanjem pomembno mesto. To pa kaže, da ljudje težijo in želijo dalje razvijati pridobitve revolucije.

Najmanj so se anketiranci opredelili na zadnje vprašanje »Položaj izvršilnih in upravnih organov«. To kaže, da se občani v celoti bolj opredeljujejo za tista vprašanja, ki jih lahko bolj neposredno povezujejo s svojim mestom in položajem v družbi, ki so jim blizu in jih laže primerjajo s svojimi osebnimi interesi.

V nadaljnjem bomo prikazali, kako se določene kategorije anketiranih občanov opredeljujejo do posameznih vprašanj. Zaradi preobsežnosti pa se bomo omejili le na nekatera.

1. Sistem delitve in nagrajevanja po delu

Izobrazba. Pri analizi odgovorov v zvezi z nagrajevanjem ugotavljamo, da je največja frekvenca odgovorov pri višje in visoko izobraženih, in sicer je razmerje do oseb z osnovno šolo in manj 80% : 65%; močno se približujeta med seboj grupi srednje ter višje in visoko izobraženih (76% in 80%) ter prvi dve grupi, t. j. ljudje z osnovno šolo in manj ter nepopolno srednjo šolo (65% in 68%).

Kvalifikacija: Neposredno na to lahko navežemo odgovore anketirancev po kvalifikaciji oziroma poklicu. Največ se opredeljujejo višje in visoko kvalificirani uslužbenci, sledijo občani s srednjo kvalifikacijo, dijaki, študentje in vajenci, kvalificirani in visoko kvalificirani delavci, pomožni in nižji uslužbenci, nekvalificirani in polkvalificirani delavci, gospodinje in upokojnici. Razlika med obema skrajnima točkama je za 24% (79% : 55%).

Iz navedenega je mogoče izvesti določene predpostavke, in sicer nam visoka diferenca med višje in visoko kvalificiranimi ter srednje kvalificiranimi na eni strani in med nekvalificiranimi na drugi strani, k temu se pridružuje ustrežajoča šolska izobrazba, da slutiti, da pri odločanju o delitvi in nagrajevanju po delu v večji meri sodelujejo ljudje z višjo strokovnostjo. Tu je morda iskati vzrok nezainteresiranosti do teh problemov pri nekvalificiranosti oziroma nižje kvalificiranih ljudeh. Vsekakor pa je gotovo, da ljudje izven delovnega razmerja, t. j. gospodinje in upokojnici, ne občutijo tako živo teh problemov, zatorej pri njih vidno pada interes do navedenih vprašanj.

Spol: Bistvene razlike pri opredeljevanju do vprašanja nagrajevanja se nam pokažejo v razmerju moški : ženske. Zlasti se manj opredeljujejo samske ženske. Moški se opredeljujejo v 78% in ženske v 63%. In dalje, odstotek samskih moških je kar za 21% višji od samskih žensk ter pri poročenih 13% več odgovorov pri moških v razmerju do poročenih žena.

Iz podatkov vidimo, da so ženske mnogo manj angažirane v navedenih družbenih problemih. Tudi v ostalih vprašanjih opažamo, da se ženske znatno manj opredeljujejo. Ne bi pa mogli trditi, da gre to na račun nezaposlenih, t. j. gospodinj, kajti teh ni bilo z anketo zajetih toliko, da bi mogle bistveno vplivati na rezultate raziskave.

Starost: V odgovorih na vprašanje nagrajevanja se starostne grupe razvrstijo takole: od 39 do 45 let 74%, obe grupi od 18 do 31 let 73%, od 32 do 38 let 69%, nad 60 let 63%, od 46 do 52 let 63% in grupa od 51 do 60 let 59%.

Zanimiva ugotovitev, do katere smo prišli v primerjanju odgovorov anketirancev, razvrščenih po starostnih grupah, je visoka frekvenca odgovorov glede nagrajevanja v starostni grupi med 25. in 31. letom starosti. Značilno za to starostno grupo je

namreč, da se v vseh ostalih vprašanih najmanj opredeljuje. To nam govori, da se ljudje v tej dobi manj zanimajo za skupne družbene probleme, več pa za tiste probleme, ki izhajajo iz njihovih neposrednih osebnih interesov (nagrajevanje). V zvezi s tem je možno predpostavljati, da se ljudje v tej starostni dobi povečini pripravljajo na osnovanje svojega doma in družine ali pa so že postali mladi zakonci s kopicco materialnih in drugih družinskih ter osebnih problemov.

2. Delavsko samoupravljanje v gospodarskih organizacijah

Oglejmo si najprej, kako se opredeljujejo do tega vprašanja anketiranci, grupirani po kvalifikacijah oziroma poklicih:

	%	Mesto
Uslužbenci z višjo in visoko strokovnostjo	84 %	1.
Uslužbenci s srednjo strokovnostjo	76 %	2.
Pomožni in nižji uslužbenci	70 %	3.
Kvalificirani in visokokvalificirani delavci	67 %	4.
Dijaki, študentje, vajenci	64 %	5.
Gospodinje	54 %	6.
Upokojenci	53 %	7.
Nekvalificirani in polkvalificirani delavci	52 %	8.

V kategoriji »višja in visoka strokovnost«, prav tako »srednja strokovnost«, so zajeti tudi ljudje, ki delajo v proizvodnji, ker v vprašalniku nismo ločili zaposlenost v podjetjih in ostalih službah. Kljub temu pa ostajajo delavci v svojih odgovorih še vedno na nižji stopnji lestvice, kvalificirani in visoko kvalificirani na četrtem mestu, nekvalificirani in polkvalificirani na zadnjem mestu. Iz tega je mogoče povzeti, da prav te grupe še vedno niso dovolj aktivno vključene v proces samoupravljanja. Upoštevati je namreč treba tudi to, da ljudje najpogosteje istovetijo svoje mesto in vlogo, ki jo imajo v ožjem kolektivu, s širšimi družbenimi dogajanja.

Spol: Kakšno je razmerje v odgovorih med moškimi in ženskami? Tu so razlike nekoliko večje kot pri vprašanju nagrajevanja, in sicer se moški opredeljujejo enako kot prej v 78 % in ženske v 59 %.

Ta podatek nedvomno kaže na manjšo udeležbo žensk v organih delavskega samoupravljanja. Po drugi strani je možno tudi predpostavljati, da je obseg zanimanja za družbene probleme in v zvezi s tem neposredno seznanjanje s temi problemi pri ženskah mnogo manjši kot pri moških. Zlasti je odstotek odgovorov občutno manjši pri ženskah, članih SZDL in ZMS (59 %), medtem ko se ženske, člani ZKJ, opredeljujejo v 72 %. Za ilustracijo naj navedemo še razmerje med moškimi člani SZDL in ZMS in člani ZKJ in sicer 87 % : 70 % v korist članov ZKJ.

Stan: Visoke so razlike tudi v primerjanju poročeni — samski. Poročeni se opredeljujejo v 71 % in samski v 56 %.

V zvezi s tem bi lahko sklepali, da se poročeni ljudje v večji meri zanimajo za družbena dogajanja, da določene družbene probleme povezujejo s svojim osebnim življenjem, oziroma vsklajajo osebne interese s skupnimi interesi. To nam potrjujejo tudi nadaljnji odgovori, saj so v vseh vprašanih na prvem mestu poročeni z dokajšnjimi razlikami pred samskimi.

Starost: V primerjanju odgovorov med starostnimi skupami vidno izstopajo anketiranci v starosti med 32. in 51. letom ter grupa najmlajših od 18 do 24 let. Najmanj se opredeljujejo ljudje po 60. letu starosti, za temi od 25 do 31 let in od 46 do 62 let. Razlika med obema skrajnima točkama je za 22 %. Popolnoma razumljivo je, da imajo najbolj aktiven odnos do širših družbenih vprašanih ljudje v starosti med 30. in 50. letom. To je doba, ko imajo ljudje ne le določene formirane svoje nazore in poglede na svet in življenje, temveč so si že urdili več ali manj svoj osebno življenje, torej njihovi interesi že prehajajo iz ožjih okvirov na širše družbeno področje. Upadanje tega interesa je že dokaj opazno pri ljudeh po 50., zlasti pa po 60. letu. To je doba, ko ljudje zapuščajo zaposlitev in se umikajo iz javnega življenja.

Vpliv nekaterih komunikacijskih sredstev: Na formiranje javnega mnenja o določenih družbenih problemih vsekakor močno vplivajo komunikacijska sredstva — tisk, radio, televizija. Zato nas je v zvezi z našimi vprašanji zanimalo, v koliki meri občani poslušajo radio, televizijo in berejo časopise.

Procent odgovorov pri anketirancih, ki spremljajo radio in televizijo, je za 23 % višji od onih, ki ne spremljajo radia in televizije. Se dosti večje so razlike ob primerjanju bralskih skupin ob odgovorih na naša vprašanja. Na prvem mestu so odgovori anketiranih, ki berejo Borbo, Politiko in Vjesnik, sledijo anketiranci, ki berejo Delo, na tretjem mestu so tisti, ki berejo Ljubljanski dnevnik in, razumljivo, na zadnjem mestu anketiranci, ki ne berejo nobenega izmed dnevnih časopisov. Razlika med obema skrajnostima je za 45 %. Tudi v vseh ostalih vprašanjih se razlika vrti okrog 30 % v škodo anketirancev, ki ne berejo redno nobenega časopisa.

Ti podatki nam dovolj zgovorno potrjujejo dejstvo o izredno važnem vzgojnem poslanstvu, ki ga opravlja radio, televizija in dnevni tisk. Naša vprašanja, ki jih obdelujemo v tem delu, so izrecno mnenjska, to pomeni, da se je vsak posameznik lahko svobodno opredeljeval v svojih odgovorih ne glede na podrobnejšo informiranost o predosnutku ustave. Vendar tudi do teh vprašanj ni mogoče zavzemati trdnih stališč, če je človek povsem neseznanjen oziroma le površno seznanjen z družbenimi dogajanjmi.

Odgovori anketirancev na vprašanje: »Predosnutek nove zvezne ustave obravnava več vprašanj, ki jih ni doslej obravnavala še nobena ustava, oziroma daje nekaterim vprašanjem drugačen, večji pomen kot doslej. Katera od navedenih vprašanj se vam zde najpomembnejša?« (možnih je več odgovorov)

Poglejmo, kako so se anketiranci opredelili:

	%	Mesto
1. Mesto človeka v novi ustavi	70 %	2.
2. Pravice in dolžnosti človeka in občana	73 %	1.
3. Vloga družbenopolitičnih organizacij in subjektivnega faktorja v naši družbi	47 %	7.
4. Omejitev ponovnih volitev-rotacija	52 %	4.
5. Položaj in vloga občine	50 %	6.
6. Mesto delovne organizacije	42 %	8.
7. Varstvo zakonitosti, ustavnosti in vloga ustavnega sodišča	51 %	5.
8. Mednarodni odnosi in zunanja politika SFRJ	57 %	3.

Že na prvi pogled lahko ugotovimo, da je odstotek odgovorov v tej skupini vprašanj višji kot v prvi skupini. Verjetno je razlog v tem, da so vprašanja konkretnjša in jasneje opredeljena. Predvsem je visok odstotek odgovorov na prvi dve vprašanji z nekoliko večjim poudarkom na vprašanju »Pravice in dolžnosti človeka in občana«. Razumljivo je, da so se iste kategorije anketirancev opredeljevale za oba vprašanja, ki ju med seboj skoraj ni mogoče ločiti, saj se mesto človeka v družbi kaže skozi njegove pravice in dolžnosti, ki se manifestirajo v najrazličnejših oblikah družbenega življenja.

Dokaj visok odstotek anketiranih se je opredelil tudi za vprašanje »Mednarodni odnos in zunanja politika SFRJ«, čeprav je v lestvici vprašanj na zadnjem mestu. To nam dokazuje, da je med ljudmi veliko zanimanje za mednarodna družbena dogajanja in da zadeve s področja odnosov med narodi in državami postajajo vse bližje tudi našemu občanu.

Ostala vprašanja so v razmerju do navedenih treh dosegla precej manjši procent odgovorov. Zlasti pri nekaterih, kot npr. »Vloga družbenopolitičnih organizacij in subjektivnega faktorja v naši družbi«, »Položaj občine«, »Mesto delovne organizacije«, je mogoče sklepati, da gre pri anketirancih za slabše poznavanje predosnutka ustave oziroma za manjše seznanjanje s temi vprašanji s pomočjo materialov, ki so bili objavljeni v predstavnih kampanji. Vsekakor pa drži, in to nam dokazujejo rezultati raziskave, da so občani premišljeno odgovarjali na posamezna vprašanja, kar bi se ne upali trditi, če bi se anketiranci mehanično opredeljevali do vseh vprašanj enako. Iz te skupine vprašanj smo izbrali le tri, kjer bomo prikazali, kako se posamezne kategorije anketirancev opredeljujejo.

1. Pravice in dolžnosti človeka in občana in mesto človeka v novi ustavi

Vprašanji sta v vprašalniku zastavljeni ločeno, ker pa sta obe vprašanji v neposredni medsebojni zvezi, ju bomo tudi na tem mestu obravnavali tako.

Starost: Kako so se opredelile posamezne starostne grupe?

Na prvem mestu na obe vprašanji je starostna grupa od 32 do 38 let, sledijo občani od 46 do 52 let, dalje od 39 do 45 let, od 53 do 59 let, nad 60 let, na zadnjem mestu pa sta obe najmlajši starostni grupi od 18 do 32 let. Med posameznimi skupami pa ni večjih odstopanj, predvsem ne med skupami nad 32 let, medtem ko so večje razlike mlajših dveh v odnosu na vse ostale. Mlajši dve grupi se med seboj zelo približujeta in sicer v vprašanju »Položaj človeka v novi ustavi« 64 % : 61 % v korist občanov, starih od 18 do 24 let, na drugo vprašanje »Pravice in dolžnosti« pa je procent pri obeh skupah enak 67 % : 67 %.

Spol: Razlike v odgovorih med moškimi in ženskami so povsem minimalne in sicer v vprašanju »Mesto človeka v novi ustavi«, prevladujejo moški s 64 % več, medtem ko na drugo vprašanje »Pravice in dolžnosti človeka in občana«, več odgovarjajo ženske in sicer za 2 %.

Stan: Predvsem pa nastopijo večje razlike pri odgovorih v razmerju poročeni — samski, kjer znatno porastejo odgovori poročenih, moških in žensk.

Na prvo vprašanje »Mesto človeka v novi ustavi«, odgovarjajo samski v 59 %, poročeni v 72 %; na vprašanje »Pravice in dolžnosti« pa dajejo samski 60 % odgovorov in poročeni 75 %.

Torej tudi tu lahko ugotovljamo, da so poročeni ljudje veliko bolj sredi družbenih dogajanj, da jih zanimajo problemi izven ozkega domačega kroga. To ugotovitev nam potrjuje tudi primerjava na starostne grupe; več je odgovorov pri anketirancih nad 30. letom starosti.

Članstvo: Glede na članstvo v organizacijah SZDL, ZMS, ZS ter ZKJ, je precejšnja razlika v odgovorih na prvo vprašanje. (»Mesto človeka v novi ustavi«.) Člani ZKJ odgovarjajo z 82 %, člani SZDL in ZMS z 65 %. Minimalna pa je razlika na vprašanje »Pravice in dolžnosti človeka in občana«, za katero se je opredelilo 77 % članov ZKJ in 73 % članov SZDL in ZMS. Vidimo, da se komunisti bolj opredeljujejo za prvo vprašanje, člani drugih družbenopolitičnih organizacij pa za drugo vprašanje. Središče pozornosti je pri njih človek s svojimi pravicami in dolžnostmi, kajti že samo vprašanje »Mesto človeka v novi ustavi«, je zastavljeno bolj abstraktno.

2. Vloga družbenopolitičnih organizacij in subjektivnega faktorja v naši družbi

Izmed osmih zastavljenih vprašanj se odgovori v zvezi z vlogo subjektivnega faktorja uvrščajo na sedmo mesto (v vprašalniku je na tretjem mestu).

Starost. Kako odgovarjajo anketiranci po starostnih skupah?

Tabela: Vloga družbenopolitičnih organizacij in vpliv subjektivnega faktorja v naši družbi — odgovori po starostnih skupah:

od 18 do 25 let starosti	40 %
od 25 do 31 let starosti	43 %
od 32 do 38 let starosti	50 %
od 39 do 45 let starosti	54 %
od 46 do 52 let starosti	47 %
od 53 do 59 let starosti	38 %
nad 59 let starosti	39 %

S k u p a j . . . . . % . . . . . 100 % N = 700

Članstvo, kvalifikacija. Neposredno na primerjavo odgovorov po starosti bi lahko navezali odgovore samcev in poročenih. Predpostavljamo, da je samcev največ med mlajšimi ljudmi, ki imajo najnižji odstotek odgovorov. Razlika med samskimi in poročenimi pa je 11 % v korist poročenih. Prav tako nastopa razlika med moškimi in ženskami, in sicer odgovarjajo ženske v 43 %, moški v 52 %.

Kako se opredeljujejo člani ZKJ in člani ostalih družbenopolitičnih organizacij, razvrščeni po kvalifikaciji, nam kaže naslednja tabela:

Tabela: Odgovori anketirancev, razvrščeni po članstvu v organizacijah in kvalifikaciji.

Članstvo	Kvalifikacija, poklic							
	NK, PK delavci	K, VK delavci	Pomožni uslužb. nižji uslužb.	Srednja strok.	Višja strokovnost	Upokojenci	Dijaki študentje vajenci	Gospodinje
ZKJ	44 %	56 %	46 %	66 %	59 %	50 %	75 %	75 %
SZDL, ZMS in drugi	28 %	46 %	50 %	41 %	61 %	43 %	31 %	40 %
Nečlani	14 %	—	25 %	—	—	—	50 %	10 %

N = 700

Iz prikaza izstopa dokajšnja razlika med člani ZKJ in člani ostalih družbenopolitičnih organizacij. Vidimo, da ima pri tem važno vlogo idejnopolitična vzgoja, ki je učinkovitejša pri komunistih. Iz tega tudi lahko sklepamo, da se je o vlogi družbenopolitičnih organizacij v našem samoupravnem mehanizmu in našem družbenem sistemu premalo razpravljalo med ljudmi. Po drugi strani nam to kaže na slabosti družbenopolitičnih organizacij, to pomeni premajhna aktivnost s strani le-teh. Če bodo občani dovolj močno povezani v svojih političnih organizacijah in preko teh reševali najrazličnejše probleme na svojem območju, bodo prav gotovo čutili večjo pripadnost k organizaciji in se zavedali njenega pomena in vloge.

Ostala mnenja ob ustavi

Vid Stempihar

V tem delu so bila razčlenjena naslednja mnenjska vprašanja:

1. »Ali se vam zdi, da bi v nadaljnjem družbenem razvoju bilo potrebno še bolj omejiti privatno lastnino, oziroma nad katerimi sredstvi ne bi kazalo odpraviti privatne lastnine?« Možnost odgovorov je bila naslednja: v celoti odpraviti, ne nad sredstvi za osebno delo in stanovanji, ne nad sredstvi za obrtno proizvodnjo, obdelovalno zemljo in gozdovi ter sploh ne omejevat. To vprašanje smo si ogledali najprej glede na kvalifikacijo. Združili smo nekvalificirane, kvalificirane delavce ter pomožne uslužbence v eno kategorijo, uslužbence s srednjo strokovno izobrazbo v drugo in uslužbence z višjo in visoko strokovno izobrazbo v tretjo kategorijo. Za odpravo privatne lastnine v celoti se je izreklo 36 % anketirancev iz prve kategorije, za nadaljnje podružbljanje, vendar ne nad sredstvi za osebno delo pa 16 % anketirancev iz iste kategorije, za neomejevanje privatne lastnine pa 14 % anketiranih. Na vprašanje pa ni odgovorilo 16 % delavcev.

V drugi kategoriji pa je rezultat naslednji. Za odpravo privatne lastnine v celoti se je izreklo 22 % anketiranih, za neomejevanje osebne lastnine 43 %, za neomejevanje sredstev za obrtno proizvodnjo 17 %, zoper vsako nadaljnje podružbljanje pa 15 % anketirancev.

V tretji kategoriji je bilo 15 % anketirancev za odpravo privatne lastnine v celoti, za ohranitev osebne lastnine 46 %, zoper podružbljanje obrtnih proizvodjalnih sredstev 17 %, zoper vsakršno omejevanje lastnine pa 16 %.

Podatki kažejo, da se odnos do lastnine menja hkrati s kvalifikacijo. Samo primer: 30 % delavcev se je izreklo za odpravo privatne lastnine v celoti, s srednjo izobrazbo 22 % in z višjo oz. visoko 15 %. Vendar nas ta podatek ne sme zavesti do prestrogih zaključkov, ker so pokazatelji pri odgovoru za ohranitev osebne lastnine po našem mnenju objektivnejši, saj tu odstotek pozitivnih mnenj raste vzporedno s kvalifi-

kacijo, delavci 28%, srednja izobrazba 43% in visoka 46%. Iz tega je prej mogoče zaključiti, da je anketirancem v drugi in tretji kategoriji bolj znan pojem osebne in privatne lastnine kot pa anketirancem v prvi. Vseeno pa nam križanje odgovorov glede na kvalifikacijo da odgovor tudi na zastavljeno vprašanje pri križanju glede na članstvo v ZK in SZDL, namreč, da komunisti, ki so se izrekli zoper omejevanje lastnine sploh oz. zoper podružljanje obrtnih proizvodnih sredstev, zemlje in gozdov, izhajajo iz druge oziroma tretje kategorije po kvalifikaciji.

Odgovore smo primerjali tudi glede na vpliv tiska in radia. Ugotovili smo, da se je za odpravo privatne lastnine izreklo največ tistih anketirancev, ki ne spremljajo redno nobenega informacijskega vira, namreč 31%, Delo 25%, Ljubljanski dnevnik 23% in radio 25%. Slika pa se že pri naslednjem odgovoru močno spremeni v korist informacijskih sredstev. Za ohranitev osebne lastnine se je izreklo 38% bralcev Dela, 33% bralcev Dnevnika in 32% poslušalcev radia. Med tem ko se je le 10% anketirancev, ki ne spremljajo tiska in radia, izjavilo za ohranitev osebne lastnine. Lahko zaključimo, da so informacijski viri vendarle pozitivno vplivali na formiranje mnenja.

Nadalje smo isto vprašanje oz. odgovore nanj primerjali tudi glede na starost. Razčlenitev nam pove, da se odstotek tistih anketirancev, ki so za odpravo privatne lastnine v celoti dviga pri najmlajših, (letnik 1938—1944) in doseže svoj vrh pri srednji generaciji (1924—1930), nato pa vzporedno s starostjo pada in nekoliko spet poskoči pri najstarejših. Sklepamo lahko, da je odnos do problema privatne lastnine najbolj pozitiven pri srednji in mladi generaciji. Kaže se nam vpliv družbene vzgoje prav pri ljudeh na katerih je težišče dela pri izgradnji novih družbenih in ekonomskih odnosov.

2. Naslednje mnenjsko vprašanje se je glasilo: »Kdo v gospodarskih organizacijah najpogosteje odloča o najpomembnejših zadevah.« Možni so bili naslednji odgovori: celovit odgovor, DS ali UO, kolektiv, ZK in sindikat, direktor in ne vem.

Naj takoj ugotovimo, da je precej več članov ZK vedelo za celovit odgovor kot članov SZDL oz. sindikata (33%—19%) in da se je za DS odločilo 38% članov ZK in 49% članov SZDL. Zanimivo je, da se je 17% anketirancev iz obeh kategorij izjavilo, da odloča direktor. Na sploh bi lahko potrdili, da so člani ZK bolj seznanjeni z odločanjem v gospodarskih organizacijah, vendar pa bi lahko tudi ugotovili, da imajo tako eni kot drugi iste izkušnje z birokratskimi pojavi v gospodarskih organizacijah, kjer o vsem odloča direktor. Ta pojav ni neznan, s to anketo smo dobili zanj le kvantitativno potrditev. Podobna razmerja se nam kažejo pri križanju odgovorov na informacijske vire, ki pa za našo interpretacijo niso bistveni. Bolj zanimivi so odgovori glede na kvalifikacijo. Tudi tu so razlike med posameznimi kategorijami. Celovit odgovor je vedelo 15% delavcev, 30% srednje izobraženih in 29% visoko izobraženih. Za DS oz. UO je razmerje naslednje: 45%, 45%, 49%. Da odločajo direktorji pa je izjavilo naslednje število anketirancev: v prvi kategoriji 16%, v drugi 17% in v tretji 16%. Pri tem križanju smo zajeli le ljudi, ki so v rednem delovnem odnosu. To primerjanje nam razkrije, da gre pri prvem vprašanju v drugi in tretji kategoriji za boljše opisovanje celovitega odgovora in da nižji procent v prvi kategoriji ne pomeni nepoznavanja in nevednosti. To nam potrdi tudi mnenje o odločanju DS, kjer med posameznimi kategorijami ni bistvenih razlik.

Če vse odgovore strnemo v nekaj ugotovitev, tedaj lahko rečemo, da je velika večina anketirancev ne glede na članstvo, ne glede na vire informacij in ne glede na kvalifikacijo mnenja, da v gospodarskih organizacijah odločajo delavski sveti. Za podkrepitev te trditve smo strnili prva dva možna odgovora in dobili naslednji rezultat: 60% delavcev, 75% s srednjo izobrazbo in 78% z visoko izobrazbo je mnenja, da odločajo samoupravni organi.

3. Tudi naslednje vprašanje »Katera oblika vplivanja na reševanje zadev v okviru občine se vam zdi najučinkovitejša«, smo primerjali z odgovori glede na članstvo v družbenopolitičnih organizacijah, glede na staž prebivanja v naselju, glede na informacijska sredstva, glede na spol in starost. Tudi tu se nam kažejo nekateri zanimivi pokazatelji, ki bodo verjetno lahko služili občinskim oz. krajevnim političnim organizacijam pri nadaljnjem delu. Kaj pravijo komunisti in kaj člani SZDL: 27% članov ZK in 20% članov SZDL je mnenja, da so politične organizacije oz. njihov vpliv učinkovitejši, za zbere volivcev se je odločilo 46% članov ZK in 41% članov SZDL. Za individualno intervencijo se navdušuje 6% komunistov in 7% članov SZDL, za občinske svete, stanovanjsko skupnost in odbornike pa 16% članov ZK in 14% članov SZDL. Da ni nobena intervencija dobra oz. učinkovita pa meni

4 % članov ZK in 18 % članov SZDL. No, iz tega se ne da dosti razbrati, zato si te odgovore oglejmo še glede na staž prebivanja v naselju. Velika večina anketirancev meni, da so zbori volivcev še vedno najbolj učinkovita oblika družbenega vplivanja, ne glede na to, koliko časa že prebivajo v naselju. Bolj zanimivi so pokazatelji glede negativnega mnenja, namreč, da ni nobena oblika učinkovita. 16 % anketirancev, ki so v naselju tri leta, je tega mnenja, 13 % tistih, ki so v naselju 4 do 6 let in 19 % tistih, ki so v naselju več kot sedem let. Ker je naselje mlado, se nam vsiljuje misel, da so prav najstarejši prebivalci tisti, ki ne verjamejo nobeni obliki, in da so to ljudje, ki zelo malo ali sploh nič ne poznajo instrumentov družbenega upravljanja in vplivanja na urejevanje določenih problemov. Vendar nam križanje glede na starost anketirancev pokaže drugačno sliko. Največ tistih, ki ne verjamejo v nobeno obliko družbenega vplivanja, je mladih ljudi. Med letniki 1931 in 1937 je 17 % anketiranih izjavilo, da ni nobena oblika učinkovita, med anketiranci letnikov 1938 do 1944 pa kar 29 %. Pri letnikih 1924—1930 ta odstotek pade na 11 % in se nato vzporedno s starostjo še niža. Zakaj ravno pri mladih ljudeh toliko nezaupanja v oblike družbenega vplivanja, je težko reči. Menimo, da so problemi mladih ljudi verjetno bolj pereči, kot mislimo, vendar jih poklicani urejujejo z manj posluha kot drugje. Vsekakor ta podatek ne kaže zanemariti in je političnim organizacijam v naselju lahko v napotilo pri nadaljnjem delu z mlado generacijo. Da gre pri negiranju kakršnekoli družbene učinkovitosti pri urejanju problemov res za mlade ljudi, nam pove tudi to, da je tega mnenja 28 % samskih moških, ki so bili anketirani in prav toliko samskih žensk.

4. »Katera od teritorialnih enot je po vašem mnenju s predosnutkom nove ustave pridobila na svoji pomembnosti?« se je glasilo naslednje vprašanje. Možnost izbire je bila naslednja: občina, okraj, republika, federacija in ne vem. Takoj moramo ugotoviti, da je ne glede na vsa križanja, ki smo jih opravili, največ odgovorov dobila občina in da je daleč najmanj anketirancev pripisalo okraju večjo pomembnost. Odgovore smo si najprej ogledali glede na informacijske vire. Znotraj odgovorov najdemo precejšnje razlike in nihanja, ki dopuščajo domnevo, da gre pri precejšnjem številu odgovorov za ugibanje. Tako se je npr. 16 % več bralcev Dela izjavilo za občino kot poslušalcev radia, medtem ko se je za občino odločilo 24 % manj bralcev Dnevnika kot Dela. Res je, da je Dnevnik manj obširno sodeloval pri načelnih vprašanjih iz nove ustave in da je to morda razlog za tako nihanje. Nikakor pa ne moremo tega v taki meri trditi za radio. Za republiko in federacijo se je npr. odločilo precej več bralcev Dnevnika kot Dela oz. Radia. Tudi to nam kaže, da je delitev pristojnosti med teritorialnimi enotami še precej nejasna, zlasti če ob tem vidimo tudi odgovore »ne vem«: Delo 11 %, Dnevnik 24 % in Radio 20 %. Ti odstotki prav gotovo kažejo, da je bilo premalo pojasnjevanja na tem področju, zlasti ker je rast in krepitev komunalnega sistema pri nas vsaj deset let starejša kot nova ustava. Ti podatki nam tudi kvantitativno potrjujejo že znano resnico, da so ljudje bolj in hitreje seznanjeni z republiškimi in zveznimi problemi kot z zadevami svoje kome, pri čemer ima določen delež tudi tisk oz. radio, ki je imel, razen v zadnjih mesecih, vedno premalo posluha za dejavnost občin.

Glede na članstvo v ZK in SZDL se nam kažejo nekatere razlike v korist članov ZK, ki so bolj seznanjeni s to problematiko in sploh širše razgledani. Čeprav je ta trditev nekoliko posplošena, ker obravnavamo le odgovore na eno vprašanje in z enega aspekta, vendar menimo, da to lahko vseeno storimo, kajti tudi za opredeljevanje samo pri tem vprašanju je treba komunalni sistem poznati širše. Pri odločanju komunistov za teritorialno enoto odpade pomislek ugibanja, ki se nam vsiljujejo pri križanju glede na informacijska sredstva. Odstotek pri komunistih, zlasti moških, je tako prepričljiv (92 %) za občino, da trditev o poznavanju delitve pristojnosti ni pretirana.

Tega pa ni moč trditi za člane SZDL, kjer je nihanje zlasti značilno med okrajem republiko in zvezo. Največ članov SZDL se je sicer izreklo za občino, vendar nam združitev rezultatov za zvezo in »ne vem« da nič manj kot 31 % moških članov SZDL in 46 % ženskih članov SZDL. To pa že lahko da določeno kompleksnejšo sliko. Da bi ugotovili tudi kvalifikacijsko strukturo, smo anketirance zopet združili v tri kategorije. Rezultat križanja nam pove, kje je najmanjša informiranost. Največ odgovorov »ne vem« smo ugotovili pri gospodinjah in za tem pri nekvalificiranih oz. kvalificiranih delavcih, pa tudi upokojujencev je bilo precej, ki niso imeli mnenja. Rezultat ni presenetljiv, gre nam le za ugotovitev, do katerih kategorij nam še vedno ni uspelo prodreti z družbeno vzgojo. Pri delavcih kaže omeniti tudi relativno visok odstotek odgovorov za republiko oz. zvezo, ki gre v prvi vrsti na račun anke-

tirancev iz drugih republik. Močno pa se temu odstotku približuje tudi število odgovorov oz. mnenj za republiko oz. zvezo pri dijakih in vajencih.

Če strnemo gornje pokazatelje, tedaj lahko rečemo, da smo se pri teh odgovorih srečali z dvema kvalitetama, ki sta bistveno vplivali na odgovore, t. j. članstvo v ZK in kvalifikacija, kar ni bilo mogoče trditi za odgovore na prej obravnavana vprašanja. Tudi tu gre le za kvantitativno potrditev znane resnice, hkrati pa naj bi ta analiza, kot že nekajkrat rečeno, pomagali usmerjati delovanje subjektivnega faktorja pri družbeni vzgoji.

5. Zanimava je tudi analiza odgovorov na vprašanje »Katera kvaliteta je za družbeno uveljavljanje človeka najpomembnejša?« Razčlenitev nam kaže različna stališča do posameznih kvalitet, ki so naslednje: izobrazba, strokovnost, delavnost, poštenost in tovarištvo, ter zveze, premoženje in iznajdljivost, (kar je vsekakor negativen element pri družbenem uveljavljanju).

Pri odločanju za izobrazbo ni med komunisti in nekomunisti bistvenih razlik, vendar se nam le-te kažejo pri odločanju za sposobnost. Tako se je npr. 31 % članov ZK moških izjavilo za sposobnost in 32 % moških članov SZDL, med tem ko se je za to kvaliteto odločilo le 22 % ženskih članov ZK in 23 % ženskih članov SZDL. Torej ne nastajajo diference glede na članstvo, temveč glede na spol. Ob primerjanju odgovorov je zanimiva razlika v mnenjih glede družbeno negativnega elementa kot pripomočka za družbeno uveljavitev. Med komunisti se je zanj izreklo več žensk kot moških, med tem ko se je pri članih SZDL zanj izreklo več moških kot žensk. Razmerje: člani ZK 12 %, člani SZDL 6 %. To je moč tolmačiti z večjo kritičnostjo članov ZK do negativnih pojavov pri uveljavljanju posameznikov, ki jih tudi v naši družbi še vedno lahko registramo.

Na kratko si oglejmo še odgovore glede na kvalifikacijo: kažejo nam naslednje karakteristike: med odločanjem za izobrazbo so opazne razlike že med delavci in srednje strokovno izobraženimi (4 %), medtem ko je razlika med prvo in tretjo kategorijo kar 12 %, med drugo in tretjo pa 6 %. Zapostavljanje izobrazbe pri visoko strokovno izobraženih lahko raztolmačimo s tem, da ti anketiranci izobrazbo že imajo in to najvišjo, lahko pa napravimo tudi zaključek, da ljudje v tretji kategoriji vedo, da izobrazba ni dovolj za uveljavitev. To trditev nam potrjuje odgovori v tretji kategoriji za strokovnost in sposobnost. Zanja se je namreč odločilo 34 % anketiranih. Ta odstotek pa je hkrati najvišji, kar smo jih dobili pri odgovorih glede na kvalifikacijo. Sorazmerno manj ljudi se je za to kvaliteto odločilo v drugi kategoriji, medtem ko se je delavcev izreklo kar 10 % manj kot v 3. kategoriji. Tudi pri odločanju za »delavnost« odstotek pada hkrati s kvalifikacijo oz. izobrazbo. Vendar moramo tu reči, da se v nobeni kategoriji ne navdušujejo za delavnost kot kvaliteto za družbeno uveljavitev. Ta pozitivni kriterij je med vsemi možnimi odgovori dobil najmanj glasov, ne le pri križanju po kvalifikacijski strukturi, temveč tudi pri križanjih z drugih vidikov. Če bi to orientacijo ocenjevali z vidika delitve osebnih dohodkov, kjer je osnovni kriterij za njegovo višino prav ta kvaliteta, tedaj bi bil ta pokazatelj nedvomno negativen. Menimo, da pa je treba te odgovore ocenjevati nekoliko širše. Anketiranci se očitveno niso postavili na stališče, da je denar najpomembnejši kriterij za družbeno uveljavitev, kar je značilno za kapitalistično družbeno ureditev, temveč da so v naši družbi potrebne še druge kvalitete, kot npr. strokovnost, sposobnost in seveda tudi poštenost, predanost in tovarištvo. V tem je prav gotovo pozitivna stran take opredelitve, vendar pa menimo, da je poudarjanje zlasti zadnjih treh kvalitet kot bistvenih za družbeno uveljavitev nekoliko pretirana in da delavnost sodi vsaj v enak položaj kot ostale. Za zadnje tri kvalitete so se v relativnem in absolutnem merilu izrekli največ anketiranci iz prve kategorije, v drugi in tretji kategoriji pa so se zanja izrekli v precej manjšem odstotku.

Za negativne elemente za družbeno uveljavitev so se v najvišjem procentu izrekli anketiranci v drugi kategoriji, zatem v prvi in najmanj v tretji. V odstotkih: I. kat. 7 %, II. kat. 10 %, III. kat. 50 %. Ob tem nas še zanima, kateri so anketiranci iz druge kategorije, ki so se izrekli za negativne elemente. Pri križanju odgovorov na starostno strukturo smo ugotovili, da jih je največ med letniki 1924 in 1937.

6. Naslednje mnenjsko vprašanje, ki smo ga analizirali, je bilo: »Kje se je družbeno uveljavljanje najbolj utrdilo?« Odgovore na to vprašanje smo križali samo glede na kvalifikacijsko strukturo anketiranih. Anketirance smo razdelili v nam že znane kategorije. Anketiranci so lahko odgovorili, pač glede na svoje mnenje, da se je družbeno uveljavljanje najbolj utrdilo v zdravstvu ali socialnih službah, v socialnem zavarovanju, v šolstvu, v kulturi, povsod, nikjer in pa ne vem. Rezultat križanja je

zanimiv in prva ugotovitev je, da se je najmanj anketirancev v vseh kategorijah izreklo, da se je družbeno upravljanje najbolj uveljavilo v kulturi. Odgovor na to, zakaj tako negativno mnenje o družbenem upravljanju v kulturi, ni preprost. Če te odgovore primerjamo z izidi oz. mnenji o družbenem upravljanju v zdravstvu, kjer se je relativno visok odstotek anketiranih pozitivno izrazil o uveljavljanju upravljanja na tem področju, tedaj moramo zaključiti, da anketiranci sicer pravilno menijo, da je z družbenim upravljanjem v kulturi največ težav, vendar pa moramo hkrati ugotoviti, da precej precenjujejo upravljanje v zdravstvu. Le-to namreč prav gotovo ni toliko boljše v zdravstvu, kakor bi bilo moč to razbrati iz mnenj anketiranih.

Daleč največ anketiranih se je izjavilo, da je družbeno upravljanje najbolj utrjeno v socialnem zavarovanju. To mnenje ne preseneča, ker je res, da imajo občani največ opravka pač s socialnim zavarovanjem in ga zategadelj prav gotovo najbolj poznajo. Nasproti tem, relativno visokim odstotkom pozitivnih odgovorov pa je treba konfrontirati tudi odgovore »ne vem«. Nad 20 % anketiranih v prvi in drugi kategoriji je tako odgovorilo in 10 % v tretji. Ta izid nam kaže, da so anketiranci težko odgovorili na to vprašanje, ker je odgovor za tistega, ki vsakega posameznega področja ne pozna, dejansko težek. Preseneča nizko število odgovorov za šolstvo. Relativno največ anketirancev se je za družbeno uveljavljanje na tem področju izreklo v prvi kategoriji — 17 %, in le 12 % oz. 14 % v drugi in tretji. Presenetljivo pravimo zato, ker menimo, da je šolstvo tisto področje družbenih služb, ki je ljudem prav gotovo blizu, vsaj toliko kot socialno zavarovanje, in za katerega lahko rečemo, da se je družbeno upravljanje kolikor toliko utrdilo.

Prav tako presenetljivi so odgovori, da se je družbeno upravljanje utrdilo na vseh področjih. Med kategorijami se je za ta odgovor izreklo največ anketirancev v drugi in tretji kategoriji in nekoliko manj v prvi. Iz teh odgovorov je moč razbrati, da zlasti anketiranci z višjo in visoko izobrazbo (16 %) dobro poznajo vsa področja družbenih služb, lahko pa so ti odgovori tudi špekulacija.

Nasploh bi za rezultate, ki smo jih dobili pri tem vprašanju, lahko dejali, da so se anketiranci opredeljevali za tista področja družbenih služb, s katerimi imajo največ neposrednega stika v svojem vsakdanjem življenju. To kaže, da odgovori pomenijo neke vrste hierarhično lestvico teh služb glede na neposredne dnevne potrebe ljudi. In na osnovi teh potreb in intenzivnosti stikov s posameznimi službami so se anketiranci tudi odločali, kje se je družbeno upravljanje najbolj uveljavilo in utrdilo, kar pa seveda ne more biti merilo oziroma dejanska ocena.

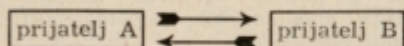
Ocene in poročila

RADIO 1963

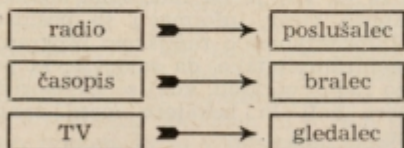
Poslušalci radia, gledalci televizije, bralci časopisov, knjig ipd. so po vsem svetu predmet socioloških raziskovanj. Sodobna sredstva množičnega obveščanja v vedno večji meri dopolnjujejo razgovore kot najstarejšo obliko komuniciranja med ljudmi. Neprestano se oži krog tistih, ki so jim razgovori najvažnejši vir informacij, vedno bolj pa se večja število ljudi, ki iščejo informacije o dogodkih, ki jih zanimajo, preko radia, tiska, televizije.

Z osebnimi stiki si običajno posredujejo informacije ljudje, ki pripadajo istim neformalnim skupinam in na novice podobno reagirajo oziroma jih na podoben način interpretirajo. Zato se sploh ne pojavi vprašanje, kako posredovati informacije, da bodo imele zaželeni učinek. V pogovorih so namreč možna dodatna pojasnila in razlage, pri posrednem obveščanju preko radia, tiska, televizije ipd. pa ni možno nikakršno pojasnjevanje in dopolnjevanje vesti.

Shematski prikaz neposrednega komuniciranja:

Shematski prikaz komuniciranja preko sredstev množičnega obveščanja:

Ker je namen sredstev množičnega obveščanja posredovati informacije čim večjemu številu ljudi, se pojavlja vprašanje, kaj naj posredujejo in na kakšen način, da bodo to dosegla. Problem uredništev časopisov, radijskega, televizijskega programa itd. je v tem, kako se pri-

bližati bralcem in zadovoljiti že obstoječe interese, istočasno pa občinstvo oz. posamezne skupine bralcev, poslušalcev, gledalcev dvigovati na višji nivo, poglobljati že obstoječe interese in zadovoljiti nove.

Problem je nerešljiv, dokler ne vemo, kdo je bralec, poslušalec, gledalec; kakšni so njegovi interesi itd. Dokler ne poznamo poslušalca, bralca, gledalca, je možno le enosmerno vplivanje: od množičnega komunikacijskega sredstva na potrošnika. Pa niti v tem primeru ne vemo, kakšen je efekt takega vpliva, ker potrošnika ne poznamo. Sociološke raziskave občinstva posameznih sredstev množičnega obveščanja omogočajo spoznati potrošnike in ugotoviti, kakšen je vpliv teh sredstev nanje. S sociološkimi raziskavami pa je omogočen tudi vzvratni vpliv: od poslušalca na radio, od bralca na časopis itd. Že 1951. leta je radio Ljubljana skušal spoznati svoje poslušalce in jim je razposlal vprašalnike z namenom, da bi dobil odgovore na nekatera vprašanja. 1962. leta pa je inštitut za sociologijo v Ljubljani na ponudbo vodstva RTV izvedel anketo o sredstvih množičnega obveščanja. Anketa je zajela 12.000 Slovencev, starih nad štirinajst let. V splošnem vprašalniku je bilo namenjenih 30 vprašanj anketirancem, ki so izjavili, da imajo v stanovanju radio, in tistim, ki poslušajo radio.

Zbrani podatki so omogočili dokaj izčrpno analizo pogojev poslušanja in nekaterih poslušalskih navad. Pokazali pa so tudi, kako se razporejajo interesi za glasbene in govorne oddaje ljubljanskega radia med različnimi sloji prebivalstva. Z dnevnim radijskim vprašalnikom, ki je bil priključen anketi o množičnih komunikacijskih sredstvih, pa smo spremljali poslušanost vseh oddaj radijskega programa v štirinajstih dneh. (Niko Toš, Metodološke rešitve, Problemi štev. 1, str. 81).

Anketa Radio 63, ki jo v dogovoru z RTV Ljubljana letos izvaja inštitut za sociologijo, pomeni korak naprej v spoznavanju poslušalcev. Medtem ko smo z anketo o množičnih komunikacijskih sredstvih 1962. leta ugotavljali predvsem interese radijskih poslušalcev, pa je težišče letošnje raziskave na spoznavanju mnenj poslušalcev o vsebini radijskega programa. Anketa Radio 63 obsega splošni in dnevni radijski vprašalnik.

V splošnem vprašalniku je 47 vprašanj; nanašajo se na štiri področja: a) Za opis populacije poslušalcev po demografskih karakteristikah smo v vprašalniku upoštevali spol, starost, zakonski stan, izobrazbo, poklic anketiranca, število članov gospodinjstva in vir dohodkov gospodinjstva, v katerem anketiranec živi. Širše okolje smo zajeli s tipom naselja, v katerem anketiranec prebiva, in z regionalno pripadnostjo.

Tipе naselj smo določili glede na upravne funkcije naselja in gleda na komunikacijske zveze z drugimi naselji. Po obeh kriterijih smo dobili pet tipov naselij:

- prvi tip predstavlja republiški center in središča nekdanjih okrajev;
- drugi tip so sedeži občin;
- v tretji tip sodijo naselja, kjer so sedeži krajevnih uradov;
- četrti tip tvorijo naselja, ki imajo vsaj eno od treh institucij: šole, pošto ali železniško postajo;
- peti tip pa predstavljajo naselja, kjer ni niti šole, niti pošte, niti železniške postaje.

Glede na družbene in geografske značilnosti smo za raziskavo o množičnih komunikacijskih sredstvih 1962. leta razdelili vso Slovenijo na pet geografskih območij. Vendar se je pokazalo, da je taka delitev preveč groba in družbeno-geografske značilnosti posameznih območij niso prišle dovolj do izraza. Namesto na pet smo sedaj razdelili Slovenijo na sedem regij:

- prva regija je Spodnja Štajerska, (celjsko območje);
- druga regija je Gorenjska;
- tretja regija je Ljubljana —mesto;
- četrto regijo tvori ožja in širša okolica Ljubljane;
- peta regija je območje Kopra in Gorice;
- šesta regija obsega Dolenjsko in Zasavje;
- sedmo regijo pa tvorijo Zgornja štajerska, (območje Maribora), Prekmurje in Koroška.

Regionalno razdelitev Slovenije je napravil dr. Vladimir Klemenčič.

b) Drugi sklop vprašanj se nanaša na pogoje poslušanja in poslušalske navade. Radioparat v stanovanju je osnovni pogoj poslušanja. Posredni pogoj poslušanja pa je elektrika v stanovanju. Le-ta je pogoj za nabavo sobnega aparata, ki omogoča boljši sprejem na srednjih valovih in na UKV. V stanovanjih brez elektrike pa je možno samo poslušanje tranzistorjev, ki v večini omogočajo sprejem le na srednjih valovih. Po podatkih ankete 1962. leta vemo, da ima radio v stanovanju 67%, posluša pa ga 78% nad 14 let starih Slovencev. Na vprašanje, ali ima radioparat UKV, so odgovorili samo anketiranci, ki imajo radio v stanovanju. Dostopnost do aparata z UKV predstavlja možnost poslušanja II. programa ljubljanskega radia po vsej Sloveniji, razen v Ljubljani, kjer poslušalci lahko poslušajo II. program na srednjem valu.

Poslušalske navade smo ugotavljali pri vseh poslušalcih ne glede na to, ali imajo radio v stanovanju ali ne. Ugotavljali smo, kdaj poslušalci ob delavnih zjutraj začno poslušati radio in koliko časa ga poslušajo v posameznih časovnih blokih ob delavnih in ob nedeljah, in sicer, koliko časa poslušajo radio dopoldne (od 4.00 do 12.00 ure), popoldne (od 12.00 do 19.00 ure) in zvečer (od 19.00 do 21.00 ure). Z anketo o masovnih komunikacijskih sredstvih 1962 smo tudi ugotavljali količino poslušanja radia. Anketirance smo spraševali, koliko časa poslušajo povprečno na dan. S tem smo sicer dobili globalno oceno količine poslušanja ob delavnih in ob nedeljah, nismo pa izvedeli, v kakšnem dnevnem razdobju posamezne plasti prebivalstva največ poslušajo radio. Iz podatkov letošnje ankete pa bomo ugotovili, kakšna je struktura dopoldanskih, popoldanskih in večernih poslušalcev.

V letošnji anketi smo želeli dobiti podatke tudi o tem, ali se poslušalci zanimajo za to, kaj je na radijskem sporedu in katerih virov informacij se poslužujejo. Informiranost o radijskem programu smo kontrolirali tako, da smo vse, ki poslušajo radio, vprašali, kdaj so na sporedu nekatere bolj in nekatere manj znane oddaje.

Iz podatkov lanskoletne ankete smo izvedeli, koliko poslušalcev poišče informacijo o programu, preden začne poslušati radio, ali pa pogleda, kaj je na sporedu šele takrat, ko že posluša, če ga oddaja, ki jo posluša, zanima.

32% poslušalcev je izjavilo, da nikoli ne pogledajo programa, čeprav vedo zanj.

Možno je, da se ti poslušalci sploh ne zanimajo za to, kdaj so posamezne oddaje na sporedu. Možno je tudi, da tako dobro poznajo program, da jim ni treba iskati informacij. Tretja možnost pa je, da se poslužujejo drugih virov informacij (radia, razgovorov).

47% poslušalcev pa redno ali neredno pogleda program, objavljen v časopisu in sicer:

23% običajno pogleda, kaj je na sporedu, preden vključi radio;

18% poslušalcev samo včasih pogleda, kaj je na sporedu;

6% poslušalcev pa je izjavilo, da običajno začno poslušati, ne da bi prej pogledali v program, pač pa ga pogledajo potem, ko že poslušajo, če jih oddaja, ki jo poslušajo, zanima.

V letošnji raziskavi pa smo to področje razširili s tem, da smo zajeli vse vire informacij o radijskem programu, in te podatke dopolnili s preverjanjem informiranosti o tem, kdaj so na sporedu posamezne oddaje.

c) V anketi o množičnih komunikacijskih sredstvih smo ugotavljali prvenstveno interese za zvrsti in za konkretne govore in glasbene oddaje. Vprašanja so bila formulirana tako, da je anketiranec med oddajami ali zvrstmi, ki mu jih je naštel anketar, izbral samo tiste, ki ga »najbolj«² zanimajo. V anketi Radio 63 smo intenzivnost interesa za posamezne oddaje ugotavljali drugače. Anketirance, ki je izjavil, da neko oddajo posluša, smo vprašali, ali bi mu bilo žal, če je ne bi mogel poslušati. Poleg ugotavljanja interesov pa smo zbirali mnenja poslušalcev o posameznih zvrsteh glasbe v radijskem programu in o nekaterih oddajah, ki jih poslušajo.

Poslušalci so izrazili mnenja o koristnosti, načinu podajanja, o pomanjkljivostih in o tem, kakšno vsebino imajo najraje v jutrajni oddaji, oddaji Iz naših kolektivov, Literarnem večeru, v oddaji Spoznavajmo svet in domovino, v Nedeljski matineji in v večerni komentirani oddaji. Anketirance, ki teh oddaj ne poslušajo, pa smo spraševali, zakaj jih ne poslušajo. Poslušalce pa smo spraševali tudi o mnenjih o radijskih reklamah in o vseh glasbenih zvrsteh, ki so v programu ljubljanskega radia.

č) Nekaj vprašanj ankete se nanaša na poslušanje drugih jugoslovanskih in tujih radijskih postaj. Katere tuje postaje poslušajo slovenski radijski poslušalci, smo ugotavljali tudi v anketi o množičnih komunikacijskih sredstvih 1962. V tej

anketi smo poslušalce pripravili na to vprašanje tako, da smo jih prej vprašali, katere postaje slišijo bolje kot radio Ljubljana. V možnih odgovorih so bile navedene domače in tuje postaje.

V letošnji anketi pa smo temu namenili eno samo vprašanje in sicer smo poslušalce vprašali, katere jugoslovanske in tuje postaje poslušajo poleg radia Ljubljana. Iz primerjave odstotkov poslušalcev posameznih tujih postaj po anketi o množičnih komunikacijskih sredstvih in anketi Radio 63, ob upoštevanju povečane napake zaradi zmanjšane vzorca, bomo dobili odgovor na vprašanje, ali formulacija vprašanja vpliva na odgovore in, če vpliva, katera formulacija dá boljše rezultate. Seveda pa nismo ostali samo pri ugotavljanju tega, katere tuje postaje Slovenci poslušajo, ampak smo poslušalce tujih postaj vprašali tudi po tem, kaj na tujih postajah poslušajo, ali predvsem govorni ali predvsem glasbeni program.

Posebno vprašanje o tujih radijskih postajah pa je bilo namenjeno poslušalcem poročil radia Ljubljana. Te smo vprašali, če poslušajo tudi poročila drugih jugoslovanskih ali drugih postaj. Analiza odgovorov na ta vprašanja bo brez dvoma dopolnila podobo poslušalcev tujih postaj, kakršno smo dobili na osnovi podatkov lanske ankete.

Kot lani je bil tudi letos splošnemu vprašalniku priključen dnevni radijski vprašalnik, s katerim smo spremljali poslušanje vseh oddaj enotedenskega programa od vključno 1. do vključno 7. aprila 1963 tako, da so anketarji spraševali anketirance, katere oddaje iz programa prejšnjega dne so poslušali. Iz analize podatkov lanskega dnevnega radijskega vprašalnika vemo, da ima radio del aktivnih poslušalcev, ki smo jih opredelili s tem, da v določenem času samo poslušajo radio, in del pasivnih poslušalcev, ki smo jih opredelili s tem, da se ob poslušanju ukvarjajo tudi z drugimi aktivnostmi. Predpostavljamo, da ti manj pozornost sledijo programu kot tisti, ki samo poslušajo.

Dnevni radijski vprašalnik je sestavljen iz dveh delov. Prvi del je bil namenjen anketirancem, ki so prejšnji dan poslušali radio. Ob vsaki oddaji radijskega programa je anketar vprašal anketirance, če jo je poslušal. V časovnih razdobjih, ko radio Ljubljana oddaja prvi in drugi program, je anketar vprašal, ali je anketiranec poslušal prvi ali drugi program. Če je poslušal, je označil ustrezno oddajo, istočasno pa vprašal anketirance, ali je samo poslušal, ali pa se je ukvarjal tudi z drugimi aktivnostmi. V primerih, ko

Primer:

ODDAJA	Doma — aktivnost	Ni doma — aktivnost
I. Obvestila 19.00		na poti domov
II. Napoved II. programa in poročila		
I. Glasbene razglednice 19.05	bral časopis	
II. Napredujte v angleščini		

anketiranec ni samo poslušal, je anketar posebej vpisal aktivnost, s katero se je ukvarjal. Pri tem je upošteval, ali je bil anketiranec doma ali ne.

Poslušalcem, ki prejšnji dan niso poslušali radia, je bil namenjen drugi del vprašalnika. Anketar jih je spraševal samo po tem, kaj so delali doma ali izven doma in vpisoval aktivnosti za vsake pol ure dneva od 4.00 ure do 24.00 ure.

Dnevni radijski vprašalnik je tako rekoč enak kot lani. Dopolnili smo ga le s tem, da so anketarji za vsak dan označili, kakšno je bilo vreme. Na osnovi tega podatka bomo ugotovili, ali ob deževnih dneh več ljudi posluša radio in ali dalj časa poslušajo kot ob lepem vremenu.

Podatki o aktivnostih v posameznih dneh bodo omogočili analizo dnevnega ritma Slovencev, analizo aktivnosti, s katerimi se ljudje ukvarjajo doma, aktivnosti, ki se jim posvečajo izven doma in analizo količine časa, ki ga porabijo za posamezne aktivnosti. Aktivnosti bomo analizirali glede na to, ali se ljudje z njimi ukvarjajo ob delavnikih, ob sobotah ali ob nedeljah.

Vzorec. Populacija raziskave Radio 63 so vsi Slovenci, stari nad 14 let. Vzorec ankete o masovnih komunikacijskih sredstvih 1962 je zajel 1% nad 14 let starih Slovencev; za potrebe raziskave Radio 63 smo zmanjšali lanskoletni vzorec po predlogu dr. Marijana Blejca takole: iz 320 anketnih okolišev lanskega vzorca smo po sistemu sistematičnega slučajnega vzorčenja izbrali 40%, t. j. 128 anketnih okolišev. V vsakem izbranem okolišu smo določili za anketiranje 50% lani anketiranih oseb, kar je približno 2400 ljudi.

Anketiranje. Za anketiranje oseb, določenih v vzorcu, smo se poslužili lani organizirane anketarske mreže. Za-

radi manjšega števila anketiranih oseb je namesto lanskih 13, zadoščalo 7 anketarskih centrov, namesto 200, je letos zadoščalo 70 anketarjev. Za anketarje smo izbrali tiste, ki so se pri lanskoletnem anketiranju izkazali, poleg tega pa smo mrežo dopolnili z novimi anketarji. Za anketiranje smo jih usposobili na dvo-dnevni seminarjih 30. in 31. marca 1963. Po enodnevnem presledku se je začelo anketiranje, ki je trajalo od vključno 2. aprila do vključno 8. aprila 1963. Vsak dan je bilo anketiranih približno 340 ljudi.

Da bi zagotovili čimbolj točne podatke, smo v času anketiranja organizirali dvojno kontrolo. Namen terenske kontrole je bil preveriti, če so anketarji res anketirali za to predvidene osebe. Vodje anketarskih centrov so anketarje kontrolirali tako, da so obiskali prejšnji dan anketirane osebe in se prepričali, če jih je anketar res obiskal.

Poleg terenske kontrole so v vsakem centru pomočniki vodij centrov sproti delali sistematsko in logično kontrolo izpolnjenih vprašalnikov in, če so opazili napake, so nanje anketarje takoj opozorili. Na ta način smo zmanjšali število napak samih anketarjev.

Obdelava podatkov bo potekala po naslednjih fazah:

Druga logična in sistematska kontrola na inštitutu bo končala do 15. maja 1963. RTV Ljubljana bo prevzel strojno obdelavo na letos montiranih Bullovih elektronskih strojih, ki bo predvidoma končana do 30. junija 1963. Statistično obdelavo podatkov bo izvedel odsek za statistično obdelavo na inštitutu do 1. septembra 1963. Analiza podatkov pa bo predvidoma končana 30. novembra 1963.

Ana Stupan

problemi

REVILJA ZA KULTURO IN DRUŽBENA VPRAŠANJA

KAZALO LETNIKA 1962/63

PROZA

Brecelj Barbara: Minljivost	802
Cigale Marija: Čakanje	150
Prvi zimski dan	791
Govc Janez: Po neuspelem napadu	614
Jakopin Gitica: Riba	238
Kalan Andrej: Človek je zmeraj sam	138
Kavčič Vladimir: Stolp v Babilonu	1
Vhod	481
Kmecl Matjaž: Basen o tem kako so	
se mezi organizirali v konje	325
Avtomobili	385, 502
Kranjec Miško: Ena mati, štirje fant-	
je, štirje cadillaci, dvanajst poma-	
ranč	97
Makarovič Svetlana: Najmanj kar	
moreš doživeti v avgustu	348
Mikeln Miloš: Administrativna bala-	
da	36, 113
Petan Žarko: Novinec	345
Gramofon	346
Samica	601
Zgodba	603
Obiski	607
Sime: Pravljica o kadrovskem vpra-	
šanju	251
Sime, Močnik Rastko, Vahčič Aleš:	
Trogloditi se prebujajo	252
Smolej Pavel: Nedelje	621
Smolnikar Breda: Sedemindvajseta	
dimenzija z nefretete klobučkom	
na glavi	57
Snoj Jože: Mojster za smrt	328
Suhodolčan Leopold: Tombola	588
Varl Vita: Punčka ne joče	202
Smrt in mrliči	524

PESMI

Juvan Janez: Sprehod, Večer, Jetnik,	
Gozd, Spomenik	148
Skoraj večer, Nenadoma sredi noči,	
Utopljenec, Jutro, Junij	799
Konjar Viktor: Mongoli	250
Košuta Miroslav: Obrežje pomladi,	
Hlad, Tako visoko, Noč za nočjo,	
Odmev tišine, Pismo	33
Bisernica v produ	323
Lužnik Stanislava: Ljubezen	610
Makarovič Svetlana: Večer, Plešem,	
Ti si daljava	156
Noč, Samota, Prijatelj, Tema, Zi-	
veti	401
Miškot Rudi: Večer in noč, Pusti me	
molčati, Jurij, Na pragu	611
Petkovšek Darinka: Samota, Dan se je	
sklonil	613
Pibernik France: Emigranti, Stolpi	
pogumnih, Konec želja, Pa vseeno,	
Slepe vertikale	56
Pisk Bojan: Pesmi	6
Pesmi	399
Sömen Branko: Nisem več, Želja, Li-	
pov bog	248
Tul Marija: Poslednja	612
Vuga France: Ni odrevenelo poletje,	
Poželenje se vrača, Vasi so ob	
meni	501
Zbil Henrik: Pesmi kar tako	788

PREVEDENA PROZA

Bošković Milo: Razvršje (prevedla	
Hermina Jug)	696
Bucht Bertold - Paul Dessan: Sojenje	
Lukulla (prevedla Doris Kosec)	435
Donovič Marko: Kuhano seme	700

Filipowicz Kornel: Doxa (prevedel France Drole)	848
Gazivoda Mihailo: Brazgotina (prevedla Hermina Jug)	703
Grass Günter: Nekoč je živel Führer in Reichskanzler (prevedla Doris Kosec)	841
Kerouac Jack: Na poti (prevedel Mirko Jurak)	62
Martinović Veljko: Clovek in kača (prevedla Hermina Jug)	707
Marquand John P.: Prijateljska kritika	308
Mijušković Vladimir: Drama v samostanu (prevedla Hermina Jug)	712
Nałkowska Zofia: Na dnu, Za železnico (prevedla Martina Orožen)	265
Raonić Jovan: Sutjeska (prevedla Hermina Jug)	719
Ratković Milenko: Raztrgana srajca (prevedla Hermina Jug)	723
Rotković Radoslav: Patrola (prevedla Hermina Jug)	729
Vuković Čedo: Srečanje z Rusi (prevedla Hermina Jug)	725

PREVEDENE PESMI

Branbach Rainer: Pesmi (prevedel Niko Grafenauer)	520
Brkovič Jevrem: Komisar, Mornarje morje ubija, Ni majhnih bitk (prevedel Niko Grafenauer)	682
Donović Pavle: Po vsem, v Pričakovanju (prevedel Niko Grafenauer)	683
Duranović Petar: Pokrajina (prevedel Marijan Kunej)	684
Hikmet Nazim: Pisma za Tarantababu (prevedel Miroslav Košuta)	130
Ivanović Aleksandar: Razbito okno, Jesen, Ljudje sence, Jutra (prevedel Marijan Kunej)	686
Kralj Milo: Oče, Vezenje (prevedel Marijan Kunej)	688
Miličević Ljubislav: Mi, Brata (prevedel Marijan Kunej)	690
Perović Sreten: Molitev, Rekvjem (prevedel Niko Grafenauer)	691
Piletič Svetozar: Večer (prevedel Niko Grafenauer)	693
Vujanović Dragutin: Mizara, Antilopa (prevedel Niko Grafenauer)	694
Srečanje s Pablom Merudom (prevedel Miroslav Košuta)	830

ČLANKI IN ESEJI

Beznik Vlado: Seznanjenost in mnenje občanov o predosnutku nove zvezne ustave	914
Bibič Adolf: »Politična država in nova jugoslovanska ustava«	315
Bizan-Babič Januša: Učenci v obrti ocenjujejo svoje mojstre	466
Blaha Tilka: RTV Ljubljana o ustavnih razpravi	901
Debenjak Božidar: Ernest Bloch	161
Filozofija zdajšnjega sveta	548
Legenda o Blochu	548
Derganc Jože: Problem human relations in problem humanizacije dela pri nas	172
Za širša izhodišča, interese, potrebe	374
Dokler Janez: O vrednosti teme	25
Rahločutni material ali ljudje	258
Umetnina in stvarnost	579
Dimenzije Borovih Daljav	820
Gosnar Jože — Mužič Boris: Seznanjenost in mnenje občanov o predosnutku nove zvezne ustave	910
Grafenauer Niko: Kritika in njen predmet	420
Hribar Tine: Stvarno, resnično in dejansko sodobno slovenske inteligence	623
Jakopin Gitica: Vloga in pomen kritike v našem kulturnem življenju	289
Jelenc Zoran: Čustveni odnosi v družini, pomemben faktor v razvoju otrokove osebnosti	364
Kavčič Bogdan: Dejavnost Slovencev v družbenopolitičnih in društvenih organizacijah	356
Nekateri faktorji, ki vplivajo na udeležbo in mnenje mladine o sestankih	455
Vpliv zaposlitve in zakonskega stanu na dejavnost mladine v organizacijah in društvih	539
Mladi funkcionarji v družbenopolitičnih in društvenih organizacijah	649
Življenjski pogoji mladine	861
Kavčič Vladimir: Varljivi obraz kritike	290
Neizkoriščene možnosti	414
Klemenčič Ivan: Stilno estetska podoba Kogojeve opere Črne maske	656
Kmecl Matjaž: Mentorizem v akciji	260
Moč in nemoč	293
Relativnost stvarnosti	556
»Korak naprej« (beseda uredništva)	261

Kranjec Miško: Varušтво za vsako ceno	253
Kroflič Marjan: Vloga filma v življenju mladine	752, 877
Mlinar Zdravko: Nekateri problemi družbene integracije lokalnih skupnosti	638, 742
Možina Stane: Informativnost proizvajalcev	885
Paternu Boris: Lirika Jožeta Udoviča K polemiki okoli »literarnega mentorstva«	9
Nekaj problemov naše kritike	256
Monopolizem poguma	295
O literaturi in literarni kritiki	474
Petrič E.: Vznemirljiva prizadevnost	582
Pirnat Janez: Ob monografiji Gojmirra Antona Kosa	69
Predgovor in epilog	107
Likovna umetnost in kritika	350
Ekspersiment s TV kritiko	427
Naša ustvarjalnost ali družbeni okraski	563
Spoštovani tov. N. N.	585
Pogorelec Breda: Slovenski Pravopis 1962	765
O vprašanju sistematične kritike jezika	102, 272
Prajs Franci: Filmska kritika pri nas	424
Rebula Alojz: Intelektualna poštenost	425
Andrej Rijavec: Nekaj osnovnih misli o glasbeni kritiki	298
Glasba v naši kulturi	299
Snoj Jože: Načelna glosa h konkretnemu pojavu	587
Stojanovič Zofka: Mnenje občanov o pomembnosti vprašanj s področja družbenoekonomske in politične ureditve	302
Šetinc Franc; Kebe L.: Naš dnevnik »Delo« o ustavi	923
Šicel dr. Miroslav: Nekateri problemi sodobne Hrvatske književnosti	893
Štamphar Vid: Ostala mnenja	449
Šteh Jože: Mnenje občanov o vprašanju rotacije in odgovornosti	928
Šömen Branko: Na rob filmskega obveščanja	918
Tecet: Prepis	422
Toš Niko: Metodološke rešitve	226
Ukmar Kristijan: Vurnikove misli o glasbeni umetnosti	76
Vloga kritike v kulturnem življenju	857
Vošnjak Vera: Ljubljanski dnevnik o ustavni razpravi	289

Zadavec France: Ali marksizem ali idealizem	158
Estetska ali idejna kritika	306
Še enkrat o metodi kritike	477
Pisatelj, njegov človek in čas	526
Uredništvu Sodobnosti	554
Za jasna načelna izhodišča (beseda uredništva)	577
Zaključna beseda (beseda uredništva)	432
Zupan France: K problematiki votivnih podob na Gorenjskem	810
Žižek Jože: Kje je meja, kadar gre za človeka	734

PREVEDENI ČLANKI IN ESEJI

Bloch Ernst: Iz II. dela »Principa upanje«	166
Iz III. dela »Principa upanje« (prevredla Doris Kosec)	169
Chodack Szymon: Institucionalizacija političnih strank v Zapadni Evropi (prevredla Nuša Kansky)	664
Lussu Joyce: Srečanje z Nazimomo Hkmetom	127
Macąg Włodzimierz: Sodobna poljska proza	781
Mills Wright: Nemoralnost višjih krogov (prevredel F. S.)	228
Stojković Milorad: Sodobna črnogorska književnost (prevredla H. Jug)	675
Szczepanski Jan: Mitologizacija intelektualcev (prevredel A. B.)	759

OCENE IN POROČILA

A. B.: Razmišljanje o sodobni poljski sociologiji	86
Znanstveno proučevanje religije na Poljskem	187
A. R.: Večer slovenske sodobne komorne glasbe	669
Vilko Ukmar — 4 bagatele za klavir	669
Pavle Merku: kantata o »detomorkilki Mariji Farrar«	670
Bernik Stane: Peščeni grad v zamisli in izvedbi Boštjana Hladnika	563
B. P. in B. D.: Filozofija in sociologija na Poljskem	379
F. C.: Propad velikih ameriških tednikov	90
Glasba	96
Jubilejni zbornik slovenskih študentov na Dunaju	478

Jurak Mirko: Uveljavljeni eksperiment v poeziji E. E. Cummingsa	779
Kmecl Matjaž: Pesmi 1961 Marijana Krambergerja	84
Kreft Ivan: Kibernetika in človek	573
Kremenšek S.: Sovjetska etnografija in sociološke raziskave	376
Mlinar Zdravko: Sociološka študija Bora in okolice	774
Nove knjige	93, 189
Novembrske razstave	381
-n-r: a) Danilo Švara, Concerto grosso dodecafono	380
b) Pro musica viva	773
c) Alojz Srebotnjak — monolog za flavto, oboo, rog, timpane in godalni orkester	772
d) Merku — glasba za godala op. 35	773
Popović dr. Mihailo, Osnovi sociologije za III. razred gimnazije	382
Razstava del Marka Šuštaršica v mali galeriji	479
Razstava Milana Kumra	671
Razstave	95, 191
Skaza Aleksander: Sovjetska mlada generacija v luči ankete časopisa »Voprosy Literaturny«	285
Stupan Ana: Radio 1963	
Smith Bernard: Podoba in pomen v novem slikarstvu	282
Sagler Marjan: Do kdaj še problemi tako	572

BRUŠENO OGLEDALO	192, 288, 382, 480, 576, 671
------------------	------------------------------

LIKOVNA PRILOGA

Batič Stojan: Veterani podzemlja, Zapuščeni rovi, Slavolok dela, Banovići	Pr. 1
Dolenc Igor: Kmečka hiša, Domačija, Čipkarica, Vas	Pr. 8
Jeraj Miroslav: Oblika	Pr. 4
Kotnik Rudolf: Armirano platno XV. 1962	Pr. 4
Kos Gojimir Anton: Vrtnarjeva hčerka 1937, Malo thožitje 1958, Počitek na prostem 1944, Vaški hiši 1934	Pr. 2
Kumar Milan: Koruza, Barjanski totem, Večer na Barju, Tolkač, Strešnine, Sota	Pr. 7
Lugarič Albin: Odmev časov 1962, Svitanje 1962, Jambori 1962, Polja 1962	Pr. 5
Polanjko Jože: Dvorišče	Pr. 4
Rijavec Milan: Tihožitje I. 1962, Tihožitje II. 1962, Študija I. 1962, Študija II. 1962	Pr. 3
Scagnetti Valentin: Dve ilustraciji k sonetom W. Shakespeara	Pr. 4
Stegovec Tinca: Za plesiščem, Pred zapornicam, Pevec, Pranski dimniki	Pr. 6
Tihec Slavko: Temni semafor 1962	Pr. 4
Votivne podobe na Gorenjskem	Pr. 9, 10

PROBLEMI — revija za kulturo in družbena vprašanja. Ureja uredniški odbor: Adolf Bibič, Božidar Debenjak, Bogdan Kavčič, Vladimir Kavčič, Matjaž Kmecl, Viktor Konjar, dr. Boris Paternu, Janez Pirnat (odgovorni urednik), Andrej Rijavec, Ivan Rudolf, France Zupan. — Lektor in korektor: Janez Juvan.

Izdajata CK ZMS in UO ZSJ v Ljubljani. Tisk, izdelava klišejev in vezava: Tiskarna »Jože Moškrič« v Ljubljani. — Naslovno stran je opremil Janez Pirnat.

